شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدىكىلەر بىرلەشمىسى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى

TRIBUNE OF SOCIAL SCIENCES IN XINJIANG

مۇنبەر

شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى

新疆社科论坛

1

2002

غەيرەتجان ئوسمان

ش ئۇ ئا ر ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدىكىلەر بىرلەشمىسىنىڭ

ئەشر ئەفكارى

قوش ئايلىق ھەممىباب ئىلمىي ژۇرنال　　2002 ـ يىلى 1 ـ سان　　ئومۇمىي 55 ـ سان

يېڭى ئەسىر، يەن ۋە تۇرمۇش

« يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » (يېڭى ئەسىر نەشرى) نىڭ ئۇيغۇرچىسىغا مۇقەددىمە.................. ۋۇدۇنفۇ 1

يوشۇرۇنغان نۇر ۋە ئەقىل ئىنقىلابى.............................. ژۇرنىلىمىزنىڭ ئوبزورچىسى 5

سىياسىي نەزەرىيە

ئىدېئولوگىيە ساھەسىدە بۆلگۈنچىلىككە قارشى كۆرەشنى كۈچەيتىش كېرەك.................. ۋۇدۇنفۇ 10

دېڭ شياۋپىڭنىڭ ماركسىزملىق پەلسەپە تەرەققىياتىغا قوشقان ئۇلۇغ تۆھپىسى.................. ياسىن سېيىت 12

ھاكىملار مۇنبىرى

شىنجاڭدا خۇسۇسىي ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇشتىكى بىر نەچچە تەدبىر توغرىسىدا.................. جەلىل ناسىر 17

ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش

يېڭى ئەسىردە بىلىم ۋە مەۋجۇتلۇق رىقابىتى.................. ئازاتگۈل مەتتىمىن 21

ئىگىلىك تىكلەشتە بىلىمنىڭ مۇھىم ئورۇنغا ئۆتىشى.................. گۈلزەپەر مۇھەممەت 23

كىلاسسىك ئەدەبىيات ۋە كىلاسسىك مۇزىكا

ئەلشىر نەۋائىنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى ھەققىدە تەلقىنلىق سۆھبەت.................. غەيرەتجان ئوسمان 26

ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ نەسەبنامىسى.................. ئۆمەر ئوسمان شىپايى 29

ئىلمىي مۇھاكىمە

مەدەنىي ئىنساننىڭ سەككىز چوڭ گۇناھى.................. (ئاۋستىرىيە) كانرادلورىنىز 35

تەرجىمىدىكى ئىجادىيلىق ۋە مېخانىكىلىق توغرىسىدا.................. تاھىر مۇھەممەت 47

ساپا مائارىپى

« ساپا مائارىپىغا ئائىت نادىر ئەسەرلەردىن تەرمە » گە كىرىش سۆز.................. تەھرىر بۆلۈم 49

ئۆگىنىش ئەندىزىسى توغرىسىدا.................. گۈلشەن ئىسلام 51

كارىل ۋىتىرنىڭ تالانتلىق بالا تەربىيىلەش ئۇسۇلى.................. فىلىك چۇ 53

قامۇسچاق

چەت ئەل ئېكسپېدىتسىيىچىلىرى چاقماق ۋادىسىدا.................. مۇھەممەتئىمىن قۇربان تۇغلۇق 76

سەنئەت ئوقۇتۇشىدا ساپا مائارىپىنى گەۋدىلەندۈرۈش ھەققىدە.................. خالىقجان ھۈسەيىن 80

باش مۇھەررىر : بەختىيار سايىتوف

مۇئاۋىن باش مۇھەررىر ۋە بۇ ساننىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى : ئىسلامجان شېرىپ

مەسئۇل كوررېكتور : مەرۇپ مەتتىمىن

« يۈز مىڭلىغان نىمە ئۈچۈن » (يېڭى ئەسىر نەشرى) نىڭ

ئۇيغۇرچىسىغا مۇقەددىمە

ۋۇدۇنغۇ

ئىلاۋە :

مۆھتەرەم ئوقۇرمەن ، « يۈز مىڭلىغان نىمە ئۈچۈن » (يېڭى ئەسىر نەشرى) نىڭ ئۇيغۇرچە نەشرى كۆپچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشتى . بۇ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەشۋىقات ، ئىدىيە ، مەدەنىيەت سېپىدىكى خۇشاللىنارلىق بىر چوڭ ئىش . شۇڭا ، بۇ خىزمەتكە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ دائىمىي ئەزاسى ، تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى يولداش ۋۇدۇنغۇ ، تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى يولداش توختى روزى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئاخبارات - نەشرىيات ئىدارىسى كونكرېت مەسئۇل بولۇپ تولىمۇ ئەتراپلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىدى . بۇنداق بولۇشى « يۈزمىڭلىغان نىمە ئۈچۈن »مەزمۇنى مول ، ئاممىباب پەننى ئومۇملاشتۇرۇش ئوقۇشلۇقى بولۇپ ، ئۇنىڭ بۇرۇنقى نۇسخىلىرى نەشر قىلىنغاندىن بۇيان ئىزچىل تۈردە كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشى ۋە مەدھىيىسىگە ئېرىشىپ كەلگەن . ئۇ تارقاتقان ئىلىم - پەن بىلىملىرى بىلەن ئىلىم - پەن روھى جۇڭگودىكى نەچچە ئەۋلاد كىشىلەرنى ئىلىم - پەنگە ، دۇنياغا يۈزلەندۈرگەن . بولۇپمۇ كەڭ ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ دۇنيا قارىشىنى يېتىلدۈرۈش ۋە شەكىللەندۈرۈشتە مۆلچەرلىگۈسىز ئاكتىپ رول ئوينىغان . « يۈز مىڭلىغان نىمە ئۈچۈن » (يېڭى ئەسىر نەشرى) بولسا ئاشۇ ئاساستا زامانىمىزدىكى پەن - تېخنىكا تەتقىقاتىدىكى بارلىق يېڭى ئىجادىي نەتىجىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ ، ئۇنى دۇنيادىكى بارلىق ئالىملارنىڭ خەلققە سوۋغا قىلغان ئۇلۇغ ھېكمەتلىرى . ئەڭ يارقىن ، ئەڭ قىسقا ، ئەڭ ئاممىباب ، ئەڭ مەزمۇنلۇق سۆزلىرى دېيىش مۇمكىن . بۇنى بىز تۆۋەندە يولداش ۋۇدۇنغۇ يازغان « مۇقەددىمە » بىلەن « كىرىش سۆز » دىن كۆرۈۋالالايمىز . شۇ تۈپەيلى ئۇ ياش - ئۆسمۈرلەر ئۈچۈن قىممەتلىك كىتاب بولۇپلا قالماستىن ، ئىجتىمائىي پەن - ساھەسىدىكىلەر ئۈچۈنمۇ پەن - تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش بويىچە تازا ئوبدان دەرسلىك بولالايدۇ . شۇڭا ، بىز بارلىق ئىجتىمائىي پەن خادىملىرىنىڭ - ئوقۇتقۇچى ۋە مەمۇرىي كادىرلارنىڭ بۇ كىتابنى ئۇزاق مۇددەت تەكرار ئوقۇپ ، بىلىم تولۇقلايدىغان بىر دەستۇر قىلىۋېلىشىنى تەۋسىيە قىلىمىز .

ياش - ئۆسمۈرلەر - دۆلىتىمىزنىڭ كەلگۈسى ، دۆلىتىمىزنى سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشقان قۇدرەتلىك دۆلەت قىلىپ قۇرۇپ چىقىشنىڭ ئاساسلىق كۈچى . ئۇلارنىڭ ئەھۋالى دۆلىتىمىزنىڭ كەلگۈسى ۋە تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك . پارتىيە ۋە دۆلەت تارىختىن بۇيان ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ ئىلىم - پەن ، مەدەنىيەت ساپاسىنى ئۆستۈرۈشكە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈپ كەلدى . كەڭ ياش - ئۆسمۈرلەرگە پەننى ئومۇملاشتۇرۇش تەربىيىسى ئېلىپ بېرىش پارتىيىنىڭ تەشۋىقات سېپىدىكى مۇھىم ۋەزىپىسى . 1994 - يىل يىل ئاخىرىدا ، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى « پەننى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا بىر قانچە پىكىر » نى تارقىتىپ كەڭ ياش - ئۆسمۈرلەر ئارىسىدا پەننى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىنى كۈچەيتىشنىڭ مۇھىملىقىنى تەكىتلىدى . ياش - ئۆسمۈرلەر جانلىق ، تېتىك ، تەپەككۇرى ئۆتكۈر ، قىزىقىش دائىرىسى كەڭ ، تەقلىد قىلىشقا ماھىر ، يېڭى شەيئىلەرگە بولغان ئىنكاسى ۋە ئۇنىڭغا قىزىقىشى كۈچلۈك ، شۇنداقلا ئۇنى قوبۇل قىلىشى تېز بولۇپ ، قىممەتلىك ئىجادچانلىق روھىغا ئىگە . شۇنىڭ ئۈچۈن ، بىز ئۇلارنى ئىلغار ، توغرا ، يۈكسەك ، مۇنەۋۋەر ئىلىم - پەن ، مەدەنىيەت بىلىملىرى بىلەن تەربىيىلەپ ۋە قوراللاندۇرۇپ ، دۆلەت ، مىللەتكە ياراملىق تالانت ئىگىلىرىدىن قىلىپ چىقىشىمىز كېرەك .

ھازىرقى زامان ئىلىم - پېنى ئۈچقاندەك تەرەققىي قىلماقتا ، ئىلىم - پەننىڭ قۇدرىتى دۇنيانىڭ قىياپىتىنى بارغانسېرى تېز ئۆزگەرتمەكتە . يېڭى تارىخىي شارائىتتا ، ئەگەر نادانلىق قىلىپ ئارقىدا قالساق ، ئەقەللىي پەن -مەدەنىيەت بىلىملىرىنىمۇ ئىگىلىمىسەك ، بەزى ئىلىم - پەنگە قارشى سەپسەتىلەر ۋە ساختا ئىلىم -پەن سەپسەتىلىرى بىزنى ئالدىشى ۋە قايمۇقتۇرۇشى ،

ھەتتا خۇراپاتلىق پاتقىقىغا پاتتۇرۇپ قويۇشى مۇمكىن ، بۇ مۇقەررەر يوسۇندا كىشىلەرنىڭ ئىدىيىسىنى بىخۇدلاشتۇرۇپ ، كىشىلەرنىڭ ئىرادىسىنى بوشاشتۇرۇپ ، كىشىلەرنىڭ ئېتىقادىنى تەۋرىتىپ ، ئۇيۇشقاقلىقىمىزنى بۇزىدۇ . يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ، بەزى جايلاردا فېئودال خۇراپاتلىق باش كۆتۈرۈپ قالدى . ئىلىم - پەنگە قارشى ھەرىكەتلەر ۋە ساختا ئىلىم - پەن ھەرىكەتلىرى كەينى - كەينىدىن پەيدا بولۇپ ، خىزمىتىمىز ۋە ئىشلىرىمىزغا سەل قارىغىلى بولمايدىغان زىيانلارنى كەلتۈردى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، يەنە ھەر مىللەت ياش - ئۆسمۈرلىرىگە نۇرغۇن يامان تەسىرلەرنى بەردى . شىنجاڭ كۆپ مىللەتلىك رايون ، شۇنداقلا كۆپ خىل دىنغا ئېتىقاد قىلىنىدىغان رايون . تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ، دىنىنىڭ جەمئىيەت ، مەدەنىيەت ۋە ئاممىنىڭ تۇرمۇشىغا بولغان تەسىرى بىر قەدەر زور . مىللەتلەر مەسىلىسى ھەمىشە دىنىي مەسىلە بىلەن گىرەلىشىپ كېتىپ ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش ، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش ، نورمال دىنىي ھەرىكەتلەرنى قوغداپ ، قانۇنسىز دىنىي ھەرىكەتلەرگە قارشى تۇرۇشتا كەسكىن ۋە مۇرەككەپ ۋەزىيەت شەكىللەندۈرمەكتە . ئۇزۇندىن بۇيان ، دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى دۈشمەن كۈچلەر ئۆز ئارا تىل بىرىكتۈرۈپ ، دىنىي ھەرىكەتلەر ئارقىلىق خۇراپاتلىقنى تەرغىب قىلىپ ، بىزدىن ئاممىنى تالاشماقتا . ياش - ئۆسمۈرلەرنى زەھەرلىمەكتە .

شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم « يۈزمىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » نى نەشر قىلىشنى ئىدىيە ، مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدىكى مۇھىم بىر تۈرلۈك خىزمەت دەپ قارىدى ھەمدە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنى بۇ خىزمەتكە كونكرېت مەسئۇل قىلدى . « يۈزمىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 20 - ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرى نەشر قىلغان بىر يۈرۈش ياش - ئۆسمۈرلەر ئوقۇشلۇقى بولۇپ ، ئۇ بىلىم تارقىتىش ، پەن - مەدەنىيەتنى ئومۇملاشتۇرۇشتا ئاكتىپ تۈرتكىلىك رول ئوينىدى . ئۇنىڭ تەسىرىدە ، بىر نەچچە ئەۋلاد ياش - ئۆسمۈرلەر ساغلام ئۆسۈپ يېتىلىش يولىغا قەدەم قويۇپ ، دۆلەتنىڭ ياراملىق تالانت ئىگىلىرىدىن بولۇپ يېتىشىپ چىقتى . « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » (يېڭى ئەسىر نەشرى) دېگەن بۇ بىر يۈرۈش كىتاب ئەسلىدىكى بىر يۈرۈش « يۈزمىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » دېگەن كىتاب ئاساسىدا تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈلۈپ تۈزۈلگەن بولۇپ ، مەزمۇنىنىڭ چېتىلىش دائىرىسى كەڭ ، بىلىملەر يېڭى ، تۇرمۇشقا يېقىن ، ئۇنىڭدا ئاساسىي بىلىملەرنى تونۇشتۇرۇشقا ئېتىبار بېرىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، يەنە يېڭى پەن - تېخنىكا تەرەققىيات نەتىجىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ قوللىنىلىشىنى ئەكس ئەتتۈرۈشكىمۇ ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلگەن . بۇ كىتابلارنىڭ تىلى ئاممىباب ، جانلىق ، يېزىق بىلەن رەسىمنى بىرلەشتۈرۈش جەھەتلەردە ئەسلىدىكى « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » نىڭ « ئىلمىي ، ئاممىباب ، قىزىقارلىق بولۇش » تەك ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىكى ساقلاپ قېلىنغاچقا ، كەڭ ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى . شۇنداقلا كەڭ ئوقۇرمەنلەر سۆيۈپ ئوقۇيدىغان ياخشى كىتاب بولۇپ قالدى .

يېڭى ئەسىردە ، جۇڭخۇا مىللەتلىرى زور گۈللىنىشنى ئىشقا ئاشۇرىدۇ . دۇنيا نوپۇسىنىڭ بەشتىن بىر قىسمىنى ئىگىلەيدىغان تەرەققىي قىلىۋاتقان بىر دۆلەتتە يەنە 50 يىلدىن كېيىن زامانىۋىلىشىش ئاساسىي جەھەتتىن ئىشقا ئاشىدۇ . بۇ ، يەر - جاھاننى زىلزىلىگە سالىدىغان بىر ئىش . بۇ ئۇلۇغۋار نىشاننى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن بىز « ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش » مۇھىم ئىدىيىسىنىڭ تەلىپى بويىچە سوتسىيالىستىك تۈزۈمنىڭ ئەۋزەللىكىنى تېخىمۇ جارى قىلدۇرۇپ ، پەن - مائارىپقا تايىنىپ دۆلەتنى گۈللەندۈرۈش ئىستراتېگىيىسىنى قەتئىي تەۋرەنمەي ئەمەلگە ئاشۇرۇشىمىز لازىم . پەن - مائارىپقا تايىنىپ دۆلەتنى گۈللەندۈرۈش ئۇلۇغ ئىستراتېگىيىلىك ئىدىيىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش - پۈتۈن پارتىيىگە ، پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت خەلقىگە ، بولۇپمۇ ھەر مىللەت ياش - ئۆسمۈرلىرىگە پەن - تېخنىكا تەربىيىسى ئېلىپ بېرىش ، پەن - تېخنىكا بىلىملىرىنى ئومۇملاشتۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ . « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » (يېڭى ئەسىر نەشرى) نىڭ ئۇيغۇرچە نەشرى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىغا ، بولۇپمۇ ياش - ئۆسمۈرلەرگە ئىلىم - پەننى سۆيۈش ، سوتسىيالىزمنى سۆيۈشتەك ئىدىيە - ئەخلاق تەربىيىسى ۋە پەن - تېخنىكا قارىشى بىلەن پەن - تېخنىكا بىلىملىرى بىر گەۋدە قىلىنغان پەننى ئومۇملاشتۇرۇش تەربىيىسى ئېلىپ بېرىش ، ئاپتونوم رايونىمىزدا پەن - مائارىپقا تايىنىپ دۆلەتنى گۈللەندۈرۈش ئۇلۇغۋار ئىستراتېگىيىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ۋە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە ئاكتىپ رول ئوينايدۇ .

ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم « يۈز مىڭلىغا نېمە ئۈچۈن » (يېڭى ئەسىر نەشرى) نى ئۇيغۇرچىگە تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلىش ئاساسىدا ، يەنە داۋاملىق باشقا ئاز سانلىق مىللەت يېزىقلىرىغىمۇ تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلماقچى . « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » (يېڭى ئەسىر نەشرى) نىڭ سوتسىيالىستىك ئاڭغا ئىگە يېڭى كىشىلەرنى تەربىيىلەپ چىقىشقا تۆھپە قوشۇشىنى ھەمدە ھەر مىللەت ياش - ئۆسمۈرلىرىنىڭ ئۇنى ياقتۇرۇپ ئوقۇش بىلەن ئۆزلىرىگە دوست قىلىۋېلىشىنى ئۈمىد قىلىمىز .

2000 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

كىرىش سۆز

ھەممىمىزگە مەلۇمكى، « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 60 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا تەھرىرلەپ نەشر قىلغان ياش ـ ئۆسمۈرلەرگە پەننى ئومۇملاشتۇرۇشقا دائىر بىر يۈرۈش ئوقۇشلۇق ئىدى. بۇ بىر يۈرۈش كىتابتا نۇرغۇنلىغان « نېمە ئۈچۈن » لەرگە جاۋاب بېرىش شەكلى ئارقىلىق كۆپلىگەن پەننىي بىلىملەر ئاممىباب، چۈشىنىشلىك ھالدا تونۇشتۇرۇلۇپ، كىشىلەرگە ناھايىتى كۆپ ئىلىم ـ پەن قائىدىلىرى بىلدۈرۈلگەن. شۇڭا، « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » نەشردىن چىقىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئومۇميۈزلۈك ئالقىشى ۋە ماختىشىغا سازاۋەر بولۇپ، جەمئىيەتتىكى ھەر قايسى ساھەلەرنىڭ يۈكسەك دىققەت ـ ئېتىبارىنى قوزغىدى. « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » نىڭ ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ كۆپ خىل نۇسخىسى نەشر قىلىندى. (1993 ـ يىلى نەشر قىلىنغان نۇسخىسىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ۋە ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ نەزىرىدە ناھايىتى يۇقىرى ئابرۇي قازىنىپ كەلدى. 40 يىلغا يېقىن ۋاقىتتىن بۇيان، بۇ كىتاب ئىزچىل بازار تېپىپ كەلدى، ئومۇمىي تارقىتىلىش مىقدارى ئاز كەم 10 مىليون يۈرۈشكە يېتىپ، 100 مىليون نۇسخىدىن ئېشىپ، مەملىكىتىمىز ئىچى ۋە سىرتىغا كەڭ تارقالدى، بىر قانچە خىل ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىغىمۇ تەرجىمە قىلىنىپ نەشر قىلىندى.

« يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » بىر يۈرۈش پەننى ئومۇملاشتۇرۇش ئوقۇشلۇقى بولۇش سۈپىتى بىلەن، بىلىم تارقىتىش، پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەھەتتە پائال ئىلگىرى سۈرۈش رولىنى ئوينىدى، ئۇنىڭ تەسىرىدە ياش ـ ئۆسمۈرلەر ساغلام ئۆسۈپ يېتىلىش يولىغا ماڭدى. ئۇلاردىن بىر مۇنچىلىرى بۈگۈنكى كۈندە دۆلىتىمىزدىكى ياراملىق كىشىلەرگە ئايلىنىپ، جەمئىيەتكە ئاجايىپ تۆھپىلەرنى قوشماقتا.

« يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » نىڭ ئىجتىمائىي تەسىرى ۋە ئۇنىڭ ئېلىمىزنىڭ پەننى ئومۇملاشتۇرۇش ئىشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە قوشقان تۆھپىسىنى كۆزدە تۇتۇپ، بۇ كىتاب 1998 ـ يىلى شەرەپ بىلەن دۆلىتىمىزنىڭ پەننى ئومۇملاشتۇرۇش كىتابلىرى بويىچە ئەڭ يۇقىرى شان ـ شەرەپ ـ دۆلەت پەن ـ تېخنىكا تەرەققىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. دۆلىتىمىز قۇرۇلغانلىقىنىڭ 50 يىللىقى ھارپىسىدا، « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » يەنە شەرەپ بىلەن دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيانقى « جۇمھۇرىيىتىمىزدە تەسىرلەندۈرۈش كۈچىگە ئىگە 50 كىتاب » نىڭ بىرى بولۇپ باھالاندى.

ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى ۋە زامانىۋى پەن ـ تېخنىكىنىڭ ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، كەڭ ئوقۇرمەنلەر يېڭى پەن، يېڭى بىلىملەرنى تېخىمۇ ئەتراپلىق، تېخىمۇ ۋاقتىدا تونۇشتۇرۇپ بېرەلەيدىغان « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » نىڭ بىر يۈرۈش يېڭى نۇسخىسىنى كۆرۈشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتتى. 1994 ـ يىلى يىل ئاخىرىدا، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى « پەننى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا بىر قانچە پىكىر » نى تارقىتىپ، كەڭ ياش ـ ئۆسمۈرلەر ئارىسىدا پەننى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىنى كۈچەيتىشنىڭ مۇھىملىقىنى تەكىتلىدى. مۇشۇ ۋەزىيەتنىڭ ئىلھامى ئاستىدا، ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى تولۇق دەلىللەش ۋە كەڭ دائىرىدە پىكىر ئېلىش ئارقىلىق نۇرغۇن تەكشۈرۈش، تەتقىق قىلىش ئاساسىدا، 1995 ـ يىلى 3 ـ 4 يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ، بىر يۈرۈش يېڭى « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » نى تەھرىرلەپ نەشر قىلىش ۋە يېڭى كىتابقا « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » (يېڭى ئەسىر نەشرى) دەپ نام قويۇشنى، 1999 ـ يىلى نەشردىن چىقىرىپ بولۇشنى قارار قىلغانىدى.

مانا ئەمدى، نۇرغۇنلىغان ئاپتورلار ۋە تەھرىرلەرنىڭ تۆت يىل ئەجىر سىڭدۈرۈشى ئارقىسىدا تۈزۈپ نەشر قىلىنغان « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » (يېڭى ئەسىر نەشرى) ئوقۇرمەنلەرگە سۇنۇلدى. بىر قانچە ئەۋلاد تەھرىرلەر ۋە ئاپتورلارنىڭ قان ـ تەرى سىڭگەن بۇ بىر يۈرۈش پەننى ئومۇملاشتۇرۇش ئوقۇشلۇقى دۆلىتىمىز قۇرۇلغانلىقىنىڭ 50 يىللىقى ھارپىسىدا ئاخىر ئوڭۇشلۇق ھالدا نەشردىن چىقتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇ بىزنىڭ يېتىپ كېلىش ئالدىدا تۇرغان 21 ـ ئەسىرنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ئوقۇرمەنلەرگە تەقدىم قىلغان قىممەتلىك سوۋغىمىز بولۇپ قالدى.

شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش زۆرۈركى، « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » (يېڭى ئەسىر نەشرى) نى تۈزۈش ۋە نەشر قىلىش جەريانىدا، مەملىكىتىمىزدىكى ئىلىم ـ پەن ساھەسى ۋە مائارىپ ساھەسىدىكىلەرنىڭ قىزغىن قوللىشىغا ئېرىشتۇق. خۇددى ئەينى يىللاردا پېشقەدەم ئالىملاردىن لى سىگۇاڭ، ماۋ يىشېڭ، خۇالوگېڭ قاتارلىقلارنىڭ « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » نى تۈزۈش خىزمىتىگە كۆڭۈل بۆلگەن ھەم بىۋاستە قاتناشقىنىغا ئوخشاش، بۈگۈنكى كۈندىمۇ نۇرغۇنلىغان ئاتاقلىق ئالىملار، پېداگوگلار « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » (يېڭى ئەسىر نەشرى) نىڭ نەشر قىلىنىشىغا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى ۋە مەدەت بەردى. جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى ۋە قۇرۇلۇش ئاكادېمىيىسىنىڭ 21 نەپەر ئاكادېمىكى بۇ بىر يۈرۈش كىتابنىڭ تەھرىر ھەيئەتلىكىنى خۇشاللىق بىلەن ئۈستىگە ئالدى، ئاتاقلىق ئالىم، جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ سابىق باشلىقى لۇجياشى ئەپەندى بۇ بىر يۈرۈش كىتابنىڭ باش تۈزگۈچىلىكىنى ئۈستىگە ئالدى. بىر مۇنچە ئاكادېمىكلار ئالدىراش بولسىمۇ ئۆزى قەلەم تەۋرىتىپ، ئۆزلىرىنىڭ ياش ـ ئۆسمۈرلەرنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە بولغان غەمخورلۇقىنى ئىپادىلىدى. بۇ بىر يۈرۈش كىتابنىڭ ھەر قايسى قىسىملىرىنىڭ باش تۈزگۈچىلىكىنى ھەر قايسى پەن ساھەلىرىدىكى ئاتاقلىق مۇتەخەسسىس ۋە ئالىملار ئۈستىگە ئالدى ۋە مۇندەرىجىسى ھەمدە ئۇنىڭدىكى ساۋاتلارنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش خىزمىتىگە باشتىن ـ ئاخىر قاتناشتى. بۇ كىتابنى نەشر قىلىش جەريانىدا يەنە پەننى ئومۇملاشتۇرۇش ساھەسىدىكى نۇرغۇن يازغۇچىلار، پەن ـ تېخنىكا خىزمەتچىلىرى، ئوقۇتقۇچىلار ۋە گۈزەل سەنئەت خىزمەتچىلىرىنىڭ زور كۈچ بىلەن قوللىشىغا ئېرىشتۇق، ئۇلار پەننى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىگە

www.uyghurkitap.com

بولغان تولۇپ تاشقان قىزغىنلىقى بىلەن ، قولىدىن كەلگىنىنى ئايىماي ، ئاكتىپ ھالدا ماقالە يېزىپ ۋە رەسىم تەييارلاپ ، كىتابنىڭ نەشر قىلىنىشىغا پۇختا ئاساس سالدى . كىشىنى تېخىمۇ تەسىرلەندۈرىدىغىنى شۇكى ، چەت ئەللەردە تۇرۇۋاتقان بەزى ئالىملار دۆلەت ئىچىدە « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » نىڭ يېڭى ئەسىر نۇسخىسى نەشر قىلىنىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ ، ئېلېكترونلۇق يوللانما ئارقىلىق تەھرىر بۆلۈمىگە ئارقا - ئارقىدىن ماقالە ئەۋەتىپ ، دۇنيادىكى ئەڭ ئىلغار پەن - تېخنىكا بىلىملىرىنى دۆلەت ئىچىدىكى ياش - ئۆسمۈرلەرگە تونۇشتۇرۇپ ، ئۆزىنىڭ ۋەتەنگە بولغان مۇھەببىتىنى ئىزھار قىلدى . بۇ بىر يۈرۈش كىتابنىڭ پۈتكۈل تەھرىرلىنىش ۋە نەشر قىلىنىش جەريانىدا ، كىشىنى تەسىرلەندۈرىدىغان بۇنداق مىساللارنى ساناپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ ، مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن بىز « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » (يېڭى ئەسىر نەشرى) نىڭ نەشر قىلىنىشىغا كۆڭۈل بۆلگەن ۋە ئۇنى قوللىغان بارلىق تەھرىر ھەيئەتلىرىگە ، باش تۈزگۈچىلەرگە ، ئاپتورلارغا ۋە جەمئىيەتنىڭ ھەر قايسى ساھەسىدىكىلەرگە سەمىمىي رەھمەت ئېيتىمىز ۋە چوڭقۇر ھۆرمەت بىلدۈرىمىز .

« يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » (يېڭى ئەسىر نەشرى) « ماتېماتىكا قىسمى » ، « فىزىكا قىسمى » ، « خىمىيە قىسمى » ، « ھايۋانات قىسمى » ، « ئۆسۈملۈك قىسمى » ، « ئادەم ئورگانىزمى ئىلمى قىسمى » ، « يەر شارى ئىلمى قىسمى » ، « ئالەم ئىلمى قىسمى » ، « مۇھىت ئىلمى قىسمى » ، « ئۇچۇر ئىلمى قىسمى » ، « قۇرۇلۇش ئىلمى قىسمى » ۋە « كاتالوگ قىسمى » دىن ئىبارەت 12 قىسىمغا بۆلۈنىدۇ . بۇنىڭ ئىچىدىكى ماتېماتىكا ، فىزىكا ، خىمىيە ، ھايۋانات ، ئۆسۈملۈك قىسىملىرىدا ئەسلىدىكى « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » دە تەسىس قىلىنغان پەنلەر ساقلاپ قېلىندى ؛ ئادەم ئورگانىزمى ئىلمى ، يەر شارى ئىلمى ، ئالەم ئىلمى قىسىملىرىغا ئەسلىدىكى تېببىي ئىلىم ، مېتېئورولوگىيە ، يەر شارى ئىلمى ، ئاسترونومىيە قاتارلىق پەنلەر ئاساسىدا ئادەم ئورگانىزمى ئىلمى ، فىزىئولوگىيە ، ئىرسىيەت ، دېڭىز - ئوكيان ، ئالەم بوشلۇقى قاتارلىقلارغا دائىر مەزمۇنلار يېڭىدىن قوشۇلدى ؛ مۇھىت ، ئۇچۇر ، قۇرۇلۇش ۋە كاتالوگ قىسمى يېڭىدىن قوشۇلدى . بۇ بىر يۈرۈش كىتابنىڭ ھەر قايسى قىسىملىرىدىكى (يېڭىدىن قوشۇلغان تۆت قىسىمدىن باشقا) مۇندەرىجىلەرنىڭ تەخمىنەن ئۈچتىن بىر قىسمى بۇرۇنقى مۇندەرىجە (مەزمۇنلىرى قايتىدىن بىر تەرەپ قىلىندى) ؛ ئۈچتىن ئىككى قىسمىدىن ئارتۇقراق مۇندەرىجە ۋە مەزمۇنى ئۆزگەرتىپ يېزىلدى ياكى يېڭىدىن يېزىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدىكى بىر قانچە قىسىمدا يېڭىدىن يېزىلغان مۇندەرىجە ۋە مەزمۇنى يېرىمىدىن ئاشىدۇ . بىر يۈرۈش كىتابنىڭ مەزمۇنىدا تېمىنىڭ كەڭ دائىرىلىك بولۇشىغا ، بىلىمنىڭ يېڭى ۋە تۇرمۇشقا يېقىن بولۇشىغا تىرىشتۇق ، ھەم ئاساس پەنلەرگە دائىر بىلىملەرنى تونۇشتۇرۇشقا دىققەت قىلدۇق ، ھەم ئەڭ يېڭى پەن - تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈش ۋە قوللىنىشقا ئەھمىيەت بەردۇق . پۈتۈن كىتابتا يېزىق جەھەتتە ئاممىباب ، چۈشىنىشلىك ، جانلىق بولۇشقا ، مەزمۇن ، قىستۇرما رەسىملەردە ئوبراز توغرا ۋە ئىنچىكە ، ئەينەن بولۇشقا تىرىشتۇق ، ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ ئوقۇش تەلىپىنى قالدۇرۇش ئۈچۈن ، بۇلارنىڭ ھەممىسىدە « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » نىڭ « ئىلمىيلىك ، ئاممىبابلىق ، قىزىقارلىق » بولۇشتەك ئەنئەنىۋى ئۇسلۇبىنى ئاساسىي جەھەتتىن ساقلاپ قالدۇق .

ھازىرقى زامان ئىلىم - پەن تەرەققىياتى بارغانسېرى تېز بولماقتا ، كىشىلەرنىڭ ھازىرقى دۇنيانى بىلىشتە ئىگىلىشى زۆرۈر بولغان ئىلىم - پەن بىلىملىرى بارغانسېرى كۆپەيمەكتە ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، كىشىلەرنىڭ ئالدىدا نامايان بولىدىغان نامەلۇم دۇنيا بارغانسېرى كېڭەيمەكتە ۋە بارغانسېرى چوڭقۇرلىماقتا . يېڭى تارىخىي شارائىتتا ، ئەگەر نادانلىقتا ، قالاقلىقتا تۇرۇۋەرسەك ، ئەقەللىي پەن - مەدەنىيەت بىلىمىمىز كەمچىل بولسا ، يالغان ۋە ساختا ئىلىم - پەنگە ئالدىنىپ ، قارىغۇلۇق ۋە خۇراپاتلىق پاتقىقىغا پېتىپ قالىمىز . شۇنىڭ ئۈچۈن ، كىشىلەر ئۆگىنىشنى كۈچەيتىشى ، ساپاسىنى ئۆستۈرۈشى ، توغرا ئىلمىي ئىدىيە ، ئىلمىي ئۇسۇل ، ئىلىم - پەن بىلىمى ۋە پەن - تېخنىكا ئارقىلىق خىلمۇ خىل ساختا ئىلىم - پەننىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى ئېچىپ تاشلىشى لازىم . 40 يىلغا يېقىن ۋاقىتتىن بۇيان ، « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » ياش - ئۆسمۈرلەرگە پەننى ئومۇملاشتۇرۇشقا دائىر ئېسىل بىر يۈرۈش ئوقۇشلۇق بولۇش سۈپىتىدە ، ئىلىم - پەنگە ھۆرمەت قىلىش ، بىلىم تارقىتىش ، ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ ئىلىم - پەن ساپاسىنى ئۆستۈرۈش جەھەتلەردە غايەت زور رول ئويناپ كەلدى . بىز شۇنىڭغا چوڭقۇر ئىشىنىمىزكى ، « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » (يېڭى ئەسىر نەشرى) نىڭ نەشر قىلىنىشى كەڭ ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ ھازىرقى زامان پەن - مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئۆگىنىشى ۋە ساپاسىنى ئۆستۈرۈشىگە ئىجابىي ياردەم بېرىدۇ .

پارتىيىمىز ۋە دۆلىتىمىز ياش - ئۆسمۈرلەر ئارىسىدا پەننى ئومۇملاشتۇرۇش ئىشىغا ئەزەلدىن ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىپ كەلدى . چۈنكى ، ياش - ئۆسمۈرلەر دۆلەتنىڭ كېلەچىكى ، يېڭى ئەسىردە سوتسىيالىستىك قۇدرەتلىك دۆلەت قۇرۇشتىكى ئاساسىي كۈچ . بۇ ، دۆلىتىمىزنىڭ ئىستىقبالى ۋە تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك ؛ چۈنكى ، ياش - ئۆسمۈرلەر جۇشقۇن ، كۆتۈرەڭگۈ ، روھلۇق بولۇپ ، ئۇلار يېڭى پەن - مەدەنىيەت مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى غايەت زور دەرىجىدە قوبۇل قىلىش ئىقتىدارى ، ھەزىم قىلىش ئىقتىدارى ۋە ئىجاد قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە ؛ چۈنكى ، ياش - ئۆسمۈرلەر بىر ئەۋلاد يېڭى كىشىلەر بولۇپ ، ئىنتايىن قىممەتلىك ماسلىشىشچانلىققا ئىگە . شۇڭا ئۇلارنى ئىلمىي ، توغرا ، ئالىيجاناب ، ئېسىل مەدەنىيەت بىلىملىرى ئارقىلىق يېتەكلەپ ۋە تەربىيىلەپ ، دۆلەت ۋە مىللەتكە ياراملىق ئىختىساس ئىگىلىرىگە ئايلاندۇرۇش لازىم . شۇنىڭغا ئىشىنىمىزكى ، « يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن » (يېڭى ئەسىر نەشرى) نىڭ نەشر قىلىنىشى سوتسىيالىزم ئىشلىرىنىڭ زور بىر تۈركۈم لاياقەتلىك ئىز باسارلىرىنى تەربىيىلەش ۋە يېتىشتۈرۈش ئۈچۈن تۆھپە قوشقۇسى . شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە ، بىز بۇ يۈرۈش كىتابنىڭ كەڭ ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش يولىدىكى ياخشى ئۇستازى ۋە ئوبدان دوستى بولۇپ قېلىشىنى سەمىمىي ئۈمىد قىلىمىز .

تۈزگۈچىلەردىن

1999 - يىل 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

يوشۇرۇنغان نۇر ۋە ئەقىل ئىنقىلابى

ژورنىلىمىزنىڭ ئوبزورچىسى

ئادەم كامالىتى نېمە بىلەن ھاسىل بولىدۇ ؟ ئىنسانلارنىڭ مەدەنىيەت تارىخى يەنە نېمە بىلەن كامال تاپىدۇ ؟ بۇ يېڭى ئەسىردە يېڭىچە ئوتتۇرىغا قويۇلغان سوئال . بىز بۇنىڭغا ئۆزلىكتىكى ئەقىل ۋە پەزىلەت ئويغىنىشى بىلەن كامال تاپىدۇ دەپ جاۋاب بېرىمىز . چۈنكى ، ئادەم تەپەككۇر بويىچە گۈللەر ئۈرىقىكى ، ئۇ تۇغۇلىشى بىلەنلا ئۆزىدە ئۇرۇقسىمان ئەقىل ۋە پەزىلەت ئۆزگىچىلىكى بىلەن دۇنياغا كۆز ئېچىپ ، شۇ ئۆزگىچىلىكنى تولۇق ئاشكارىلىغاندىلا قانائەت ھاسىل قىلىدۇ . شۇڭا ، ئۇ پەقەت تەبىئەت ئادەمگە بەرگەن ئۆسۈش قانۇنىيىتى بويىچە ئۆسىدىكەن ، ئۆزىگە خاس بىر خۇشپۇراق بىلەن بەھىر بەرگۈچىگە ئايلىنىدۇ . مەيلى ئۇ قىزىلگۈل ياكى ھەششىقپىچەك بولسۇن . ئۇنىڭدىكى خۇشپۇراق ئۇنى ئۆزگىچە ئۈستۈنلۈككە ئىگە قىلىپ ئۇنىڭ مەۋجۇتلۇق قىممىتىنى يارىتىدۇ - دە ، بۇ چاغدىكى قانائەت ئۇنىڭغا سىرتتىن قوشۇلغان جىددىيلىك ياكى پەرىشانلىقنى يوق قىلىپ تاشلايدۇ . بىز ھەتتا تاغ - دەريالار ، باراقسان ئۆسكەن گۈللەرگىمۇ تەلپۈنىمىزغۇ ؟ بىزنى ئۇلاردىكى ئاشۇ ئۆسۈملۈكلەردە بولىدىغان تەبىئىي ئۆزلۈك تەلپۈندۈرگەن . ئەگەر ئۇلار بىز زىچ تىقىلىپ ياشايدىغان شەھەرلىرىمىزگە يۆتكەپ كېلىنگەن بولسا ئىدى ، ئۇنچىۋالا باراقسان ئۆسۈپ ئېچىلمىغان بولاتتى . ئادەمدىكى گۈل ئۈرىقى - ئەقىل ۋە پەزىلەت نۇرىمۇ شۇنداق نەرسىدۇر . ئۇ پەقەت ئاشۇ تاغ - دەريالاردىكى گۈللەرنىڭ ئەتراپىدىكى باشقا بىر دەرەخ ياكى گىياھقا ئۆزگىرىپ كېتىشىنى ئويلىماي ئۆسكىنىدەك ، ئۆزىنىڭ كەچۈرمىشلىرىدە ھاسىل قىلغان پاك قەلبىنىڭ چاقىرىقى بىلەن ئالغا باسقاندىلا ، ئۆزىنىڭ ھايات سەپىرىدىكى بىردىنبىر ئۇستازغا ئىگە بولىدۇ . بۇ ئۇستاز ھەر كىمنىڭ ئۆزىنىڭ قەلبىدۇر . شۇنىڭ ئۈچۈن قەلب دېيىمىزكى ، ئەگەر ئادەم ئۇدۇم بىلەنلا داۋام قىلىدىغان ھايۋانچە بىئولوگىيىلىك مۇقىم ئىتىم (ھەرىكەت) ئەندىزىلىرى بىلەن توختاپ قالسا ئىدى ، ئۇنىڭدا مەنىۋى قانائەت ھاسىل قىلىدىغان يەنى قەلبىدىكى ئىشق مۇھەببەت ۋە غەزەپ - نەپرىتىنى ئاشكارىلاپ قىممەت يارىتىدىغان مەدەنىي ھەرىكەت بولمايتتى . ئۇنىڭدا ئەنە شۇ قەلب بولغانلىقتىن ئۇنىڭدىكى ھايۋانچە بىئولوگىيىلىك ئۇدۇملۇق ھەرىكەتلەرنىڭ ئورنىنى مەدەنىي ئىتىم (ھەرىكەت) - يېڭى تەپەككۇر ئىگىلەپ ، ئۇنىڭ جەمئىيەتلىشىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ ماڭدى .

شۇنداق ئەمەسمۇ ؟ بىز بىراۋنى ئەقىللىق دېگەندە ، ئۇنىڭ بىرەر ئىش ئۈستىدىكى يېڭىچە ئوچۇق كۆز قارىشىنى نەزەرگە ئالىمىز . ئۇ چاغدا ئۇنىڭ دەسمايىسى ماتېرىيال ئەمەس ، ئۆزىنىڭ قەلبى - جەمئىيەتتىن تەسىر ئالغان تەپەككۇرى بولىدۇ . بۇ قاراش ئۇنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىن ئۇرغۇپ چىقىدۇ . ئۇ پەقەت كىشىلەر ئۆگىتىپ قويغانلارنى تەكرارلىماي ئۇ ئىشنى ئۆز ئالدىغا ئويلاپ جاۋاب بەرگەنلىكى ئۈچۈن ئەقىللىق ئاتىلىدۇ . باشقىلار ئوقۇتقان خاتىرىلەر پەقەت ئۇ بىلگەن ئىش ئۈستىدە قوشۇمچە رول ئوينايدۇ . لېكىن ئادەم ھاياتى بىلىنگەن ، بىلىنمىگەن نەرسىلەردىن تەركىب تاپىدۇ . بىلىنگەن نەرسىلەرنى ئالىدىغان بولساق ، بۇ جەھەتتىكى خاتىرىلەر يېتەرلىك نەرسىدۇر ، ئۇنى شۇ كىشى ئۆزى بىلگەن ماتېرىياللاردىن باشقا بارلىق ئىلىم - پەن ۋە مائارىپ ئورۇنلىرى ۋە مىڭلاپ رەھبەرلەر ھەر كۈنى ئورۇندىماقتا . ئۇلار بارغانسېرى كۆپلەپ ماتېرىياللار بىلەن سىزنىڭ خاتىرىڭىزنى تولۇقلاپ تۇرىدۇ . سىز خاتىرە سىستېمىڭىزدىكى نەرسىلەرنى سورىغان ھامان دەپ بېرەلەيسىز ، بۇ ھەرگىز سىزنىڭ ئەقىللىق ئىكەنلىكىڭىزنى تولۇق ئىسپاتلاپ بېرەلمەيدۇ .

پەقەت سىز بىلمىگەن ، ئالدىن ئويلاپ قويۇلمىغان سوئاللارغا جاۋاب بەرگەندە ، ئەقلىڭىزنى تولۇقراق ئىشقا سېلىشقا ئاندىن نۆۋەت كېلىدۇ . مانا بۇ بىر ھەل قىلغۇچ پەيتتە سىزدە قانداق ئىنكاس بولىدۇ ؟ بۇ چاغدا سىز ناھايىتى دانالىق بىلەن جاۋاب بېرىشىڭىزمۇ ، ئەخمەقلەرچە جاۋاب بېرىشىڭىزمۇ مۇمكىن . دېمەك ، ئەقىللىقلىق يېڭى بىر ئەھۋالغا قارىتا ئىنكاس قايتۇرۇش بولۇپ ، ئۇ سىزنىڭ ، تەبىئىتىڭىز - ئىچكى دۇنيايىڭىزدىن كېلىدۇ . سىز بۇ چاغدا ئۇنى ئاقىلانىلىك بىلەن ئويلاپ كۆرىسىز . لېكىن ، سىز دېگەن ھەر بىر گەپ سىزنىڭ قەلبىڭىزدىن چىقىدۇ . ئەگەر مۇشۇ چاغدا ئويلىغانلىرىڭىز توغرا بولۇپ سىزنىڭ تەجرىبىڭىزگە ئايلىنىپ قالغاندا بولسا ، ئۇ سىزنىڭ ھاياتىڭىزنى ئۆزگەرتىشكە سەۋەب بولىدۇ . چۈنكى ، بۇ سىزنىڭ ئادىمىي مەۋجۇتلۇق ۋە ئەقلىي تەرەققىيات ئۈچۈن ئىنسانلارنىڭ مەدەنىيەت ئەندىزىلىرىدىن ئۆگىنىشتىن باشقا ، تېخىمۇ مۇھىمى ئۆز ئەقلىڭىز بىلەن ئويلاپ كامالەت نىشانىڭىزغا يېقىنلاپ كېتىۋاتقانلىقىڭىزدۇر .

دېمەك ، ئەقىللىقلىق سىزنىڭ ئەمەلىي تەجرىبىڭىزدە يورۇتۇلغان پەزىلەتكى ، ئۇ سىزنىڭ مېڭىڭىزگە نىشان بەلگىلەپ ، قىممىتىڭىزنى يارىتىشقا تۈرتكە بولۇپ ، سىزنى ئۆزگىچە خۇش-

پۇراق چاچىدىغان « گۈل » گە ئايلاندۇرىدۇ. شۇ چاغدا سىز پەقەت ئۆزگىچە تەپەككۇرىڭىز ئارقىلىقلا پاراسەت ۋە ئاڭلىقلىق بىلەن تولغان تەشەببۇسكارغا ئايلىنىسىز. ئەگەر سىز سىرتتىن مېڭىڭىزگە قاچىلانغان خاتىرىلەرنىڭ ئارقىسىدىن ئۆمۈرۋايەت ئەگىشىپ ماڭىدىكەنسىز، سىزدە ئۇ خۇشپۇراق « گۈل » مەڭگۈ ئېچىلالمايدۇ. سىزمۇ ئۆزىڭىزگە خوجايىن بولالمايسىز، كىشىلەرنىڭ ھەممىسى بىردەك كامالەت ھاسىل قىلالماسلىقى ئەنە شۇ ئەقلىي ۋە پەزىلەتلىك ئويغىنىشنى ئۆز ئەمەلىيىتىدە ئىشقا ئاشۇرۇش پۇرسىتىنى ئىگىلەش جەھەتتە ئىلگىرى - كېيىن بولۇشىدىن كېلىپ چىققان.

راست ئەمەسمۇ؟ ئەنە قاراڭ، ۋۇجۇدىمىزدىكى تىل ئىقتىدارى بىزنى « ئودىيسا »، « مىلك بىر كېچە »، « قىزىل راۋاقتىكى چۈش »، « شاھنامە »، « قۇتادغۇبىلىك »، « كۈللىيات »، « ماناس » دەك شاھانە ئەسەر ۋە ئالدىمىزدا جاراڭلىق ئوقۇلىدىغان دېكلاماتسىيىلەردە كۆرۈلىدىغان تىل تەپەككۇرى قابىلىيىتىگە ئىگە قىلىپ، بۇ جەھەتتە ئۆزلىكنى ئەتراپلىق تونۇغان ۋە ئاچقان ئادەملەرنى ئەقىللىق ئەۋلىيالار سىماسىغا كىرگۈزدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ مۇنازىرىسى، يارقىن نۇتۇقلىرى، ھېكايىلىرى، دېكلاماتسىيىلىرى، چۆچەكلىرى، بېيىت ۋە قوشاقلىرى بىلەن ئارىمىزغا ئادالەت، خۇشاللىق ئوتىنى چاچتى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئاتاقلىق ئادۋوكات، ئاقىن، قوشاقچى، ناتىق، شائىر، يازغۇچى، مۇھەررىر، مۇخبىر، دېكتور، كاتىپ، كوررېكتور، خەت ئۇرغۇچى بولۇپ يېتىلسە، يەنە بەزىلىرى گراماتىكا، ئىستىلىستىكا، دىداكتىكا ئالىملىرىغا ئايلاندى. ئۇلاردا تىل پاكىتلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ تەكشۈرىدىغان، رىتىم، قاپىيە، ئىنتوناتسىيە ئېلېمېنتلىرىنى چوڭقۇر چۈشىنىدىغان ئۆتكۈرلۈك بولغاچقا، شۇ ساھەلەردىكى بىلىملەرگە چاڭقاق بولۇپ كىتابلار دېڭىزىغا كىرگەندە، بىز ھېس قىلالمايدىغان نازۇك تەرەپلەردىن مەنىۋى ئوزۇق ئېلىپ كاللىسىنى يورۇتتى. دە، بۇ جەھەتلەردە بىزگە غۇۋا بولغان مەسىلىلەرنى كۈن پارلاپ تۇرغان يورۇق جاھاننى كۆرگەندەك كۆرۈپ يېتىپ، تىل ئارقىلىق دۇنيانى يورۇتىدىغان كامالەتتە ئىلگىرىلەپ كەتتى.

ماتېماتىكا ۋە لوگىكا ئىقتىدارى بىزنى تەسەۋۋۇر قىلىش، تەرتىپلەش، قىياس قىلىش، ئەقلىي يەكۈن چىقىرىش، سان - ساناقنى ئەندىزىلەش، سەۋەب ۋە ئاقىۋەتنى تەپەككۇر قىلىش قابىلىيىتىگە ئىگە قىلدى. بۇ جەھەتتىكى ئىقتىدارىنى چوڭقۇر تونۇغان ۋە بايقاپ ئۆستۈرگەن ئادەملەرنى كارامەت ئالىملارغا ئايلاندۇردى. خارەزمى دۇنيادا تۇنجى بولۇپ ئالگېبرا پېننى ئىجاد قىلغانلىقى بىلەن تاكى 16 - ئەسىرگىچە پۈتۈن ئىسلام دۇنياسى ۋە ياۋروپادا ئالىي مەكتەپلەر ئۇنىڭ كىتابىنى دەرسلىك قىلىپ ئوقۇيدىغان ئالىمغا ئايلاندى. ئىبنى سىنا « تىب قانۇنلىرى » قاتارلىق مەشھۇر ئەسەرلىرى بىلەن پۈتۈن دۇنياغا زامانىمىزدىكى غەربچە داۋالاشنىڭ قانۇنىي پرىنسىپلىرىنى تۇرغۇزۇپ بېرىپ « شاھى تېبابەت » بولۇپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۇلۇغ تۆھپىسى ئۈچۈن ياۋروپا خەلقى ئۇنىڭ نامى بىلەن پۈتكۈل تېبابەتنى « مېدىتسىنا » - ئىبنى سىنا باشلىغان ئىلىم دەپ ئاتىدى. ئىبنى سىنانىڭ دوستى ئەبۇ رەيھان بىرۇنى يەر شارىنىڭ ئۆز ئوقى ئەتراپىدا ئايلىنىدىغانلىقىنى تۇنجى قېتىم ئوتتۇرىغا قويۇپ دۇنياغا تونۇلدى. نيوتون دىفېرېنسىئال ۋە ئىنتېگرالنى ئىختىرا قىلىپ، ئېيىنىشتېيىن نىسبىيلىك نەزەرىيىسىنى تۇرغۇزۇپ ئەنە شۇ ھەيۋەتلىك ئالىملار قاتارىغا كىرىپ كەلدى. ھازىرقى كۈندە بۇ جەھەتتىكى ئىقتىدارىنى ئەتراپلىق تونۇغان ۋە بايقىغان نۇرغۇن كىشىلەر - ئىنژېنېر، بوغالتىر، بانكىر، كومپيۇتېر، مۇھەررىر ۋە مۇناسىپ كەسپلەردە ئالىم بولۇپ كەتمەكتە. بۇلاردىن پارلىغان ئەقىل نۇرلىرى بۇرۇنقى كىتابنامىلەردە يوق ئىدى.

ماكاننى تونۇش ئىقتىدارى بىزنى كۆرۈش سەزگۈسىدە رەسىم سىزىش، سۇرەتكە ئېلىش، گرافا تۈزۈش، ئوبرازلاشتۇرۇش، تېلېۋىزوردا مەنزىرە پەيدا قىلىش، خەرىتە سىزىش، لايىھىلەش، بېزەكلەش، كىنوغا ئېلىش ماھارەتلىرىگە ئىگە قىلدى، بۇ جەھەتتىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتلىرىنى چوڭقۇر تونۇپ يەتكەن ۋە ئىشقا سالغانلارنى بولسا، بىناكار، رەسسام، فوتوگراف، سەنئەتكار، ئۇچقۇچى، ئىنژېنېر ۋە ياكى ئىدىسون، پىكاسسو ۋە ئادېمستەك ئىجادكارلارغا ئايلاندۇردى. ئۇلار كارتون ۋە دىئاگراممىلىق تۇيغۇلىرى، كۆرۈش سەزگۈسىدىكى دۇنيانىڭ ئوخشىمىغان تەرەپلىرىنى ئالماشتۇرۇش ماھارىتى، نازۇك تەرەپلەرنى يۈكسەك پەرىقلەندۈرۈش سەزگۈرلۈكى، ئوبرازلىق تەپەككۇردىكى جانلىقلىقى، ئۆي خىياللىرىنى سېزىپ ئىپادىلەش ماھىرلىقى بىلەن تۈرلۈك ماكان ئىچىدە ئۆتكۈر بايقىغۇچى بولدى - دە، كاتتا ئىمارەت، شەھەر، مۇنار، گۈمبەز لايىھىلىرى بىلەن ئۆچمەس سەنئەت ئەسەرلىرىنى جەمئىيەتكە تەقدىم قىلدى.

مۇزىكا ئىقتىدارى بىزنى ئۈن ئۇدارلىرىنى، رىتىملىرىنى ۋە كۈيلەرنى چۈشىنىش، پەرقلەندۈرۈش، نوتىلاردىن ھۇزۇرلىنىش ۋە ئۇلارنى ئىجاد قىلىش، ناخشا ئېيتىش، ئۈن ئېلىش، ئوركېستىر ئورۇنداش، كومپوزىتورلۇق قىلىش قابىلىيەتلىرىگە ئىگە قىلىپ، بۇ دۇنيانىڭ شادلىق سەيناسىنى بىزگە تەقدىم قىلدى. قىدىرخان، ئامانىساخان، تۇرداخۇن ئاكا، باخ، بېتخوۋېندەك دۇنيادىكى ھەر قايسى مىللەتلەردىن كېلىپ چىققان ھەيۋەتلىك مۇزىكانتلار ئەنە شۇنداق مۇزىكا ئىقتىدارىنى چوڭقۇر بايقىغان ۋە تىرىشىپ يېتىلدۈرگەن كىشىلەردۇر. بۇنداق قابىلىيەت يەنە بىزنىڭ ئارىمىزدىكى سەنئەتخۇمار، سەزگۈر قۇلىقى بار، مۇزىكا خۇمار، رىتىمغا پۇتى كېلىپ تۇرىدىغان، ئامراق مۇزىكىلارنى تەبىئىي يوسۇندا تەكرارلاپ ئېيتىدىغان، يۈرەك سۆزلىرىنى رىتىمى كۈچلۈك مۇزىكا نوتىلىرىغا سېلىپ ئوقۇپ كېتىدىغان كىشىلەردىمۇ بولىدۇ. دېمەك، بۇلارمۇ ئۆزىنى چوڭقۇر بايقاپ چېنىقسا مۇزىكا تالانتى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان مۇزىكا جامائىتىدۇر.

تەنھەرىكەت ئىقتىدارى بىزنى بەدىنىمىزنى تەڭشەپ تو-

رۇش ، يۈگۈرۈش ، قول ھۈنىرى قىلىش ، توپ ئويناش ، ئويۇن قويۇش ، ئۈسسۇل ئويناش ، چېلىشىش ، سپورت تۈرلىرىنى بىجا كەلتۈرۈش ، دوراش ، قۇراشتۇرۇش ، مۇرەككەپ ئاتلىمۇچۇقلارنى ئويناش ماھارەتلىرىگە ئىگە قىلىپ ، ھەرىكەت كۆرۈنۈشى ئارقىلىق بىزگە چەكسىز ئۇنۇم ۋە شادلىق ئاتا قىلدى . بۇ جەھەتتىكى ئىقتىدارنى بايقاپ ئىنچىكىلىك بىلەن يېتىلدۈرگەنلەر دۇنياغا چولپان بولغان پالۋان ، چېلىشچى بولۇشتىن تاكى ئۇستا تىككۈچى بولغىچە تۈرلۈك چەبدەسلىك ۋە ھۈنەر بىلەن ھاياتىمىزغا جانلىنىش ئېلىپ كەلدى . ئادەتتە يول مېڭىشقا ، قار كېچىشكە ، مۇز تېيىلىشقا ، ئۈسسۇل ئويناشقا ، دالىغا چىقىشقا ، سۇ ئۈزۈشكە ، كېمە ۋە ماشىنا ھەيدەشكە . . . ئامراق كىشىلەردە بۇ جەھەتتىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتلەر مول بولۇپ ، خەلق ئارىسىدا يەنە مىڭلىغان يوشۇرۇن تەنھەرىكەت چولپانلىرى بار . زامانىمىزدىكى مۇز ئۈستىدە ئوينىلىۋاتقان ئۈسسۇل تۈرلىرى ، ئاتلېتىكا تۈرلىرى ، سۇدا ئوينىلىۋاتقان ئۈسسۇل ۋە سېرىكچىلىكتە كۆرۈنۈۋاتقان كارامەتلەردىن ئىنسانلارنىڭ يەنە نېمىلەرنى قىلىدىغانلىقىنى مۆلچەرلەش قىيىن .

باشقىلارنى چۈشىنىش ۋە ئۇلار بىلەن ھەمكارلىشىپ ئىشلەش ئىقتىدارى ياكى ئالاقە ئىقتىدارى بىزنى باشقىلارنىڭ كۆڭلىنى ، مىجەزىنى ، ئىستىكىنى ۋە ئارزۇلىرىنى چۈشىنىش ۋە ئۇلارغا ئىنكاس قايتۇرۇش جەھەتلەردە ئالامەت قابىلىيەتلەرگە ئىگە قىلىپ ، دۇنيانىڭ سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئارقىسىدا ۋەيران بولۇپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئالدى . بۇ جەھەتتىكى قابىلىيەتلىرىنى چوڭقۇر تونۇغان ۋە بايقىغان كىشىلەرنىڭ كاتتىلىرى گەندى ، ناۋائى ، ماكاۋىللى ، ئەراپات ، كارنىگ ، جۇئېنلەي ، كىسىنگىرلاردەك كاتتا داھىي ۋە دىپلوماتلارغا ئايلانسا ، بۇلاردىن تۆۋەنرەكلىرى تولاس ۋە شىركەتلەرنىڭ خوجايىنلىرىغىچە ئۇلۇغ ئىشلارنى بېجىرىدىغان مۇناسىۋەت ماھىرلىرىغا ئايلاندى . ئۇلار بەزىدە كىشىلەرنى كۈشكۈرتكۈچى ، مۇغەممەرلەردەك كۆرۈنسىمۇ ، لېكىن ، ئۇلار كىشىلەرنىڭ كۆڭلىدىكى خىياللىرىنى بىلىۋېلىش ، باشقىلارنىڭ نەزىرى بىلەن جاھاننىڭ ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشتا خۇددى شۇ ئىشلارنىڭ قېلىپىنى گەپ بىلەن قۇيۇپ كىشىلەرنىڭ پاراكەندە كۆڭلىنى تىندۇرۇش ، قەلب ئالماشتۇرۇشتا تۇيدۇرماي كۆڭۈللەرگە چۆكمە بولغان سۆزلەرنى كولاپ ئېلىش قابىلىيىتىدە جاھاننى ئامان ـ ئېسەن ساقلايدىغان پاسسىبانلارنىڭ ئوبرازىنى تىكلىدى . ئۇ ئۇلگىلەر بىلەن مىڭلاپ كىشىلەر يامان پەيلىدىن يېنىپ ، جىم تۇرغانلار ساۋابلىق ئىشلارغا ئاتلىنىپ ، غەزەپكە كەلگەنلەر خۇشال بولۇپ ، ئادەمزات دۇنياسىنىڭ مۇناسىۋەت ئىللىقلىقىنى ساقلىدى .

دېمەك ، زامانىمىزدىكى تەرەققىياتنىڭ ئوق يىلتىزى بولۇۋاتقان بۇ يەتتە تۈرلۈك ئەقلىي ئىقتىدار بۇ دۇنيانىڭ بارلىق ئىشلىرىنى قىلىشقا يارايدىغان كارامەتلىك تالانت ئۇرۇقى بولۇپ ، ئۇلارنى ئەتراپلىق ئاچقاندا بۇ دۇنيادا قىلغىلى بولمايدىغان ئىش ياكى مۆجىزە يارىتالمايدىغان ئادەم بولمايدۇ .

بىزنىڭ جۇڭگودا نەچچە ۋاقىتتىن بېرى « جەمئىيەتكە جىددىي قاراپ ، تەبىئىيلىككە سەل قارايدىغان ، تەجرىبىلەرگە جىددىي قاراپ ، پەنگە سەل قارايدىغان ، نەزەرىيىگە جىددىي قاراپ ، يېڭى بىلىملەرگە سەل قارايدىغان » ئەھۋال ئېغىر بولغانلىقتىن ، بىزدىكى ئۆز قەلبىگە ئىشىنىدىغان ئۆزلۈك ئاجىزلاپ كەتكەن ، قارىغۇلارچە ئەگىشىش كۈچىيىپ ، مۇستەقىللىق روھى ئاجىزلىغان . بۇ ئەھۋال ئېچىۋېتىلگەن يېڭى دۇنياغا ئۇيغۇن كەلمەيدۇ . شۇڭا ، بىز بۈگۈنكى ھاياتلىق سەپىرىنى ئۈنۈملۈك ئورۇنداش ئۈچۈن ئۆزىمىزنىڭ قەلبىدىكى يېگانە ، يېڭى پىكىرلەرگە ھۆرمەت قىلىشىمىز كېرەك . نېمە ئۈچۈن ؟

گەرچە بىز ئۆزىمىزدە يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئەقلىي ئىقتىدارلارنىڭ بىر ياكى ئىككى تۈرلۈكى باردەك ھېس قىلساقمۇ ، ھەممە ئادەمنىڭ مېڭىسى فىزىئولوگىيىلىك تۈزۈلۈش جەھەتتىن ئوخشاش بولغان سەۋەبلىك ئۇ تالانت ئۇرۇقلىرى ھەممىمىزنىڭ مېڭىسىدە يىلتىز تارتقان . لېكىن ، بىزنىڭ ئۇلارنى بايقاش سەزگۈرلۈكىمىزنىڭ تۆۋەنلىكى تۈپەيلى ئۇلار مېڭىمىزدە ئۇخلاپ قالغان . ئۇلار ھەر كىمنىڭ مېڭىسىدە پەزىلەت قوماندانلىقىغا ئىگە بولغاندا كارامەت كۆرسىتىشكە پۇرسەت كۈتۈپ ياتىدۇ . ھەر قانداق جايدىكى بىر ئاددىي كىشى نىشانلىق ئۆگىنىش ئارقىلىق بۇ يەتتە تۈرلۈك ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ خالىغان تۈرىنى ئۆزىدە كامالەتكە يەتكۈزەلەيدۇ . تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن يەتتە تۈرلۈك قابىلىيەت بىزنىڭ تۇرمۇشىمىزدا يۇقىرىدىكىدەك خىلمۇخىل مۆجىزىلەرنىڭ ئۇرۇقى بولغاندەك ، ھەر بىر ئادەم يېگانە بىر تالانت ئۇرۇقى بولغانلىقى سەۋەبلىك ئۇلارنىمۇ زامانىمىزدىكى ئىجادكارلىقنىڭ ، ماھىرلىقنىڭ ئېگىز دۆۋىلىرىگە چىقىرىدۇ .

بىز بەزى ئادەملەرنىڭ كارامەت ئىگىسى ئىكەنلىكىنى كۆرگەندە ، ئۇنىڭ بىر جەھەتتە شۇنداق يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈلسىمۇ ، يەنە بەزى تەرەپلەردە ھېچنېمە قىلالمايدىغانلىقىنى بايقايمىز . مەسىلەن ، بىزدە بەزىلەر دۇنيادا كەم تېپىلىدىغان مىللىي ئۇسلۇب بىلەن ئىمارەت ، مەسچىت ياسايدۇ ۋە نەقىشلەيدۇ . ئەمما ، خەت تونۇمايدۇ . ئادىلدەك ئەزىمەتلەر دارغا چىققاندا دۇنياۋى جېنىس رېكورتىنى تەكرار بۇزىدۇ ، ئەمما ، داستان يازالمايدۇ . بەزىلەر كارامەت ناخشا ئېيتىدۇ ، ئەمما ، نوتا بىلمەيدۇ . بۇ ھال ھەر قانداق ئادەمنىڭ بىر ياكى ئىككى جەھەتتە ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولسىمۇ ، قالغان تەرەپلەردە ئۇلارنىڭ يەنە ئېچىشقا تېگىشلىك يوشۇرۇن قابىلىيەتلىرىنىڭ بارلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ . بۇنداق ئىكەن ، كۆپچىلىكىمىز ئۆزلىكىنى بايقاش ، ئېچىش بىلەن مۇتەخەسسىس بولۇپ يېتىلىش ئارىلىقىدا تۇرىمىز . بىزدە گەرچە ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ بىر تۈرى گەۋدىلىنىپ چىقمىغان ، بەزىلىرىمىز ھەتتا ناھايىتى ئاددىي بولغان تەقدىردىمۇ يەنىلا يېتىلىش ئۈمىدى بولماي قالمايدۇ . چۈنكى ، ھەممىمىزدە ئاشۇ ئەقلىي ئىقتىدار تىپلىرىنىڭ نۇرلىنىش بوشلۇقى بار . مەيلى سىز دېھقان ياكى ئىشچى بولۇڭ ۋە ياكى ھەر قانداق بىر ئىشنى قىلىۋاتقان ئاددىي ئادەم بولۇڭ ، سىزدە پروفېسسور ،

ئۇستا دوختۇر ، ئادۋوكات ، سەنئەتكار ، ئالىملار ياكى ھەتتا
رەھبەرلەر نۇرلاندۇرۇپ مۆجىزە ياراتقان ئەقلىي ئىقتىدار تېپىلىرى
بار . سىزمۇ ئۆزىڭىزنى بايقاش قەدىمىنى بېسىڭچۇ قېنى ، تۇر-
مۇشنىڭ مەلۇم تەرىپىدە باشقىلارنىڭ يادىغا يەتمىگەن ئۇتۇقنا
ئېرىشىسىز . گەپ سىزنىڭ ئۆزىڭىزگە ئىشىنىش ۋە ھەرىكەتكە
كېلىشىڭىزدە . بىزدە يېڭى ئەسىر باشلىنىش بىلەن قوزغالغان
ئەقىل ئىنقىلابى ئەمەلىيەتتە زامان تەلىپى بويىچە ئەنە شۇ ئۆز-
لىكنى بايقاش دولقۇنى بولۇپ ، مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش ۋە يا-
شاش سەنئىتى جەھەتتىن ئۇ بىزگە شۇنداق بىر ئۇلۇغ رىغبەت
بولدىكى ، ئۇ بىزنى كۆنۈككەن تار مەھكىمچىلىك ۋە چاكىنا
يوسۇنلار چەمبىرىكىدىن ھالقىپ چىقىپ تېخىمۇ كەڭ نەزەر بى-
لەن دۇنياغا يۈزلىنىشكە ، نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان بىزگە ھەر
قانچە ئەرشئەلا بىلىنگەن تەقدىردىمۇ ئىلمىي كۆز بىلەن تەك-
شۈرۈشتىن ئۆتمىگەن خۇراپىي نەرسىلەردىن ۋاز كېچىشكە ، زا-
مان رىقابەتلىرىدىكى ھەر نېمىنى ئۆز ئەقلىمىز بىلەن ئويلىنىپ
كۆرۈشكە دەۋەت قىلدى . بۇ ئۆز ۋۇجۇدىمىزنىڭ سىرتىدىكى
ئاللىقانداق نەرسىلەرگە ھەيران قېلىپ بىخۇت يۈرگەنلىرىمىز
ئۈچۈن ئويغىنىش بولسا ، دۇنيانىڭ يېڭى ئۆزگىرىشلىرىنى نە-
زەرگە ئالماي كونا مۇقامنى توۋلاپ يۈرگەنلىرىمىز ئۈچۈن ئىلمىي
تەربىيىدۇر .

چۈنكى ، بۇ ئىنقىلاب تۈپەيلى ھەر بىر قوۋم ئۆزلىرىنىڭ
ئىختىيارىي گەپ ـ سۆزلىرى بىلەنلا ئەمەس ، ئۆزلىكتىكى ئەق-
لىي ئىقتىدار بايلىقىنى بايقاش ۋە ئېچىش يولىدىكى ئىش ئەمەل-
لىرى بىلەن يېڭىدىن قاتار بولۇشقا باشلىدى . ئۆز ئەقلىنى ئىشقا
سېلىپ پەن ـ مەدەنىيەتتە يۈكسەكلىك قوغلاشقانلار جاھاننىڭ
سەركىسى بولۇپ كەتتى . ئۆزلىرىنىڭ شۇنچە شەرەپلىك مەدەنى-
يەت ئەنئەنىسى بار خەلقلەرمۇ زامان بەيگىسىدىكى بۇنداق بىر
ئومۇمىي ئېقىمغا پاسسىپ پوزىتسىيە تۇتقان ھامان ، ئەنە شۇ ئۆز
ئەقلىنى ئىشقا سالغان مەدەنىيەت سەركىلىرىنىڭ يېڭىچە تۇرمۇش
فورمىلىرى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىغا ئەگىشىپ كېتىۋاتقان
قوشۇنىنىڭ دەۋرەشلىرى ئالدىدا تەمتىرەپ قالدى ـ دە ، دەمال-
لىققا ئۇلارغا ئېھتىرام بىلدۈرۈپ تۇرۇشقا ، ئۇلارنىڭ تاۋارلىرىنى
ئەتىۋارلاپ سېتىۋېلىشقا ، ئۇلارغا شاگىرت ۋە مۇلازىم بولۇشقا
ئالدىراشتى . ئەقىل نامراتلىقىدىن گادايلاشقان ۋە رېئال تەلەپ-
لەردىن قالغان تارىخىي جەندىلىرى بىلەن كۆڭلىنى ئەمەكلەپ
يۈرگەنلەرچۇ ؟ ئۇلار ھەر قانچە ئۇلۇغ ئەقىدىگە ئىگە بولسىمۇ ،
ئۆزلىكتىكى ئاشۇ تۇرلۇك ئەقىل تېپىنى بايقاش ۋە ئوقۇتۇش
ئەندىزىلىرىنى بىلمىدىغان ئىجادىي ماھارىتى قوشۇنى ھاسىل قىلال-
مىغانلىقى تۈپەيلىدىن ئارقىدا قېلىشتى . بۇنىڭ بىلەن ئەقىل
جەھەتتىكى ئىنقىلابنىڭ ھەر بىر قوۋمنىڭ باش كۆتۈرۈشىدە
جىسمانىي جەھەتتىكى ھەر قانداق چېلىشنى بېسىپ چۈشىدىغان
بىر چېلىشىش ئىكەنلىكى نامايان بولدى . ئەقىل ياكى پەن ـ
مەدەنىيەتتە بولۇۋاتقان چېلىشىشتا چېنىپ قېلىۋاتقان كىشىلەر
قانداق قىلىشى كېرەك ؟ ئەقىدىگە ئېسىلىشى كېرەكمۇ ؟ ئەقىدە

زۆرۈر . لېكىن ، ئەقىدە ئەگەر زامانىۋى ئىش ئەمەللەر ئارقىلىق
ئورۇندالماي ، يېرىم ـ يارتا ۋەز ـ نەسىھەتلەر بىلەن ئۆز جا-
مائىتىنىڭ ۋاقتىنى ئىسراپ قىلىدىكەن ، ئۇ ئەقلىي خوراشنى تې-
خىمۇ چاپسانلاشتۇرۇپ ، ياش ئەۋلادلارنى ئۆزىگە مۇجەسسەملەش
كۈچىدىن مەھرۇم بولىدۇ . چۈنكى ، ئادەم دېگەن بەربىر ئۆز
كۆزى بىلەن كۆرگەن ۋە ئەمەلىي نەپ بېرىدىغان ئوبيېكتىلارغا
ھەۋەس قىلىپ ، زامان باتۇرلۇقى ۋە گۈزەللىكى ھېسابلانغان
ئەخلاقىي مىزانلارنى دەۋر قىلغۇچىدۇر . مەدەنىيەت تارىخىغا
قارايلى ، ئەقلىي جەھەتتە ھەر قېتىم چوڭ بۆرۈلۈش بولغاندا ،
كىشىلەر ئەقلىي بۆرۈلۈشنى كەلتۈرۈپ چىقارغان دۇنياۋى دول-
قۇنغا ماسلىشىش ئۈچۈن ھەتتا دىنىي ئېتىقاد ، تىل ، دۆلەت
چېگرىلىرىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ ئۇ يېڭىلىقلارنى قوبۇل قىلدى .
ئۇلۇغ بوۋىمىز فارابىيمۇ ئىسلام ئەقىدىسى مۇتلەق شەرت بولغان
دۇنيادىمۇ خىرىستىئان يۇھەننادىن دەرس ئالدى . بۈگۈنچۇ ؟
كىشىلەر ئۆزلىكنى بايقاش بويىچە ئەقىل ئىنقىلاۋى قوزغاپ سەي-
يارىمىزنى كىچىككىنە ئېكراندا كۆرۈپ تۇرىدىغان بولۇپ كەتتى .
ھەر بىر خەلق گەرچە ئۆزلىرىنىڭ تۇرمۇش ئەندىزىلىرىدە يا-
شاۋاتقان بولسىمۇ ، ئەمما ئۇلاردا يۈز بەرگەن ھەر بىر ئۇلۇغ
ئىلگىرىلەش ۋە بەختكە قارشى يۈز بەرگەن ئەنسىزلىك ، ئەخلا-
قىي چۈشكۈنلۈك ، تۇرمۇش جىددىيلىكى بىرىسى ـ بىرسىگە
تەسىر كۆرسىتىپ ، ئۇلارنى ئۆز ئارا ئەقىل ئالماشتۇرمىسا بول-
مايدىغان ھاجەتمەنلەردىن قىلىپ قويدى . بۈگۈندىن ھەر قانداق
نوچىلارمۇ ئۆزىنى چەتكە ئالالمىدى ، ھەتتا دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ
تەخمىنەن 30% نى ئىگىلىۋالغان ئامېرىكىمۇ ئەقىل ئىزدەپ دۇن-
ياغا نەزەر سالدىكى ، ھاۋالە قىلىنغان ئىمتىھان تورى بىلەن دۇنيا
بويىچە ئەقىل بېلىقلىرىنى ئامېرىكىغا يۆتكىدى . بۇنىڭ بىلەن
ھەممىمىز ئەسلەپ كۆرۈشكە تېگىشلىك شانلىق مەدەنىيەت تارى-
خىمىزنى ۋاراقلاپ تۇرساقمۇ ، ئۆزلىكنى بايقاش بويىچە غۇلاچ
تاشلىغان ئەقىل ئىنقىلاۋى ، كەلتۈرۈپ چىقىرىۋاتقان بۇ يېڭى
ئۆزگىرىش ئەندىزىلىرىگە تەلپۈندۇق . بۇنى قايسى سۈنئىي چېگرا
ياكى زوراۋان كۈچ توسۇپ قالالايدۇ ؟ ئەقىل ۋە ئەقلىنى
نۇرلاندۇرغۇچى دۇنياۋى پەزىلەت دولقۇنىنى كۆرۈپ تۇرۇپتى-
مىزدىكى ، توسۇپ قالالمايدۇ . دۇنيا ئىنسانىيەت بەختىگە ئەلەك
مۇۋاپىق كېلىدىغان تۇرمۇش ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى
بويلاپ كېتىۋېرىدۇ . ئەقىدە ۋە مىللىي مەدەنىيەتمۇ شۇ دولقۇن-
دىن كۈچ ئېلىشنى بىلگەندە كۈچىيىدۇ . ئىخچام ئېيتقاندا ، مە-
دەنىيەت دېگەنمۇ كىشىلەرنىڭ مۇناسىۋەت تورى بولغان جەمئى-
يەتتە ئومۇمىي گەۋدىگە ئايلانغان تۇرمۇش ئەندىزىسىغۇ ؟ مەدە-
نىيىتىمىزدىكى جەۋھىرى پىكىرلەرنى جارى قىلدۇرۇشتىن باشقا ،
كونا تۇرمۇش ئەندىزىلىرى بىلەن سۆرىلىپ يۈرۈشنى كىممۇ
خالايدۇ دەيسىلەر ؟ ئەنە مەيلى كىم ۋە قايسى خەلق بولسۇن ،
ئامەتلىك پۇرسەتلەر ھايات مىنۇتلىرىنى يوسۇنغا ئايلانغان چۈ-
پەي ئىشلارغا خورىتىشتىن ئۆزىنى تارتقان ، بارغانسېرى تېخىمۇ
زور ھوشيارلىق بىلەن بۈگۈنكى جاھاننىڭ ئەلمى ـ تەلىمنى

ئىگىلىگەن، ئەقىل ۋە پەزىلەت كامالىتىنى ئىزدىگەن، ئۆزگەرگەن يېڭى دۇنياغا لايىق ئىجادچان ماھارەتتىن پەرۋانە بولغانلارنىڭ بولۇپ كەتمەكتە. خوراپى، جاھىل، بۇرنىنىڭ ئۇچىدىكى ۋاقىتلىق مەنپەئەت بىلەن ئىچكى تەپرىقىگە بېرىلگەن، زامان تەلىپى بويىچە ئۆزىنى جىددىي تۈزىمىگەنلەر بولسا ئامەتلىك مەدەنىي ئىنسانلارغا داڭ قېتىپ قاراپ قالماقتا. بۇنداق ئىكەن، ھازىر بىزگە ئۆزلىكنى بايقاش، ئۆزىنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى يەتتە خىل ئەقلىي ئىقتىدارنى ئاختۇرۇپ تېپىپ، ئۇنى جانلاندۇرۇشتىن باشقا يول بارمۇ؟ ياق! بۇ دۇنيا ئاپىرىدە بولغاندىن بۇيانقى ئەقىل مەركەزلىرى باي ـ باياشاتلىق، دەۋرلەر كۆچتۈگگۈرلۈكنىڭ سىمۋولى بولدى. ئىجادچان پەرزەنتلىرىنى بىلىم ۋە ئىلمىي ئىجادىيەتكە باتۇرلۇق قىلىشقا باشلىغانلار ھۆرلۈك باغچىسىغا كىردى. قەدىمكى مىسىر ۋە يۇنان، ئۇنىڭ ئىلمىنى ئىجادىي ئۆزلەشتۈرگەن ئىسلامىي شەرق، بۇ ئىككى مەدەنىيەت روھىنى ئەدەبىيات ـ سەنئەتنى گۈللەندۈرۈش نامىدا تۇتاشتۇرۇپ ئۆزلەشتۈرگەن ئىتالىيە، ناپالىئون نامىدا تونجى بولۇپ زامانىۋى پەنلەرنى ئاساس قىلىپ خانلىق ئاكادېمىيىسى قۇرغان فرانسىيە، پارىژ ئاكادېمىيىسىنى ئۆزگىچە تىرىلدۈرگەن ئەنگلىيە، پەلسەپىۋى پاراسەت باتۇرلۇقى بىلەن ئىلىم ـ پەندە لوندوندىن ھالقىپ كەتكەن گېرمانىيە، نېمىس ۋە ياۋروپا ئالىملىرىنى ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىدا ئېلىپ كېتىپ ئىلىم ـ پەن مەركىزىنى يېڭىدىن ھاسىل قىلغان ئامېرىكا، غەرب دۇنياسىنى دورىسىمۇ ئۆزگىچە مىللىي ئۇسلۇبتا جاھانغا يۈرۈش قىلغان ياپونىيىلەر ئەنە شۇ ئۆزلىكتىكى ئەقىل بايلىقى بىلەن دۇنيانىڭ ئوخشىمىغان دەۋرلىرىدىكى مەدەنىيەت سەركىسى بولدىمۇ؟ بۇنداق ئىكەن ئۆزلىكنى بايقاش، ئۆزىنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى ئاختۇرۇپ ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرىدىغان روھنى جانلاندۇرۇش ھازىرمۇ ھەر ئادەم ۋە خەلقنىڭ مەۋجۇت بولۇش ۋە ياشاپ قېلىشتىكى تەبىئىي تەرتىپىدۇر. تارىختىكى پاسسىپ پاكىتلارنى نەزەرگە ئالغاندىمۇ ھەر بىر جەمئىيەت ۋە خەلق بېشىدا كۆرۈلگەن ئاپەت ۋە ئەنسىز ۋەقەلەر ئادەمدىكى روھنىڭ بۇلغىنىشى، بۆلۈنىشى، زەئىپلىشىشى، بىر ئېغىز سۆز بىلەن ئېيتقاندا، ئۆزلىكتىكى ئەقلىنى نۇرلاندۇرىدىغان ئەقىدە بىلەن ئىجادچان بىر ماھارەت قوشۇنىنىڭ يوقلۇقىدىن يۈز بەردى. بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ ئىجتىمائىي ۋەقەلەر ھادىسە بولسا، ئادەمنىڭ دىلى ماھىيەتتۇر. بىر جەمئىيەتتە ھەر قانچە ئېغىر قەھەتچىلىك يۈز بەرگەن تەقدىردىمۇ، تەپرىقە ئۇلارنى ھالسىزلاندۇرغان بولسىمۇ، ئادەملەر دىلىدىكى ئەقلىي ئويلايدىغان پەلسەپىۋى پىكىر، ئەمەلىي ئىشلەيدىغان تەبىئىي تەرتىپ ساقلىنىپ قالىدىكەن، ئۇ جەمئىيەت تۈزۈلىدۇ، راۋاجلىنىدۇ. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا خاراب بولغان گېرمانىيە، ياپونىيىلەر شۇنىڭ مىسالى. ئەگەر ئۇ جەمئىيەتتە ماددىي بايلىق ئېشىپ ـ تېشىپ تۇرسىمۇ، كىشىلەر ۋۇجۇدىدىن تاشقىرىدا تۇرىدىغان ئاللىقانداق نەرسىلەرنى كۆز ـ كۆز قىلىپ ياشايدىغان يوسۇن تۇرغۇزغانىكەن، بۇ جەمئىيەت گۇمران بولىدۇ. چۈنكى شەخسلەر ھەرىكىتى، ھېسسىياتى تۈرمۇشىدىكى مەنىۋى كرىزىس ئۇ جەمئىيەتنىڭ گۇمران بولۇشىدىكى نېگىزلىك ئاساس ۋە سەۋەبتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن يەنە ئېيتىمىزكى، ئۆز جەمئىيىتىگە مەسئۇل بولىمەن دەيدىغان ھەر بىر ئادەم ئۆزلىكنى بايقاش ۋە ئۇنىڭدىكى ئەقىل، پەزىلەت بايلىقىنى قېزىپ ئىجاد قىلىدىغان يول تۇتۇش ئاقىللىق، مەيۈسلىنىپ، ھۇدۇقۇپ كېتىش نادانلىقتۇر. ئادەملەر پەقەت مۇشۇ يولدا مېڭىپ ئۆزىنى تۇتۇۋالغاندىلا ئۆزىنى بىلىشكە يېتىپ بارىدۇ، ئۆزىنى تولۇق بىلىپ يېتىش بولسا ئادەملەرنى يوسۇنغا ئايلانغان چۈپەيلىكلەردىن ھالقىپ ئۆتىدىغان ئىدراكقا ئېلىپ بارىدۇ. چۈپەيى ئىشلارغا ئۆزىنى قۇربان قىلىش ھەر قانداق جەمئىيەتتە پاسسىپلىقتۇر. ئاكتىپ كىشى بولسا ئەنە شۇ ھاياتنى تەشكىل قىلىدىغان ۋاقىت بىلەن ھاياتنى قوغدايدىغان ئىقتىسادنى خورىتىدىغان چۈپەيى يوسۇنلاردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئىجتىھاد قىلىغۇچىدۇر.

ئاكتىپلىق بىلەن پاسسىپلىق خۇددى ماگنىت تېشىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرغان ئىككى قۇتۇپقا ئوخشايدۇ. ھەرىكەت جەريانىدا ئاكتىپلىق تەرەپكە ئۆتۈش ئۆزلىكنى بايقاش، ئۆزلىكتىكى ئەقىل تېپىلىرىغا پەرۋانە بولۇش جەريانىدا شەكىللىنىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ سەۋەب شۇدۇركى، ئەقىل چوڭقۇرلاپ كېتىۋاتقان تەپەككۇردا كۆچىيىپ، چۈپەيى ھەرىكەتلەردە ئاجىزلاپ كەتكۈچىدۇر؛ روھ ئىجادىي ئىزدەنگەندە مۆجىزە ياراتقۇچى بولسا، ئىجادىيەت ۋەزىيىسىنى تاشلىۋەتكەندە، غەيرىي بىر مەدەنىيەتكە ئېغىپ كەتكۈچىدۇر. بۈگۈنكى كۈندە ئۆزىنى بايقاش ئادەم ۋە ئالەم ھەققىدىكى تارىخىي ئويلىنىشنىڭ خاتىمىسى سۈپىتىدە ئەقلىنى نۇرلاندۇرغۇچى، روھنى يېڭى رىغبەت بىلەن قوزغىغۇچى بولۇپ، ئۇ بىزنى يېڭى روھ ۋە يېڭى قانائەت ئاتا قىلغۇچى ماددىي ۋە مەنىۋى مەھسۇلاتلارنى ئىجاد قىلىدىغان تەبىئىي تەرتىپكە باشلاپ بارىدۇ. بۇ ھەقىقىي ئاكتىپلىق ئەمەسمۇ؟

ھەقىقىي ئاكتىپلىق، چۈنكى، ئادەم دېگەن تۇغۇلۇپ ئۆلگىچە بېشىدا مىڭ تاش تۆگمەن چۆرگىلەيدىغان مەخلۇق. ئۇنىڭ ھۇزۇر ھالاۋىتى ياكى خار ـ زارلىقى توسۇۋالغىلى بولمايدىغان تەبىئىي ئاپەتلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئاساسلىقى ئۇ زىنىڭ شورى بىلەن بارلىققا كېلىدۇ. بۇنداق بىر جەريانغا ئالدى بىلەن ئۇنىڭ ئۆزى ئىشتىراك قىلماي مۇمكىنمۇ؟ شۇڭا، بىز ئۆزلىكنى بايقاشنى، ھەر كىم ئۆزىدىكى يوشۇرۇن ئەقىل نۇرىنى ئېچىشنى زامانىمىزنىڭ تەرەققىيات قەدىمىگە يېتىپ مېڭىشنىڭ تەبىئىي تەرتىپى دەپ قارايمىز.

ئىدېئولوگىيە ساھەسىدە بۆلگۈنچىلىككە قارشى كۈرەشنى كۈچەيتىش كېرەك

ۋۇدۇنفۇ

ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى ۋۇدۇنفۇ 1 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ئېچىلغان ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەشۋىقات، مەدەنىيەت سىستېمىسىدىكىلەرنىڭ «ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش» مۇھىم ئىدىيىسىنى ئۆگىنىش بويىچە تۇنجى قارارلىق ئۆگىنىش كۇرسىدا مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: ئىدېئولوگىيە ساھەسىدە مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش تەربىيىسىنى ئاداققىچە ئېلىپ بېرىش كېرەك. 2 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىدېئولوگىيە ساھەسىدە مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى قايتا تەربىيە ئېلىپ بېرىش بويىچە ئېچىلغان تەشۋىقات ساھەسىدىكى رەھبىرىي كادىرلار يىغىنىدىمۇ يولداش ۋۇدۇنفۇ يەنە شۇنى تەكىتلىدى، ھەممە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم شۇجىسى يولداش ۋاڭ لېچۈەن، رەئىس ئابلەت ئابدۇرېشىت، مۇئاۋىن شۇجى جۇشىڭتاۋ، ئىسمائىل تىلىۋالدىلارنىڭ بۇ ھەقتىكى مۇھىم سۆزلىرىنى ياخشى ئۆگىنىپ، ئىدىيىنى بىرلىككە كەلتۈرۈشنى، كۈرەشنى ئاخىرغىچە ئېلىپ بېرىشنى تەكىتلىدى.

ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى يولداش ۋاڭ لېچۈەننىڭ ئىدېئولوگىيە ساھەسىدە بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشىنى كۈچەيتىش ھەققىدىكى يوليورۇقى ۋە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىتنىڭ پىكرىگە ئەمەل قىلىپ ھازىر بۇ كۇرسنى ئاچتۇق. ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەشۋىقات، مەدەنىيەت سىستېمىسىدىكىلەرنىڭ «ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش» مۇھىم ئىدىيىسى بويىچە ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىش ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ بۇ يىللىق خىزمەت ئورۇنلاشتۇرۇشى، كادىرلارنى يۆتكەش، تەربىيىلەش ئۇسۇلى بويىچە، ئەدەبىيات - سەنئەت ئىجادىيىتى، ئاكتيورلۇق، ئاخبارات - نەشرىيات، رادىئو - تېلېۋىزىيە، مەدەنىيەت باشقۇرۇش ۋە ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بىر تۈركۈم خىزمەت تايانچىلىرىغا ئىدېئولوگىيە ساھەسىدە مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قەتئىي قارشى تۇرۇش توغرىسىدا بىر قېتىم ئومۇميۈزلۈك تەربىيە بېرىشنى مەقسەت قىلىدۇ، كۇرس تۆت قارار ئېچىلىدۇ.

ۋۇدۇنفۇ ئالاھىدە تەكىتلەپ مۇنداق دېدى: بىزنىڭ ئىدېئولوگىيە ساھەسىدە بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشىنى قانات يايدۇرۇش سالمىقىمىز تېخى دېگەندەك زور ئەمەس، ئوت كۈچىنى تازا مەركەزلەشتۈرۈپ كېتەلمىدۇق، قوشۇنىمىزدىكى بەزى يولداشلارنىڭ ئىدىيىۋى تونۇشى ئېنىق ئەمەس، ئاگاھلىقى ۋە ھوشيارلىقى دېگەندەك يۇقىرى ئەمەس، سىياسىي جەھەتتىكى پەرق ئېتىش ئىقتىدارى دېگەندەك كۈچلۈك ئەمەس، بەزى يولداشلار ھەق - ناھەق ئالدىدا مەردانىلىك بىلەن پاش قىلىشقا، كۈرەش قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايۋاتىدۇ، پوزىتسىيىسى قەتئىي، مەيدانى ئېنىق ئەمەس، ئۇلار كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ مەسئۇلىيىتىنى ئۇنتۇپ قالغان، ئاز ساندىكى كىشىلەر ئىدىيە ۋە ھېسسىيات جەھەتتە مىللىي بۆلگۈنچىلىك ئىدىيىسى ۋە سۆز - ھەرىكەتلىرىگە ھېسداشلىق قىلىپ، تەشۋىقات - ئىدىيە سېپىدىكى خىزمەت قۇلايلىقىدىن پايدىلىنىپ، مىللىي بۆلگۈنچىلەرگە يېشىل چىراغ يېقىپ بەردى. بۇ ئىشلار شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى، ئىدېئولوگىيە ساھەسىدە بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشىنى كۈچەيتىش بىزنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى ئۇزاق مەزگىللىك خىزمەتلىرىمىزدىكى گەۋدىلىك ۋەزىپە، ئىدېئولوگىيە ساھەسىدە بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشىنى چوڭقۇر، ئۇزاققىچە قانات يايدۇرۇشنىڭ تەخىرسىزلىكى ۋە ئىنتايىن مۇھىملىقىنى چوڭقۇر تونۇپ، سىياسىي ئاڭ، ئومۇمىيەت ئېڭى، مەسئۇلىيەت ئېڭى ۋە بازار ئېڭىنى يەنىمۇ كۈچەيتىپ، «زېمىننى قوغداشتا مەسئۇلىيىتىمىز بار» دېگەننى ھەقىقىي ئىشقا ئاشۇرۇشىمىز كېرەك.

يولداش ۋۇدۇنفۇ مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: نۆۋەتتە خەلقئارا ۋەزىيەت مۇرەككەپ، ئۆزگىرىشچان بولماقتا. بولۇپمۇ «11 - سېنتەبىر» ۋەقەسىدىن بۇيان خەلقئارا ۋەزىيەتتە يەنە بىر مۇنچە مۇقىمسىزلىق ئامىللىرى پەيدا بولدى. پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە ئېلىمىزنىڭ خەلقئارادىكى ئورنى تېخىمۇ ئۆسۈپ، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئۇيۇشۇش كۈچى ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك قىزغىنلىقى مىسلىسىز ئۆستى. مەركەزنىڭ غەربىي رايوننى ئېچىش ئورۇنلاشتۇرۇشىنىڭ ئەمەلىيلىشىشىگە ئەگىشىپ، شىنجاڭنىڭ زور تەرەققىي قىلىش، زور گۈللەش ئىستىقبالىغا بولغان ئىشەنچىمىز كامىل. لېكىن، بىز ھەر قانداق ۋاقىت ۋە ئەھۋالدا دىئالېكتىكىلىق نۇقتىنەزەر بىلەن مەسىلىلەرنى تەھلىل قىلىشىمىز، بولۇپمۇ نۆۋەتتە تۇيۇقسىز

خېيىمخەتەرلەرنى ئويلاپ تۇرۇشىمىز ، مۇداپىئەدە تۇرۇش ئېڭىمىزنى ئۆستۈرۈشىمىز كېرەك .

نۆۋەتتىكى خەلقئارا ۋەزىيەتتە بىز دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك مۇنۇ بەش مەسىلە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈشكە ئەرزىيدۇ : ھازىر زورمىگەرلىك ۋە زومىگەرلىك سىياسىتىدە يېڭى تەرەققىيات بار ، ئىقتىسادىي مۇستەملىكىچىلىكتە يېڭى تەرەققىيات بار ، ھەربىي مۇداپىئەچىلىكتە يېڭى تەرەققىيات بار ، ئۇچۇرلارنىڭ تورلىشىشىدا يېڭى تەرەققىيات بار ، خەلقئارا تېررورچىلىقتا يېڭى تەرەققىيات بار . شىنجاڭنىڭ ئىچكى قىسمىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، تېررورچىلىق كۈچلىرى ، مىللىي بۆلگۈنچى كۈچلەر ۋە دىنىي ئەسەبىي كۈچلەر ، خەلقئارادىكى تېررورچى كۈچلەر ، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مىللىي بۆلگۈنچى كۈچلەر ۋە غەرب دۇنياسىدىكى ئېلىمىزنى « غەربلەشتۈرۈش » ، « بۆلۈپ تاشلاش » قا ئۇرۇنىدىغان سۇيىقەستچى جۇڭگوغا قارشى كۈچلەر بىلەن زىچ بىرلىشىپ كەتمەكتە . شۇنداقلا شىنجاڭدىكى بۇ ئۈچ خىل كۈچ ئۆز ئارا تىل بىرىكتۈرۈپ ، قەلەم ۋە ئەلەم بىلەن ئېلىشىشنى كۈچەيتمەكتە . بۇ نەيرەڭ ئۇلارنىڭ 80 ـ يىللاردىن بۇيان ئۆز ئارا ئالماشتۇرۇپ ئىشقا سالىدىغان ئەكسىلئىنقىلابىي ئىككى قولىدۇر . ئۇلارنىڭ ئەلەم بىلەن ئېلىشىش ئۇسۇلى خەلق دېموكراتىيە دىكتاتۇرىسىنىڭ كۈچلۈك بېسىمى بىلەن « بېشىنى كۆتۈرگەن ھامان تاياق يەيدىغان » ۋەزىيەتكە توغرا كېلىپ قالغانلىقتىن ، ئەمدى قەلەم بىلەن ھۇجۇم قىلىشنى كۈچەيتمەكتە . يېقىندا ئۇلار ۋاستىسىنى ئۆزگەرتتى . چەت ئەللەردىكى ئۈچ خىل كۈچ ئاتالمىش « تىنچ تۇرۇپ غازات قىلىپ » ، « ئۇرۇشماي غەلىبە قىلىش » شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويدى . بۇ ئۇلارنىڭ قەلەم بىلەن ئېلىشىشنى كۈچەيتىپ ، ئىدېئولوگىيە ساھەسىگە سىڭىپ كىرىش ، ئاغدۇرمىچىلىق ۋە بۇزغۇنچىلىق قىلىشنى كېڭەيتىۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىدۇ . بۇ ئەلۋەتتە بىزنىڭ يۈكسەك ھوشيارلىقىمىزنى ۋە دىققىتىمىزنى قوزغايدۇ . بىز بۇ كۆرسىتا يولداشلارغا شىنجاڭنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ئۈچ خىل كۈچنىڭ « قەلەم » ۋە « ئەلەم » دىن ئىبارەت ئەكسىلئىنقىلابىي ئىككى قوللۇق ۋاستە بىلەن ھۇجۇم قىلغان ، ئاغدۇرمىچىلىق قىلغان ۋە بۇزغۇنچىلىق قىلغان ئەھۋاللارنى ئۇقتۇرىمىز . كىشىنى چۆچۈتىدىغان بۇ ۋەقەلەر ۋە پاكىتلار بىزگە چوڭقۇر تەربىيە بولىدۇكى ، بىزنى تونۇشنى ئۆستۈرۈشكە ، پوزىتسىيىنى توغرىلاشقا ، ئىدىيىنى بىرلىككە كەلتۈرۈشكە ، قوزغىلىپ كۈرەش قىلىشقا دەۋەت قىلىدۇ . شۇڭا ، بىز تەدبىر قوللىنىپ ، ئاڭ ئىدېئولوگىيە ساھەسىدىكى قاراپ تۇرۇپ تاياق يەيدىغان پاسسىپ ئەھۋالنى ئۈچ خىل كۈچنىڭ غەيرىي زوراۋان ھەرىكەتلىرىنى بىر ـ بىرلەپ تارمار قىلىشقا ، ئۇلار « بېشىنى كۆتۈرگەن ھامان ئۇرىدىغان » يۇقىرى بېسىم ۋەزىيىتىگە ئۆزگەرتىپ ، ئۇلارنى سۇيىقەستلىرىگە زادىلا يېتەلمەيدىغان قىلىۋېتىشىمىز كېرەك .

ئىدېئولوگىيە ساھەسىدە ئۈچ خىل كۈچنىڭ غالجىر ھۇجۇمىنى چېكىندۈرۈش ھەمدە بۇ كۈرەشنى ئۇزاققىچە قانات يايدۇرۇش ئۈچۈن ، مەن يولداشلارغا تۆۋەندىكى تەلەپنى ئوتتۇرىغا قويىمەن .

بىرىنچى ، پۈتۈن كۈچ بىلەن ئاتلىنىپ ، پۈتۈن زېھنىمىز بىلەن بېرىلىپ ئۆگىنىپ ، ئىدىيىۋى تونۇشنى ھەقىقىي تۈردە ئۆستۈرۈپ ۋە بىرلىككە كەلتۈرۈپ ، « ئىدىيىدە قوراللىنىش » مەسىلىسىنى ھەقىقىي تۈردە ھەل قىلىش كېرەك . مۇناسىۋەتلىك ھۆججەتلەرنى ئۆگىنىش داۋامىدا « بەش خىل نۇقتىئىنەزەر » مەسىلىسىنى ھەقىقىي تۈردە تۇرغۇزۇش بىزنىڭ ئاڭ ئىدېئولوگىيە ساھەسىدىكى ئۈچ خىل كۈچنى پەرقلەندۈرۈش ، توسۇش ۋە ئۇلارغا زەربە بېرىشتىكى ئەڭ نېگىزلىك مەسىلە .

ئىككىنچى ، نەزەرىيىنى ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاشتىن ئىبارەت ئېسىل ئۆگىنىش ئىستىلىنى جارى قىلدۇرۇپ ، قۇرۇقتىن ـ قۇرۇق نەزەرىيە سۆزلەيدىغان ۋە يۈزەكىي ئۆتۈپ كېتىدىغان شەكىلۋازلىققا قارشى تۇرۇش كېرەك . ئۆگىنىش ۋە مۇزاكىرە داۋامىدا ئۆزىنى شۇنىڭ ئىچىگە قويۇپ ، تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ ، يېتەرسىزلىك ۋە مەسىلىلەرنى تېپىپ چىقىش كېرەك . بۇ تەشۋىقات ئىدىيىۋى سېپىدىكى قوشۇن قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش ، كۈرەش كۈچىنى كۈچەيتىشتىكى مۇھىم ئاچقۇچ .

ئۈچىنچى ، نەزەرىيىنى ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاش ئاساسىدا بەزى مەسىلىلەرنى ئەستايىدىل ئويلاپ كۆرۈش كېرەك . بۇنىڭدىكى مەقسەت ، ھەر كىم ئۆزى باشقۇرغان ساھەدىكى « بازا » دا ئۈچ خىل كۈچنىڭ سىڭىپ كىرىش ئىپادىسى بارمۇ ؟ قانداق مەسىلىلەر ساقلاندى ياكى يۈز بەردى ؟ يوشۇرۇن ئاپەت ياكى كاۋاكلار بارمۇ ؟ دېگەن سوئاللار بويىچە « بازا » نى ئەستايىدىل تازىلاش ، ساقلانغان مەسىلىلەرنى قاتارغا تىزىش ۋە تەكشۈرۈشتىن ئىبارەت .

تۆتىنچى ، « سۆزلەش ھەم ئىشلەش » كېرەك . ئۆگىنىش كۈرسى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ، « ئەسكەرلەرنى بۆلۈپ ئورۇنلاشتۇرۇپ ئۆتكەللەرنى ئىگىلەش ، نىزام ۋە تۈزۈم تۇرغۇزۇش » مەسىلىسىنى ئەستايىدىل تەتقىق قىلىپ ۋە تېز ئەمەلىيلەشتۈرۈپ ، ئىدېئولوگىيە ساھەسىدە ئۈچ خىل كۈچكە قارشى كۈچلۈك مۇداپىئە سىستېمىسى تۇرغۇزۇش ۋە ئۈزلۈكسىز مۇكەممەللەشتۈرۈش كېرەك . دۆلەتنىڭ قانۇن ـ نىزام ، قائىدە ۋە سىياسەتلىرى بويىچە جامائەت پىكرى تەشۋىقاتى بازىسىدىكى ھالقىلار ۋە ئېغىزلارنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپلا قالماستىن ، بەلكى ، تەشۋىقات خىزمىتى داۋامىدىكى سىياسىي ۋەقەلەر مەسئۇلىيىتىنى سۈرۈشتۈرۈش تۈزۈمىنى ھەقىقىي تۈردە تۇرغۇزۇش ۋە يولغا قويۇش كېرەك . شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە ئىدېئولوگىيە ساھەسىدە ئۈچ خىل كۈچكە قارشى تېزلىكتە ئىنكاس قايتۇرۇش مېخانىزمىنى قانداق تۇرغۇزۇش ، « باش كۆتۈرگەن ھامان ئۇرۇش » فاڭجېنىنى قەتئىي ئەمەلىيلەشتۈرۈشنىمۇ ئەستايىدىل تەتقىق قىلىش كېرەك .

دېڭ شياۋپىڭنىڭ ماركسىزملىق پەلسەپە تەرەققىياتىغا قوشقان ئۇلۇغ تۆھپىسى

ياسىن سېيىت

يولداش دېڭ شياۋپىڭ پارتىيىمىزنىڭ ئىككىنچى ئەۋلاد رەھبەرلىك يادروسى، جۇڭگونىڭ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ باش لايىھىلىگۈچىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش نەزەرىيىسىنى بەرپا قىلىشنى ئاساسىي بەلگە قىلىپ، ماركسىزمغا، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىگە كۆپ تەرەپلەردىن ئىجادىي تۆھپىلەرنى قوشتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسلىق ۋە جەۋھەرلىك ئورۇندا تۇرىدىغىنى، ئۇنىڭ ماركسىزملىق پەلسەپە تەرەققىياتىغا قوشقان تۆھپىسىدۇر. بىز دېڭ شياۋپىڭ نەزەرىيىسىنى ئۆگىنىشتە، يولداش دېڭ شياۋپىڭنىڭ بىر قاتار نەزەرىيىلىرى ۋە زور تەدبىرلىرىنى ئۆگىنىشكە ئەھمىيەت بېرىپلا قالماستىن، بەلكى بۇ نەزەرىيە، نۇقتىئىنەزەر ۋە تەدبىرلەرگە سىڭگەن پەلسەپىۋى ئىدىيىلەرنى ئۆگىنىشكە، يەنى ئۇنىڭ مەسىلىلەرنى كۆزىتىش ۋە ھەل قىلىشتىكى مەيدان، نۇقتىئىنەزەر ۋە ئۇسۇلىنى ئۆگىنىشكە تېخىمۇ ئەھمىيەت بېرىشىمىز كېرەك. مۇشۇنداق قىلغاندىلا، ئاندىن دېڭ شياۋپىڭ نەزەرىيىسىنىڭ ھەر قايسى تەرەپلەردىكى مەزمۇنىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئىچكى باغلىنىشىنى چوڭقۇر چۈشىنىپ، ئەمەلىيەت داۋامىدا بۇ نەزەرىيىنى توغرا ئىزچىللاشتۇرالايمىز.

1. ماركسىزملىق پەلسەپە ۋە ماۋزېدۇڭ پەلسەپە ئىدىيىسىدىكى بەزى مۇھىم نۇقتىئىنەزەرلەرنى قايتىدىن تەكىتلىدى ۋە يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا كونكرېتلاشتۇردى

يولداش دېڭ شياۋپىڭ تىنچلىق ۋە تەرەققىيات دەۋر تەرەققىياتىنىڭ ئاساسىي تېمىسىغا ئايلانغان يېڭى تارىخىي شارائىتتا، جۇڭگونىڭ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ۋە سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىغا رەھبەرلىك قىلىش جەريانىدا گەرچە ماركس، ئېنگېلس، لېنىنلارغا ئوخشاش ماتېرىيالىزم بىلىش نەزەرىيىسى، دىئالېكتىكىنىڭ ئاساسىي قائىدىلىرىنى مەخسۇس بايان قىلمىغان، يولداش ماۋزېدۇڭغا ئوخشاش «ئەمەلىيەت توغرىسىدا»، «زىددىيەت توغرىسىدا» دېگەندەك پەلسەپىۋى ئەسەرلەرنى يېزىپ قالدۇرمىغان بولسىمۇ، لېكىن، ئۇ ماركسىزملىق پەلسەپىنى قوللىنىشقا ۋە تەتقىق قىلىشقا ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىپ، ھەممىدە ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلىش، نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنىڭ ئۆز ئارا باغلىنىشى، ئاممىۋى نۇقتىئىنەزەر ۋە ئاممىۋى لۇشيەن، ئەمەلىيەت ھەقىقەتنى سىناشنىڭ بىردىنبىر ئۆلچىمى قاتارلىق پەلسەپىۋى نۇقتىئىنەزەرلەرنى ھەمدە ماركسىزملىق پەلسەپىنى ئۆگىنىش، بولۇپمۇ ماۋزېدۇڭ پەلسەپە ئىدىيىسىنى ئۆگىنىشنى كۈچلۈك تەكىتلىدى ۋە تەشەببۇس قىلدى. گەرچە ئۇنىڭ بۇ توغرىسىدىكى تەكىتلەشلىرى ۋە تەشەببۇس قىلىشلىرى پەلسەپە نەزەرىيىسىگە يېڭىدىن كۆپ مەزمۇنلارنى قوشمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئەڭ مۇھىمى يۇقىرىقى پەلسەپىۋى نۇقتىئىنەزەرلەرنى كۈچلۈك رېئال قاراتمىلىققا ئىگە قىلىپ، ئۇنىڭ كىشىلەرنىڭ نەزەرىيىۋى خىزمىتى بىلەن ئەمەلىي خىزمىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان رېئال تۇرمۇشىدىكى مۇھىم يېتەكچىلىك رولىنى جارى قىلدۇردى.

ئۇنىڭدىن باشقا يولداش دېڭ شياۋپىڭ ماركسىزملىق پەلسەپە ۋە ماۋزېدۇڭ پەلسەپە ئىدىيىسىدىكى بەزى نۇقتىئىنەزەرلەرنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا كونكرېتلاشتۇرۇپ ماركسىزملىق پەلسەپە ۋە مازېدۇڭ پەلسەپە ئىدىيىسىنى بېيىتتى. «ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش»، بۇ ئەسلىدە ماۋزېدۇڭ پەلسەپە ئىدىيىسىدىكى يادرولۇق مەسىلە بولۇپ، يولداش ماۋزېدۇڭ 1940 ـ يىللاردىلا بۇ مەسىلە ئۈستىدە چوڭقۇر بايانلارنى ئېلىپ بارغان. لېكىن، بۇنىڭدا ئۈچ ئاساسىي نۇقتا بارلىقىنى، يەنى ھەممىدە ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلىش، نەزەرىيىنى ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۇرۇش، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەت جەريانىدا سىناش ۋە راۋاجلاندۇرۇشنى ئېنىق كۆرسەتكەن كىشى دېڭ شياۋپىڭدۇر. يولداش دېڭ شياۋپىڭنىڭ بايانلىرىدا، ھەممىدە ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىش ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشنىڭ ئالدىنقى شەرتى، نەزەرىيىنى ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۇرۇش ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشنىڭ يولى، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەت جەريانىدا سىناش ۋە راۋاجلاندۇرۇشتا چىڭ تۇرۇش ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش-

نىڭ مۇھىم شەرتى قىلىنغان . بۇ ئۈچىنى بىرلەشتۈرۈپ ، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشتىن ئىبارەت بۇ پەلسەپىۋى مەسىلىگە قارىتا بىر پۈتۈن تونۇشنى ئېنىق شەكىللەندۈرۈش يولداش دېڭ شياۋپىڭنىڭ بىرىنچى چوڭ تۆھپىسىدۇر .

« ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ئۆلچىمى نۇقتىئىنەزەرى » ، بۇ مەسىلىنى يولداش ماۋزېدۇڭ 1945 - يىلى پارتىيىنىڭ 7 - قۇرۇلتىيىدا ئوتتۇرىغا قويغان ، لېكىن ، كېيىن بۇ نۇقتىئىنەزەردە ئىزچىل چىڭ تۇرۇلمىدى . يولداش دېڭ شياۋپىڭ يېڭى تارىخىي شارائىتتا ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ئۆلچىمىنى قايتىدىن ئورنىتىپلا قالماستىن ، بەلكى ، بۇ ئۆلچەمنى « ئاساسلىقى ئۇنىڭ سوتسىيالىستىك جەمئىيەتنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشقا پايدىلىق ياكى پايدىسىز ئىكەنلىكىگە ، سوتسىيالىستىك دۆلەتنىڭ ئۇنىۋېرسال كۈچىنىڭ ئېشىشىغا پايدىلىق ياكى پايدىسىز ئىكەنلىكىگە ، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشكە پايدىلىق ياكى پايدىسىز ئىكەنلىكىگە قاراش كېرەك » (« دېڭ شياۋپىڭ ماقالىلىرىدىن تاللانما » 3 - توم ، ئۇيغۇرچە نەشرى 775 - بەت) دېگەنگە كونكرېتلاشتۇردى . بۇ « ئۈچ پايدىلىق بولۇش » ئۆزۈل - كېسىل تارىخىي ماتېرىيالىزملىق نۇقتىئىنەزەردۇر .

2 . ئىلگىرى ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ باقمىغان بەزى پەلسەپىۋى نۇقتىئىنەزەرلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، بەزى يېڭى پەلسەپىۋى ئومۇملاشتۇرۇشلارنى جاكارلىدى

يولداش دېڭ شياۋپىڭ ماركسىزمدا ئەزەلدىن بار بولغان پەلسەپىۋى نۇقتىئىنەزەرلەرنى قايتا تەكىتلىگەن ، قوللانغان ۋە يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا كونكرېتلاشتۇرغاندىن باشقا ، ئۇ يەنە پەلسەپىنى تەتقىق قىلىش جەريانىدا ئىلگىرىكىلەر ئوتتۇرىغا قويۇپ باقمىغان يېڭى پەلسەپىۋى ھۆكۈملەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، بۇ ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ پەلسەپە جەھەتتىكى نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىپ ، كىشىلەرنىڭ جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيەتلىرىگە بولغان پەلسەپىۋى چۈشەنچىسىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ ، ماركسىزملىق پەلسەپە ۋە ماۋزېدۇڭ پەلسەپە ئىدىيىسى خەزىنىسىگە يېڭى مەزمۇن قوشتى . بۇ نۇقتا ، ئۇ ئوتتۇرىغا قويغان ئىككى يېڭى پەلسەپىۋى ھۆكۈمدە ئالاھىدە گەۋدىلىك ئىپادىلىنىدۇ :

(1) « ئىسلاھاتمۇ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىدۇ » دېگەن ھۆكۈم . ئىنقىلاب ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىدۇ ، بۇ ماركسىزملىق پەلسەپىدىكى بىر ئەنئەنىۋى تۈپ نۇقتىئىنەزەر بولۇپ ، بۇ نۇقتىئىنەزەرنىڭ ھەقىقەت ئىكەنلىكى ئاللىبۇرۇن ئەمەلىيەت تەرىپىدىن ئىسپاتلانغان . لېكىن ، ماركسىزمچىلار ئىلگىرىكى پىكىر ۋە چۈشەنچىلىرىدە ، ئومۇمەن سوتسىيالىزم جەمئىيىتىگە بارغاندا ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىش ۋەزىپىسى ئورۇندالغان بولىدۇ ، كىشىلەر پەقەت يېڭى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئاساسىدا ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى قوغداش ۋە راۋاجلاندۇرۇشقىلا ئېھتىياجلىق بولىدۇ دەپ قاراپ كەلگەن . ئەمەلىيەت بۇ خىل پىكىر ۋە چۈشەنچىدە مۇئەييەن بىر تەرەپلىمىلىكنىڭ بارلىقىنى ئىسپاتلىدى . سوتسىيالىزم تۈزۈمى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى يۇقىرى سۈرئەتتە تەرەققىي قىلدۇرۇشى ھەمدە كاپىتالىستىك جەمئىيەتنىڭكىدىنمۇ يۇقىرى بولغان ئەمگەك ئۈنۈمدارلىقىنى يارىتىشى كېرەك . مەملىكىتىمىزدە سوتسىيالىزم تۈزۈمى ئورنىتىلغاندىن كېيىن ، ھەر قايسى تەرەپلەردىن ئالەمشۇمۇل نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى . لېكىن ، شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە سوتسىيالىستىك تۈزۈمنىڭ ئەۋزەللىكى تولۇق جارى قىلدۇرۇلمىدى . بۇنىڭدىكى بىر مۇھىم سەۋەب ، ئىقتىسادىي تۈزۈلمىدە ۋە باشقا بەزى باشقۇرۇش تۈزۈلمىلىرىدە ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ، ھەتتا ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ئېغىر ھالدا توسقۇنلۇق قىلىدىغان نۇرغۇن نۇقسانلارنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغانلىقىدۇر . شۇڭا سوتسىيالىزم شارائىتىدىمۇ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىش مەسىلىسى يەنىلا مەۋجۇت ، مۇشۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن ، يولداش دېڭ شياۋپىڭ تارىخىي تەجرىبىلەر ئۈستىدە ئويلىنىش ۋە يېڭى تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەش ئاساسىدا : « ئىنقىلاب ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىدۇ ، ئىسلاھاتمۇ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىدۇ . جاھانگىرلىك ، فېئودالىزم ۋە بيۇروكرات كاپىتالىزمنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ ، جۇڭگو خەلقىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىش - بىر ئىنقىلاب . دېمەك ، ئىنقىلاب ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىدۇ . سوتسىيالىستىك ئاساسىي تۈزۈم ئورنىتىلغاندىن كېيىن ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى بوغىدىغان ئىقتىسادىي تۈزۈلمىنى تۈپتىن ئۆزگەرتىپ ، جۇشقۇن ۋە ھاياتىي كۈچكە تولۇپ تاشقان سوتسىيالىستىك ئىقتىسادىي تۈزۈلمىنى بەرپا قىلىپ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشكىمۇ توغرا كېلىدۇ ، بۇ - بىر ئىسلاھات ، دېمەك ئىسلاھاتمۇ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىدۇ . ئىلگىرى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى سوتسىيالىزم شارائىتىدا تەرەققىي قىلدۇرۇشلا تىلغا ئېلىنىپ ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى يەنە ئىسلاھات ئارقىلىق ئازاد قىلىش لازىملىقى تىلغا ئېلىنمىغانىدى ، بۇ ئەتراپلىق بولمىغان . ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىش بىلەن ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنى تەڭ تىلغا ئېلىش لازىم » (« دېڭ شياۋپىڭ ماقالىلىرىدىن تاللانما » 3 - توم 769 - 770 - بەتلەر) دەپ ئوتتۇرىغا قويدى . بۇنىڭغا ئاساسەن ، ئۇ يەنە 1992

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ـ يىلى جەنۇبنى كۆزدىن كۆچۈرگەندە قىلغان سۆزىدە ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىش بىلەن ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنى بىرلىكتە سوتسىيالىزمنىڭ ماھىيىتىگە يىغىنچاقلاپ كىرگۈزدى . « ئىسلاھاتمۇ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىدۇ » دېگەن بۇ ھۆكۈم « ئىنقىلاب ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىدۇ » دېگەن ھۆكۈمنىڭ داۋاملىشىشى ۋە چوڭقۇرلىشىشىدۇر . ئىسلاھات بىلەن ئىنقىلابنىڭ ھەر ئىككىلىسى ئوخشاشلا ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىش ئەھمىيىتىگە ئىگە بولغانلىقتىن ، يولداش دېڭ شياۋپىڭ « ئىسلاھاتمۇ ئىنقىلاب » دەپ ئاتاشنى كۆپ قېتىم قوللانغان . يولداش دېڭ شياۋپىڭنىڭ سوتسىيالىزم تۈزۈمى ئورنىتىلغاندىن كېيىن ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىش ۋەزىپىسىنىڭ يەنىلا مەۋجۇت بولىدىغانلىقى ۋە ئىسلاھات ئارقىلىق ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكى توغرىسىدىكى نۇقتىئىنەزەرى ، ماركسىزمنىڭ سوتسىيالىستىك جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچى توغرىسىدىكى نەزەرىيىسىنى زور دەرىجىدە بېيىتتى ۋە راۋاجلاندۇردى .

(2) « پەن ـ تېخنىكا بىرىنچى ئىشلەپچىقىرىش كۈچى » دېگەن ھۆكۈم . پەن ـ تېخنىكا بىرىنچى ئىشلەپچىقىرىش كۈچى نۇقتىئىنەزەرى ، ماركسىزمنىڭ بىر تۈپ نۇقتىئىنەزەرى بولۇپ ، ماركس « كاپىتال » 1 ـ تومدا « ئەمگەكنىڭ ئۈنۈمدارلىق كۈچى مۇرەككەپ ئەھۋاللار بىلەن جۈملىدىن ، ئىشلارنىڭ ئوتتۇرىچە ماھىرلىق دەرىجىسى بىلەن ، ئىلىم ـ پەننىڭ تەرەققىيات سەۋىيىسى ۋە ئۇنىڭ ھۈنەر ـ سەنئەتتە تەتبىقلىنىش دەرىجىسى بىلەن ، ئىشلەپچىقىرىش جەريانىدىكى ئىجتىمائىي بىرلىشىش بىلەن ، ئىشلەپچىقىرىش ۋاسىتىلىرىنىڭ كۆلىمى ۋە رولى بىلەن شۇنىڭدەك تەبىئىي شارائىتلار بىلەن بەلگىلىنىدۇ . » (« ماركسىزم ـ لېنىنىزم ئەسەرلىرىدىن تاللانما » سىياسىي ئىقتىساد قىسمى ، 87 ـ 88 ـ بەتلەر) دەپ كۆرسەتكەن . بۇ بىر ئابزاس سۆز ، ماركسنىڭ پەن ۋە تېخنىكىنى ئىشلەپچىقىرىش كاتېگورىيىسىگە كىرگۈزگەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ . ماۋزېدۇڭ 1963 ـ يىلى 12 ـ ئايدا مەركىزىي كومىتېت ئىلىم ـ پەن گۇرۇپپىسىدىكى يولداشلارنىڭ پەن ـ تېخنىكا پىلانىنى ئاڭلىغاندا ، پەن ـ تېخنىكىدىن ئىبارەت بۇ ئىنقىلابنى چوقۇم ئېلىپ بېرىش كېرەك . ئېلىپ بارغاندىمۇ ياخشى ئېلىپ بېرىش كېرەك ، پەن ـ تېخنىكا بىلەن شۇغۇللانمىغاندا ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشكە ئامالسىز قالىمىز دەپ تەكىتلىگەن . يولداش دېڭ شياۋپىڭ ماركس بىلەن ماۋزېدۇڭنىڭ بۇ ئىدىيىسىگە ناھايىتى ئەھمىيەت بېرىپ ، « ماركس ، پەن ـ تېخنىكا ئىشلەپچىقىرىش كۈچىدۇر دېگەنىدى ، ئەمەلىيەت بۇ سۆزنىڭ ئىنتايىن توغرا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى ، مېنىڭ قارىشىمچە ، پەن ـ تېخنىكا ـ بىرىنچى ئىشلەپچىقىرىش كۈچى » (« دېڭ شياۋپىڭ ماقالىلىرىدىن تاللانما » 3 ـ توم 567 ـ بەت) دەپ يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئېنىق كۆرسەتتى . يولداش دېڭ شياۋپىڭنىڭ « پەن ـ تېخنىكا بىرىنچى ئىشلەپچىقىرىش كۈچى » دېگەن بۇ ھۆكۈمى ، ھازىرقى زامان دۇنيا ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنىڭ يېڭى يۈزلىنىشى بىلەن يېڭى تەجرىبىلىرىگە قارىتا ئېلىپ بارغان يېڭى ئومۇملاشتۇرۇشى بولۇپ ، روشەن دەۋر ئالاھىدىلىكىگە ئىگە . دەل ئۇ 1978 ـ يىلىدىكى بىر قېتىملىق سۆزىدە كۆرسەتكەندەك : « ھازىرقى زامان پەن ـ تېخنىكىسى ئۇلۇغ بىر ئىنقىلابنى باشتىن كەچۈرمەكتە . يېقىنقى 30 يىلدىن بۇيان ، ھازىرقى زامان پەن ـ تېخنىكىسى ئايرىم ئىلىم ـ پەن نەزەرىيىسى ،ئايرىم ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسى جەھەتتە راۋاجلىنىش بىلەنلا چەكلىنىپ قالغىنى يوق ، ئومۇمىي مەنىدىكى تەرەققىيات ۋە ئىسلاھات بىلەنلا توختاپ قالغىنى يوق ، بەلكى پەن ـ تېخنىكىنىڭ ھەممىلا ساھەسىدە دېگۈدەك چوڭقۇر ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى ، يېڭى سەكرەش ۋۇجۇدقا كەلدى . . . ئىجتىمائىي ماددىي ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ھەر قايسى ساھەلىرىنىڭ قىياپىتى يېڭىلانماقتا . » (« دېڭ شياۋپىڭ ماقالىلىرىدىن تاللانما » 2 ـ توم 185 ـ 186 ـ بەتلەر) بۇ ئۇنىڭ « پەن ـ تېخنىكا بىرىنچى ئىشلەپچىقىرىش كۈچى » دېگەن ھۆكۈمنى ئوتتۇرىغا قويۇشىنىڭ بەلگىلىك دەۋر ئارقا كۆرۈنۈشى ۋە خەلقئارا مۇھىتىدۇر . مەملىكەت ئىچى مۇھىتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا ، ئۇ جۇڭگو دۇنيانىڭ ئىلغار سەۋىيىسىگە يېتىشىۋېلىش ئۈچۈن ، ئىشنى ئىلىم ـ پەن ۋە مائارىپتىن باشلاش كېرەك دەپ ئوتتۇرىغا قويدى . دەل مۇشۇنداق بەلگىلىك دەۋر ، مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئەھۋالدا ، يولداش دېڭ شياۋپىڭ ماركسىزمنىڭ پەن ـ تېخنىكا ئىشلەپچىقىرىش كۈچى توغرىسىدىكى نۇقتىئىنەزەرىدە چىڭ تۇرغان ئاساستا ، بۇ ئىدىيىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى .

3 . ھازىرقى زامان جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ ئىلمىي پىكىر قىلىش ئۇسۇلى ۋە خىزمەت ئۇسۇلىنى بارلىققا كەلتۈردى

ماركسىزمچىلار پىكىر قىلىش ئۇسۇلى بىلەن خىزمەت ئۇسۇلىنى تەتقىق قىلىشقا ئەزەلدىنلا ئەھمىيەت بېرىپ كەلگەن . پىكىر قىلىش ئۇسۇلى بىلەن خىزمەت ئۇسۇلى پەلسەپىۋى مېتودولوگىيىنىڭ ئەمەلىيەتتە قوللىنىلىشى بولۇپ ، خىزمەت ئۇسۇلىنىڭ ماھىيىتى پىكىر قىلىش ئۇسۇلى مەسىلىسىدۇر . تېگى ـ تەكتىدىن ئېيتقاندا پەلسەپىۋى مېتودولوگىيە مەسىلىسى پەلسەپە جەھەتتىن تەربىيىلىنىش مەسىلىسىدۇر . يولداش دېڭ شياۋپىڭ پارتىيىمىزنىڭ ئىككىنچى ئەۋلاد رەھبەرلىك كوللېكتىپىدىكى

يادرولۇق شەخسكە ئايلانغاندىن كېيىن ، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش ، ئاممىۋى لۇشيەن ، مۇستەقىل ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇش قاتارلىق تۈپ پىكىر قىلىش ئۇسۇلى ۋە خىزمەت ئۇسۇلىنى زور كۈچ بىلەن تەشەببۇس قىلغاندىن باشقا ، ئۇ يەنە تۆۋەندىكىدەك بىر قانچە مۇھىم پىكىر قىلىش ئۇسۇلى ۋە خىزمەت ئۇسۇلىنى بارلىققا كەلتۈردى :

(1) « يەكدىللىك بىلەن بوشاشماي چىڭ تۇتۇش » . 1980 - يىلى 2 - ئايدا ، ئۇ پارتىيىنىڭ 11 - نۆۋەتلىك 5 - ئومۇمىي يىغىنى 3 - سانلىق يىغىنىدا سۆزلىگەن سۆزىدە : « پارتىيىمىزنىڭ ھازىرقى باسقۇچتىكى سىياسىي لۇشيەنى ، يىغىپ ئېيتقاندا يەكدىللىك بىلەن تۆتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش . . . بۇ ئىشنى زادى بوشاشماي چىڭ تۇتۇش لازىم ، بىر كۈنمۇ ھايال قىلىشقا بولمايدۇ » (« دېڭ شياۋپىڭ ماقالىلىرىدىن تاللانما » 2 - توم 597 - 598 - بەتلەر) دەپ كۆرسەتكەن . « يەكدىللىك بىلەن بوشاشماي چىڭ تۇتۇش » ئۇسۇلى بىزدىن ئىقتىسادىي خىزمەتتىن ئىبارەت بۇ مەركىزىي خىزمەتتە بىپەرۋالىق قىلماسلىقنى ، ئارىسالدى بولماسلىقنى ، بىلىش ۋە ئەمەلىيەت جەھەتتە قەتئىي بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ . بۇ ئۇسۇلغا ئاساسەن ، بىز ھەممىدە تەۋرەنمەستىن ، باشتىن - ئاخىر بىردەك ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىشىمىز ، باشقا بارلىق خىزمەتلەرنىڭ ھەممىسى بۇ خىزمەتنى چۆرىدىگەن ئاساستا ئېلىپ بېرىلىشى ، بۇ خىزمەتنى ھەر قانداق كاشىلىغا ئۇچراتماسلىقىمىز كېرەك . « يەكدىللىك بىلەن بوشاشماي چىڭ تۇتۇش » ئۇسۇلى ناھايىتى مۇھىم يېتەكچىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە . ئۇ بىزدىن ھەر قانداق ۋاقىتتا ، ھەر قانداق ئەھۋال ئاستىدا ، ۋەزىيەتنى توغرا تەھلىل قىلىپ ، تۈرلۈك زىددىيەتلەرنى سوغۇققانلىق بىلەن ھەل قىلىشنى ، خىزمەت ۋەزىيىتىنى قەتئىيلىك بىلەن ئىگىلەپ ، ھەر قايسى تەرەپلەردىكى خىزمەتلەرنى پۇختا ھالدا ياخشى ئىشلەشنى تەلەپ قىلىدۇ . ئۇ بىزدىن ناھايىتى كۈچلۈك مۇستەقىل پىكىر قىلىش ئىقتىدارىغا ۋە توسالغۇغا تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارىغا ئىگە بولۇشنى ، توغرىلىقىغا كۆز يەتكەن ئىشلارنى دادىللىق بىلەن ئىشلەشنى ، دادىللىق بىلەن يول ئېچىشنى تەلەپ قىلىدۇ .

(2) « پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ ، ئۆزىمىزنى تەرەققىي تاپقۇزۇش » . بۇ يولداش دېڭ شياۋپىڭ 1992 - يىلى باھاردا جەنۇبنى كۆزدىن كۆچۈرگەندە قىلغان سۆزىدە ئېنىق ئوتتۇرىغا قويغان بىر ئۇسۇل . نېمە ئۈچۈن ئۆزىمىزنى تەرەققىي تاپقۇزىمىز ؟ چۈنكى نۆۋەتتە بىزنىڭ سەۋىيىمىز تېخى بىر قەدەر ئارقىدا قالغان . بۇنى ئاساسلىق كونا جەمئىيەتتىكى فېئودال ھۆكۈمرانلىق بىلەن جاھانگىرلارنىڭ تاجاۋۇزچىلىقى كەلتۈرۈپ چىقارغان ، شۇنىڭ بىلەن بىللە بىزنىڭ خىزمەتلەرگە يېتەكچىلىك قىلىشىمىزدىمۇ مەلۇم خاتالىقنىڭ يۈز بەرگەنلىكىدىن بولغان . دۇنيانىڭ ئىلغار سەۋىيىسىگە يېتىشىۋېلىش ئۈچۈن ، بىز ئۆزىمىزنى تېز تەرەققىي قىلدۇرۇشىمىز كېرەك . كەلگۈسىدە بىز تەرەققىي تاپقان دۆلەتلەرنىڭ سەۋىيىسىدىن ئېشىپ كېتەلىگەن تەقدىردىمۇ ، خەلق ئاممىسىنىڭ يەنە داۋاملىق ئېشىپ بارىدىغان ماددىي مەدەنىيەت ئېھتىياجىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا ، بىز يەنە ئۆزىمىزنى يېڭى تەرەققىياتقا ئېرىشتۈرۈشىمىز كېرەك . بۇ نۇقتىغا نىسبەتەن ، يولداش دېڭ شياۋپىڭ : « تەرەققىيات - چىڭ قائىدە » (« دېڭ شياۋپىڭ ماقالىلىرىدىن تاللانما » 3 - توم 787 - بەت) دەپ تەكىتلىگەن . « پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ ، ئۆزىمىزنى تەرەققىي تاپقۇزۇش » تىن ئىبارەت بۇ ئۇسۇلنىڭ مۇھىم نۇقتىسى ئۆزىمىزنى تەرەققىي تاپقۇزۇش ئۈچۈن ، چوقۇم پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇش كېرەكلىكىدە . پۇرسەت دېگىنىمىز - شەيئىلەرنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا پايدىلىق بولغان ماكان ، زامان ۋە باشقا پايدىلىق شارائىتلارنى كۆرسىتىدۇ . يولداش دېڭ شياۋپىڭ 90 - يىللاردىن بۇيان خەلقئارا ۋە مەملىكەت ئىچىدە ئېلىمىز خەلق ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا پايدىلىق بولغان تېپىلغۇسىز پۇرسەتلەر مەيدانغا كەلدى ، ئۇنى چوقۇم چىڭ تۇتۇش كېرەك دەپ قارىغان ھەمدە : « پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇش لازىم ، ھازىرقى پۇرسەتنىڭ ئۆزى ياخشى پۇرسەت ، مەن پۇرسەتنىڭ قولدىن كېتىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيمەن . تۇتمىساق پۇرسەت قولدىن كېتىدۇ ، ۋاقىتمۇ ھەش - پەش دېگۈچە ئۆتۈپ كېتىدۇ » (« دېڭ شياۋپىڭ ماقالىلىرىدىن تاللانما » 3 - توم 783 - بەت) دەپ قايتا - قايتا تەكىتلىگەن . يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ، ئېلىمىزنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە باشقا جەھەتلەردىكى زور تەرەققىياتى دېڭ شياۋپىڭنىڭ بۇ ئۇسۇلىنىڭ مۇھىملىقىنى ئىسپاتلىدى .

(3) « ئىككى قولدا تۇتۇش ، ئىككىلا قول قاتتىق بولۇش » . بۇ يولداش دېڭ شياۋپىڭ 80 - يىللاردىن بۇيان قايتا - قايتا تەكىتلىگەن بىر خىل ئۇسۇل بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدىكى « ئىككى قولدا تۇتۇش » - « ئىككى نۇقتىچىلىق نەزەرىيىسى » نىڭ قوللىنىلىشى ۋە جارى قىلدۇرۇلۇشىدۇر . ماتېرىيالىستىك دىئالېكتىكا كىشىلەردىن تۈرلۈك زىددىيەتلەرنى بىلگەن ۋە بىر تەرەپ قىلغاندا ، ئۇنىڭ ئىجابىي ۋە سەلبىي ئىككىلا تەرىپىنى تۇتۇشنى ، بىر تەرەپنىلا تۇتۇپ بولدى قىلماسلىقنى ، بىر نۇقتىچىلىق قاراشتا بولماستىن ، ئىككى نۇقتىچىلىق قاراشتا بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ . دېڭ شياۋپىڭ ئوتتۇرىغا قويغان « ئىككى قولدا تۇتۇش » ناھايىتى كەڭ مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە : بىر قولدا ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشىكنى ئېچىۋېتىشنى تۇتۇش ، يەنە بىر قولدا ئىقتىسادىي جىنايەتلەرگە

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

زەربە بېرىشنى تۇتۇش ؛ بىر قولدا ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشىكنى سىرتقا ئېچىۋېتىشنى تۇتۇش ، يەنە بىر قولدا ، چىرىكلىكنى جازالاشنى تۇتۇش ؛ بىر قولدا قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىشنى تۇتۇش ، يەنە بىر قولدا قانۇنچىلىقنى تۇتۇش ؛ بىر قولدا ماددىي مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشىنى تۇتۇش ، يەنە بىر قولدا مەنىۋى مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشىنى تۇتۇش قاتارلىقلار بار . يولداش دېڭ شياۋپىڭ « ئىككى قولدا تۇتۇش » نى تەكىتلەش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، يەنە « ئىككى قول قاتتىق بولۇش » نىمۇ ئالاھىدە تەكىتلىگەن . بۇ يەردىكى « ئىككى قول قاتتىق بولۇش » ئىككى تەرەپنى تۇتۇشنى كۆرسىتىپلا قالماستىن ، بەلكى ، چىڭ ۋە ياخشى تۇتۇشنىمۇ كۆرسىتىدۇ . ئىككىلا قول قاتتىق بولۇش ئاساسلىقى ئەمەلىي خىزمەت داۋامىدا كۆرۈلگەن بىر قول قاتتىق بولۇش ، بىر قول يۇمشاق بولۇش ئەھۋاللىرىغا قارىتا ئوتتۇرىغا قويۇلغان . ئىككى قولدا تۇتۇش ، ئىككىلا قول قاتتىق بولۇشنىڭ ئالدىنقى شەرتى ، ئىككىلا قول قاتتىق بولۇش ئىككى قولدا تۇتۇشنىڭ چوڭقۇرلاشتۇرۇلۇشى ۋە تولۇقلىمىسى . ئىككى قولدا تۇتۇش بىلەن ئىككىلا قول قاتتىق بولۇشنى ئورگانىك بىرلەشتۇرۇش ئارقىلىق ، ئىككى نۇقتىچىلىق نەزەرىيىسىنى قوللىنىپ مەسىلىلەرنى تەھلىل قىلىش ۋە ھەل قىلىشتەك ئىلمىي پىكىر قىلىش ئۇسۇلى ۋە خىزمەت ئۇسۇلى شەكىللەندۈرۈلگەن .

(4) « ھەر قەدەمنى باسقاندا بىر قېتىم ئارقىغا قاراش » . 1993 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى يولداش دېڭ شياۋپىڭ شاڭخەيدىكى ھەر ساھە زاتلار بىلەن بىرلىكتە باھار بايرىمىنى كۈتۈۋالغاندا قىلغان سۆزىدە : « ھەر قەدەمنى باسقاندا بىر قېتىم ئارقىغا قاراش زۆرۈر » (شىنجاڭ گېزىتى 1993 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ، ئۇيغۇرچە سان 5 ـ بەت) دەپ كۆرسەتكەن . بۇ ئەمەلىيەتتە ناھايىتى بىر مۇھىم ئۇسۇلنى ئوتتۇرىغا قويغانلىق ، جۈرئەتلىك بولۇش بىلەن مۇۋاپىق بولۇشنىڭ مۇناسىۋىتىنى دىئالېكتىك ھالدا ئىگىلىگەنلىكتۇر . ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش پۈتۈنلەي يېڭى ئىش ، ئۇنىڭدا جۈرئەتلىك بولۇش ، نىشان قەتئىي بولۇش كېرەك ، ئۇنداق بولمىغاندا زامانىۋىلاشتۇرۇشنى ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولمايدۇ . لېكىن ، بىزدە تەجرىبە بولمىغانلىقتىن ، خىزمەتلەردە ئۇنداق ياكى مۇنداق خاتالىقلاردىن خالىي بولۇش قىيىن ، خاتالىق ئىسلاھاتقا پايدىسىز . شۇڭا يولداش دېڭ شياۋپىڭ جۈرئەتلىك بولۇشنى ئوتتۇرىغا قويۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئۇ يەنە : « مۇۋاپىق بولۇشقا ئەھمىيەت بېرىش ، زىيان تارتىشتىن ساقلىنىش ، بولۇپمۇ چوڭ زىيان تارتىشتىن ساقلىنىش لازىم . ئازراق زىيان تارتساق كارايىتى چاغلىق ، ئارقىغا قاراپ تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ ، كەمچىلىكلەرنى تۈزەتسەكلا بولىدۇ » (يۇقىرىقى گېزىت 5 ـ بەت) دەپ ئوتتۇرىغا قويغان . تەجرىبىلەر بۇ ئۇسۇلنى قوللانغاندا ھەم ھەقىقەتتە چىڭ تۇرغىلى ، ھەم خاتالىقنى تۈزىتىشكە ماھىر بولغىلى بولىدىغانلىقىنى ، ئەمەلىي خىزمەت داۋامىدا تەشەببۇسكارلىقنى ساقلاپ غەلىبىنى قولغا كەلتۈرگىلى بولىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى .

(5) « زامانىۋىلىشىشقا ، دۇنياغا ، كەلگۈسىگە يۈزلىنىش » . 1983 ـ يىلى 10 ـ ئايدا يولداش دېڭ شياۋپىڭ بېيجىڭ جىڭشەن مەكتىپىگە : « مائارىپ زامانىۋىلىشىشقا ، دۇنياغا ، كەلگۈسىگە يۈزلىنىشى كېرەك » (« دېڭ شياۋپىڭ ماقالىلىرىدىن تاللانما » 3 ـ توم 68 ـ بەت) دەپ بېغىشلىما يېزىپ بەرگەن . بۇ بېغىشلىما مەملىكىتىمىز مائارىپىنىڭ ئىسلاھات ۋە تەرەققىيات يۆنىلىشىنى كۆرسىتىپ بېرىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، باشقا ھەر قايسى تەرەپلەردىكى خىزمەتلەردىمۇ ئومۇمىي مېتودولوگىيىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە . « ئۈچ يۈزلىنىش » كىشىلەردىن زامانىۋىلاشتۇرۇشنى مەۋقە قىلىپ ، ئىستراتېگىيە يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ مەسىلىلەرنى كۆزىتىشنى ؛ تېخىمۇ ئېگىزدە تۇرۇش ، تېخىمۇ يىراقنى كۆرۈش ، بۇ ئارقىلىق تېخىمۇ ياخشى ئىشلەشنى تەلەپ قىلىدۇ . بىز لۇشيەن ، فاڭجېن ، سىياسەتلەرنى تۈزگەن ، ھەر قانداق بىر خىزمەتنى ئىشلىگەن ۋاقتىمىزدا تار ، بېكىنمىچىلىك نۇقتىئىنەزەرنى بۇزۇپ تاشلاپ ، ئەنئەنىۋى كونا قائىدىلەردىن ھالقىپ ئۆتۈپ ، زامانىۋىلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت بۇ ئومۇمىيلىقتىن ، دۇنيادىن ئىبارەت بۇ كەڭ دائىرىدىن ، كەلگۈسىدىن ئىبارەت بۇ ئۇزاق نۇقتىدىن مەسىلىلەرنى تەھلىل قىلىشىمىز كېرەك . بۇ ئۇسۇل ، بىر خىل ئىستراتېگىيىلىك نەزەر ۋە ئالدىن كۆرەرلىككە ئىگە تەپەككۇر ئۇسۇلىنى تەشەببۇس قىلىدۇ .

ئۇنىڭدىن باشقا ، يولداش دېڭ شياۋپىڭ يېڭى تارىخىي شارائىتتا تەشەببۇس قىلغان پىكىر قىلىش ئۇسۇلى ۋە خىزمەت ئۇسۇللىرىدىن يەنە : زور تارىخىي مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىشتا بەك زىغىرلاپ كەتمەسلىك ، سىياسىي ھەرىكەت شەكلىدە ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئېلىپ بارماسلىق ، كۈندىلىك كونكرېت خىزمەت داۋامىدا ئابستراكت ھالدا سىياسىي خاراكتېرلىك مۇنازىرىلەرنى ئېلىپ بارماسلىق قاتارلىقلار بار . بۇ ئۇسۇللار ئىچىدە ماتېرىيالىستىك دىئالېكتىكىنى ئەمەلىي خىزمەتتە قوللانغان ۋە جارى قىلدۇرغانلىرىدىن بىرسىمۇ يوق . يولداش دېڭ شياۋپىڭ كۆرسىتىپ بەرگەن ھازىرقى زامان جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ ئىلمىي پىكىر قىلىش ئۇسۇلى ۋە خىزمەت ئۇسۇلى ، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش كۈرىشى داۋامىدا مۇھىم يېتەكچى رولىنى جارى قىلدۇرۇپلا قالماستىن ، بەلكى ، بۇ ئۇسۇللار ئارقىلىق گەۋدىلەندۈرۈلگەن ۋە سىڭدۈرۈلگەن پەلسەپىۋى ھەقىقەتلەر كىشىنى ھەر قايسى تەرەپلەردىن تېخىمۇ ئىلھاملاندۇرىدۇ .

شىنجاڭدا خۇسۇسىيلار ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشتىكى بىر نەچچە تەدبىر توغرىسىدا

جېلىل نامىر

(لوپنۇر ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى)

پارتىيە 15 - قۇرۇلتىيى مۇنداق كۆرسەتتى : « ئومۇمىي مۇلۇكچىلىكنى ئاساسىي گەۋدە قىلىپ ، ھەر خىل مۇلۇكچىلىك ئىگىلىكىنى ئورتاق راۋاجلاندۇرۇش دۆلىتىمىزنىڭ سوتسىيالىزمنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدىكى بىر تۈرلۈك ئاساسىي ئىقتىسادىي تۈزۈمى » ، « خۇسۇسىي ئىگىلىك - دۆلىتىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى » ، « ئۇنى داۋاملىق ئىلھاملاندۇرۇپ ، يېتەكلەپ ، ساغلام راۋاجلاندۇرۇشىمىز لازىم » . دۆلەتنىڭ غەربىي رايوننى كەڭ كۆلەمدە ئېچىش ئىستراتېگىيىسىنى يولغا قويۇشى شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى تېپىلغۇسىز تارىخىي پۇرسەت بىلەن تەمىن ئەتتى . خۇسۇسىي ئىگىلىكنىڭ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىدىكى مۇھىم ئورنى ۋە رولىغا قارىتا ، 2000 - يىلى 6 - ئايدا « شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ خۇسۇسىي ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش نىزامى » ئۆز ۋاقتىدا ئوتتۇرىغا چىقىرىلىپ ، شىنجاڭنىڭ خۇسۇسىي ئىگىلىكىنىڭ يەنىمۇ راۋاجلىنىشى ئۈچۈن ئاساس تىكلەندى . بولۇپمۇ غەربىي رايونلارنى كەڭ كۆلەمدە ئېچىشتەك پايدىلىق شارائىت ئاستىدا شىنجاڭدىكى خۇسۇسىي ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇش ئىقتىسادىي رىقابەتنى ئىلگىرى سۈرۈپ ، بۇ ئارقىلىق ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئۈچۈن ھاياتىي كۈچ قوشۇپ ھەرىكەتلەندۇرۇش كۈچى ھاسىل قىلىشتىكى مۇقەررەر يول ، پىلانلىق ئىگىلىكتىن بازار ئىگىلىكىگە ئايلىنىشنى ئىشقا ئاشۇرۇشتىكى ئەڭ كۈچلۈك ۋە ئەڭ ئۈنۈملۈك ۋاستە ، خۇسۇسىي ئىگىلىكنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇش ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ غەربىي رايوننى كەڭ كۆلەمدە ئېچىش مۇساپىسىنى ئىلگىرى سۈرۈپ ، تېز سۈرئەتتە شەرقىي قىسىم رايونلار بىلەن بولغان پەرقنى كىچىكلىتىشكە پايدىلىق . سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكىنى قۇرۇش ، مۇكەممەللەشتۈرۈش ۋە مۇستەھكەملەش داۋامىدا ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ خۇسۇسىي ئىگىلىكى ئالاھىدە جەسۇر ھاياتى بىلەن ئۆسۈپ يېتىلىپ ، جۇش ئۇرۇپ راۋاجلاندى ، بولۇپمۇ يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ، شىنجاڭنىڭ شەھەر - يېزا ئىقتىسادىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ، نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ باي بولۇشنى يېتەكلەش ، ئەمگەك ئىشقا ئورۇنلىشىشنى ئورۇنلاشتۇرۇش ، ئىجتىمائىي مۇقىملىقنى قوغداش جەھەتتە كۈنسىرى تېخىمۇ زور رول ئويناماقتا . دۆلىتىمىز خەلقئارا سودا تەشكىلاتىغا كىردى ، WTO غا ئەزا بولغاندىن كېيىن ئىچكى - تاشقى بازار مۇھىتىدا مۇھىم ئۆزگىرىش بولىدۇ ، بىرىنچىسى ، بازار چەكلىمىسى ئەنئەنىۋى ئىمپورت - ئېكسپورت چېگرا چەكلىمىسى كونتروللۇقىدىن بازارغا كىرىش ۋە ئادىل رىقابەت تەركىبىنى قوغداشقا ئايلىنىدۇ ، WTO غا كىرگەندىن كېيىن ، دۆلىتىمىزنىڭ ئىچكى خاراكتېرلىك سودا چەكلىمىسىدە زور ئۆزگىرىش ۋە ئايلىنىش يۈز بېرىدۇ ، يەنى ئەنئەنىۋى تاموژنا بېجى چەكلىمىسى سىستېمىسى قەدەممۇ قەدەم ئېچىۋېتىلگەن بازار سىستېمىسىغا ئۆزگىرىدۇ . يېڭى مۇھىت شارائىتى ئاستىدا ، ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەر ۋە كارخانىلار قانداق قىلىپ بازار ئادىل رىقابەت مۇھىتىنى بەرپا قىلىش ، بازارغا كىرىش رىقابەت تەرتىپىنى قوغداش ۋە مونوپول قىلىۋېلىشقا قارشى تۇرۇش ، ناتوغرا رىقابەتكە ، تولۇقلىمىغا قارشى تۇرۇش قاتارلىق ۋاستىلەرگە بولغان چۈشىنىشى تېخى يېتەرلىك ئەمەس ، ئۆزگىرىۋاتقان مۇھىتتىن ئەركىن پايدىلىنىش ، كەڭ قورساقلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىشتىن سۆز ئاچقىلىمۇ بولمايدۇ . ئىككىنچىسى ، بازار قۇرۇلمىسى بىر قەدەر يېپىق ۋە بۆلۈنۈپ كەتكەن دائىرە بازاردىن بىر تۇتاش ئېچىۋېتىلگەن مەملىكەتلىك بازار سىستېمىسىغا ئايلىنىدۇ . دۆلىتىمىزنىڭ دۇنيا سودا تەشكىلاتىغا كىرىشىگە ئەگىشىپ ئېچىۋېتىلىش دەرىجىسى زورىيىپ ، دۆلىتىمىزنىڭ ھەر خىل بازارلىرىنىڭ تەرەققىياتى ۋە يېتىلىشى ئىلگىرى سۈرۈلۈپ ، بىر تۇتاش ، ئېچىۋېتىلگەن ، رىقابەت بولغان ، تەرتىپلىك بولغان چوڭ بازارنىڭ شەكىللىنىشىگە پايدىلىق بولىدۇ . ئۈچىنچىسى ، بازار ئىگىلىكىنىڭ قېلىپلىشىشى تەرتىپسىز ۋە ئىناۋەت كەمچىل بولغان تۈزۈم سىستېمىسىدىن تەرتىپلىك ۋە پۈتكۈل جەمئىيەتتىكى ئىناۋەتكە ئەھمىيەت بېرىدىغان تۈزۈم سىستېمىسىغا ئايلىنىدۇ . تۆتىنچىسى ، ئىچكى - تاشقى بازارلارنىڭ ئېچىۋېتىلىشى رايونلار ئارىسىدىكى رىقابەتنىڭ چوڭقۇرلىشىدىغان ۋەزىيىتىنى زورايتىدۇ . غەربىي رايوندىكى كۆپ ساندىكى كارخانىلارنى قايتا كۆزەتكىنىمىزدە ئېچىۋېتىلگەن ئىگىلىك بولمايلا قالماستىن ، يەنە سىڭىشىدىغان ئىقتىدار يېتەرسىز بولۇپ ئىچكى - تاشقى بازارنىڭ ئېچىۋېتىلىشى ۋە كەسكىن رىقابەتنىڭ ھۇجۇمى ئاستىدا بىر قەدەر قىيىن ھالغا چۈشۈپ قېلىشى مۇمكىن . يۇقىرىدا سۆزلەپ ئۆتۈلگەن ئۆزگىرىشلەرگە نىسبەتەن غەربىي قىسىم رايونلار بولۇپمۇ شىنجاڭغا قارىتا ، مېنىڭچە ئومۇمىي جەھەتتىن ئېيتقاندا دۇنيا سودا تەشكىلاتىغا كىرگەندىن كېيىنكى بازار مۇھىتى ئىقتىساد-

www.uyghurkitap.com

نىڭ ئۇزاق مەزگىللىك ساغلام تەرەققىي قىلىشى بازار ئىگىلىكى ئىسلاھاتى ۋە سىرتقا ئېچىۋېتىشكە پايدىلىق . شۇنداقلا رايونلار ئارىسىدىكى ئاشكارا رىقابەت ۋە ھەمكارلىششقا پايدىلىق دېيىشكە بولىدۇ ، يېڭى مۇھىت ئېلىپ كەلگەن ئۆزگىرىشكە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ، ھەممىدە ئىلگىرى ناتونۇش بولغان بىلىم ۋە ئىقتىدارنى باشتىن باشلاپ ئۆگىنىش كېرەك . شۇنداق بولغاندىلا ئاندىن ئەركىن ـ ئازادە ھالدا بۇ ئۆزگىرىشلەرگە تاقابىل تۇرۇپ ، يېڭىلمەس ئورۇندا تۇرغىلى بولىدۇ .

1 . WTO بازارغا كىرىش ۋە ئادىل رىقابەتكە ئالاقىدار قانۇن ، قانۇن ـ تۈزۈم سىستېمىسىنى ئۆگىنىپ ۋە ئىگىلەپ ، بازارنىڭ ئادىل رىقابەتلىشىش تەرتىپىگە كاپالەتلىك قىلىپ ، كارخانىلارنىڭ ئۆز ھوقۇق ـ مەنپەئىتىنى مۇۋاپىق قوغداش كېرەك .

ھۆكۈمەت بازارنى ئېچىۋېتىش تەرتىپى ، قەدەم باسقۇچى ۋە مۇناسىپ كاپالەت سىستېمىسىنى تەتقىق قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىش كېرەك . دۆلەت ئەمەلىيەتكە ئاساسەن ئۆزگەرتكەندىن كېيىنكى قانۇن ، قانۇن ـ تۈزۈم ۋە بازارغا قارىتا ئوتتۇرىغا چىقارغان يېڭىدىن ئېچىۋېتىلگەن ساھەلەرنىڭ ئىقتىسادىي پائالىيەتكە ئائىت قانۇن ، قانۇن ـ تۈزۈملەرنىڭ ئالدىنقى شەرتى ئاستىدا ، مۇناسىپ بولغان قانۇن ـ تۈزۈم ۋە سىياسەتلەرنى تۈزۈپ چىقىپ ، بازار رىقابىتىنىڭ ئۈنۈمى ۋە ئادىللىقىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن ھۆكۈمەت ئادىل ، كەسكىن ، ئېنىق بولغان قانۇن تۇرغۇزۇش ، قانۇن ئىجرا قىلىشنى كۈچەيتىپ ، جەمئىيەتتىكى ھەر قايسى پېرسوناژلارنىڭ ھەرىكىتىنى قېلىپلىشتۇرۇپ قانۇنغا خىلاپ قىلمىشلارنى قاتتىق جازالىشى لازىم . مۇلازىمەت ئىقتىدارنى كۈچەيتىش ئۈچۈن ، ھۆكۈمەت ئاشكارا ۋە ئادىل بولغان ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي مۇھىتنى بەرپا قىلىش ۋە قوغداش ، ئومۇمىيۈزلۈك بولغان غەيرىي كەمسىتىش خاراكتېرلىك مۇئامىلىنى تولۇق يولغا قويغان ۋە مۇناسىۋەتلىك قانۇن ، قانۇن ـ تۈزۈم سىياسەتلەرنى تۈزگەن ۋاقىتتا ، يەنىلا بازارغا كىرىش باسقۇچى رېتىم ۋە قائىدە ـ تۈزۈم قاتارلىق تەرەپلەرنى تەتقىق قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىشى كېرەك . بولۇپمۇ ئىچكى بازارنىڭ مۇقىملىقىغا تەسىر قىلىدىغان مونوپول قىلىۋېلىش ، تۆكمە قىلىپ سېتىش ۋە ناتوغرا رىقابەت قىلمىشلىرىنى تەتقىق قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىپ ، مۇناسىۋەتلىك قانۇن ، قانۇن ـ تۈزۈملەرنى تېزدىن تەتقىق قىلىپ ، بۇنى ئىشتىن بۇرۇن قېلىپلاشتۇرۇش ۋە ئىشتىن كېيىن بىر تەرەپ قىلىشتىكى ئاساس قىلىش لازىم . دۆلەت ئىچىدىكى كەسىپلەرنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن ، WTO نىڭ ئالاقىدار ماددىلىرى ۋە كۆلرەك رايونلاردىن تولۇق پايدىلىنىپ ، ئىچكى قانۇن تۇرغۇزۇش ئۇسۇلى ئارقىلىق بېكىتىپ ، مەملىكەت سىرتىدىكى كارخانىلارنىڭ ھۇجۇمىنى پەسەيتكەن شارائىت ئاستىدا ، دۆلەت ئىچىدىكى كەسىپلەرنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش كېرەك . WTO نىڭ قائىدىسىنى ئۆگىنىپ ، قانۇن ، قانۇن ـ تۈزۈملەرگە تايىنىپ يېڭىدىن كۆرۈلگەن يېڭى ئەھۋال ، يېڭى مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشنى ئۆگىنىۋېلىش ، بولۇپمۇ مونوپول قىلىۋېلىش ، تۆكمە قىلىپ سېتىش ۋە نامۇۋاپىق رىقابەتكە قارشى تۇرۇش قاتارلىق مۇناسىۋەتلىك قانۇنلار ۋە خەلقئارادا يۈز بەرگەن ئالاقىدار دېلولارنى چىڭ تۇتۇپ ئۆگىنىپ بۇ ئارقىلىق ئېچىۋېتىلگەن شارائىتتا رىقابەتلىشىش ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلىشىش ھەمدە قانۇن ، قانۇن ـ تۈزۈملەرگە ئاساسلىنىپ ئۆز ھوقۇق ـ مەنپەئىتىنى ئاڭلىق ھالدا قوغداش لازىم . ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەر فۇنكسىيىنى ، ئىستىلنى ھەقىقىي ئۆزگەرتىپ ، خۇسۇسىي ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇشنى مۇھىم ئىشلار كۈنتەرتىپىگە كىرگۈزۈپ ، كۆپ خىل ئىگىلىكنىڭ ئورتاق تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن تىرىشىپ ياخشى مۇھىت يارىتىشى لازىم . خۇسۇسىي ئىگىلىكنى ماسلاشتۇرۇش رەھبەرلىك تەشكىلاتىنىڭ رولىنى ھەقىقىي جارى قىلدۇرۇپ ، قەرەللىك ياكى قەرەلسىز ھالدا يىغىن چاقىرىپ ، خۇسۇسىي ئىگىلىكنىڭ تەرەققىياتى داۋامىدا دۈچ كەلگەن ئالاقىدار مەسىلىلەرنى ئۆز ۋاقتىدا مۇزاكىرە قىلىپ ھەل قىلىش لازىم . ھەقىقىي مۈلۈكچىلىكى بولغان يەككە خۇسۇسىي ئىگىلىكنىڭ تەرەققىياتىغا ئالاقىدار تەدبىر ۋە ئېتىبار بېرىش سىياسەتلىرىنى تۈزۈپ چىقىپ ، جەمئىيەتكە يۈزلىنىپ ، كەسىپ باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ ، ھەممىسىگە بىر نەزەردە قاراپ ، مۇلازىمەت خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەپ ، پۈتكۈل جەمئىيەت خۇسۇسىي ئىگىلىكنىڭ تەرەققىياتىغا تۈرتكە بولىدىغان ياخشى مۇھىتنى شەكىللەندۈرۈشىمىز لازىم .

خۇسۇسىي ئىگىلىكنى قاپلىغان ئىجتىمائىي پاراۋانلىق سىستېمىسى قۇرۇپ ، خۇسۇسىي كارخانىلارنىڭ پارتىيە تەشكىلىي قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىپ ، ھەر دەرىجىلىك سودا ـ سانائەتچىلەر بىرلەشمىلىرى خۇسۇسىي ئىگىلىكنى ئىلگىرى سۈرۈشتىكى « ئىتتىپاقلاشتۇرۇش ، تەربىيىلەش ، يېتەكلەش ، مۇلازىمەت قىلىش » رولىنى يەنىمۇ جارى قىلدۇرۇپ ، ھۆكۈمەتنىڭ خۇسۇسىي ئىگىلىكنى باشقۇرۇشتىكى ياخشى ياردەمچىسى بولۇپ ، ھەقىقىي تۈردە پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ خۇسۇسىي ئىگىلىك بىلەن ئالاقىلىشىشىدىكى كۆۋرۈك ۋە زەنجىرگە ئايلىنىشى كېرەك .

2 . ئۆز ـ ئۆزىمىز بېكىنىۋېلىش ئىسكەنجىسىدىن قۇتۇلۇپ ، مەۋقەنى بىرلىككە كەلگەن پۈتۈن مەملىكەتلىك چوڭ بازار قۇرۇلۇشىغا قارىتىشىمىز لازىم .

ئاۋۋال دۆلەت WTO غا ئالاقىدار قائىدىلەرنىڭ قانۇن ـ تۈزۈملىرى پۈتۈن مەملىكەت دائىرىسىدە بىر تۇتاش يولغا قويۇشقا كاپالەتلىك قىلىش لازىم . دۆلىتىمىزنىڭ سىرتقا بولغان سودا ، ئەقلىي مۈلۈك ھوقۇقى ، چەت ئەللىك سودىگەرلەرنىڭ مەبلەغ سېلىشىدىكى قانۇن ـ تۈزۈملەرنىڭ بىردەكلىكىنى قوغداپ دۆلىتىمىزنىڭ WTO نىڭ قائىدىسى ۋە سىرتقا بەرگەن ۋەدىلەرگە ئۇيغۇن كېلىشىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن چوقۇم مەركەز بىر تۇتاش قائىدە چىقىرىش لازىم . ئاپتونوم رايونىمىز چوقۇم مەركەز ئوتتۇرىغا چىقارغان بۇ جەھەتلەردىكى قانۇن ـ تۈزۈملەرنى ئىجرا قىلىشى كېرەك ، بۇ تەرەپتىكى بەلگىلىمىلەرنى تۈزۈش ھوقۇقى بولمايدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىللە جايلار ، تارماقلار ھەقىقىي ، ئۈنۈملۈك تەدبىر قوللىنىپ ، WTO قائىدىلىرى ۋە دۆلىتىمىزنىڭ سىرتقا ئېچىۋېتىشقا ئائىت ۋەدىلىرىنىڭ بىر تۇتاش يولغا قويۇلۇشىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان ئەھۋاللارنىڭ كۆرۈلۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشى لازىم . WTO غا كىرگەندىن كېيىن ، ھەر قانداق جاي ، تارماقلار تۈزگەن يەرلىك خاراكتېردىكى ، تارماق خاراكتېردىكى قانۇنىي تۈزۈم ، قائىدىلەر ناۋادا دۆلەتنىڭ ئالا-

قىدار قانۇن ـ تۈزۈملىرى بىلەن توقۇنۇشۇپ قالسا، چوقۇم تۈزىتىشى لازىم. بۇنىڭدىن سىرت، شىنجاڭ ئىسلاھات ئېچىۋېتىش قەدىمىنى تېزلىتىپ، يېپىق كارخانا ۋە رايون تەرەققىياتىدەك كونا ئەندىزىدىن چىقىپ، سىرتقا يۈزلىنىپ، رىقابەت بولغان، ئېچىۋېتىلگەن ۋە ھەمكارلىق بولغان يېڭى مۇھىتقا يۈزلىنىشكە جۈرئەت قىلىشى كېرەك. ئۆز رايونىمىزنىڭ WTO نىڭ قائىدىلىرى ۋە دۆلەتنىڭ قانۇنىغا زىت كېلىدىغان يەرلىك خاراكتېردىكى قانۇن، قانۇن ـ تۈزۈملەرنى ئەستايىدىل تۈزىتىش، شۇنىڭ بىلەن بىللە WTO ۋە قانۇنىي قورالدىن پايدىلىنىپ شۇ رايوننىڭ قانۇنلۇق ھوقۇق ـ مەنپەئەتىنى قوغداشنى ئۆگىنىۋېلىش كېرەك. ئېچىۋېتىشتە ئەلۋەتتە رايونلار ئارىسىدىكى رىقابەت سالمىقىنى ئاشۇرۇش كېرەك. ئەمما بېكىنىۋېلىش ئۇسۇلى بىلەن ئۆزىنى قاچۇرۇش ۋە كەينىگە تارتىش چىقىش يولى ئەمەس. چاكار ئالدىدا مېڭىشقا جۈرئەت قىلىشتەك ئاكتىپ پوزىتسىيە بىلەن ئامال بار خەلقئارادا قېلىپلاشقان ئۇسۇللار بىلەن ئىقتىساد باشقۇرۇپ، پاسسىپ بولماي بەلكى ئاكتىپ ھالدا يېڭى رىقابەتنى كۈتۈۋېلىپ، تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئۆزگىرىش ئالدىدا تۇرۇۋاتقان مۇھىتقا ماسلاشقاندىلا ئاندىن ئۆزىمىزنى ئارقىدا قالغان پاسسىپ ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويمايمىز.

3. تىرىشىپ ئىككى بازارغا يۈزلىنىپ، يوشۇرۇن ئەۋزەللىكلەرنى جارى قىلدۇرۇپ، يەر شارى خاراكتېرلىك ئىستراتېگىيىنىڭ يۈكسەكلىكىدە رىقابەت ۋە ھەمكارلىقنى ئۆز ئارا بىرلەشتۈرۈپ، ئىككىلا تەرەپتىن يېڭىش نەتىجىسىنى تىرىشىپ قولغا كەلتۈرۈشىمىز لازىم.

تورلاشقان ئىقتىسادىي مۇھىت ئاستىدىكى بۈگۈنكى كۈندە، رىقابەت ۋە ھەمكارلىق دۆلەت چېگرىسى چەكلىمىسىدىن ھالقىپ كېتىپ، ئىقتىسادنىڭ يەر شارىلىشىشىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمىغا ئايلاندى، شىنجاڭدىكى كارخانىلار مەيلى تېخنىكا ياكى باشقۇرۇش جەھەتتىن بولسۇن، ئومۇمىي جەھەتتىن ئېيتقاندا ئارقىدا قالغان ئورۇندا بولۇپ، رىقابەت داۋامىدا بىر قەدەر چوڭ بولغان ھۇجۇمغا ئۇچرىشىدىن ساقلانغىلى بولمايدۇ، كارخانا قانارلىق تەرەپلەر رىقابەت داۋامىدا مەغلۇپ بولۇشتەك روھىي تەييارلىقنى قىلىش بىلەن بىللە، چوقۇم ھازىردىن باشلاپ ئۆگىنىشنى چىڭ تۇتۇش ئارقىلىق يوشۇرۇن ئەۋزەللىكنى جارى قىلدۇرۇپ، رىقابەتلىشىش كۈچىنى ئاشۇرۇشى كېرەك. بۇنىڭدىن سىرت رىقابەت ۋە ھەمكارلىق ئورتاق مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، ھازىرقى دۇنيادا بىر قىسىم مۇھىم دۆلەتتىن ھالقىغان شىركەتلەر كۈندىن ـ كۈنگە يادرولۇق رىقابەت ئىقتىدارى ۋە بايلىقنى سىرتتىن ھۆددىگە ئېلىش ئىستراتېگىيىسىنى يولغا قويۇپ، غەيرىي يادرولۇق تېخنىكىلىق بۆلەكلىرىنى باشقا رايونلاردىكى كارخانىلارنىڭ پىششىقلاپ ئىشلىشىگە ھۆددىگە بېرىۋاتىدۇ. كارخانىلارنىڭ روھىي ھالىتى، كۆڭلى ـ كۆكسى بىر قەدەر كەڭ ۋە تىنچ بولۇشى، كىچىككىنە ئىشلار ئۈستىدە زىغىرلاپ يۈرمەسلىكى، مەملىكەت ئىچى ـ سىرتىدىكى تېخنىكا ۋە ئەمەلىي كۈچى بولغان شىركەتلەرنىڭ قوشۇمچە رولچىسى بولۇپ، ھەقىقىي تۈردە باشتىن باشلاپ ئۆگىنىپ، باشتىن باشلاپ ئىشلەپ، بۇنىڭ تەرەققىيات داۋامىدىكى زۆرۈر دەرسلىك ئىكەنلىكىنى بىلىپ، بۇ ئارقىلىق قانداق قىلىپ بىر تۇتاش يولغا قويۇلۇۋاتقان بازار قائىدىسىنى ۋە ئىناۋەت سىستېمىسى ئاستىدا تېخنىكىدا يېڭىلىق يارىتىش ئېلىپ بېرىش ۋە بازارنى كېڭەيتىشكە ئائىت ھەقىقىي ئىقتىدارنى ئۆگىنىۋېلىش لازىم. ھەمكارلىق ئارقىلىق، شەرت ـ شارائىت يارىتىپ، پۇرسەتنى تۇتۇپ، ئۆزىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، زورايتىپ، تېگىشلىك ئىقتىسادىي پايدىغا ئېرىشىش، شۇنىڭ بىلەن بىللە قارشى تەرەپنىمۇ تېگىشلىك نەپكە ئېرىشتۈرۈپ، قوش غەلىبىگە قېلىشتەك نەتىجىگە ئېرىشىشى لازىم.

4. ئىدىيىنى ئازاد قىلىپ، نۇقتىئىنەزەرنى ئۆزگەرتىپ، خۇسۇسىي ئىگىلىكنىڭ مۇھىملىقىغا بولغان تونۇشنى ئۆستۈرۈش لازىم.

خۇسۇسىي ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇشتا مۇھىم ھالقا ـ ئىدىيىنى ئازاد قىلىپ، نۇقتىئىنەزەرنى ئۆزگەرتىپ، WTO نىڭ قائىدىسى بويىچە، مۇلۇكچىلىك نەزەرىيىسىنى بۆسۈشنىڭ يۈكسەكلىكىدە خۇسۇسىي ئىگىلىكنى قايتا تونۇشتا. خۇسۇسىي ئىگىلىكنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇش ـ خەلقنىڭ كۆپ خىللىشىۋاتقان ئېھتىياجىنى قاندۇرۇپ، تېخىمۇ كۆپ ئىشقا ئورۇنلىشىش پۇرسىتىنى يارىتىپ، خەلق ئىگىلىكىنىڭ تېز سۈرئەتتە راۋاجلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، مۇلۇكچىلىك قۇرۇلمىسىنىڭ نامۇۋاپىق بولۇشىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىگە بولغان توسالغۇسىنى تۈگىتىپ، بازار ئىگىلىكىنىڭ يېتىلىشى ۋە كارخانا ئىسلاھاتىنى تېزلىتىشتە ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. شۇنىڭ ئۈچۈن پارتىيە 15 ـ قۇرۇلتىيىنى يېتەكچى قىلىپ، شىنجاڭنىڭ ئەمەلىيىتىگە ئاساسەن، يېڭى نەزەرىيە يۈكسەكلىكىدە خۇسۇسىي ئىگىلىكنى قايتا تونۇپ چىقىشىمىز لازىم. «كوپىراتىپ»، «مەبلەغ» نامىنىڭ ئاسارىتىنى بۇزۇپ تاشلاپ، ھەر خىل مۇلۇكچىلىك ئىگىلىكىنىڭ ھەممىسىنىڭ سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكىنىڭ تەركىبىي قىسمى، ھەممىسى سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلىشى كېرەك ۋە قىلسا بولىدۇ دېگەن نۇقتىئىنەزەرنى تىكلەش لازىم؛ خۇسۇسىي ئىگىلىكنى پائال يېتەكلەيدىغان، زور كۈچ بىلەن قوللايدىغان سىياسەت مۇھىتىنى بەرپا قىلىپ، ئومۇمىي مۇلۇكچىلىكنى ئاساسىي گەۋدە قىلىپ خۇسۇسىي ئىگىلىك بىلەن قارمۇ قارشى ئورۇنغا قويىدىغان ئىدىيىۋى خاھىشنى تۈگىتىپ، ھەر خىل مۇلۇكچىلىك ئىگىلىكى تەركىبلىرى باراۋەر رىقابەتلىشىپ، ئورتاق راۋاجلىنىدىغان يېڭى ۋەزىيەتنى شەكىللەندۈرۈش لازىم؛ پۇرسەتنى تۇتۇپ، كەڭ كۇشادە ھالدا خۇسۇسىي ئىگىلىكنىڭ تېخىمۇ تېز، تېخىمۇ ياخشى راۋاجلىنىشىغا ئىلھام بېرىش ۋە يېتەكلەش لازىم.

5. قانۇن، قانۇنىي تۈزۈملەرنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ، سىياسەت جەھەتتىن يار يۆلەكتە بولۇشنى كۈچەيتىپ، يەككە، خۇسۇسىي ئىگىلىكنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ئازادە مۇھىت يارىتىشىمىز لازىم.

دۆلەتنىڭ WTO نىڭ قائىدىلىرى بويىچە تۈزگەن قانۇن، قانۇن ـ تۈزۈملىرىگە ئۇيغۇن بولۇش ئالدىنقى شەرتى ئاستىدا، خۇسۇسىي ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇشقا ئائىت بەلگىلىمىلەرنى يەنىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈپ، خۇسۇسىي ئىگىلىكنىڭ تەرەققىياتىنى چەكلەيدىغان بارلىق رامكىلارنى بۇزۇپ تاشلاپ، سىياسەت جەھەتتىن يەككە، خۇسۇسىي ئىگىلىكنىڭ تەرەققىيا-

www.uyghurkitap.com

تىنى زور كۈچ بىلەن قوللىشىمىز لازىم، خۇسۇسىي ئىگىلىكنىڭ قانۇنىي ھوقۇق ـ مەنپەئەتىنى قانۇن بويىچە قوغداپ، قالايمىقان ھەق ئېلىش، قالايمىقان جەرىمانە قويۇش، قالايمىقان تەقسىماتچىلىقنى قەتئىي توسۇش لازىم. ھەر قانداق تارماق ياكى ئورۇننىڭ خۇسۇسىي ئىگىلىكنىڭ مال ـ مۈلكىنى تەگىشىشكە، زورلۇق بىلەن قانۇنسىز ھالدا مۈلۈكدارنىڭ مۈلۈك ھوقۇق تەۋەلىكىنى ئۆزگەرتىشكە يول قويماسلىق لازىم. خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى كارخانىلارنىڭ ھوقۇق ـ مەنپەئەتىگە زىيان سېلىش قىلمىشلىرىنى قەتئىي چەكلەپ، قانۇن بويىچە خۇسۇسىي كارخانىلارنىڭ ئۆز ئالدىغا ئىگىلىك باشقۇرۇش ھوقۇقى، ئەقلىي مۈلۈك ھوقۇقى، مەبلەغ سېلىش ھوقۇقى، ئەمگەك ئىشچى ياللاش ھوقۇقىنى قوغداش لازىم.

مەمۇرىي قانۇن ئىجراسىغا بولغان نازارەتچىلىكنى زورايتىپ، مەمۇرىي، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ ھەق ئېلىش ھەرىكىتىنى قېلىپلاشتۇرۇش، دۆلەتنىڭ بەلگىلىمىسىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان ھەقلەرنى چوقۇم ھەق ئېلىش ئىجازەتنامىسى بېجىرىپ، ھەق ئېلىش تۈرى ۋە ھەق ئېلىش ئۆلچىمىنى جەمئىيەتكە ئاشكارىلاش، كىنىشكا كۆرسىتىپ ھەق يىغىشنى يولغا قويۇپ، ئۆز ئىختىيارىچە ھەق ئېلىش دائىرىسىنى كېڭەيتىۋېتىش ۋە ماشىنىغا چىققانىنى ئاز دەپ يەنە ھەق يىغىشنى قاتتىق چەكلەش، ئومۇمەن ھەق ئېلىش ئىجازەتنامىسىنى بېجىرمىگەنلەرنى بىردەك نامۇۋاپىق ھەق ئېلىش دەپ قاراش كېرەك. بازارغا كىرىش شەرتىنى تەكشۈرۈشنى ياخشى تۇتۇپ، تىزىمغا ئالدۇرۇش رەسمىيىتىنى ئاددىيلاشتۇرۇپ، يېڭىدىن ئېچىلغان خۇسۇسىي كارخانىلارغا قارىتا دۆلەتنىڭ قانۇن، قانۇن ـ تۈزۈملىرىدە بەلگىلەنگەندىن سىرت، باشقا مەخسۇس تۈردىكى تەستىقلاشنى بىردەك بىكار قىلىش لازىم. ھەر دەرىجىلىك مالىيە، پۇل ـ مۇئامىلە تارماقلىرى ھوقۇق دائىرىسى ئىچىدە ئېتىبار بېرىلگەن مەبلەغ سېلىش سىياسىتى بىلەن تەمىنلەپ، مەبلەغ جەھەتتە بەلگىلىك كۆز قاراش قىلىپ، پەن ـ تېخنىكىلىق تەركىبى يۇقىرى، بازار ئۈنۈمى ياخشى، قايتۇرۇش ئىقتىدارى بولغانلىرىغا ئالدىن يار ـ يۆلەك بولۇشى لازىم.

6. خۇسۇسىي ئىگىلىكنىڭ تەرەققىيات بوشلۇقىنى ئۈزلۈكسىز كېڭەيتىشىمىز لازىم.

خۇسۇسىي ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇشتا ھەر تەرەپلەرنىڭ ئاكتىپچانلىقىنى قوزغاش لازىم. WTO نىڭ قائىدىلىرى ۋە دۆلەتنىڭ كەسىپ سىياسىتىگە ۋە مەزكۇر رايوننىڭ ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئىستراتېگىيىسىگە ئاساسەن، بازارنى يېتەكچى قىلىپ، خۇسۇسىي ئىگىلىكنىڭ تەرەققىيات بوشلۇقى ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش ساھەسىنى يەنىمۇ كېڭەيتىشىمىز لازىم.

خۇسۇسىي ئىگىلىكنىڭ تەرەققىياتىنى خەلق ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىيات پىلانىغا كىرگۈزۈپ، « تۆت چەكلىمە » نى بۇزۇپ تاشلاشنى ئىشقا ئاشۇرۇشتا چىڭ تۇرۇش، جۈملىدىن مۈلۈكچىلىك چەكلىمىسىنى بۇزۇپ تاشلاپ، خۇسۇسىي ئىگىلىكنى ئومۇمىي مۈلۈكچىلىك، كوللېكتىپ مۈلۈكچىلىك، چەت ئەل مەبلىغى كارخانىلىرى قاتارلىق مۈلۈكچىلىك شەكىللىرى بىلەن بىرلىكتە تەرەققىي قىلدۇرۇش؛ كەسىپ چەكلىمىسىنى بۇزۇپ تاشلاپ، خۇسۇسىي ئىگىلىكنى 1 ـ، 2 ـ، 3 ـ كەسىپلەردە ئومۇمىيۈزلۈك تەرەققىي قىلدۇرۇش؛ بازار چەكلىمىسىنى بۇزۇپ تاشلاپ، خۇسۇسىي ئىگىلىكنى ئىچكى ـ تاشقى سودا، ئىچكى ـ تاشقى بازارلاردا تولۇق راۋاجلاندۇرۇش؛ مەمۇرىي رايون چەكلىمىسىنى بۇزۇپ تاشلاپ خۇسۇسىي ئىگىلىكنى بازار رىقابىتىدە تېز سۈرئەتتە تەرەققىي قىلدۇرۇش لازىم.

رايون ئىقتىسادى ئۆزگىچىلىكنى گەۋدىلەندۈرۈشنى چىقىش قىلىپ، مەۋقەنى ئورۇن، بايلىق ۋە كەسىپ ئەۋزەللىكىگە قارىتىپ، خۇسۇسىي ئىگىلىكنى ئېچىش خاراكتېرلىك كەسىپ ئىگىلىكى بىلەن شۇغۇللىنىشقا پائال يېتەكلىشىمىز لازىم. خۇسۇسىي ئىگىلىك رايونى، ئۈلگە كۆرسىتىش رايونى، تەجرىبە رايونى، بىر كوچا قۇرۇلۇشىنى داۋاملىق تېزلىتىپ، كىچىك رايون قۇرۇلۇشىنىڭ تۈرلۈك سىياسەتلىرىنى، بولۇپمۇ يەر ئىشلىتىش سىياسىتىنى يەنىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈپ، ئۇنى يەككە خۇسۇسىي مۈلۈكچىلىكنىڭ تەرەققىياتىدىكى بۆسۈش ئېغىزى قىلىپ، ئاستا ـ ئاستا كۆلەم ئەۋزەللىكىنى شەكىللەندۈرۈش لازىم.

7. باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ، ھەرىكەتنى قېلىپلاشتۇرۇپ، بىر يۇقىرى سەۋىيىلىك خۇسۇسىي كارخانىچىلار قوشۇنىنى قۇرۇپ چىقىش لازىم.

خۇسۇسىي كارخانىلار زامانىۋى كارخانا تۈزۈمىنى ئورنىتىشنى يۆنىلىش قىلىپ، يۈرەكلىك ھالدا تۈزۈلمىدە يېڭىلىق يارىتىش ئېلىپ بېرىپ، ئىلمىي باشقۇرۇشنى يولغا قويۇپ، كارخانىنىڭ ئومۇمىي ساپاسىنى ئۆستۈرۈشنى ئىلگىرى سۈرۈش لازىم. خۇسۇسىي ئىگىلىك ئىختىساسلىقلىرىنى تەربىيىلەش بازىسى قۇرۇپ، پىلانلىق ھالدا خۇسۇسىي كارخانىلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرغۇچىلىرىغا قارىتا ساپا تەربىيىسى ۋە كەسپىي تەربىيىلەش ئېلىپ بېرىش كېرەك. ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكوملارنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنى خۇسۇسىي كارخانىلارغا بېرىپ ئىقتىدارىنى جارى قىلدۇرۇشقا پائال رىغبەت بېرىپ، خۇسۇسىي كارخانىلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش قاتلىمىنىمۇ ئومۇمىي ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش كېرەك. خۇسۇسىي كارخانىلار چوقۇم « ئەمگەك قانۇنى » ۋە باشقا بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىشقا ئائىت قانۇن، قانۇن ـ تۈزۈم ۋە ئۆلچەملەرنى قەتئىي ئىجرا قىلىپ، ئەمگەك قوغدىنىش تۈزۈمىنى تۇرغۇزۇپ، زۆرۈر بولغان ئەمگەك قوغدىنىش ئەسلىھەلىرى ۋە بۇيۇملىرىنى سەپلەپ، بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ روھى، جىسمانىي ساغلاملىقىغا كاپالەتلىك قىلىشى كېرەك.

خۇسۇسىي كارخانىلارنىڭ كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلىرىغا قارىتا دائىم ئىدىيىۋى ـ سىياسىي تەربىيە، فاڭجېن، سىياسەت، قانۇن ـ تۈزۈم تەربىيىسى ۋە كەسپىي ئەخلاق تەربىيىسى ئېلىپ بېرىپ، ياخشى بولغان ئىگىلىك باشقۇرۇش ئىدىيىسى ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش ئۇسلۇبىنى تۇرغۇزۇپ، سەممىيەتلىك بىلەن، ئادىل رىقابەتلىشىپ، قانۇن بويىچە ئىگىلىك باشقۇرۇپ، قائىدە بويىچە باج تاپشۇرۇشى كېرەك. ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي پاراۋانلىق ئىشلىرىغا پائال قاتنىشىپ، تىرىشىپ مەدەنىي خۇسۇسىي كارخانا قۇرۇپ، ياخشى بولغان كارخانا ئوبرازى تىكلىشىگە ئىلھام بېرىش ۋە يېتەكلەش لازىم.

يېڭى ئەسىردە بىلىم ۋە مەۋجۇتلۇق رىقابىتى

ئازاتگۈل مەتىمىن

21 ـ ئەسىردە بىلىم ھەر بىر ئادەم ۋە خەلقنىڭ مەۋجۇتلۇق ۋە تەرەققىيات ھوقۇقىنى ساقلاشتا ھېچنېمىگە تەڭلەشتۈرگىلى بولمايدىغان تۇتىيا . ئەمدى بىز كىتابىي قارىلىق ياكى باشقىلارنىڭ ۋەزخانلىقىغا تايىنىپ ياشىيالمايمىز . مەۋجۇت بولۇش ، ياشاش ، تەرەققىي قىلىش پەقەت كوللىي ئىنسانىيەت تاللىۋالغان ئىجادىي ئۆگىنىش ئارقىلىق مۇكەممەللىك قوغلىشىدىغان ئادەتنى ئۆزىمىزنىڭ ھەرىكىتىگە ئايلاندۇرغاندىلا نېسىپ بولىدۇ . بىز ياشاۋاتقان بۇ دەۋر بىلىم ئىگىلىكى ھۆكۈمران ئورۇنغا ئۆتكەن ئىجادىيەت دەۋرى بولۇپ ، بىلىم ئۆگىنىش ، بىلىم ئىشلەپچىقىرىش ، بىلىم بايلىقىنى بازارلاشتۇرۇش بۇ دەۋرنىڭ ھەممە سەھەلىرىگە سىڭىپ كىرگەن باش ھۆنەردۇر .

قارىمامسىز ، ئەڭ ئارقىدا قالغان تاغلىقلاردا ياشاۋاتقان كىشىلەر قولىدىمۇ دۇنياۋى ئالاقە تورىغا كىرگەن كومپيۇتېر بىلەن يانفون ، توكۇر كىشىلەرنىڭ ئاستىدىمۇ غىلدىرلاپ ماڭىدىغان ئەيتانچاق ، « جەدىتلىق » قا ئەڭ قارشى بولغان خۇراپىي سوپىلارنىڭ تەرەت ئالىدىغان ئېبرىقلىرىدىمۇ يەر ئاستىغا كۆمۈۋېتىلگەن تۆمۈر ئېرىقلاردىن كەلگەن سۇ ! بۇلاردىن مەلۇمكى ، ھازىر ھايات شارائىتلىرى ئۆزگىرىپ كەتتى . دەۋر تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ بىلىم تۇرمۇشتا ھەممە نەرسىنىڭ ئاساسىنى ئىگىلىدى . ئۇ يەنە يېڭى تەپەككۇر ئارقىلىق نۇرلىنىپ ھەر كىمنىڭ ھاياتلىق ئاساسى بولۇپ قالدى . بىلىمسىزلەر خورلىنىپ ، بىلىملىكلەر بەختلىك بولىدىغان بىر زامان توسۇۋالغىلى بولمايدىغان مۇقەررەرلىك بولۇپ كەتتى . بىر ئېغىز سۆز بىلەن ئېيتقاندا ، 21 ـ ئەسىردە كىشىلەرنىڭ خىزمەت تېپىش ، مەۋجۇت بولۇش مۇساپىسىدە بىلىم بىردىنبىر دەسمايە بولۇپ قالىدىكى ، بىلىم تولۇقلاش ئادىتىنى يېتىلدۈرمىگەنلەردە جان بولمىدى .

مەن « ئادىمىلىك ۋە جاھاندارچىلىق » ژۇرنىلىنىڭ 2001 ـ يىل 12 ـ سانىدىن شاڭخەيلىك بالا باققۇچى جاۋگۇاڭ دېگەن قىزنىڭ چەت ئەللىكلەر ئۆيىدە بالا بېقىش جەريانىدا ئەر ـ ئايال ئىككەيلەننىڭ خىزمىتىنى زىيادە ياخشى قىلىپ ئۇلار ئارىسىغا يىلتىز تارتقانلىقى ، ئۇلارنىڭ ئىش ـ ھەرىكەت ، تەقى ـ تۇرۇق ، سالام ـ سائەت يوسۇنلىرىنى ئىگىلەپ ئۇلارنى خۇش قىلغانلىقى ، ئۇلاردىن ئىنگلىز تىلى ، كومپيۇتېر بىلىملىرىنى ئىگىلەپ ئۈچ يىل ئىچىدە چەت ئەل شىركەتلىرىدە ئۇنۇملۇك خىزمەت قىلىش لاياقىتىنى يېتىلدۈرۈپ ، ئەمدى ھەر ئايدا 3000 يۈەن مائاش ئېلىۋاتقانلىقى ، بۇنىڭدىن باشقا شۇنداق قىزلارنىڭمۇ يەنە تۈرلۈك يوللار بىلەن بىلىم ئىگىلەپ دۇنياغا نەزەر تاشلايدىغان بولۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردۈم . ئۇ قىزلار تېخى ئۆزلىرىنى تەربىيىلىگەن چەت ئەللىكلەر چىقىپ كەتكەندىن كېيىن شۇ قابىلىيىتى بىلەن ئىمتىھان بېرىپ ، چەت ئەللىكلەرنىڭ كومپيۇتېر يۇمشاق دېتاللىرىنى ئىشلەپچىقىرىدىغان شىركەتلىرىدە ياراملىق خىزمەتچى بولۇپ كەتكەن . ئۇلارنىڭ ئايلىق ئىش ھەققىنىڭ بىز بىلەن بىر مەملىكەت تۇرۇپ بىزنىڭ بۇ يەردىكى ۋالىي ، نازىر ، ھەتتا پروفېسسورلاردىن ئۈستۈن ئىكەنلىكى بىزنى قىزىقتۇرۇپلا قالماستىن ، ئۇلارنىڭ ئۆگىنىشتىكى نەتىجىسىنىڭ بەزى جەھەتلەردە بىزنىڭ ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ستۇدېنتلاردىن ئۆتۈپ كەتكەنلىكىمۇ بىزنى ئاجايىپ قىزىقتۇرىدۇ . دېمەك ، ھازىرقى جەمئىيەتتە كۆڭۈل قويغان ھەر قانداق تۆۋەن تەبىقىدىكى بىر ئادەمگە ئۆگىنىش پۇرسىتى بار . ھەممە يەردە ئوقۇشقا كىتاب تاپقىلى بولىدۇ . سوراي دېگەنگە ھەممە يەردە ئاددىي بولسىمۇ ئۆگىتىپ قويىدىغان ئادەم بار . كىتاب ـ ژۇرناللار ئەرزان ، ئاشۇ قىزلار ئەنە شۇ پۇرسەتلەردىن تولۇق پايدىلىنىپ بىلىمگە يۈرۈش قىلغان زامانىمىزنىڭ باتۇرلىرىدۇر .

دېمەك ، بىلىم شۇنداق زور بايلىق ، ئۇ ئۆزىگە پەرۋانە بولغان ھەر قانداق بىر ئادەمگە تېگىشلىك مۇكاپات بېرىدۇ . ئۇنى ھەر بىر خەلق ئۆز ئەمەلىيىتىدىن ۋە باشقا خەلقلەرنىڭ ئىجادىي مۆجىزىسىدىن بىۋاستە ۋە ۋاستىلىك ئالىدۇ . ئۇ ، شۇ خەلقلەرنىڭ مىڭ قېتىملاپ ئۇتقان ۋە ئۇتتۇرغان كۈلكە ۋە يىغا مەيدانلىرىدىن يىغىپ ئېلىنغان بايلىقكى ، ئۇ ئەنە شۇ يىغىنى تۆكتۈپ كۈلكىنى كۆپەيتىدىغان پاك رىغبىتى بىلەن ھەر قانداق خەلقنى قوغدايدىغان قورال . مەنىۋى ۋە ماددىي جەڭگاھلاردىكى تىل ۋە ئەلەم قوراللىرىمۇ ئەنە شۇ بىلىمنىڭ سىمۋول ـ بەلگىلىرىدۇر . بىلىم شۇنچە مۇقەددەس چاغلاردا ھېكمەت بولغىنىدىن ھازىرغىچە ۋەزنىنى يوقاتماي كەلدىكى ، جاھىللارنىڭ پەتىۋالىرى بىلىم نۇرى ئالدىدا ھېچنېمىگە ئەرزىمىدى . قاراڭلار ، بۈگۈنكى كۈندە ئاغزىدا بىلىم دېسىمۇ دىلىدا ئۇنىڭغا قوزغالمايدىغان جاھىللارغا ، ئۇلار پىكىردىكى نامراتلىقى بىلەن تۇرمۇشىمىزدىكى پاراكەندىچىلىكنى ئۇلغايتىشتىن باشقا نېمە قىلالىدى ؟ قاراڭلار ، ئارىمىزدىكى قارا قورساق « تىجارەتچى » لەرگە ، ئۇلار خەلقىمىزنىڭ يانچۇقى تېگىدە قالغان بىر نەچچە ياماقنىمۇ « سودا » يولى بىلەن باشقا جايلارغا يۆتكىۋېتىشتىن باشقا نېمە قىلالىدى ؟

بۇ ئەمەلىيەت شۇنى ئىسپاتلايدۇكى ، بىلىم قوغلىشىش بىلەن نوقۇل بايلىق قوغلىشىش نېگىزىدىن پەرقلىنىدىغان ئىككى

www.uyghurkitap.com

خىل قوغلىشىش بولۇپ، بىلىم ھەر قاچان كىشىلەرنىڭ دىلىغا چىراغ يېقىپ، كىشىلەرنى ئىزدىنىپ ھالال ياشاشقا باشلايدۇ. نوقۇل بايلىق قوغلىشىش بولسا، بىر مۇنچە ئەكس تەسىرلەرنى قالدۇرىدۇ. ئالايلۇق، پۇلنىلا ئۆلچەم قىلغان بىر جايدا، بىر ئادەم ئۇتۇق قازانسا، نەچچە، قانچە رىقابەتچىلىرىنى ھىيلە ـ مىكىرلەر بىلەن مەغلۇپ قىلىش ھېسابىغا ئۇتۇققا يېتىپ بارسا، بىلىم ۋە پەزىلەت مۇسابىقىسى بولغان جايدا، ھەر بىر ئادەمنىڭ ئۇتۇقى ئۆزى بىلەن تەڭ جەمئىيەتكە تۆھپە قوشىدۇ. بۇ پۈتكۈل تارىختا ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان بىر قانۇنىيەت. بۇ قانۇنىيەت بىزگە بىلىم بىلەن بايلىق قوغلىشىش بىرلەشكەن، بۇ بىرلىككە پاك پەزىلەت ۋە غۇرۇر قوماندانلىق قىلغان ۋەزىيەت يارىتىشنى ۋەزىپە قىلدى. بىلىمگە باتۇرلۇق قىلغان ھەر قانداق بىر خەلققە ۋەزىپە قىلىنغان بۇ پەزىلەت تاجىسى بۈگۈنكى كۈندە ھەقىقىي ئۇتۇق قازانغۇچىلارنىڭ خاسلىقىدۇر. بىز بۇ خاسلىقنى مەيلى قوغلىشايلى، مەيلى قوغلاشمايلى، بىلىم بۇ دەۋرىمىزدە بوۋىلىرىمىزنىڭ «بىلىمنى قورال»، «تەپەككۇرنى ئىبادەت» دەيدىغان ئەنئەنىۋى ھېكمىتىدىكى سېھرىي كۈچىنى نامايان قىلىپ، ئەقىدىلىك ھەر بىر ئىنساننى ئۆزىگە پەرۋانە قىلىدۇ. بۇ سېھرىي ئەسرارنى چۈشىنىش ئۈچۈن زامانىمىزدىكى بايلىق ئۆلچىلىرىگە قارايلى.

بىز بىلىمىزكى، ئىنسانلار پۈتكۈل تارىخىدا دۇنيانى ئەمگەك ياراتقان دېگەندە، بىز جىسمانىي ئەمگەكنى نەزەردە تۇتۇپ كەلگەنىدۇق. 20 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىكى دۇنيانىڭ كاتتا بايلىرىدىن ئامېرىكىلىق بىرگىتىز ياش بالا ھالىتىدە ئالىي مەكتەپتىن چىقىپ شىركەت ئاچتى. ئۇ كىچىك تىپتىكى يۇمشاق دېتاللار ئىگىلىكىدە پايچىكلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئۆزى يالغۇز 51 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا ئىگە بولدى. بۇنى كۆرگەن كىشىلەر چۆچۈپ كەتتى ـ دە، بۇ دەۋردە بايلىقنىڭ بىلىمگە قاراپ ئېقىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈشتى. راست، بىرگىتىز ۋەقەسى ئادەمنى ھەيران قالدۇردى. ئۇنىڭ سودا ـ سېتىق سورۇنىدا ئەنئەنىۋى بايلارنىڭ بايلىق توپلاش يوللىرى بەربات بولغان بولۇپ، يا كۆلەملەشكەن ئىشلەپچىقىرىش مەيدانلىرى، يا زاۋۇت ـ كانلىرى يوق ئىدى. بايلىق ئۇنىڭ مېڭىسى ئارقىلىق تاشقى دۇنياغا ئاشكارا بولدى. يەنە كېلىپ ئۇنىڭ يۇمشاق دېتاللىرىغا ھېچقانچە خام ئەشيامۇ كەتمىدى. ئۇنىڭغا مەھسۇلاتلىرىنى ئامبارلاشتۇرىدىغان ئايۋان ـ سارايلارمۇ كېرەك بولمىدى. ئۇنىڭ شىركىتىنىڭ يۈرىكى ئېچىش بۆلۈمى بولۇپ، بۇ بۆلۈمدىكىلەر پەقەت ھەر بىرسى 5m² كېلىدىغان ئۈچ ئېغىزلىق ئۆيدە 4 ـ 5 كومپيۇتېر بىلەنلا ئىشلەيتتى. ئۇلار ئەنە شۇنداق تېجەشلىك ھەم كىچىك ئورۇندىن دۇنياۋى سودىنىڭ چوڭ تورىغا قول سالدى. تور ئارقىلىق ئۇ ھېچقانداق ئاللا ـ چوقان كۆتۈرمەي دۇنيانىڭ جاي ـ جايلىرىدىكى ساناپ تۈگەتكۈسىز خېرىدارلار بىلەن ھېسابنى ئاڭلىسا ئادەمنى چۆچۈتكىدەك كاتتا سودىلارنى قىلدى. ھازىرقى كۈندە ئېلىمىز جۇڭگودىمۇ مىليونلىغان ئادەملەر ئەنە شۇلارنىڭ يۇمشاق دېتاللار تورىغا ھەۋەس بىلەن خېرىدار بولماقتا. دېمەك، بىرگىتىزنىڭ باش كۆتۈرۈشى بىلىم ئارقىلىق بايلىق يارىتىش بولۇپ، ئۈسكۈنە، ماشىنا، خام ئەشيالار ۋە ياكى زېمىن ـ كانلارغا تايىنىپ بايلىق يارىتىدىغان كونا بايلىق چەمبىرىكىدىن چىقىپ كەتتى. بۇ ھال بىلىم ئىگىلىكى ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان جەمئىيەتلەردە تەبىئىي بايلىقلارنىڭ رولى بۇرۇنقىغا يەتمەيدىغان بولۇپ قالغانلىقىنى، بىلىمنىڭ جۇغلىنىشى بىلەن ئىجادىيەت بايلىق يارىتىشنىڭ تېخىمۇ ئۈنۈملۈك ئۇسۇلى بولۇپ قالغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. دېمەك، بىلىم يالغۇز مەنىۋىيەت بابىدا تەكىتلىنىشتىن ئىقتىساد ساھەسىگە ئۆتۈپ، باي بولۇش جەھەتتە ماددىي ئەشيا ۋە كاپىتال دەسمىسىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتتى.

بىز ھازىر شۇغۇللىنىۋاتقان بىلىم ئىگىلىكى ئاشۇ كاپىتالنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكەن بىلىمنى ئاساس قىلدى، تېخىمۇ مۇھىمى يېڭى بىلىمنى ئاساس قىلدى. ھەر بىرىمىزنىڭ قىلىۋاتقان خىزمىتى، تىجارىتى، كەسپى ئوخشاش بولمىغاچقا يەنە ھەر كىم نېمە ئىش قىلسا، شۇنىڭغا لايىق يېڭى بىلىم بولۇشنى شەرت قىلدى. چۈنكى، ھازىرقى كۈندە بىلىم ناھايىتى تېز يېڭىلىنىپ بارغانلىقتىن، كىتابىي بىلىملەر، ھەتتا ئوقۇۋاتقان دەرسلىكلىرىمىزدىكى بىلىملەرمۇ تېز ـ تېز كونىراپ باردى ـ دە، يېڭى بىلىم بەرپا قىلىنمىسا كونا بىلىملەر بىلەن يېڭى ئىشلاردا ئۇتۇق قازانغىلى بولمىدى. بولۇپمۇ سودا ـ سانائەت، تۈرلۈك تىجارەت ھازىرقى كۈندە بىرىنچى ئىگىلىك بولۇپ قالغاچقا، ھەر كىمنىڭ ئۆزىگە يارىشا باشقىلاردا يوق يېڭى بىلىمى بولمىسا، ئىگىلىك يارىتىش، تىجارەتنى راۋاجلاندۇرۇش مۇمكىن بولمىدى. شۇڭا، بىز بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىدە يېڭى بىلىم ۋە يېڭى بىلىم ئاساسىدىكى ئىگىلىك بەرپا قىلىش بىلەن غەلىبە قىلىشقا موھتاج بولدۇق. بەرپاچىلىققا بولغان موھتاجلىقنى يورۇتۇپ بېرىش ئۈچۈن تەييار بىلىملەرنى قۇتىلارغا قاچىلاپ قويغان يېمەكلىكلەرگە ئوخشىتىش مۇمكىن، ئەگەر بىز بىر قەدەر بىلىملىك بولغان تەقدىردىمۇ، ئەگەر ئۇ بىلىملەرنىڭ ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەن بولسا، ئۇ بىلىملەر خۇددى قۇتىغا قاچىلانغان يېمەكلىك ۋە ئىچىملىكلەر بەلگىلەنگەن ۋاقتى توشقىچە ئىستېمال قىلىنمىسا سېسىپ كەتكەندەك كونىراپ كېتەتتى ـ دە، كارغا كەلمەس بولۇپ قالدى. بىلىملىك ئادەملىرى بار، ئەمما، ئۆز كەسپلىرىدە يېڭى لايىھە، يېڭى تېخنىكا، يېڭى تاۋار، يېڭى مەھسۇلات ئىختىرا قىلالمايدىغان ئورۇنلار بازار رىقابىتىدە مەغلۇپ بولۇپ كەتتى. شۇنداق بولغانلىقتىن، بىزنىڭ داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلىشىمىزگە كېرەكلىك بىلىملەرنى ئىگىلەش ۋە ئىجاد قىلىپ مېڭىش ھەر بىر ئادەم، جاي، شىركەت، كارخانىنىڭ يادرولۇق خىزمىتىدۇر.

ئىگىلىك تىكلەشتە بىلىمنىڭ مۇھىم ئورۇنغا ئۆتۈشى

گۈلزىپەر مۇھەممەت

هازىر بىز شۇغۇللىنىۋاتقان بىلىم ئىگىلىكى كاپىتال ئىگىلىكىدىن پەرقلىق بولغان يېڭى كۆز قاراشلار ئارقىسىدا تەرەققىي قىلىدۇ .

يېڭى كۆز قاراشلار ئەمەلىيەتتە يېڭى بىلىملەر قاتلىمى بولۇپ ، يېڭى كۆز قاراش يەنە يېڭى بىلىملەر ئاساسىدا سىزگە تېخىمۇ چوڭقۇرلىشىپ بارىدۇ . ھەتتا سىزنى ئۇچالمايدىغان باچكا ھالىتىدىن قانات كېرىپ ئۇچىدىغان قارچۇغا ھالىتىگە كەلتۈرىدۇ . بىلىمنىڭ زادى قانچىلىك مۇھىملىقىنى شۇنىڭدىن بىلىمىزكى ، بىر بىلىملىك ئادەم ئۆزى مەشغۇل بولۇۋاتقان كەسپىي ياكى ئىگىلىكىدە ئۇتۇق قازانغاندا ، باشقىلاردىن چەبدەس ، ئىلمىي ، ياخشى ھەرىكەت قىلالايدۇ . ئۇ نېمىشقا ياخشى ھەرىكەت قىلالايدۇ ؟ چۈنكى ئۇ باشقىلاردىن كۆپنى بىلىدۇ . تەبىئىيكى ، ئەگەر سىزنىڭمۇ بىلگىنىڭىز كۆپ بولسا ، قىلىدىغان ئىشىڭىزمۇ شۇ كىشىدەك كۆپ بولىدۇ ـ دە ، سىز كۆپ ئىش قىلالىغان ئىكەنسىز ، ئۇتۇق قازىنىشىڭىزمۇ ئاسانلىشىدۇ .

ئەتراپىمىزغا سەپسېلىپ ئادەتتە كىشىلەرنىڭ كىملەر بىلەن كۆپرەك بىللە بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ باقايلى . ئۇلار ئادەتتە بىلىملىك ئادەملەر بىلەن ، ئۆزىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە پايدىسى تېگىدىغان ئادەملەر بىلەن بىللە يۈرۈشنى ياخشى كۆرىدۇ . بىلىملىك ئادەملەر گەپ قىلسا ئىشىنىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئىشلىرىغا كۆرسەتمە قىلىدۇ . بۇنداق ئەمەلىيەتكە قاراپ بىلىملىك ئادەملەرنى جامائەت ئىچىدىكى تەبىئىي رەھبەرلەر دەپ ئاتاش مۇمكىن . چۈنكى ، بىلىملىك ئاق كۆڭۈل ئادەملەر گەرچە ئۇلار سايلانغان رەھبەر بولمىسىمۇ ، بىلىملىكلەرنىڭ سۆزلىرى كىشىلەرنى نادانلىقتىن ، نامراتلىقتىن ، يامانلىقتىن قانداق قۇتۇلۇش ، ئۆزىدىكى كەمتۈك تەرەپلەرنى قانداق تولۇقلاش ، ھەر خىل يامان نەرسىلەرنىڭ ئازدۇرۇشىغا قانداق تاقابىل تۇرۇش ھەققىدىكى پەلسەپىۋى ۋە ئەخلاقىي بىلىملەر بىلەن قوراللاندۇرۇپ ، ئۇلارنىڭ نامراتلىق ، ئاجىزلىق ، كېسەللىك ، تەپرىقىچىلىكنىڭ ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇپ ، ساغلاملىق ۋە پاكلىق يولىغا قەدەم بېسىشىغا ياردەم بېرىدۇ .

ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ ئادەتتىكىچە بولۇپ قېلىشى ئۇلار باشتىلا بىلىمنىڭ قىممىتىگە دىگەندەك ئەھمىيەت بەرمىگەن . كىتابخانىلارغا بېرىپ كىتاب سېتىۋېلىشنى ھاشار ـ مەدىكارغا بارغاندەك ئېغىر كۆرسە ، ھەتتا ئۆزى تەربىيىلىنىشكە تېگىشلىك دەرسلىك كىتابلارنىڭ باھاسىنىمۇ قىممەت كۆرۈپ ۋاقتىدا سېتىۋالمىغان . بۇلار كىتابقا تەتۈر قاراش بىلەن بىلىم ئۇلاردىن يىراقلاشقانكى ، بۇلار بىلىملىك ئادەملەردەك ياخشى ھەم ئۈنۈملۈك ھەرىكەتلەرنى كۆپ قىلالماي ئۇتۇق قازىنىش پۇرسەتلىرىدىن ۋە ئاتاق ـ ئابرۇيدىن مەھرۇم قالغان . بۇنداق ئىكەن ، بىز ئۇتۇق ئۈستىدە ئويلانغاندا ، كىتابقا تەتۈر قارايدىغان بۇنداق پوزىتسىيىنى تازا يارىماس پوزىتسىيە دەپ قارايمىز .

ئەگەر بىز ئىگىلىك تىكلىشىمىزدە ئۈنۈم قازىنىشقا مۇناسىۋەتلىك ئۇچۇر ، ئۇسۇل ، تەجرىبە بار بىر قېتىملىق دەرسكە نەچچە ئون ياكى نەچچە يۈز يۈەن بەدەل تۆلەپ كىردۇق دەيلى ، بۇ دەرستىكى بىر يېڭى بىلىم ئۇچۇرى ياكى يېڭى بىر ئۇسۇل بىزگە ئەسقېتىپ قالسا ، نەچچە مىڭ ، نەچچە تۈمەن ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ كۆپ پايدا ئېلىپ كېتىشىمىز مۇمكىن . بۇنداق دەرسلەرنى ئاڭلاش ، ئىگىلىك تىكلىشىمىزگە ماياك بولىدىغان كىتابلارنى سېتىۋېلىش ئەرزىمەيدىغان ئىشمۇ ؟ بىزنىڭ ئەھۋالىمىزدا بىر ئۇستا ئارتىس ئويۇن قويسا 100 يۈەنگە بېلەت ئېلىپ كىرىشنى خالايدىغانلار خېلى بولسىمۇ ، ئۆزىگە ئەسقاتىدىغان ئاشۇنداق بىلىم سورۇنلىرىغا 10 يۈەن خەجلەشكە كۆڭلى ئۇنىمايدىغانلار بار . كىتاب ئوقۇپ بىلىم ئېلىش ، رەھبەرلەر ، ئۇستازلار ۋە ئالىملارنىڭ پايدىلىق دەرسلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلاش ، ئۇچۇر ئىگىلەپ ئۆز ئىگىلىكلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ھازىرقى دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدە يۈسۈنغا ئايلىنىپ بولدى . بىزدەك بوۋىلىرى « بىلىك » ، « بىلگە » ، « ئەردەن » ، « ئەزگۈ » ئەقىدىسىدە ئۆتكەن مەدەنىيەت يىلتىزى بار خەلقنىڭ كىتابلارغا ، مەكتەپلەرگە ، بولۇپمۇ داڭلىق ئالىي مەكتەپلەرگە ئۆزىنى ئاتىماسلىقىنى دۇنياغا چۈشەندۈرۈش مۇمكىنمۇ ؟ ئەگەر ئۇلار بىزنىڭ نامراتلىشىپ كېتىشىمىزدىكى سەۋەبلەرنى بىزنىڭ بىلىمگە پەرۋا قىلمايدىغان يامان ئىللەتلىرىمىزگە ئارتىپ قويسا ، تىلىمىز تۇتۇلامدۇ ؟ تىلىمىز تۇتۇلىدۇ . چۈنكى ، ھازىر پۈتۈن دۇنيا ئورتاق بىلىپ بولدىكى ، بۇ دۇنيادا ئادەمنىڭ بېشىغا كېلىدىغان ۋە ئادەم توسۇۋالغىلى بولمايدىغان تەبىئىي ئاپەتلەردىن باشقا بارلىق خورلۇق ئادەمنىڭ ساپاسىنىڭ تۆۋەنلىكىدىن كېلىدۇ . شۇڭا ، دۇنيا بۇرۇنقى سىنىپىي جەمئىيەتلەردە قۇللارنى ، نامراتلارنى ، رەزىل گىزەندىلەرنى كۆزگە ئىلماسلىقنى يوسۇن قىلغان بولسا ، ئەمدىلىكتە بىلىمسىز نادانلارنى ۋە نادانلىقتىن قول ئۈزمەي بىلىمگە تەتۈر قارايدىغان جاھىللارنى كۆزگە ئىلمايدىغان ، ئۇلارنىڭ بېشىغا بالا كەلسىمۇ « ئۆزۈڭنىڭ شورى » دەيدىغان يوسۇن تۇرغۇزدى .

شۇنى بىلىشىمىز كېرەككى ، ئۇتۇق بىلىم ۋە باتۇرلۇقنىڭ ، ئۇتتۇرۇش نادانلىق ۋە قورقۇنچاقلىقنىڭ مەھسۇلى . ئەگەر بىر ئادەمنىڭ بىلىمى بولمايدىكەن ، بۈگۈنكى كۈندە ئۇنىڭ دىلى ئاسارەت ئىچىدە قالىدۇ . ئۇنىڭدىكى قىزغىنلىق ، باتۇرلۇق بېسىلىدۇ . بىھۇدە دەپسەندە قىلىنىدۇ . ئۇنىڭدىكى قابىلىيەتلەرمۇ ئاجىزلاپ بارىدۇ ، قىسقىسى ، ئۇنىڭ ھاياتى لاي سۇدەك ئۆتۈپ كېتىدۇ . ئەگەر بىزنىڭ جۇڭگو جەمئىيىتىمىز ھۆرلۈك ئۇچىقى دېگەندىمۇ ، ئۇتۇقنىڭ مۇھىتى تاشقى ۋە ئىچكى دۇنيادىن تەركىب تاپقانىكەن ، ئۇ كىشى ئۇلۇغ ھايات دەرىخىگە ئېرىشىش ئۈچۈن ، ئۆزىنىڭ ئىچكى مۇھىتىنى ھۆر قىلىدىغان بىلىمنى كۆپەيتىش ئارقىلىق ئىچكى دۇنياسىنى قۇل قىلىۋالغان ئاسارەت ،

www.uyghurkitap.com

روھىي توسالغۇلار ئۈستىدىن غەلىبە قىلىدىغان جاسارەتكە كېلىشى كېرەك . چۈنكى نۇرغۇن ئادەملەر بىلىمنىڭ ئازلىقى تۈپەيلى روھىي جەھەتتە ئاشۇنداق ئاسارەتكە چۈشۈپ قالغان . ئۇلار ئۆزىنىڭ مۇنتىزىم ماتارىپ تەربىيىسى كۆرمىگەنلىكى سەۋەبلىك بالىلىق ۋە ياشلىق چاغلىرىدا كەتكۈزۈپ قويغان پۇرسەتلەرنى تولۇقلاپ بىلىم جەھەتتىكى ئازادلىقنى قولغا كەلتۈرەلمىگەن . « ئەمدى ئوقۇپ نېمە قىلارمەن » دەپ روھىي ئاسارەتنى قوبۇل قىلغان ـ دە ، مۇشكىلات ۋە نامراتلىق ئىلكىدە تېگىرقاپ يۈرگەن . ئۇلارنىڭ تېخىمۇ بىچارىلىكى شۇكى ، ئۇلار ئۆزىدىكى بىلىم ، جۈرئەتنىڭ ئازلىقىدىن كېلىۋاتقان بۇ ئاسارەتنى بىلەلمەي بۇ ئاقىۋەتلەرنى تەقدىرگە باغلاپ قويغان . ئەمەلىيەت شۇكى ، ھەتتا بىز ساۋاتسىز بولغان تەقدىردىمۇ ياخشىلىق تەرەپلىرىمىزنىڭ ھەممىسى بىلىم ۋە پەزىلەت قۇدرىتىدىن ھاسىل بولغان بولسا ، يامان ۋە ناچار تەرەپلىرىمىزنىڭ ھەممىسى بىلىم ۋە پەزىلەت جەھەتتىكى قارىغۇلۇق . كەمتۈكلۈك تۈپەيلى ھاسىل بولغان .

ئويلاپ باقايلى ، بىز چوڭ بولۇپ شۇ چاققا كەلگىچە بىۋاستە بىلىم يۇرتلىرىغا كىرەلمىسەكمۇ ، تۇرمۇشىمىزغا ، سالامەتلىكىمىزگە ، خىزمەتلىرىمىزگە كېرەكلىك بىلىملەرنى ھېچبولمىغاندا جەمئىيەت ئۆلىمالىرىدىن « قۇلاق موللىسى » بولۇپ ئاڭلىدۇق . قارا ساۋات بولساقمۇ ئىش ـ ئەمەللىرىمىزنىڭ يولىنى ئاتا ـ ئانىمىزدىن ، يار ـ بۇرادەرلىرىمىزدىن ئاڭلاپ بىلىۋالدۇق . جامائەت سورۇنلىرىدىكى ۋەز ـ نەسىھەتلەر بىلەن ئۆزىمىزنى تۈزىدۇق . ھېچبولمىغاندا ، لوقمان ئۆزى كۆرگەن يامان نەرسىلەردىن ھەزەر ئەيلەپ ئالىم بولغاندەك ، كۆزىمىز بىلەن كۆرگەن قەبىھ ئىشلارنىڭ يامان ئاقىۋەتلىرىدىن ھەزەر ئەيلەپ ئادەمگەرچىلىك كوچىسىغا كىردۇق . بۇلار بىلىم ئەمەسمۇ ؟ ئىش قىلىپ بىز ئىنسانلارنىڭ بىلىم تەجرىبىلىرى بىلەن ئۇچراشقاندا پايدا ئالساق ، بىلىمگە قارشى كويلاردا بولغاندا زىيان تارتتۇق . بۇنداق ئىكەن ، ئىگىلىك تىكلەپ باي بولۇشنى ، جامائەت ئالدىدا سەركە بولۇپ مېڭىشنى ، بەختلىك تۇرمۇش ئۆتكۈزۈشنى خىيال قىلغۇچى ئادەم بىلىم ئېلىشقا ھەممىدىن بۇرۇن ئەھمىيەت بېرىشى كېرەك .

مەيلى قانداقلا بولسۇن ، بىلىم ئىنسان قەلبىنى يورۇتىدىغان نۇر ، ئۇ ئادەمگە گۈزەللىك ، يىراقنى كۆرەرلىك ، چىۋەرلىك ئېلىپ كېلىپ ، ھەر قانداق بىر تاشلاندۇق ئادەمنى خار ـ زارلىقتىن سائادەت ـ چىمەنلىكىگە باشلاپ بارىدۇ . شۇڭا ، ئۇ تارىختا ھەيۋەتلىك كۈچ سۈپىتىدە ئىنسانلارغا بەخت ـ سائادەت ئېلىپ كەلدى ، ئۇنى قانچە كۆپ بىلگەن ، ئىگىلىگەن ، ئىجاد قىلغان ئادەم ، مىللەت ، دۆلەتلەرگە شۇنچىلىك كۆپ بايلىق ۋە شان ـ شەرەپلەرنى بەردى . شۇڭا بىلىمگە ئىگە بولۇش ، پەقەت ماددىي نېمەتلەرنى قولغا كەلتۈرۈش جەھەتتىن ئېيتقاندىمۇ قىممەتلىك ، ئۇنىڭ ئەخلاقىي ـ پەزىلەت ۋە خاسلىق كامالىتى جەھەتتە ئادەمگە بېرىدىغان پايدىسى تېخىمۇ يۇقىرى ، ئەلۋەتتە . شۇڭا ، ھازىرقى كۈندىكى ھەر قانداق بىر دۆلەت ئادەمنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنى دۆلەتنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنىڭ ئاساسى دەپ قارايدۇ .

« ئادەمنىڭ زامانىۋىلىشىشى » دېگەن ئەسىرى بىلەن دۇنياغا مەشھۇر بولغان ئا . يىنگرىس 1962 ـ يىلىدىن 1964 ـ يىلىغىچە تەرەققىي قىلىۋاتقان ئالتە دۆلەتتە چوڭ كۆلەملىك سېلىشتۇرما جەمئىيەت تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ ، دېھقان ، ئىشچى ۋە باشقا قاتلاملاردىكى ئاددىي كىشىلەردىن مىڭ ئادەمنى تىپ قىلىپ كۆزىتىش نەتىجىسىدە مۇنداق يەكۈنگە كەلگەن : « ئادەم ، بولۇپمۇ ئادەتتىكى ئادەملەر بىر دۆلەتنىڭ زامانىۋىلىشىشىدا مۇھىم رول ئوينايدۇ . دۆلەتنىڭ زامانىۋىلىشىشى دېگەن ئالدى بىلەن ئادەمنىڭ زامانىۋىلىشىشىدىن ئىبارەت . مۇكەممەل بولغان ھازىرقى زامان تۈزۈمى ۋە ئۇنىڭغا ئەگىشىپ مەيدانغا كەلگەن يېتەكچى تىزىسلەر ، باشقۇرۇش نىزاملىرى ماھىيەتتە قۇرۇق ـ قۇرۇق قاسراق . ئەگەر بىر دۆلەت خەلقىدە مۇشۇنداق تۈزۈملەرگە چىن مەنىسىدىن ھاياتىي كۈچ بېغىشلايدىغان كەڭ زامانىۋى روھىي ھالەت ئاساسى بولمايدىكەن ، ئەگەر بۇ تۈزۈملەرنى ئىجرا قىلىۋاتقان ۋە تەتبىقلاۋاتقان ئادەملەر ئۆزلىرى تېخى روھىي ھالەت ، ئىدىيە ، پوزىتسىيە ۋە ھەرىكەت ئۇسۇلى جەھەتلەردە زامانىۋى بىر سەۋىيىگە يەتمىگەن ئىكەن ، مەغلۇبىيەت ۋە غەيرىي نورمال تەرەققىياتتىن ئىبارەت تراگېدىيىدىن ساقلانغىلى بولمايدۇ . ھەر قانچە گۈزەل زامانىۋى تۈزۈم ۋە باشقۇرۇش ئۇسۇللىرى ، ھەر قانچە ئىلغار تېخنىكا ، ھۈنەر ـ سەنئەتلەر ئەنئەنىۋى ئادەملەرنىڭ قولىدا بىر دۆۋە قەغەزگە ئايلىنىپ كېتىدۇ . » (جې ئىنىس : « خەلقىمىزنىڭ ساپاسى ھەققىدە قايغۇ » يازغۇچىلار نەشرىياتى خەنزۇچە نەشرى 6 ـ بەت)

بىر دۆلەت شۇنداق بولغانىكەن ، بىر جامائەت ياكى شەخسىي نېمە بولماقچىدى ؟ دېمەك ، ئادەمنىڭ ساپاسى دۆلەت ، مىللەت ۋە شەخسلەرنىڭ تەرەققىي قىلىش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان رىقابەتلىرىدە ئۇزاققىچە ھەل تىكلەپ تۇرۇشنىڭ ئاچقۇچى بىلىم بولسا ، ساپانى ئۆستۈرۈشنىڭ ئالدىنقى شەرتىمۇ بىلىم . بىلىم ئاساسىدا ئۆستۈرۈلگەن ساپا خۇددى بىناغا قويۇلغان ئۇيۇل تاشتەك دۆلەت ، مىللەت ، شەخسلەرنى ھەيۋەتلىك تىك تۇتۇپ تۇرىدىغان ئۇل قۇرۇلۇشى .

چۈنكى ، بىزنىڭ بۇ دەۋرىمىزدە بىر ئىنقىلاب كېتىۋاتىدۇ . ئۇ بولسىمۇ ئەقلىي ئىقتىدار ئىنقىلابىدۇر . بۇ ئىنقىلابنىڭ بىۋاستە نەتىجىسى شۇ بولدىكى ، بايلىق ماددىي بايلىق مەنبەلىرىنى ئىگىلىگۈچىلەرنىڭ قولىدىن بىلىم مەنبەلىرىنى ئىگىلىگۈچىلەرنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتمەكتە . ھەر قانچە تاپا ـ تەنە ۋە ئاھۇزارلار بۇ يۆنىلىشنى ئۆزگەرتەلمەيدۇ . ئىنسانلارنىڭ پۈتكۈل تارىخىدا بايلىق بىلەن ئەقلىي ئىقتىدار ئەزەلدىن بىزنىڭ بۇ دەۋرىمىزدىكىدەك چىڭ باغلىنىپ كەتمىگەن . بىلىم بىلەن ئەقلىي ئىقتىدارمۇ بىزنىڭ بۇ دەۋرىمىزدىكىدەك ئىقتىسادىي تۇرمۇشتا بۇنچىۋالا مۇھىم ئورۇننى ئىگىلەپ كېتەلمىگەن . ھازىرقى بىلىم ئىگىلىكى بىلىم ۋە ئۇچۇرنى ئاساس قىلغان ئىگىلىك بولغانلىقتىن ، بۇ ئىگىلىكنىڭ مەيدانغا كېلىشى بىلىمنى جەمئىيەت بايلىقلىرىنى تەقسىملەشنىڭ بىرىنچى ئامىلى قىلىپ قويدى . شۇڭا ، ھەر قانداق بىر ساھەدە ئالدى بىلەن بىلىم ۋە ئىقتىدارنى يۈرەككە پۈكۈپ ئىش قىلىش ئەقىل تەقەززاسى بولۇپ قالدى . شۇڭا ، سىز مەيلى قايسى بىر تەرەپتە ئىگىلىك تىكلىمەكچى بولۇڭ ، شۇ جەمئەتتىكى بىلىملەر بىلەن قوراللىنىشنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويماي بولمايدۇ ، ئەگەر سىزدە شۇ جەمئەتتە بىر تۈرلۈك

بىلىم ئاز بولىدىكەن ، قىلىۋاتقان ئىشىڭىز ياكى تىكلىگەن ئىگىلىكىڭىزدىن ئاقىۋىتىدە يۈرەكنى ئېزىدىغان چاتاقتىن بىرى چىقىدۇ .

بۇنداق ئىكەن ، بىلىم خۇددى سىزنىڭ تاماق بىلەن ئوزۇقلىنىشىڭىزغا ئوخشاش ئىگىلىك تىكلەشتىكى ئەقلىي ئىقتىدارىڭىزنى ئۆستۈرىدىغان ئوزۇقتۇر .

ھازىرقى زامانىۋى ئىگىلىكتە ئۇتۇق قازانغان كىشىلەرنىڭ تولىسى خېلى بۇرۇنلا بىلىم ۋە ئىقتىداردىن ئىبارەت مۇشۇ ئاچقۇچنى بىلىۋالغانلىقتىن جان تىكىپ كىتاب ئوقۇغان ، دەرس ئاڭلىغان ، نەق مەيدانغا بېرىپ باشقىلارنىڭ تەجرىبىلىرىنى ئۆگەنگەن . ئۇلار ئۆز بىلىمىنىڭ كەملىكىدىن ئەنسىرەپ بىزدىن بۇرۇن ئەنە شۇنداق بىلىم جېڭىدە باشقىلارنىڭ ئالدىغا كىرىۋالغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇلاردا جۇغلانغان بىلىمنىڭ كۈچى كىشىلەرنىڭ كۆزىگە كۆرۈنمەس مەبلەغ بولۇپ ، ئۇلارنى باشقىلاردىن ئاۋۋال باي قىلىپ قويغان . بۇلارنىڭ گەۋدىلىك ئورنىنى كۆرگەن بەزىلەر ھەتتا ئۇلاردا پۇل يوق چاغدىمۇ ئۇلار بىلەن ھەمكارلاشقان ، ئۇلارغا مەبلەغ بەرگەن . بۇنىڭ بىلەن ئۇلاردىكى بىلىم ۋە ئابرۇي ئوراپ تۇرسا كۆكلەۋېرىدىغان بېدىدەك ئۈزلۈكسىز ئۆسۈپ بارغان . شۇڭا ، بىلىمنىڭ كۈچ ئىكەنلىكىگە ھەرگىز گۇمانلانماسلىق كېرەك .

سىزدە مەيلى نەچچە پۇل بولسۇن ھامان بىرەر ئېھتىياجىڭىز ئۈچۈن خەجلىنىپ كېتىدۇ . شۇنداق بولغانىكەن يەپ - ئىچىش ، ئويۇن - تاماشا قىلىش ، كىيىم - كېچەك كىيىپ ياسىنىش ۋە ياكى سۆلەتۋازلىقتا ياتىدىغان تەرەپلەرگە خەجلىگەندىن كۆرە مېڭىڭىزنى باي قىلىشقا خەجلەپ ، مېڭىڭىزگە بىلىم قاچىلىۋالسىڭىز تېخىمۇ يۇقىرى قىممەتكە ئىگە بولىسىز . يەنە تېخى ئاشۇ ئىشلارغا ئىسراپ قىلغان ۋاقتىنىمۇ تېجىۋالىسىز - دە . پۇل تېپىشقا ھەم ۋاقىت ھەم چارە - تەدبىر تاپالايسىز . شۇ پۇلنى بانكىدا قويۇڭ دېيلى ، بۇنىڭدىن كەلگەن ئۆسۈممۇ تايىنلىق بولىدۇ . ئەگەر ئۇ پۇل بىلىمگە ئايلىنىپ مېڭىگە قاچىلىنىپ كەتسە بىلىمىڭىزنىڭ قىممىتى ئۈزلۈكسىز ئېشىپ بارىدۇ ، چۈنكى بىلىم كۆپ بولغاندىن كېيىن ھەر ئىشتا ئەقلىڭىز نۇرلۇق چىراغ بولۇپ يورۇپ تۇرىدۇ . ئەمدى شۇ پۇلىڭىزنى تەكىنىڭ ئاستىغا تىقىپ قويدىڭىز دېيلى ، شۇنداقتىمۇ ئوغرىلىنىپ كېتىش ئېھتىمالى بولىدۇ . ئۇ پۇل مېڭىڭىزدىكى بىلىمگە ئايلىنىپ كەتكەندە ، باشقىلارنىڭ ئوغرىلاپ كېتىشىمۇ مۇمكىن بولمايدۇ . ئەگەر سىز مۇشۇ قاراشقا كېلىدىكەنسىز ، ئىشىنىمىزكى ، سىزنىڭ ھاياتىڭىز تېخىمۇ پارلاق بىر مەنزىلگە قاراپ ئۆزگىرىدۇ .

بەزىلەر « پۇلۇم يوق » دەپ كىتاب سېتىۋالمايدۇ ، ئازغىنە پۇل كېتىدىغان كۇرسلاردا ئوقۇمايدۇ ، پۇل تۆلەيدىغان دوكلاتلارنى ئاڭلىمايدۇ . لېكىن ، پۇلنىڭ يوقلۇقى پۇل تېپىشنىڭ چارىسىنى بىلمىگەنلىكتىن ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ . « پۇل يوق ئوقۇمايمەن » ، « پۇل يوق كىتاب سېتىۋالمايمەن » دېيدىكەنمىز ، بىزدە پۇل تېپىش ئۈچۈن زۆرۈل بىلىملەر بولمايدۇ - دە ، بېشىمىزدىكى نامراتلىق ، بىر ئىزىدا توختاپ بىزگە زادىلا ئارام بەرمەيدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ، يامان يېرى كەلسە باشقىلاردىن قەرز ئېلىپ بولسىمۇ ئوقۇش ، ئۆتنە سوراپ كىتاب سېتىۋېلىش ، ئىختىراچىلار ، كارخانىچىلار سۆزلىگەن سورۇنلارغا ھەرباب بىلەن قىستۇرۇلۇپ كىرىپ دەرس ئاڭلاش كېرەك . ئەگەر بىزنىڭ بىلىم ئاساسىمىز بار دېيلى ، ناۋادا بىز ئۇتۇق قازانغۇچىنىڭ بىر نەچچە سائەتلىك دەرسىنى بېرىلىپ ئاڭلاپ بىلىم ئالساق ، ئۇ بەلكىم شۇ دەرسىدە ئۆزى ئۇتۇق قازانغىچە سەرپ قىلغان 20 - 30 يىللىق كەچۈرمىشىنى تىلغا ئالسا ، ئىشىنىڭ ئىلمىي تەلىمىنى ئىگىلەپ ئۇتۇق قازانغان 5 - 10 يىللىق تەجرىبىسىنى سۆزلەپ بېرىشى مۇمكىن . بۇ ئارقىلىق بىز 15 - 20 يىل ۋاقىتنى تېجەپ تېز غەلىبە قىلىدىغان تەجرىبىگە ئىگە بولۇشىمىز مۇمكىن . دېمەك ، پۇلۇم يوق دېمەي ، ھەرباب بىلەن شۇ كىتابلارنى سېتىۋالساق ، شۇ كۇرسلاردا ئوقۇساق ، شۇ لېكسىيەلەرنى ئاڭلىساق قەرز ئالغان پۇللارنى قايتۇرۇشقىمۇ ، پۇل تېپىپ باي بولۇشقىمۇ پۇل بولىدۇ . شۇڭا ، قانچە كۆپ پۇل تېپىشنى ئويلىغان ئادەم ، شۇنچە كۆپ ئۆگىنىپ بىلىم ئېلىشى ، نامراتلاشقانسېرى بىلىم ئارقىلىق بۇ بالادىن قۇتۇلۇشنىڭ كويىنى قىلىشى كېرەك . ھازىر بار بولغان ئىقتىسادنى ياخشىلاشنى ئويلىغان ھەر بىر ئادەممۇ يېڭى كەسىپلەرنى ئىگىلەش ھەققىدە يېڭى دەرسلەرنى ئۆگىنىش كېرەك .

ئىگىلىكنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن ، ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە شۇ كىشى ئۆزى تىكلىگەن ئىگىلىكنىڭ مۇتەخەسسىسى بولۇپ كېتىشى كېرەك . ئەگەر ئۆزى ئۇ كەسىپنىڭ ئەھلى بولمىغان ئىكەن ، كەسىپ ئەھلىنى ھەقلىق تەكلىپ قىلىپ سوراپ ئۆگىنىش ، مۇتەخەسسىسلەرنى تەكلىپ قىلىپ ئۇلارنىڭ لايىھە چىقىرىپ بېرىشىگە پۇل خەجلىشى كېرەك . ئادەمنىڭ ئىچىدە ئادەم بولغاندەك ، ھۈنەر ئىچىدە پىر - ئۇستاز بولىدۇ . بۇ خۇددى پاكار ئادەم ئېگىزدىكى مېۋىنى ئېگىز ئادەمگە ئۈزدۈرۈپ يېگەندەك ياكى ئىلمەك ياساپ ئېلىپ يېگەندەك ئىش . شۇڭا ، سىز كومپيۇتېر ھەققىدە كۆپ بىلمىگەن ئىكەنسىز ، كومپيۇتېر ئۇستىسىنى تەكلىپ قىلىدىكەنسىز كۆپ ئاۋارىچىلىكلەردىن قۇتۇلىسىز ؛ يېڭى كەسىپلەرنى باشقۇرۇشنى بىلمەيدىكەنسىز باشقۇرۇشقا ماھىر ئادەمنى ، نۇتۇق سۆزلەشكە ماھىر بولمىسىڭىز ، ئۇستا ناتىقنى ، تاۋارلارنى سېتىشقا ئۇستا بولمىسىڭىز ماھىر سودىگەرنى ياردەمگە چاقىرىپ ، ئۇلارنىڭ ئەقلىي ئەمگىكىگە ھەق بېرىپ ئىشىڭىزنى يۇقىرى سۈپەتلىك پۈتتۈرۈشىڭىز كېرەك . ئۇتۇق قازانغان كارخانىچىلارنىڭ كۆپچىلىكى مانا مۇشۇنداق يۇقىرى سەۋىيىلىك مۇتەخەسسىسلەرنى تەكلىپ قىلىش ئارقىلىق ئۆزىنى تولۇقلاپ ماڭغان ، بارغانسېرى يۇقىرى سەۋىيىلىك ئادەملەرنى دوست تۇتقان ، تەكلىپ قىلىپ ئىشلەتكەن ، ئۆزلىرى بېرىلىپ ئۆگىنىپ توختىماي ئۆرلىگەن ئادەملەردۇر . بىزدىكى نۇرغۇن قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ئىگىلىك تىكلەشتە يېرىم يولدا توختاپ قېلىشى ياكى ۋەيران بولۇپ پۇشايمان قىلىشى مانا مۇشۇ بىلىمگە سەل قارىغانلىقتىن بولغان . بۇنىڭدىن كۆرگىلى بولىدۇكى ، بىلىم ئازلىق ياكى بىلىمنىڭ يوقلۇقىدىن ئىدىيىنىڭ بېكىنمە ھالەتتە قېلىشى ، باتۇرلۇق ئىرادىسىنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىشى ئادەمنىڭ ئۇلۇغ ئىستەكلىرىنى گۇمران قىلىدۇ ، ئۈمىد - ئارزۇلىرىنى ئۇچۇرىدۇ ، ئالغا بېسىش غەيرىتىنى يوقىتىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ، بىز نەدە ، نېمە ئىش قىلمايلى ئۆزىمىزدىكى بىلىم قىزغىنلىقىنى قوزغىشىمىز ، ھايات شادلىقىنى بىلىم ئارقىلىق ئىزدىشىمىز كېرەك .

www.uyghurkitap.com

ئەلشىر نەۋائىينىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى ھەققىدە تەلقىنلىق سۆھبەت

غەيرەتجان ئوسمان

B . ئاز ساندىكى بەزى كىشىلەر ئەلشىر نەۋائىينى نېمە ئۈچۈن ئۆزبېك شائىرى دەۋالغان . بۇنىڭ سەۋەبى ۋە ئېنىقراق ۋاقتى توغرىسىدا تېخىمۇ ئوچۇقراق سۆزلەپ بەرگەن بولسىڭىز .

A . بۇنىڭ سەۋەبلىرى بىر قانچە خىل . قىسقىچىرەك سۆزلىسەك مۇنداق تەرەپلەردىن دەسلەپكى قەدەمدە يورۇتۇپ بەرگىلى بولار .

1 . نەۋائىينىڭ ئاساسلىق ئەسەرلىرىدە ئىپادە قىلىنغان تىل ـ چاغاتاي تىلىنى ئەينى زاماندا ئۆزبېكلەرنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرىمۇ ئىشلەتكەن . نەۋائى بىلەن زامانداش ، ئاتالمىش ئۆزبېك شائىر ـ ئەدىبلىرى ھەم نەۋائىينىڭ تىلى بىلەن ئوخشاش تىلدا ئەسەر يازغان . مۇشۇ جەھەتتىن ، نەۋائى ئۆزبېك بولۇشى كېرەك ، دەپ ھېسابلاش .

روسىيە ۋە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بەزى تۈركولوگلىرى ئۆزبېك تىلىنى كىلاسسىفىكاتسىيە قىلغاندا ، ئۇنى كونا ئۆزبېك تىلىنىڭ بىۋاستە ۋارىسى ، كونا ئۆزبېك تىلى دەل چاغاتاي تىلى ، ئۇنى يەنىمۇ ئالدىغا سوزساق قارا خانىيلار دەۋرىدىكى خاقانىيە تىلىغا بېرىپ تۇتىشىدۇ . نەۋائى كونا ئۆزبېك تىلى بىلەن ئەسەر يازغان ، شۇڭا نەۋائى ئۆزبېك بولۇشى كېرەك ، دەپ ھېسابلاش . يەنى روسىيە ۋە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۈركىي تىلىنى تەتقىق قىلىشنى يادرو قىلغان تۈركولوگىيە ئىلمىنى رۇس ئالىملىرى ياكى روسىيە ئالىملىرى دەسلەپ قولغا ئالغان ھەم بەزى ئالىملار مۇشۇ قاراشنى ياقلاپ چىققان .

2. ھىرات قاتارلىق جايلاردا نەۋائى دەۋرىدە تۈركىي تىلىنى ئىشلەتكەن ئايرىم خەلقلەر كېيىنچە ئۆزبېك مىللىتىگە ئايلانغان . شۇڭا نەۋائى ئۆزبېك مىللىتى بولۇشى كېرەك ، دېيىش . يەنى ئەمىر تۆمۈر ئاساس سالغان تۆمۈرىلەر خانلىقى (1370 ـ 1507) ئۆزبېك مىللىتىنىڭ تارىخىدىكى مۇھىم ۋەقە ، ئۇ ئۆزبېكلەرنىڭ شەكىللىنىشى ۋە دۆلەت قۇرۇش تارىخىنىڭ مۇقەددىمىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . بولۇپمۇ ھىراتنى مەركەز قىلغان خوراسان مەملىكىتى بىلەن سەمەرقەندنى مەركەز قىلغان سەمەرقەند ئېلى قاتارلىق تۆمۈرىلەر خانلىقىنىڭ پارچىلانغاندىن كېيىنكى ئىجتىمائىي ، تارىخىي ۋە مىللىي ئەھۋالىنى ئېلىپ ئېيتقاندا ، بۇ دەۋر ئۆزبېك مىللىتىنىڭ شەكىللىنىشىنىڭ ئاساسى بولغان ، دېيىش .

3 . سوۋېت ئىتتىپاقىدا 1924 ـ يىلى ئۆزبېكىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان ، بۇ ئەلدە ئۆزبېكلەر ئاساسىي بىرمىللەت بولۇپ قالغانلىقى سەۋەبلىك ، سوۋېت ھۆكۈمىتى بىر تەرەپلىمە ھالدا ئۆز ئېلىدىكى ئاساسلىق مىللەتلەرنىڭ مەنپەئىتىنى قوغداش سىياسىتىنىڭ تەسىرىدە ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئاز ساندىكى تۈركولوگلار تۈركولوگىيە تەتقىقاتىنى ئايرىم ئەھۋالدا ئۆزبېكلەرنىڭ مەنپەئىتىگە پايدىلىق بولۇش نۇقتىسىدىن تەتقىق قىلىپ ، بەزى ئەھۋالدا ئىلىم ـ پەننىڭ ئىلمىيلىكىنى ، توغرىلىقىنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ ، نەۋائى ئۆزبېك شائىرى دېيىلىشكە يېشىل چىراغ يېقىپ بەرگەن . ھەتتا بەزى نوقۇل سىياسىي ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان رۇس ۋە باشقا مىللەت ئالىملىرى تارىخىي پاكىتلارغا مۇراجىئەت قىلمايلا ، ھېچبىر ئۇيالماستىن ، نەۋائى ئۆزبېك شائىرى ، دېگەن بىر تەرەپلىمە ئويدۇرما قاراشنى دېيىشكە رايى بارغان .

4 . « تارىخىي رەشىدى » دىكى نەۋائىينىڭ نەسەبى توغرىسىدىكى بايانلارغا 1950 ـ يىللاردىن ئىلگىرى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا دىققەت قىلىدىغان ئادەم بولمىغان . ياكى دىققەت قىلغانلار بار بولسىمۇ ، بۇ ئىلمىي جۈملىنى دەماللىققا ئاڭقىرالمىغان .

5 . ئۆزبېكىستاندىكى ئۆزبېك مىللىتى ئارىسىدىكى ئايرىم ئاتالمىش مەمەدان ئالىملار بېشەملىك قىلىنسا بىر گەپ بولىدۇ ، دەپ قارىغان . يالغاننى قىرىق قېتىم تەكرارلىسا راستقا ئايلىنىدۇ ، دەپ ھېسابلىغان . ئۇلار ئارىسىدا نەۋائىيغا مۇناسىۋەتلىك ، تارىخنى بىلىدىغان ، تارىخىي پاكىتلارغا ھۆرمەت قىلىدىغان ، ھەقىقەتنى كۆرەلەيدىغان ، ئىلىم ـ پەننىڭ دۇنياۋىلىقى بىلەن بىردەكلىكىنى ساقلىيالايدىغان ، لوگىكىلىق تەپەككۇر بىلەن تارىخىي تەپەككۇرنى بىرلەشتۈرەلەيدىغان ، ساختىلىقتىن خالىي بولغان ، ھەقىقىي ئىلمىي ئالىملىرى كەم بولغان ياكى يوق بولغان . تار مىللەتچىلىك خاھىشى ناھايىتى كۈچلۈك بولۇپ ، باشقا مىللەتلەرنىڭ تارىخىنى ، كۆڭلىنى ، ئىلىم ـ پەننى دەپسەندە قىلسا بولىۋېرىدۇ دەپ ھېسابلىغان .

6 . ئاز ساندىكى ئۆزبېك ئالىملىرى نەۋائىينى ئۆزبېك دېيىشتە ئۇيغۇر خەلقى قەددىنى مەڭگۈ كۆتۈرەلمەيدۇ ، جۇڭگو ھۆكۈمىتى ئۇلارغا ئەبەدىي ئەركىنلىك بەرمەيدۇ ، ئۆز مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىش ، ئۇنىڭدىن ئىلھام ئېلىش پۇرسىتى بەرمەيدۇ ، نەۋائى توغرۇلۇق ئىلمىي دەۋا سورۇنىغا چىقالمايدۇ ، دەپ ئويلىغان .

يەنە جۇڭگودا نەۋائىيشۇناسلىق تەتقىقاتى ھازىرقىدەك بۇنداق پۇختا قەدەم بىلەن تەرەققىي قىلالمايدۇ ، جۈملىدىن 2001 ـ يىلى 12 ـ ئايدا جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئۇلۇغ پايتەختى بېيجىڭدىكى ھەيۋەتلىك خەلق سارىيىدا « ئەلشىر نەۋائى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 560 يىللىقىنى خاتىرىلەش مەملىكەتلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى » دەك كاتتا يىغىنلار ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇلۇغ ۋەتىنى جۇڭگودا ئېچىلىشى مۇمكىن ئەمەس دەپمۇ پەرەز قىلغان .

7 . 1957 ـ يىللىرى ئۈرۈمچىدە بولغان بىر مەزگىللىك مۇنازىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا پۈتكۈل 20 ـ ئەسىر ئىچىدە ئۆزبېكىستاندىكى ئاز ساندىكى ئۆزبېك ئالىملىرىنىڭ ۋە باشقا قىسـ

مەن ئالىملارنىڭ نەۋائىينى ئۆزبېك دەۋلىشتىن ئىبارەت ساختا مۇقامغا تارىخىي پاكىت، ئىلىم - پەن نۇقتىسىدىن رەت قىلىنىپ ئەجەللىك زەربە بېرىدىغان ئىلمىي مۇنازىرە بولمىغان. 1949 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئۇيغۇرلارنىڭ بىرەر ئاپتونومىيىلىك ھاكىمىيىتى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئورنى ئۆزبېكىستان جۇمھۇرىيىتىدىكى ئۆزبېكلەرنىڭ ئورنىدىن تۆۋەن بولۇشىنى بەلگىلىگەن. نەتىجىدە، ئۇيغۇرلارغا قىلىنغان مۇئامىلە بىلەن ئۇيغۇرلار توغرىسىدىكى تەتقىقات ئۆزبېكلەرگە سېلىشتۇرغاندا، تۆۋەن سەۋىيىدە بولغان.

جۇڭگودا، يەنى ئۇنىڭ غەربىي ئۆلكىسى بولغان شىنجاڭدا 1911 - يىلى چىڭ سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، شىنجاڭنىڭ يەرلىك خانلىرى بولۇۋالغان ياڭ زېڭشىن (1912 - 1928)، جىن شۇرېن (1928 - 1933)، شېڭ شىسەي (1933 - 1944) قاتارلىق مىلىتارىستلار ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى باشقا مىللەتلەر قاتارىدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۆزىنىڭ مەدەنىيەت تارىخىنى تەتقىق قىلىشى ۋە بۇ توغرۇلۇق يۈرەكلىك پىكىر ئېيتىشقا قەتئىي ئىمكانىيەت بەرمىگەن. 1949 - يىلى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، جۇڭگو ھۆكۈمىتى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتكە ناھايىتى ئەھمىيەت بەرگەنلىكى ئۈچۈن، شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر خەلقى دۆلەت مەنپەئىتىنى ھەممىدىن يۇقىرى ئورۇنغا قويۇپ، نەۋائىي مەسىلىسىدە جۇڭگو - سوۋېت ئىتتىپاقى مۇناسىۋىتىگە تەسىر يېتىپ قالىدىغان ئىش بولۇپ قالمىسۇن ئۈچۈن، تالاش - تارتىشلىق مۇھاكىمىدىن ئۆزىنى چەتكە ئېلىپ پۇرسەت كۈتكەن. 1956 - ، 1957 - يىللىرىدىكى ئىزدىنىشنى ھېسابقا ئالمىغاندا 1966 - ، 1976 - يىلىغىچە، جۇڭگودا ئاپەتلىك « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » بولۇپ، مىللەتلەرنىڭ مەدەنىي مىراسلىرى توغرىسىدا مۇھاكىمە بولۇش چەكلەنگەن. جۈملىدىن، 1950 - يىللارنىڭ ئاخىرىدىن تا 1990 - يىللارغىچە، جۇڭگو - سوۋېت مۇناسىۋىتى ئىزچىل جىددىي بولۇپ كەلگەن. ئۇيغۇرلار نەۋائىي توغرىسىدا ئۇنىڭ تەۋەلىك مۇناسىۋىتى بىلەن پىكىر قىلمىسا، دۆلەتلەر ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتتە سۈركىلىش ئەدەپ كەتمىسۇن ئۈچۈن، يەنىلا ئۆزىنى بېسىۋالغان. 1990 - يىلى، ئۆزبېكىستان مۇستەقىل بولغاندىن كېيىن جۇڭگو ھۆكۈمىتى تېزلىك بىلەن ئۇلارنىڭ مۇستەقىللىقىنى ئېتىراپ قىلىپ، مۇناسىۋەتنى ياخشىلاشقا تۇتۇنۇۋاتقان پەيتتە، ئۇيغۇرلار يەنىلا ئۆزىنى تۇتۇۋالغان. بۇنىڭ ئەكسىچە، يۇقىرىقىدەك ئەھۋاللار ئۆزبېكىستاندىكى بەزى نەۋائىيشۇناسلارغا داۋاملىق پايدىلىق ئىمكانىيەتلەرنى يارىتىپ بېرىۋەرگەن. ئۇ يەردىكى بىر قىسىم نەۋائىيشۇناسلار ئىگىسى بولمىغان، ھېچقانداق تالاش - تارتىشقا دۇچ كەلمىگەن، بەھىس قوزغىمىغان ئەھۋالدا، بەخىرامان، كۆزنى يۇمۇۋالغىنىچە نەۋائىي ئۆزبېك شائىرى، دېگەن ساختا قاراشنى بازارغا سېلىۋەرگەن.

8. ئۆزبېكىستاندىكى ئۆزبېك مىللىتى ئارىسىدا كۆتۈرۈلگەن يېڭى دەۋرگە خاس مەدەنىي ئويغىنىش ھەرىكىتى، ئۇلاردا ئايرىم ئەھۋالدا مىللىي قىزغىنلىقنى بىراقلا ئۇيغۇتىۋېتىپ، ئاز ساندىكى كىشىلەر ئارىسىدا راست - يالغاننى پەرقلەندۈرمەيدىغان، تارىخىي پاكىتلار بىلەن ھېسابلاشمايدىغان، نوقۇل ئۆز مىللىتىنىلا كۆز - كۆز قىلىپ، باشقا بەزى مىللەتلەرنى كۆزگە ئىلمايدىغان، مىللىي ئەسەبىيلىكنى ئۇلغايتىپ، مىللىي قىزغىنلىقنى كۈچەيتىۋەتكەن. بۇنىڭدا، 1924 - يىلىدىكى « ئۆزبېك » نامىنىڭ ئومۇمىي مىللىي نام سۈپىتىدە قوبۇل قىلىنىشى ۋە شۇ يىلى ئۆزبېكىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشى، ئۆزبېكلەرنىڭ مىللىي ھېسسىياتىنى بالداقمۇ بالداق ئۆرلىتىپ، نەۋائىيشۇناسلىق تەتقىقاتىغا ئوخشاش ئايرىم ساھەلەردە يالغانچىلىقنىڭ، ئۆكتەملىكنىڭ، بېشەملىكنىڭ، ھاماقەتلىكنىڭ ۋە گالۋاڭلىقنىڭ باش كۆتۈرۈشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان.

9. يەنە باشقا مىللەتتىن بولغان بەزى ئاتالمىش ئالىملارنىڭ نەۋائىينى ئۆزبېك شائىرى دەپ بېرىشتىكى سەۋەبلەرگە كەلسەك، ئۇنىڭمۇ بەزى « سەۋەب » لىرى بار. مەسىلەن، ئاز ساندىكى باشقا مىللەتنىڭ ئالىم، مۇتەخەسسىسلىرى ئايرىم ئەھۋالدا نەۋائىينى ئۆزبېك شائىرى دەپ ساختا مۇقام تۇۋلاپ بەرگەن. بۇنىڭدا ئايرىم رۇس ئالىملىرى دەسلەپتە، نەۋائىي ئىشلەتكەن تىل چاغاتاي تىلى كونا ئۆزبېك تىلى، نەۋائىي ئۆزبېك تىلى ۋە ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا زور ھەسسە قوشقان، شۇڭا نەۋائىي ئۆزبېك شائىرى بولۇشى كېرەك، دېگەن « تىل نەسەبى » ئارقىلىق « مىللەت نەسەبى » نى پەرقلەندۈرىدىغان بىر تەرەپلىمە قاراشنىڭ تەسىرى چوڭ بولغان. بۇ خىل قاراش سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دەسلەپكى ۋە ئوتتۇرا مەزگىلىدە راسا بازار تاپقان. بۇ ھەتتا ئۆزبېكلەر ۋە ئۆزبېكىستاننىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى تۇتقان ئورنى بىلەن بىۋاسىتە سەۋەب - نەتىجىلىك مۇناسىۋىتى بولىدىغان دەرىجىگە بېرىپ يېتىپ قالغان. ئۆزبېكىستاندا خىزمەت ئىشلەپ تۇرغۇچى رۇسلارنىڭ ئىچىدە نەۋائىي ئۆزبېك شائىرى دەپ بەرگەنلەرنىڭ ئەمەلىي ۋە ئىلمىي ئۇنۋانى ئۆسۈپ بارغان. دېمىگەنلەر زەربىگە ئۇچرىغان. بۇنىڭ تەسىرى ئىنتايىن يامان بولغان. بەزى قازاق، خۇيزۇ قاتارلىق مىللەت ئالىملىرىنىڭ نەۋائىي ئۆزبېك شائىرى، دېگەن ساختا مۇقامغا دوست تارتىشىپ بېرىشىدىكى سەۋەب، ئۇلارنىڭ بەزىلىرىنىڭ تارىخىي بىلىم قۇرۇلمىسى تولىمۇ تۆۋەن. شاتۇتىدەك ئىلگىرىكىلەر نېمە دېسە، توغرا - خاتاسىنى ئايرىماي، شۇنداق دەۋەرگەن. يەنە تېخىمۇ ئاز ساندىكىلىرى ئىنتايىن ھەسەتخور بولۇپ، ئۇلار ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇزۇن تارىخى، مول مەدەنىي مىراسلىرى ۋە ئۇلۇغ ئەربابلىرى بولغانلىقىنى كۆرەلمەيدۇ. ئۇلار ئامال بار، ئۇيغۇرلارنى چۆكۈرىدىغان، مەدەنىيىتىنى كەمسىندۈرىدىغان، ئۇلۇغ سىمالىرىنى باشقىلارغا تەۋە قىلىپ بېرىدىغان قىلىقلارنى قىلىدۇ. تارىخىي پاكىتلارنى ئەتەي كۆرمەسكە سالىدۇ. ئۆزلىرىنىڭ ئىلىم - پەن ساھەسىدىكى ئىقتىدارىنىڭ بەكلا تۆۋەن ئىكەنلىكىنى، ئىلىم - پەنگە ساختا ھېسسىيات ئارىلاشتۇرۇۋالىدىغانلىقىدەك چاكىنىلىقىنى ئىپادىلەپ قويۇشتىن ئۇيالمايدۇ.

بۇلاردىن باشقا سەۋەبلەرمۇ بار، ھازىرمۇ يۇقىرىقىلارلا دەپ تۇرۇلدى.

يۇقىرىقىلار تارىخ بولۇپ قېلىشى لازىم. دۇنيادا نۇرغۇن مىللەتلەر ياشىغان. ئۇلار ئۆزىنىڭ تارىخىنى ئالدى بىلەن ئۆزى ياراتقان، شۇنىڭ بىلەن بىللە باشقا مىللەتلەرنىڭمۇ يېتەرلىك ياردىمىنى قوبۇل قىلغان. مىللەت ئۆزىنىمۇ ئويلىشى، باشقىلار-

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

نىمۇ ئويلىشى لازىم . بۇ ئەقىل ـ پاراسەتلىك دۇنياۋىي ئاڭغا ئىگە مىللەتنىڭ پەزىلىتى ، ئۆز مىللىتى ئۆزىگە قانچىلىك ئەۋزەل ، قانچىلىك ئۇلۇغ بولسا ، باشقا مىللەتلەرمۇ ئۇنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى شۇنچىلىك تونۇسا ئاندىن بۇ دانالىق بولىدۇ . ئۆزىنى ھەممىدىن تەڭداشسىز دەپ ، باشقىلارنىڭ كۆڭلىنى رەنجىتسە ، باشقىلارنى كۆزگە ئىلمىسا ، ئۇنىڭ تارىخىنى بۇرمىلاپ ، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى خالىغانچە دەپسەندە قىلسا ، ئىلگىرىكى چاغلاردا بولغان بىلەن ، بۈگۈنكى مەدەنىي دۇنيادا مازاق قىلىنىدىغان ، ئەيىپلىنىدىغان كۈلكىلىك ئىشقا ئايلىنىپ قالىدۇ .

ئۇيغۇر خەلقى بىلەن ئۆزبېك خەلقى قېرىنداش خەلق . ئۇنىڭ ئۇزاق تارىخى بىرلىكتە يارىتىلغان . بىر خىل تىل ئائىلىسىگە مەنسۇپ تىلدا سۆزلىشىپ ، تارىخنىڭ كۆپ چاغلىرىدا ئورتاق تېررىتورىيىدە ياشاپ ، كۆپلىگەن مەدەنىيەت ھادىسىلىرىنى بىرلىكتە ياراتقان . قايغۇدا ۋە شادلىقتا بىللە بولغان . ئۇيغۇر خەلقى ئۆزبېك خەلقىنى چەكسىز ھۆرمەتلەيدۇ . ئۇنىڭ تارىختا ياراتقان بۈيۈك تۆھپىلىرىدىن پەخىرلىنىدۇ . ئۆزبېك مىللىتىنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا بارىكاللا ئېيتىدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۆزبېك خەلقىنىڭمۇ ئۇيغۇر خەلقىگە شۇنداق مۇئامىلىدە بولۇشىنى چىن قەلبىدىن ئۈمىد قىلىدۇ . ئۇيغۇر خەلقى شۇنىڭغا ئىشىنىدۇكى ، ئۆزبېك خەلقى ئىچىدىكى ئايرىم مەممەدان ئالىملار ئايرىم روسىيىلىك ئالىملار قارىسىغا بەلگىلەپ بەرگەن مۇقامىغا ئۇسسۇل ئويناپ بىر پۈتۈن ئۆزبېك مىللىتىگە ۋەكىل بولۇۋېلىپ نەۋائىينى ئۆزبېك دەپ تارىخنى بۇرمىلىغانلىق ، پاكىتنى ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلغانلىق ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كۆڭلىگە قاتتىق ئازار بەرگەنلىك ھاماقەتلىكى ئۈچۈن كۈنلەردىن بىر كۈنى پۈتكۈل ئۆزبېك خەلقى نامىدىن ئۇيغۇر خەلقىدىن كەچۈرۈم سورايدۇ ، قىلغان ـ ئەتكەنلىرىگە ئۆكۈنىدۇ . ھەقىقەت ئالدىدا تۆۋە قىلىدۇ ، تارىخىي پاكىتلار ئالدىدا باش ئېگىدۇ . كۈنلەردىن بىر كۈنى نەۋائىينىڭ مىللىي كېلىپ چىقىشىنىڭ تەۋەلىكى جەھەتتىكى پاتېنت ھوقۇقىنىڭ دەۋاسى بولىدىغانلىقىغا جىددىي ئېتىبار بىلەن قارىماي قالمايدۇ . يەنە ئۇلۇغ شائىر نەۋائىينىڭ تارىخىي ئىگىسىنى ئانىي تېپىپ بۆزەك قىلىش ۋە ئەخمەق قىلىش قىلمىشلىرى ئورۇنسىز داۋاملىشىۋېرىدىغان بولسا ، ھەق ـ ناھەقنى ئايرىش ئۈچۈن گائاگا خەلقئارا سوتىغا ئەرزمۇ قىلىنىپ قېلىنىشى مۇمكىنلىكى بولىدىغانلىقىنى ئويلىماي قالمايدۇ .

ئۆزبېك خەلقى ئۇلۇغ خەلق . ئۇلارنىڭ ئۇزۇن تارىخى ۋە شانلىق مەدەنىيىتى بار . ئۆزبېكىستان ئوتتۇرا ئاسىيا ، جۈملىدىن دۇنيانىڭ مەرىپەت تارىخىغا مۇناسىپ تۆھپىلەرنى قوشقان . دۇنيانىڭ مەدەنىيەت تارىخىدا تېگىشلىك ئورۇن ئىگىلىگەن . بۇلار يېتەرلىك دەرىجىدە ئىزاھلىنىشقا ، تەتقىق قىلىنىشقا ، يۈكسەكلىكى نامايان قىلىنىشقا ئەرزىيدۇ . ئەمما ئۆزبېكىستاندىكى ئاز ساندىكى ھېسسىياتچان ۋە ساختا ئىلىم نوپۇزى بولۇۋالغان ئاتالمىش نەۋائىيشۇناس « ئالىملار » نەۋائىينى ئۆزبېك شائىرى دەپ ، تارىخنى ساختىلاشتۇرۇۋەتكەندىن باشقا ، بىر پۈتۈن ئۆزبېك خەلقىنىڭ ئوبرازىغا غايەت زور دەرىجىدە نۇقسان يەتكۈزمەكتە .

نەۋائىينىڭ مىللىي تەۋەلىكى نۇقتىسىدىن قوشنا مىللەتلەر ، بىر تىل ئائىلىسىدىكى مىللەتلەر ۋە باشقا بەزى مىللەتلەر ئارىسىدا ، ئۆزبېك مىللىتىدىن چىققان بەزى نەۋائىيشۇناسلار يالغانچى ، مۇغەمبىرى ، ساختا ئىلىم بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار ئىكەن ، دېگەن تەسىرات بېرىپ قويۇلسا ، كېيىن ناھايىتى زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىلىپمۇ بۇ خىل ئاھانەتنى يۇيۇۋەتكىلى بولمايدىغانلىقىنى ئېنىق تونۇپ يېتىش لازىم . ئاز سانلىق ساختا ئىلىم تونىغا ئورىنىۋالغانلارنىڭ نەۋائىينى ئۆزبېك شائىرى دېيىلىشى بىلەن ئۆزبېك مىللىتىنىڭ پۈتكۈل تارىخىي مەۋجۇتلۇق ئاساسىنى تىكلىيەلەيدىغان ، ئۆزىنىڭ يۈكسەكلىكىنى نامايان قىلىدىغان ، نەۋائىي ئۆزبېك شائىرى بولماسلىقى بىلەن ، ئۆزبېكلەرنىڭ مەدەنىيەت ، جۈملىدىن ئەدەبىيات تارىخى ئۆز قىممىتىنى يوقىتىدۇ ، دېيىلىدىغان بولسا ، ئۇنداقتا بۇ ئاشۇنداق قارىغۇچىلارنىڭ تارىخىي بىلىم سەۋىيىسىنىڭ تولىمۇ تۆۋەن ئىكەنلىكى ، مەنتىقىي تەپەككۇر شەكلىنى ھازىرلىمىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ . چۈنكى دۇنيادا بىر مىللەتنىڭ ئۆز مەدەنىيەت ھادىسىلىرى ئاز كېلىپ قالغانلىق سەۋەبلىك ،باشقا بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيەت ھادىسىلىرى ۋە ئۇلۇغ سىمالىرىنى ئۆكتەملىك ۋە ھاماقەتلىك بىلەن تارتىۋېلىپ مەرىپەت ـ مەدەنىيەت تارىخى ھاسىل قىلىپ چىقىش ياكى سەمىرتىش ئۇچىغا چىققان ئەخمەقلىق ۋە مەككارلىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ ، ئەلۋەتتە . بۇ مەسىلىدە ، ھەقىقىي ئىلىم نوپۇزلۇقلىرى قاتارىدا ، ئۆزبېك مىللىتىدىن چىققان ، دۇرۇس گەپ قىلىدىغان ، تارىخ پەنىنى ئىلىم نۇقتىسىدىن تۇرۇپ كۆزىتىدىغان ۋە تەتقىق قىلىدىغان ئالىملار ئىچىدە كۈنلەردىن بىر كۈنى ھەققانىيەتنى ياقلاپ ، پاكىت ئاساسىدا پىكىر بايان قىلىپ ئۆزىنى ، ئۆزبېك مىللىتىنىڭ يۈزىنى يورۇق قىلىدىغانلىقىغا ئىشەنچ كامىل بولۇشى لازىم . شۇنداق بولىدىغان بولسا ، ئۆزبېك مىللىتىنىڭ ئەسلىدىن راست گەپ قىلىدىغان ، تارىخىي پاكىتلارغا ھۆرمەت قىلىدىغان ، خۇددى ئۆز مىللىتىنىڭ كۆڭلىنى ھۆرمەت قىلغاندەك ، باشقا مىللەتنىڭ كۆڭلىنىمۇ ئىززەت قىلىدىغان ئېسىل مىللىي پەزىلىتى ۋە چىن مەنىسىدىكى مىللىي غۇرۇرى قوشۇلۇپ ، ئۆزبېك مىللىتىنىڭ بىر پۈتۈن ھالدىكى ئىززەت ـ ئابرۇيى قوغدىلىدۇ . باشقا مىللەتنىڭ تارىخىنىمۇ ھۆرمەت قىلىنىدۇ . ئېپتىخارلىق ئىشلارغا ئورتاق ھالدا بارىكاللا ئېيتىلىدۇ .

ئۇيغۇر خەلقى ئارتۇقچە دەۋا ۋە تالاش ـ تارتىش پەيدا قىلىۋاتقان نەۋائىينىڭ مىللەت تەۋەلىكى توغرىسىدىكى مەسىلىنىڭ بۇرۇنراق ئاخىرلىشىشىنى ، ئاز ساندىكى ئاتالمىش نەۋائىيشۇناسلارنىڭ نەۋائىينى ئۆزبېك شائىرى دېيىشىپ ، قەستەن ئادەم كولدۇرلىتىپ ، تارىخنى بۇرمىلاپ ، ھەق ـ ناھەقنى ئاستىن ـ ئۈستىن قىلىۋاتقان قىلمىشىنى تېزرەك ۋە ۋاقتىدا ئاخىرلاشتۇرۇشىنى ، ئۇلۇغ شائىرنىڭ ئۆزىنىڭ ھەقلىق ۋە تارىخىي ئىگىسىنىڭ نامى بىلەن دۇنيانىڭ ئىلىم ـ پەن سەھنىسىدە شۆھرىتىنى يەنىمۇ نامايان قىلىشىنى چىن قەلبىدىن ئۈمىد قىلىدۇ .

ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ نەسەبنامىسى توغرىسىدا

ئۆمەر ئوسمان شىپائى

هاياتلىق رىشتىسى ـ ئەجداد ۋە ئەۋلاد تىننقلىرىنى تۇتاشتۇرغۇچى زەنجىرسىمان ئېقىندۇر . يېرىم ئەسىردىن بۇيان مەشهۇر ئەدىب ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ ئۆز تەرجىمىھالى توغرىسىدىلا بىر قىسىم يۇزەكى مەلۇماتلار بىلەن قانائەتلىنىپ نەسەبنامىسى توغرۇلۇق ئېغىز ئېچىلمىدى ، بۇ بىر ئەپسۇسلىنارلىق ئىشتۇر .

تەكشۈرۈشكە قارىغاندا نىزارىنىڭ سەلىمە خېنىم ، ھەسەن مەخسۇم ، ھۇسىين مەخسۇم ، نۇرئەلا خېنىمدىن ئىبارەت تۆت پەرزەنتى بولغان . تۆۋەندە ئۇلارنىڭ تەقدىرى ۋە ئەۋلادلىرى ئۇستىدە توختىلىش بىلەن بىر چاغدا نىزارىنىڭ ئەجدادلىرى ھەققىدە ئېرىشىلگەن دەسلەپكى مەلۇماتنى ئوقۇرمەنلەر بىلەن ئورتاقلاشماقچىمىز .

1 . نىزارىنىڭ ئەجدادلىرى ھەققىدە

1996 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ چەۋرىسى مەرھۇم ئابدۇخېلىل ھاجىم ئاكا مۇنداق دېگەنىدى :

قىيىناتام ئوسمان بىننى ئابدۇرەھمان ناتەۋانى (1860 ـ 1955) ، بۇنىڭدىن 50 يىل بۇرۇن « دالائىل » ناملىق بىر كىتابىنى ماڭا تەقدىم قىلىۋېتىپ « تەزكىرە تول زەكىيە » (دانىشمەنلەر تەزكىرىسى) ناملىق كىتابى يوقىلىپ كەتكەنلىكىدىن قاتتىق ئەپسۇسلىنىپ : « ئۇ كىتابقا ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ تەزكىرىسى يېزىلغانىدى » دېگەن ھەم ئۆزىنىڭ ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ 5 ـ ئەۋلادى ئىكەنلىكى ، ئەجدادلىرىنىڭ نەسەبى ھەزرىتى موللامغا تۇتىشىدىغانلىقى ، ئابدۇرېھىم نىزارى بولسا ھەزرىتى موللامنىڭ 29 ـ ئەۋلادى ئىكەنلىكىنى سۆزلەپ بەرگەن ئىدى .

مەن يەنە شۇنىڭدىن ئون نەچچە يىل بۇرۇن ئۇ ساقلاپ كەلگەن بىر سىجىرە (ئەجدادلار تىزىمنامىسى) نى ئوقۇپ چىققان . شۇنىڭدىن ئېسىمدە قالغانلىرىنى سىلەرگە دەپ بېرەي ...

تۆۋەندىكىلەر مېنىڭ ئەينى چاغدا ئابدۇخېلىل ھاجىم ئاكىنىڭ ئاغزىدىن خاتىرىلىۋالغانلىرىم :

نىزارىنىڭ دادىسى موللا نەزەر ئاخۇنۇم ئوپال « مەھمودىيە مەدرىسى » گە مۇدەررىس بولغان موللا غوجىلاق خەلپىتىمنىڭ ئۇستازى . چوڭ دادىسى : موللا باقى ئاخۇن خەلپىتىم . بوۋىسى : ئەلقۇت ۋەلى خوجا ئىشانىم . بوۋىسىنىڭ دادىسى : موللا مۇھەممىدى مۇپتى ئاخۇنۇم . بوۋىسىنىڭ چوڭ دادىسى : ئۆمەر قازى ئاخۇنۇم . بوۋىسىنىڭ بوۋىسى : خوجا ئابدۇرەھمان خەلپەم بولۇپ ، ئۇ موللا يۇنۇس خەلپىتىمنىڭ ئوغلى ئىكەن . موللا يۇنۇس خەلپىتىم بولسا ئۇلۇغ ئالىم مەھمۇد كاشغەرىنىڭ 22 ـ ئەۋلادى ئىكەن .

بۇ قېتىم مەن خاتىرە دەپتىرىمگە يېزىلغانلارنىڭ توغرىلىق دەرىجىسىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ ئىسپاتلاش ئۈچۈن ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ ھازىر ھايات ياشاۋاتقان پەي نەۋرىلىرىدىن قەشقەر شەھىرىنىڭ ئېگىزئېرىق بېشى مەھەللىسىدە ئولتۇرۇشلۇق 65 ياشلىق ھەپىزە خېنىم (ئۆلىما ، تارىخچى ئىمىر ھۇسىين قازى ئاخۇنۇمنىڭ قىزى) ، قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ پېنسىيىگە چىققان ئوقۇتقۇچىسى بۇۋى مەريەم خېنىم ،①قەشقەر شەھىرى موپاڭ مەھەللىسىدە ئولتۇرۇشلۇق پېشقەدەم مائارىپچى 70 ياشلىق ناجىيەم سىدىق ، يېڭىشەھەر ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ پېنسىيىگە چىققان كاتىپى ئىبراھىم ھاجىم ، قەشقەر شەھەرلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپتىن پېنسىيىگە چىققان پېشقەدەم مائارىپچى رىشات مۇسا ئەپەندى②قاتارلىقلارنى ئايرىم ـ ئايرىم زىيارەت قىلغىنىمدا ، ئۇلار بىردەك مەن ئابدۇخېلىل ھاجىم ئاكىنىڭ ئاغزىدىن خاتىرىلىۋالغان نەسەبنامىنى مۇئەييەنلەشتۇرۇش بىلەن بىر چاغدا ، بەزى يېڭى يىپ ئۇچلىرى بىلەن تەمىنلىدى .

بۇۋى مەريەم خېنىم مۇنداق دەيدۇ :

ئادەمنىڭ نېمىگە ئىنتىلىشى ئۇدۇم بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا كېرەك . دادام ئىسمائىل بېگىم (قۇتلۇق شەۋقىنىڭ ئىنىسى) دائىم مۇنداق دەيتتى : « دەپىن ـ دۇنيا ـ ۋاقىتلىق ، بىلىم ـ ئادەمگە مەڭگۈلۈك ھەمراھ . شۇڭا ئىجتىھاد بىلەن ئۆگىنىڭلار ... ئەجدادىمىز ھەزرىتى موللام (مەھمۇد كاشغەرى) غا تۇتىشىدۇ . ئابدۇرېھىم نىزارى تېخى تۇنۇگۈنكى بوۋىمىز ... » مەن ئائىلە تارىخىمىزغا نەزەر سېلىپ باقسام ئەجدادلىرىمىز ئىچىدىن نۇرغۇن كاتتا زاتلار چىقىپتىكەن . دادام « ھەقىقىي تەخەللۇسلۇق ئەدىب (بىر قىسىم ئەسەرلىرى بىزدە بار) توقۇزاق ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى بولغان جامائەت ئەربابى . مەن قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىدىن پېنسىيىگە چىقتىم . 11 يىلدىن بۇيان ئوغلۇم پەرھادجان (ياپونىيىدە) ، ئىسمائىلجان (ئامېرىكىدا) دوكتورئاشتى ئۇنۇۋانى ئۈچۈن دېسسېرتاتسىيە ياقلاۋاتىدۇ ...

ھەپىزە خېنىم مۇنداق دەيدۇ :

---

① بۇۋى مەريەم خېنىم ـ قۇتلۇق شەۋقىنىڭ ئىنىسى ئىسمائىل بېگىمنىڭ قىزى .
② رىشات ئەپەندى . قۇتلۇق شەۋقىنىڭ ئىنىسى مۇسا بېگىمنىڭ ئوغلى .

www.uyghurkitap.com

دادام ئۆمەر ھۆسەيىن قازىھاجىم ئۆزى نىزارىنىڭ 5 - ئەۋلادى، نىزارى مەھمۇد كاشغەرىنىڭ 29 - ئەۋلادى ئىكەنلىكىنى ئېيتاتتى. « مەھمۇد كاشغەرى دېگەن كىم بولىدۇ؟ » دەپ سورىساق: « ئوپالنى بېسىپ ياتقان ھەزرىتى موللام دېگەن زاتنىڭ ئۆزى شۇ ... » دەپ كۆزىگە ياش ئالغانلىقى ھازىرقىدەك ئېسىمدە تۇرۇپتۇ ...

ناجىيەم سىدىق مۇنداق دەيدۇ:

ئانام ھەززىخېنىم (قۇتلۇق شەۋقىنىڭ سىڭلىسى) دائىم ماڭا نەسىھەت قىلغاندا، چوڭ دادام ئابدۇرېھىم بەگھاجىم ھەزرىتى موللامنىڭ ئەۋلادى ئىكەنلىكى، ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ ناھايىتى ئۇلۇغ كىشىلەر ئىكەنلىكىنى سۆزلەپ، ياخشى ئوقۇشۇمنى تاپىلايتتى. ھەر يىلى نورۇز ئېيىدا ھەممىمىزنى ئېلىپ ئوپالغا بېرىپ، ھەزرىتى موللامنى تاۋاپ قىلدۇرۇپ، نەزىر - نىياز ئۆتكۈزۈپ كېلەتتى ...

رىشات مۇسا مۇنداق دەيدۇ:

- مېنىڭ 70 يىللىق ھاياتىمدا بېشىمدىن نۇرغۇن ئىسسىق - سوغۇق ئۆتتى. مەن جەددى - جەمەتىمىز توغرۇلۇق چوڭراق بىر ئەسەر يېزىش نىيىدە نۇرغۇن ماتېرىيال توپلىغانىدىم. سول لۇشيەن مېنى تۈرمىگە تاشلاپ ماتېرىياللىرىمنى كۆلگە ئايلاندۇرۇۋەتتى. تېنىمنى ئاجىزلاشتۇرۇپ، زېھنىمنى يەپ كەتتى ... « ھەزرىتى موللام » نىڭ مەھمۇد كاشغەرى ئىكەنلىكى مۇئەييەنلەشكەن دەسلەپكى چاغلاردا، مەن نەۋرە ئاكام ئۆمەر ھۆسەيىن قازى ئاخۇنۇمدىن① نېمىشقا ئۆز نەسەبلىرىنى ئوچۇق ئوتتۇرىغا قويمايلا؟ » دەپ سورىسام، ئۇ: « ھازىر تېخى ۋاقتى ئەمەس. بالدۇرلۇق قىلىدۇ ... بىر چاغلاردا نەسەبىمىزنىڭ ئىسمىلىكى توغرۇلۇق گەپنىڭ ئۇچىنى چىقارماي تۇرۇپلا نېمە كۈنلەرنى كۆرمىدىم؟! ۋاقتى كەلسۇن. » دېگەنىدى. ئۇ ھەج سەپىرىگە ئاتلىنىش ئالدىدىكى بىر قېتىملىق سۆھبىتىمىزدە: « مەن ھەجدىن قايتىپ كەلگىچە، سەن ئەجدادلىرىمىز بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمىزغا مۇناسىۋەتلىك ئەھۋاللارنى ئىگىلىگەچ تۇر. مەن كېلىپلا نەسەبنامىمىزنى تەييارلاشقا كىرىشىمىز ... بوۋىمىز ئابدۇرېھىم نىزارى قەشقەر شەھىرىدە 50 نەچچە يىل ياشاپ زوھورىدىن ھېكىمبەگ ئوردىسىدا باش مىرزا (كاتىپ) لىقتەك كاتتا ئەمەل تۇتقان تۇرۇقلۇق نېمە ئۈچۈن ئوپالدا ياتىدۇ؟ ئۇنى ئۇلۇغ بوۋىسى مەھمۇد كاشغەرىنىڭ روھى چاقىرغان ... » ئېسىڭلاردا بولسۇنكى: « ئەجدادلىرىمىز ئەزەلدىن ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ ئايىغىدا يېتىشنى ئادەت قىلغان. مېنىڭمۇ شۇنداق مۇددىئايىم بار ... » دېگەنىدىن كېيىن، ئۆزىنىڭ كارغا يارىغىدەك ئوغلى يوقلۇقىدىن (ئوغلى موللا رىزا خەلپەمنىڭ ئىككىلا كۆزى ئەما) خۇرسىنىپ، قازايى قەدەر يەتسە ئاخىرەتلىك ئىشلىرىدا مېنىڭ چىڭ دەسسەپ تۇرۇپ، ئۆزىنى مەقسىتىگە يەتكۈزۈشۈمنى ئالاھىدە تاپىلىغانىدى. ئەپسۇسكى ھەج قىلىپ قايتىشىدا كوۋەيتتە قازا تېپىپ، ئاخىرەتلىك ئىشى بىزگە ئاشمىدى ...

ھۆسەن مەخسۇمنىڭ ئەۋرىسى ئىبراھىم ھاجىم مۇنداق دەيدۇ:

- دادام ھاجى قارى ئاخۇنۇم② ماڭا ئانام ھاۋا خېنىمنىڭ نەسەبى توغرۇلۇق سۆزلەپ: « ئۇ شائىر ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ ئەۋرىسى، نىزارىنىڭ نەسەبى ھەزرىتى موللامغا تۇتىشىدۇ ... » دېگەنىدى.

غۇلجا شەھىرى ئايدىڭ مەھەللە 110 - قورۇدا ئولتۇرۇشلۇق مۇساجان ئابدۇكېرىم 2000 - يىلى 8 - ئايدا يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ناچۇق كەنتىگە تۇغقان يوقلىغىلى كەلگەندە مۇنداق دېگەنىدى:

- كوپېراتسىيىلىشىشتىن سەل ئىلگىرى (1954 - يىلى) چوڭ دادىلىرى ئوسمان بىننى ئابدۇرەھمان ناتەۋانى: « ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا سىلەرنى ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ تۇپرىقىنى تاۋاپ قىلدۇرۇپ كېلەي » دەپ ئىككى ھارۋا. مەپە جابدۇتۇپ بىزنى ئاۋۋال ئاتۇشتىكى ھەزرىتى سۇلتانىم (سۇتۇق بۇغراخان) ، ئاغۇدىكى « جاياپچىم » ، « بوشۇك ئانام » مازارلىرىنى زىيارەت قىلدۇرۇپ « بۇلار بىزنىڭ ئەجدادىمىز » دېگەن. ئاندىن ئوپالغا بېرىپ تۇغقانلارنىڭكىگە چۈشتۇق. « ھەزرىتى موللام » قەبرىگاھىنى تاۋاپ قىلىپ، بىر كېچە قونۇپ قايتىپ كەلدۇق. ئۇ چاغدا تاشمىلىق، زەمىن، ئوغۇساق، ئاۋات يېزىلىرىدىمۇ خېلى يېقىن تۇغقانلىرىمىز بار ئىدى. كېيىن ئۇزۇن يىل ئىزدەشمىگەچ ھەممىسى بىلەن ياتلىشىپ كېتىپتۇق. بۇ ئىشلار ئەسلىرىدە باردۇ؟ دەپ سوئال نەزىرى بىلەن ماڭا قارىدى، كۆز يېشى قىلدى ...

يۇقىرىقىدەك مەلۇمات بەرگۈچىلەر خېلى كۆپ بولسىمۇ، ھەممىسىنىڭ ئېيتقىنى ئوخشىشىپ كېتىدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ نامىنى تىلغا ئېلىپ ئولتۇرمىدۇق.

2. نىزارىنىڭ ئائىلە ئەھۋالى ۋە پەرزەنتلىرىنىڭ تەقدىرى.

ئابدۇرېھىم (نىزارى) 4 - ئوغۇلنىڭ كەنجىسى (ئۇلار تۆت ئوغۇل، ئىككى قىز، جەمئىي ئالتە بالا ئىكەن). دادىسى موللا نەزەر ئاخۇنۇم ئالەمدىن ئۆتكەندە تېخى 15 - 16 ياشلاردا بولۇپ، ئاكىسى ئابدۇقادىر ئاخۇن ئۇستام (موزدوز) نىڭ تەربىيىسىگە قالغان. كىچىك ئاكىسى ئوسمان مەزىن « ھەزرىتى موللام » قەبرىگاھىدا سۈپۈرگىچىلىك (ئىگىدارچىلىق) ھەم مەزىنلىك قىلىدىكەن. ئابدۇرېھىمنىڭ دىنىي ساۋاتىنى مۇشۇ ئاكىسى چىقىرىپ موللا غوجەش خەلپىتىمگە③ شاگىرتلىققا بەرگەنىكەن. ئابدۇرېھىم « مەھمۇدىيە مەدرىسى » نى تاماملىغاندىن كېيىن، موللا غوجەش خەلپىتىمنىڭ مۇھەممەد سادىق ئەلەم (كاشغەرى) گە يازغان خېتىدە: داموللا نەزەر ئاخۇنۇمنىڭ بۇ كەنجى سەركىسىنى بۇرادەرلىرى داموللا نەزەر ئاخۇنۇمنىڭ يۈز خاتىر-

---

① بۇ كىشى قۇتلۇق شەۋقىنىڭ ئوغلى بولۇپ 1990 - يىللىرى مەھمۇت كاشغەرىنى ئېنىقلاشتا مۇھىم تارىخىي ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلەپ چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەن.

② ھاجى قارى ئاخۇنۇم. ئازادلىقتىن كېيىن (دىن دەرس ئەمەلدىن قالدۇرۇلغانغا قەدەر) يۇرتىدىكى قىججىي مەكتەپ ۋە يېڭىشەھەر ناھىيىلىك 1 - مەكتەپلەردە دىن دەرس ئوقۇتقۇچىسى بولغان.

③ موللا غوجەش خەلپىتىم ئوپالدىكى « مەھمۇدىيە » مەدرىسىنى تاماملىغاندىن كېيىن « كاشغەرى خانلىق مەدرىسى » گە بېرىپ مۇھەممەد سادىق ئەلەم كاشغەرىدە ئوقۇغان.

سىدىن بولسىمۇ تەربىيىلەپ قويۇشلىرىنى ئۆتۈنۈمەن » دېگەنلـ
كىدىن قارىغاندا ، موللا نەزەر ئاخۇنۇم هايات چېغىدا مۇهەممەد
سادىق ئەلەم بىلەن خېلى قويۇق مۇناسىۋەت ئورناتقان ئىكەن .
ئەمدى نىزارىنىڭ پەرزەنتلىرى ئۈستىدە توختىلىمىز :
نىزارى قەشقەردە نۇر ئامىنە خېنىم بىلەن نىكاھلىنىپ
ياندۇرقى يىلى (1801 ـ يىلى) بىر قىز ، بىر ئوغۇل قوشكېزەك
پەرزەنتكە ئاتا بولىدۇ . قىز بالدۇر تۈغۈلغان بولۇپ ، ئۇنىڭغا
چوڭئانىسى سەلىمە خېنىمنىڭ ئېتىنى قويىدۇ . كېيىن تۇغۇلغان
ئوغۇلغا هەسەن مەخسۇم دەپ ئات قويىدۇ . نۇر ئامىنە خېنىم
1805 ـ يىلى هۈسەيىن مەخسۇمنى ، 1808 ـ يىلى نۇرئەلا خېـ
نىمنى تۇغىدۇ . (ئەپسۇسكى بۇ ئىككەيلەن توغرىسىدىكى مەلۇـ
ماتلار هازىرچە تولۇق ئاساسقا ئىگە بولمىغىنى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ
كېيىنكى تەقدىرى ئۈستىدە گەپ ئېچىشقا ئامالسىز قالدۇق .
داۋاملىق ئىزدەنمەكتىمىز) .

سەلىمە خېنىم رەسىدە بولغاندا ، نىزارى ئۇنى قەشقەر
شەهىرى بۇلاقبېشى مەهەللىسىلىك قەدىناس بۇرادىرى رېهىم مەـ
زىنىنىڭ ئوغلى نۇر ئەهمەت بەگكە ياتلىق قىلغان . نۇر ئەهمەت
بەگ دېۋەڭ هەم موللىخولىيار (نېرۋا ئاجىزلىق كېسىلى) بولۇپ ،
سەلىمە خېنىمنىڭ تويدىن كېيىنكى كۈنلىرى ئىنتايىن بەختـ
سىزلىك ئىچىدە ئۆتكەن . شۇنداقتىمۇ ئۇ دادىسى بىلەن قېيىناـ
تىسىغا بولغان يۈكسەك هۆرمىتى يۈزىسىدىنلا دەردىنى ئىچىگە
يۇتۇپ ، ئۇنىڭ بىلەن بىر ئائىلىدە ياشاشنى داۋام قىلغان . ئاـ
رىدىن 4 ـ 5 يىل ئۆتكەندە نۇر ئەهمەت بەگنىڭ خاپىغىنى
تۇتۇپ قېلىپ ، بۇلاققا يىقىلىپ تۇنجۇقۇپ ئۆلۈپ كەتكەن . سەـ
لىمە خېنىم 7 ـ 8 يىل ئاتا ـ ئانىسىنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ تۇل
هالەتتە ياشىغان . قىزىنىڭ خورلۇق ، هەسرەت ـ نادامىتى ۋە
ئايالى نۇر ئامىنە خېنىمنىڭ تاپا ـ تەنىسى ئابدۇرېهىم نىزارىغا
مەجبۇرىي نىكاهنىڭ ياش قىزلارنىڭ ئىستىقبالىغا زامىن بولىدىـ
غانلىقىنى تونۇتۇپ ، نىكاھ ئەركىنلىكى توغرىسىدا بىر ئەسەر
يېزىش ئىستىكىنى قوزغاتقان ، كېيىن « رابىيە ۋە سەئىدىن »
داستانىنى يازغان .

30 ياشلارغا بېرىپ قالغان سەلىمە خېنىم پەيزاۋات ناهىـ
يىسىنىڭ قىزىلبۇيى يېزىسىلىق مۇساخامچى (مۇساتېكە ، دېيىـ
لىدۇ) دېگەن ماتا ـ چەكمەن سودىسى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان
باي كىشىگە ياتلىق قىلىنىدۇ . موسا تېكىنىڭ دادىسى ئۆمەر تېكە
نىزارىنىڭ تاغىسىنىڭ ئوغلى بولۇپ ، ئوتتۇرا ئاسىيا تەرەپكە
چىقىپ كېتىپ تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغان . شۇ مۇناسىۋەت
بىلەن بىر مەزگىل پەيزاۋات ، يېڭىشەهەر ، يوپۇرغا قاتارلىق
جايلاردىن خام ـ چەكمەن يۆتكەپ نۇرغۇن پايدىغا ئېرىشكەن .
ئەينى چاغدا خام ـ چەكمەن ئەڭ كۆپ توقۇلىدىغان قىزىلبۇيى
يېزىسى (ئۈچ ناهىيىنىڭ ئوتتۇرىسى) نى مەركەز قىلىپ تۇرـ
غانلىقتىن يەرلىكتىن ئۆيلىنىپ قىزىلبۇيىلۇق بولۇپ قالغان . ئۇ
ئاشخاباد يېنىدىكى « تېك تۈركمەن » دېگەن جايدىن سودا
ئىشى بىلەن كەلگەچكە « تېكە » دېگەن لەقەم سىڭىپ قالغان .
قەشقەرگە خام ـ چەكمەنلىرىنى جۆنلاپ چەت ئەلگە چىقىرىش
جەريانىدا قەشقەر بايلىرى ، سودىگەرلىرى بىلەن تونۇشۇپ
يۈز ـ ئابرۇي تاپقان . نەتىجىدە يېقىن بۇرادەرلىرىنىڭ تونۇشـ
تۇرۇشى بىلەن قەشقەردىكى نوپۇزلۇق زات ئابدۇرېهىم نىزارى
بىلەن قۇدىلىشىپ ئوغلى مۇسا تېكىگە سەلىمە خېنىمنى ئېلىپ
بەرگەن ۋە پەيزاۋات قىزىلبۇيىغا يۆتكەپ ئۆي تۇتۇپ بەرگەن .
سەلىمە خېنىم ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە مۇسا تېكە بىلەن ئۆي ـ
ئوچاقلىق بولۇپ بالا ـ چاقىلىق بولغان . مانا بۇ سەلىمە خېـ
نىمنىڭ پەيزاۋاتلىق بولۇپ قېلىشىنىڭ قىسقىچە جەريانىدۇر .

قەشقەر يېڭىشەهەر بىنا بولغاندىن تارتىپ بۈگۈنگە قەدەر
جەنۇبىي شىنجاڭدىكى مۇهىم هەربىي بازا بولۇپ بىر قانچە تۈمەن
هەربىي قوشۇن بىرىنىڭ ئورنىنى بىرى ئىگىلەپ كەلمەكتە .
مۇسا تېكە دادىسى ئۆمەر تېكىنىڭ تىجارىتىگە ياردەملىشىش
جەريانىدا سودا ئىشلىرىغا پىشقان . ئۇ ئۆز ئالدىغا يېڭىشەهەرـ
دىكى هەربىي گازارمىنى خام ـ چەكمەن بىلەن تەمىنلەيدۇ .
(بۇ چاغلاردا هەربىيلەرگە كىيىم ـ كېچەك ، قورال ـ ياراغ
سۆرتۈش ئۈچۈن نۇرغۇن ماتا كېتەتتى .) شۇ جەريانىدا خەنزۇ
تىلىنىمۇ ئۆگىنىۋالىدۇ . ئوغلى ئابدۇرېهىم بەگنىمۇ بۇ تىجارەتكە
قاتناشتۇرۇپ ، تەربىيىلەيدۇ .

ئەمدى نىزارىنىڭ ئوغلى هۈسەن مەخسۇمغا كەلسەك ، ئۇ
« خانلىق مەدرىس » نى ئوقۇپ تاملىغاندىن كېيىن ئابدۇرېهىم
نىزارى ئۇنى يېڭىشەهەر قېچىچىلىق ئەڭ يېقىن مۇخلىسى سادىق
موللامنىڭ سىڭلىسى بۈۋى رابىيە خېنىمغا ئۆيلەپ قويىدۇ . بىر
يىلدىن كېيىن قېچىچى خەلقى هۈسەن مەخسۇمنى ئازنە مەسجىـ
دىنىڭ ئىمام ۋە خاتىپلىقىغا تەكلىپ قىلىدۇ . هۈسەن مەخسۇم
دادىسىنىڭ رازىلىقى بىلەن بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلىپ ، قېچىچىغا
كۆچۈپ چىقىدۇ . يۇرت ـ جامائەت ئۇنىڭغا 10 چارەكلىك
ۋەخپە يەر ئاجرىتىپ بەرگەندىن تاشقىرى كاتتا باغلىق هويلا ،
ئىمارەت ياساپ بېرىدۇ . تېرىقچىلىق ئىشلىرىنى قىلىشىپ بېرىدۇ .
1830 ـ يىلى هۈسەن مەخسۇمنىڭ تەكلىپى بىلەن ئۇ يەرگە بىر
مەدرىس بىنا قىلىنىدۇ . 1831 ـ يىلى قۇربان هېيت ئېيىدا بۇ
مەدرىستە ئوقۇش باشلانغانلىقىنىڭ بىر يىللىقىنى خاتىرىلەش مۇـ
ناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن كاتتا مۇراسىمدا ، بۇ مەدرىسكە «
مەتلەئىل ئىرفان هۈسەنىيە » (ئىلىم ـ هېكمەت ، گۈزەل
ئەخلاق بۇلىقى) دەپ نام بېرىلىپ ، هۈسەن مەخسۇمغا ئالاهىدە
مەرهەمەت كۆرسىتىلگەن . كېيىنچە قىسقارتىلىپ « مەتلەئىل
هۈسەنىيە » دەپ ئاتىلىدىغان بولغان .

هۈسەن مەخسۇم : « مەجمەئىل مەسائىل » (ئىسلام مەـ
سىلىلىرى مۇلاهىزىلىرى) ، « سىلسىلەئى خوجىكان » (بۇغراـ
خانلارنىڭ نەسەبى ، نام ئەمەللىرى بايانى) ، « تەئامۇسەلات »
(ناماز قائىدىلىرى تەلىماتى) ، « هارۇنىر رەشىد » ، « قىسسەئى
مۇسىبەتنامە » ، « رىسالەئى موزدوزلۇق » ، « تەزكىرە ئەبۇ نەـ
سىر سامانى » ، « مەجمۇئى رىسالە » (ئايەتلەردىن تاللانما ۋە
ئاستورونومىيە بايانلىرىدىن تاللانما) ، « هىدايەتىل مىفتاھ »

www.uyghurkitap.com

(تەۋپىق ـ ھىدايەتنىڭ ئاچقۇچى) ، « ماقالا تىل ئۇدابا » (ئەدىبلەر تەزكىرىسى) ، « قەسائىدە تول ئەنجۇم » (يۇلتۇزلار قەسىدىسى) ، « دىۋان شىفائى » قاتارلىق ئەسەرلەرنى يېزىپ قالدۇرغان . ئۇ بەزى ئەسەرلىرىدە « شىپائى » تەخەللۇسىنى قوللانغان . ھۇسەن مەخسۇم 1897 ـ يىلى 96 يېشىدا ۋاپات بولغان . قوۋم ـ جامائەت ئۇنىڭغا بولغان ئىخلاس ۋە ھۆرمىتىنى چىقىش قىلىپ جەسىتىنى « مەتلەئىل ھۇسەنىيە » نىڭ ھويلىسىنىڭ بىر بۇرجىكىگە دەپنە قىلغان . كېيىنكى بىر قېتىملىق قاتتىق يەر تەۋرەشتە مەدرىسىنىڭ تاملىرى ئۆرۈلگەن ، قەبرە چاك ئاجراپ ، ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن . شۇڭا جەسەت يۇرتىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى « قىزىل جىيىم » (ھازىرقى توغراقلىق مازار دېيىلىدۇ) غا يۆتكەپ دەپنە قىلىنىپ ، قەبرە كەڭ ـ كۇشادە گۇمبەز ئىچىگە ئېلىنغان . بۇ گۇمبەز دەسلەپ « قۇرئان » تىلاۋەت قىلىشتا بوران ـ چاپقۇندىن پاناھلىنىش رولىنى ئوينىغان بولسا ، كېيىنچە « ئوردا خېنىم » ①غا تاۋاپقا بارغۇچىلارنىڭ تۇغ ـ شەددە قاداپ تۈنەيدىغان تۈنەكخانىسىغا ئايلىنىپ قالغان ، ھازىرمۇ تۇغ شەددىلەر بار . يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن گۇمبەزنىڭ بىر مېتىرچە كېلىدىغان تىك تۆت بۇلۇڭلۇق ئۇل تېمى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن ، ئىچىدىكى قەبرە زەيلىشىش جەريانىدا ئىزىنى يوقاتقان بولسىمۇ گۇمبەز ھازىرمۇ قەد كۆتۈرۈپ تۇرماقتا . گۇمبەز ئەتراپىغا ھۇسەن مەخسۇمنىڭ ئەۋلادلىرى دەپنە قىلىنىپ كېلىنمەكتە .

3 . سەلىمە خېنىمنىڭ ئەۋلادلىرى ھەققىدە

سەلىمە خېنىم مۇسا تېكىدىن ئابدۇرېھىم بەگھاجىم ، جەمىلە خېنىم ، پاتىمە خېنىم ، ھەشۋانە خېنىم قاتارلىق تۆت پەرزەنتكە ئانا بولغان . ئابدۇرېھىم بەگھاجىم (1834 ـ 1917) ئۆتەك (خەنزۇچە مەكتەپ) دا ئوقۇپ ، خەنزۇ تىلىنى پىششىق ئۆگەنگەن . بىر مەزگىل دادىسىنىڭ يېڭىشەھەردىكى ھەربىيلەر بىلەن بولغان ماتا ـ چەكمەن سودىسىغا ياردەملىشىپ سودىدا پىشقان ھەم مانجۇ ئەمەلدارلار بىلەن قويۇق مۇناسىۋەت ئورناتقان . كېيىن قەشقەردىكى يامۇلدا تىلماچ (تەرجىمان) ، لاۋازىمەتچى (ئىگىلىك باشقۇرغۇچى) بولۇپ يۈز ـ ئابرۇي تاپقان ۋە مۇئاۋىن ۋالىي دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەن . قوشۇمچە سودا بىلەن شۇغۇللىنىپ بېيىغان ، ئىككى قېتىم ھەج تاۋاپ قىلغان . ئابدۇرېھىم بەگھاجىم كۆپ خوتۇنلۇق بولۇپ ، چوڭ خوتۇنى ھاشىخېنىم (پەيزاۋات قىزىلبۇيىلىق) دىن قۇتلۇق ھاجىم (شەۋقى) ، ئۆمەر ھاجىم ، رېھىم باقى بەگ ، مۇسابېگىم ، ھەززىخېنىم ؛ ئىككىنچى خوتۇنى ئاتىكە خېنىم (قەشقەر شەھەرلىك) دىن قادىر بەگ ؛ ئۈچىنچى خوتۇنى رەۋخېنىم (كونىشەھەر ناھىيە زەمىن) دىن ئىسمائىل بېگىم قاتارلىق يەتتە پەرزەنتكە ئاتا بولغان . ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى قۇتلۇق ھاجىم (شەۋقى) « مەنىۋى زەررىنى تاجىرى خۇشنىگار خېنىم ، خۇش كەپىلا خېنىم » (ئادەتتە « خوشنىگار خېنىم ياكى خۇش كەپلا خېنىم » دەپ ئاتالغان) دىن ئىمىر ھۇسەيىن قازى ئاخۇنۇمغا ؛ ئىككىنچى خوتۇنى ئۇلۇغ خېنىم (قەشلەر شەھىرى چەكمەنچى كوچىسىلىق) دىن باھاۋىدىن مەخسۇم ، ھوزرا خېنىم ، ھاشىخېنىم ، ئەسما خېنىم ، ئابلىمىت مەخسۇملارغا ئاتا بولغان . ئۇ 1918 ـ يىلى « ئاڭ » ، 1933 ـ يىلى « ئەركىن ھايات » ، 1934 ـ يىلى « يېڭى ھايات » ②گېزىتلىرىنى نەشر قىلىپ ، ئۇيغۇر مەتبۇئات ـ نەشرىياتچىلىقىغا تۇنجى بولۇپ يول ئاچقان تالانتلىق شائىر ، مەشھۇر جامائەت ئەربابى ئىدى . 1937 ـ يىلى 83 يېشىدا جاللات شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قەتلى قىلىنغان . ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى ئىمىر ھۇسەيىن دادىسىنىڭ ئىزىنى بېسىپ ، شېئىرىيەت ۋە تارىخچىلىقتا كامالەتكە يەتكەن . توققۇزاق يېزىسىغا قازى بولغان . ئۇلۇغ ئالىم مەھمۇد كاشغەرىنىڭ مەقبەرىسىنى بېكىتىشتە ئىلىم ساھەسىنى مۇھىم يازما ئاساسلار بىلەن تەمىنلەپ كاتتا خىزمەت كۆرسەتكەن . ئىككىنچى ئوغلى ئۆمەر ھاجىم دەسلەپ ئىچكى ئۆلكىلەر بىلەن قەشقەر ئارىلىقىدا سودىگەرچىلىك قىلغان . كېيىن ئەنگلىيىگە بېرىپ خىمىيە سانائىتى مەكتىپىدە ئوقۇپ كېلىپ ، خوتەندە ئالتۇن تاۋلاش بىلەن شۇغۇللىنىپ بېيىپ كەتكەن . ماخۇسەن خوتەنگە بېسىپ كەلگەندە ، نۇرغۇن ئالتۇن بېرىش ئارقىلىق ئۇنىڭ تانكا قىسمىدا ئەمەل تۇتقان . ئۆمەر ھاجىم پەيزاۋات قىزىلبۇيىلىق ۋاسىل بەگھاجىمنىڭ قىزى سادەتخان ھاجىمغا ئۆيلەنگەن بولۇپ ، پەرزەنتلىرى توغرىسىدا ھازىرچە مەلۇمات يوق . ئۈچىنچى ئوغلى رېھىم باقىبەگ ناتوغرا كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىپ يۇرتتىن قاڭقىپ چىقىپ كەتكەنچە قايتا ئاياغ باسمىغان ، ئەھۋالى نامەلۇم . ئابدۇرېھىم بەگھاجىمنىڭ قىزى ھەززىخېنىم قەشقەر كونىشەر چۆمبۇسلۇق (ھازىر نەزەر باغ يېزىسىغا تەۋە) ئوبۇل ھەسەن ھاجىمنىڭ③ئوغلى سىدىق ئاخۇنغا ياتلىق بولۇپ ، مەمتىمىن سىدىق ، مامۇت سىدىق ، رىشات سىدىق ، ناجىيە خېنىم ، رابىيە خېنىمدىن ئىبارەت بەش پەرزەنتكە ئانا بولغان . پەرزەنتلىرىنىڭ ھەممىسى مائارىپ سېپىدە ئىشلەپ پېنسىيىگە چىققان . ھەززىخېنىم 1948 ـ يىلى 70 يېشىدا ۋاپات بولغان .

ئابدۇرېھىم بەگھاجىمنىڭ تۆتىنچى ئوغلى ئىسمائىل بېگىم مائارىپ ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ سابىق قەشقەر كونىشەھەر توققۇزاق رايونلۇق ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا رەئىس بولغان . ئۇنىڭ پەرزەنتلىرىمۇ مائارىپ ساھەسىدە ئىشلىگەن . نەۋرىلىرىمۇ ئۇنىڭ كەسىپىگە ۋارىسلىق قىلماقتا. ئابدۇرېھىم بەگھاجىمنىڭ بەشىنچى ئوغلى مۇسا بېگىم ئىلغار پىكىرلىك ، مەرىپەتپەرۋەر زات بولۇپ X X ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىنىڭ بېشىدا تۇغقانلىرىدىن ئوسمال بىننى ئابدۇرەھمان ناتەۋانى تالىپ قازى ، خوجائىمىر قازى ، ئابدۇرەھمان بايھاجىلار بىلەن بىرلىشىپ مەبلەغ چىقىرىپ قېچىدا سەككىز سىنىپلىق باشلانغۇچ مەكتەپ سېلىپ ، شۇ مەكتەپكە ئىلمىي مۇدىر بولغان . ئۇ تالىپ قازىنىڭ قىزى تۇخې-

---

① ئوردا خېنىم ـ تارىختىكى مەشھۇر سەئىد ئارسلانخان (سۇتۇق بۇغرا خاننىڭ نەۋرىسى) نىڭ خوتەن بۇددىستلىرى بىلەن جەڭ قىلىشتا تۇرغان بارگاھى

② « يېڭى ھايات گېزىتى » 1936 ـ يىلى « قەشقەر شىنجاڭ گېزىتى » گە ئۆزگەرتىلىپ ، ئازادلىققا قەدەر نەشر قىلىنغان .

③ ئابدۇرېھىم بەگھاجى ۋالىي بولغاندا ئوبۇل ھەسەن ھاجى ئامبارچى بولغان .

نىمدىن ئابدۇكېرىم ئەپەندى ، رىشات ئەپەندى ، ئېزىزجان ، ئىقبال خېنىملارغا ئاتا بولغان بولۇپ ، 1937 ـ يىلى شىڭ شىسەي تەرىپىدىن قەتلى قىلىنغان . پەرزەنتلىرىنىڭ ھەممىسى مائارىپ ساھەسىدە ئىشلەپ پېنسىيىگە چىققان . ئابدۇرېھىم بەگھاجىمنىڭ ئالتىنچى ئوغلى قادىر بېگىم نەۋرە تاغىسى تالىپ قازىنىڭ سىڭلىسى تەلەي خېنىمدىن ئابدۇرېھىم ھاجىم ، ئابلىمىت قارىم ، مۇھەممەت ساۋۇتھاجىم ، مۇھەممەد ئابىد قاتارلىق بەش ئوغۇل ، ئىككى قىز ؛ ئىككىنچى خوتۇنىدىن بىر ئوغۇل ئىككى قىزغا ئاتا بولغان . ئۇلاردىن مۇھەممەت ساۋۇت ھاجىم قەشقەر شەھەرلىك يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش ئىدارىسىگە باشلىق بولۇپ 1998 ـ يىلى پېنسىيىگە چىققان .

سەلىمە خېنىم چوڭ قىزى جىمىلىخېنىمنى (« جىملىكا » نامى بىلەن مەشھۇر) ئىنىسى ھۇسەن مەخسۇمنىڭ ئوغلى ئەلقۇت ۋەلى موللام (ئادەتتە ۋەلى موللام دېيىلىدىكەن) غا ؛ كەنجى قىزى ھەمشۋانە خېنىمنى ھۇسەن مەخسۇمنىڭ نەۋرىسى تالىپ قازىغا ؛ ئوتتۇرانچى قىزى پاتىمە خېنىمنى يۇسۇپ خاس ھاجىپ مازىرىنىڭ شەيخى ، قەشقەر شەھىرى جانان كوچا ئاغزىدىكى مەشھۇر ياغاق سارىيىنىڭ ئىگىسى (قەشقەر شەھىرىنىڭ گۇزەردە ، يەكەندىمۇ كاتتا دەڭ ـ سارايلىرى بار ئىدى) بابۇرخان خوجامغا ياتلىق قىلغان . ئۇنىڭدىن مامۇت شەيخ تۇغۇلغان . مامۇت شەيخنىڭ ئوغلى ئۆمەر قارى ھازىر يېڭىشەھەر ناھىيە باغچى يېزىسىنىڭ قاقچى كەنتىدە بالا ـ چاقىلىرى بىلەن ياشىماقتا . بابۇرخان خوجام ۋاپات بولغاندىن كېيىن يېڭىشەھەر قىچىچىلىق ئازبەگ دېگەن كىشىگە ياتلىق بولۇپ ئابلا شەيخنى تۇغقان . ئابلا شەيخ 1970 ـ يىلى ۋاپات بولغان . ئۇنىڭدىن ئەۋلاد قالمىغان .

4 . ھۇسەن مەخسۇمنىڭ ئەۋلادلىرى ھەققىدە

ھۇسەن مەخسۇمنىڭ چوڭ ئوغلى ئوسمان قارىم قىچىچىلىق رازىق مەزۇننىڭ قىزى نۇرىمان خېنىمغا ئۆيلىنىپ ئابدۇرەھمان باي ھاجىمغا ئاتا بولغان . ئوسمان قارىم دادىسىنىڭ ئىزىنى بېسىپ « مەتلەئىل ھۇسەنىيە » گە مۇدەررىس بولغان . ئۇ 1860 ـ يىلى ھەج سەپىرىدىن يېنىشىدا تاشقورغاننىڭ دەپتەر يېزىسىدا قاراقچىلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن . ئۇ « ۋاجىبا تۇل ئىسلام » (ئىسلام دىنى ۋاجىپلىرى) ، « تەربىيە تۇل ئەخلاق » ، « تىبىي مۇرەككىبات » (مۇرەككەپ دورىلار رېتسېپلىرى) ، « مېۋىلەر مۇنازىرىسى » ، « تەزكىرە تۇل ئەۋلىيا » ، « ۋاھەسرەتا ، بۇ ئالەم بىۋاپا » قاتارلىق ئەسەرلەرنى يازغان . بەزى ئەسەرلىرىدە « شىپائى » دېگەن دادىسىنىڭ تەخەللۇسىنى قوللانغان . ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇرەھمان باي ھاجىم مۇدەررىس ھەم مەرىپەتپەرۋەر باي بولۇپ ، جەمئىيەتتىكى ئىناۋىتى يۇقىرى بولغاچقا ئادالەتنى ياقلىغان . ناھەقچىلىككە ئۇچرىغانلارنى پاناھىغا ئېلىپ قۇتقۇزۇپ قالغان . يۇرتنىڭ چوڭ ئىشلىرى ئۇنىڭ مەسلىھىتى بويىچە بولغان . 1930 ـ يىلى سېلىنغان « قىچىچى مەكتىپى » نى ۋۇجۇدقا چىقىرىشتا ئادەم كۈچى ، ماددىي مەبلەغ چىقىرىشتا باشلامچى ۋە ئاممىنى ئۇيۇشتۇرغۇچى بولغان . 1937 ـ يىلى شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قەتلى قىلىنغان . ئۇنىڭ ئوسمان بىننى ئابدۇرەھمان ناتەۋانى ، ھۇسىيىن ئاخۇن ، ھۇسەن ئاخۇن ، ساماق ئاخۇن قاتارلىق ئوغۇللىرى بولۇپ ئۇلار ئىچىدىن ناتەۋانىلا ئوقۇپ كامالەتكە يەتكەن . ئۇ « غەزەلىيات ئەرەبى » ، « تەزكىرەتۇل ۋاقىئاتى گۇلباغ » ، « قەرىزنىتىل ئوروز » ، « دىۋان ھىكمەت ناتەۋانى » قاتارلىق 20 پارچىگە يېقىن كىتابنىڭ مۇئەللىپى①

ھۇسەن مەخسۇمنىڭ ئىككىنچى ئوغلى پالتاخۇن (پالتىكام دېيىلىدۇ) دېگەن ئىبراھىم ھاجىمغا② ئاتا بولغان . ئىبراھىم ھاجىمنىڭ تۇردى ئاخۇن (مۇئەللىپنىڭ دادىسى) ، سابىر چوگام ، قۇناخۇن ، كەكە ئاخۇن ، توختى خېنىم ، بەختى خېنىم قاتارلىق تۆت ئوغۇل ، ئىككى قىزى بولغان .

ھۇسەن مەخسۇمنىڭ ئۈچىنچى ئوغلى خوجا ئىمىر قازى ئاخۇنۇم تۇ خېنىم (رىشات مۇسانىڭ ئانىسى) ، تالىپ قازى ، مەترېھىم ئاخۇن (بىزنى 1 ـ قول ماتېرىيال بىلەن تەمىنلىگۈچى ئابدۇخېلىل ھاجىمنىڭ دادىسى) ، ئىمىن قازى ، شاھرۇق چوگام ، تەلە خېنىم ، ھاپىزخان قاتارلىق پەرزەنتلەرگە ئاتا بولغان . تالىپ قازى ئاخۇنۇم قىچىچى باشلانغۇچ مەكتەپكە مۇدىر بولغان . ئۇ ھاممىسى سەلىمە خېنىمنىڭ كەنجى قىزى ھەمشۋان خېنىمدىن خوجا ئىمىر ئاخۇن ، مۇسا چوگام ، نورنىساخان قاتارلىق پەرزەنتلەرگە ئاتا بولغان . بۇلاردىن خوجا ئىمىر ئاخۇنۇم دادىسى تالىپ قازى بىلەن بىللە 1937 ـ يىلى شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قەتلى قىلىنغان .

ھۇسەن مەخسۇمنىڭ تۆتىنچى ئوغلى ئەلقۇت ۋەلى موللام ھاممىسى سەلىمە خېنىمنىڭ قىزى جىملە خېنىمغا ئۆيلىنىپ ، ئۇنىڭدىن ھۇسىيىن باي (قەشقەر شەھىرى كەتمەن بازىرىغا ماكانلاشقان) ، تۇرەك مەزۇن ، ساۋۇت پاخپاق ناملىق ئۈچ ئوغۇلغا ؛ ئىككىنچى خوتۇنىدىن مەمتىلى ھاجىم ، خەلىچىخان دېگەن ئىككى بالىغا ، جەمئىي بەش پەرزەنتكە ئاتا بولغان . جىملە خېنىم كېلىشىملىك ، ئەركەك مىجەز ، سۆرۈشتىسى ۋە ئىناۋىتى بار ئايال بولۇپ ، ئاكىسى ئابدۇرېھىم بەگ ھاجىمنىڭ كونىشەھەر ، يېڭىشەھەر ، ئاقتۇ ، پەيزاۋات قاتارلىق جايلاردىكى يەر ـ زېمىن ، ئوتلاقلىرىنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش ، ئىجارىلىرىنى يىغىش ئىشلىرىنى كۆڭۈلدىكىدەك بېجىرگەنلىكى ئۈچۈن ئابدۇرېھىم بەگ ھاجىم ئۇنى « جىملىكا » (كارغا كېلىدىغان سىڭلىم جىملە) دېگەن ئەركىلەتمە ئىسىم بىلەن ئاتىغان . بۇ ئىسىم ئۇنىڭغا ئۆزلىشىپ كەتكەنلىكتىن كىشىلەرمۇ ئۇنى ئادەتتە « جىملىكا » دەپ چاقىرىدىغان بولغان .

ھۇسەن مەخسۇمنىڭ بەشىنچى ئوغلى قۇدرەت ھاجىم بولسا قادىر ھاجىم بىلەن تۆمۈر ھاجىمدىن ئىبارەت ئىككى ئوغۇل يۈزى كۆرگەن . چەۋرىلىرىدىن مۇختەر ئەيسا يېڭىسار ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى ، قارى پوسكام ناھىيىلىك

---

① ئوسمان بىننى ئابدۇرەھمان ناتەۋانى (1860 ـ 1933) مەقسەد قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى 2001 ـ يىلى 4 ـ ئايدا نەشر قىلغان « ئىلىم ۋە ئالىم » ناملىق كىتابقا قارالسۇن .

② ئىبراھىم ھاجىم ـ ھەج قىلىشتىن ئىلگىرى ئىبراھىم شىنجاڭ نامى بىلەن مەشھۇر بولۇپ يېڭىشەھەر ياملىدا ئوتوغان كېيىن ۋەزىپە ئۆتىگەن .

www.uyghurkitap.com

تەنتەربىيە كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ، ئۆمەر ئەيسا قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە مالىيە باشقارمىسىدا ئىشلەيدۇ . ھۇسەن مەخسۇمنىڭ ئالتىنچى ئوغلى موللا مۇھەممەت قازى كالاننىڭ توختاش ھاجىم دېگەن ئوغلى ياسىن قازى ئاخۇنۇم ، ئىمىن مەزۇن ئاخۇنۇم ، سىيىت مەزۇن ئاخۇنۇم قاتارلىق ئۈچ پەرزەنت كۆرگەن . ياسىن قازى ئاخۇنۇمنىڭ ئوغلى ئابدۇللا ئاخۇن خەلپىتىم (قېچىچى مەكتەپنىڭ تۇنجى ئوقۇتقۇچىلىرىدىن بىرى) شىڭ شىسەي تەرىپىدىن قەتلى قىلىنغان .

ھۇسەن مەخسۇمنىڭ قىزى زىيادە خېنىم قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئاۋات يېزىسىغا ياتلىق قىلىنغان بولۇپ ئۆزى ۋە ئەۋلادلىرىنىڭ تەقدىرىگە ئائىت ئىشەنچلىك مەلۇمات يېتەرسىز ، ئىزدەنمەكتىمىز .

ھۇسەن مەخسۇمنىڭ كەنجى ئوغلى مۇرات بوياقنىڭ ئابلاكام بوياق ، (1995 ـ يىلى 114 يېشىدا ۋاپات بولغان) ، ھاۋاخان ، ئەلاخان ، ئۇرايىم ھاجى ، ئىسمائىل ئاخۇن ، ھۇسەن چوڭ قاتارلىقلارغا ئاتا بولغان . ئۇنىڭ چەۋرىلىرىدىن مۇھەممەت ھاجى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى تۇنجى ئارخېئولوگلارنىڭ بىرى بولۇپ ئۇ ، شىنجاڭ مۇزېيى تۇرپان شۆبىسىنىڭ باشلىقى بولغان .

ئاخىرقى سۆز

يىغىپ ئېيتقاندا ، داڭلىق ئەدىب ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ ئەۋلادلىرى قەشقەر كونىشەھەر ، يېڭىشەھەر ، پەيزاۋات ، قەشقەر شەھىرى ، ئاقتۇ ناھىيىلىرىگە ۋە ئىلى رايونىغا تارقالغان بولۇپ ، كۆپلىرى ئۆز ئارا قۇدىلاشقان . شۇنداقتىمۇ يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بەزىلىرى يىراق ئەجدادى ئابدۇرېھىم نىزارىنى ئۇنتۇپ كەتكەن بولسا ، بەزىلىرى ھەر خىل تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئۆز ئارا ياتلىشىپ كەتكەن . شۇڭا بىز بۇ قېتىمقى ئىزدىنىش جەريانىدا نىزارى ئەۋلادلىرىدىن ئاران 320 گە يېقىن كىشىنىڭ ھايات ياشاۋاتقانلىقى ، ئۇلاردىن 150 كە يېقىن سەلىمە خېنىمنىڭ ئەۋلادى ، 170 كە يېقىن ھۇسەن مەخسۇمنىڭ ئەۋلادى ئىكەنلىكىنى ئېنىقلاپ چىقالىدۇق . بىزنى ئاساسلىق ماتېرىيال بىلەن تەمىنلىگۈچىلەرنىڭ ئېيتىشىچە ، نىزارىنىڭ ھازىر ھايات ياشاۋاتقان ئەۋلادلىرى يۇقىرىدىكى ساندىن جىق كۆپ ئىكەن . يەنە بىرى : نىزارى ئەۋلادلىرىنىڭ زور كۆپچىلىكى دىن ۋە مائارىپ ساھەسىدە خېلى چوڭ رول ئوينىغان . ھەتتا بەزىلىرى خەلقنى ئاقارتىش يولىدا ئېزىز جېنىدىن ئايرىلغان . مەسىلەن ، يېقىن قېرىنداشلاردىن قۇتلۇق شەۋقى ، مۇسا بېگىم ، تالىپ قازى ، خوجا ئىمىر ئاخۇن ، ئابدۇللا ئاخۇن خەلپىتىم ، ئابدۇرېھىم مۇدەررىس ئاخۇنۇم ، ئابدۇرەھمان باي ھاجىم قاتارلىقلار 1937 ـ يىلى جاللات شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قەتلى قىلىنغان . نىزارى ئەۋلادلىرىدىن ئۆمۈر بويى مائارىپ سېپىدە ئىشلەپ پېنسىيىگە چىققان ياكى داۋاملىق ئىشلەۋاتقانلار ، ئالىي ئۇنىۋانغا ئېرىشكەنلەر خېلى كۆپ .

سەھىيىنىڭ چەكلىكلىكىنى نەزەرگە ئېلىپ ، ئۇلارنىڭ نام شەرىپلىرىنى بىر ـ بىرلەپ تونۇشتۇرمىدۇق . ئويلىنىپ بېقىشقا تېگىشلىك بىر ئىش شۇكى ، بەزىلەر : « نىزارى خەتتاتلىقتا تالىنىپ نامراتلىقتا كۈن ئۆتكۈزگەن . شۇڭا < نىزارى > تەخەللۇسنى قوللانغان » ـ دەيدۇ . بىزنىڭ قارىشىمىزچە ، ئۇ ئەسلىدىن يۇقىرى تەبىقە ، باياشات ئائىلىدىن كېلىپ چىققانلىقى ئۈچۈن يېتىملىكتە قارىماي ئوپال « مەھمۇدىيە » مەدرىسىدە ئون نەچچە يىل ئوقۇپ 26 ياشلىرىدا « قەشقەر خانلىق مەدرىسى » گە كېلىپ ، يۇقىرىلاپ ئىلىم تەھسىل قىلالىغان . ھەممىگە ئايانكى ، « نامرات » ئائىلىنىڭ باللىرى كۆپ چاغلاردا باشلانغۇچ مەلۇمات ئىگىلەشكە تولۇق قادىر بولالمىغان تۇرسا ، يۇقىرىلاپ ئىلىم تەھسىل قىلىشقا ، 20 نەچچە يىل ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئوقۇشقا ئېرىشەلىشى مۇمكىنمۇ ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە 100 مىڭ سۆزلۈك بىر كىچىك كىتابچىنى ئۆلچەملىك كۆچۈرۈپ چىقىشمۇ ئانچە ئاسان ئەمەس تۇرسا ، خەتتاتلىقنىڭ كىرىمى قانچىلىك ؟ ئابدۇرېھىم نىزارى « قەشقەر خانلىق مەدرىسى » دىمۇ تۇرمۇشتا خاتىرجەم بولغاچقا خاتىرجەم ئوقۇيالىغان ، ھەتتا كۆزگە كۆرۈنۈپ ، پۈتكۈل جەمئىيەتنىڭ نەزىرىگە يولۇققان . ئائىلە ، بالا ـ چاقىلىق بولغان . ئىجاد قىلالىغان ؛ ئوردا خىزمىتىگە قاتناشقان ؛ 60 يىلغا يېقىن ئۆمرىنى قەشقەردە خاتىرجەم ئۆتكۈزگەن . مانا بۇ ھال ئۇنىڭ « خەتتاتلىقتا تايىنىپ نامراتلىقتا كۈن ئۆتكۈزگەنلىكى » نى ئەمەس ، بەلكى ھال ـ ئوقىتى ئالاھىدە ياخشى ئائىلىدىن كېلىپ چىققانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇنىڭ تەخەللۇسى « غەمكىن » مەنىسىنى بېرىدىغان « نىزارى » ئەمەس ، « نەزەرگە يولۇققۇچى » مەنىسىنى بېرىدىغان « نازارى » ـ ـ ـ ـ بولۇشى مۇۋاپىق .

نەزەردىن ساقىت قىلىشقا بولمايدىغان مۇھىم بىر ئۈچۈرمۇ بار : سەلىمە خېنىم بىلەن ھۇسەن مەخسۇم ئەۋلادلىرىنىڭ قولىدا ئەۋلادمۇ ئەۋلاد ساقلاپ كېلىۋاتقان بىر پارچىدىن « شەجەرە » (نەسەب تىزىملىكى) بولغان . ئابدۇخېلىل ھاجىم ئاكىسىنىڭ ئېيتىشىچە ، ئابدۇرەھمان باي ھاجىمدىكىسى ئۇنىڭ شېڭ شىسەي قولىدا قەتلى قىلىنىشى بىلەن غايىپ بولغان (بۇ چاغدا ئوغلى ناتەۋانى چەت ئەلدە ئىدى).

قىزى ھەپىزى خېنىمنىڭ يېقىندا بەرگەن مەلۇماتىغا ئاساسلانغاندا ، دادىسى ئىمىر ھۇسىيىن قازى ھاجىمنىڭ قولىدىكىسى ئۇنىڭمۇ قولىغا ئېلىنىشى بىلەن يوقالغان .

ئابدۇخېلىل ھاجىم ئاكا بىلەن ھەپىزى خېنىملاردىن ئىبارەت ئىككى نەپەر شاھىد تەمىنلىگەن ماتېرىياللار ئەنە شۇ « شەجەرە » گە ئاساسلانغان . چۈنكى ئۇلار « شەجەرە » لەرنى ئەينى چاغدا كۆرگەن ، ئوقۇغان ۋە چوڭلارنىڭ ئاغزىدىن ئېنىق ئاڭلىغان .

يۇقىرىدا بايان قىلغانلىرىمىز دەسلەپكى ئىزدىنىشلىرىمىزنىڭ مەھسۇلى بولغانلىقى ئۈچۈن ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ ۋە نىزارى ئەۋلادلىرىنىڭ چۈشىنىشىنى ، ئىشەنچلىك ماتېرىيال ۋە يېڭى ئۇچۇرلار بىلەن تەمىنلىشىنى ئۈمىد قىلىمىز .

ئىزاھات :

1 . مەزكۇر ماقالە « قەشقەر گېزىتى » نىڭ 2001 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنىدىكى « گۈزەل دىيارىمىزدا » سەھىپىسىنىڭ 117 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان . شۇنىڭدىن كېيىنكى يېڭى ئۇچۇرلار ئاساسىدا بۇ قېتىم قىسمەن تۈزىتىش كىرگۈزۈلۈپ تولۇقلاندى .

(ئاپتور : قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە بارىن 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپتىن)

مەدەنىي ئىنسانىنىڭ سەككىز چوڭ گۇناھى

(ئاۋستىرىيە) كانراد لورېنز

ئاپتورنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى

كانراد لورېنز (Kanradlorenz) ، 1903 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ۋېنادا تۇغۇلغان . ئالىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا تېببىي ئىلىم ۋە زوئولوگىيە ئۆگەنگەن . 1934 ـ يىلى كېنىس بورگ (سابىق دېموكراتىك گېرمانىيىنىڭ بودىستام رايونى) دا سېلىشتۇرما پسىخولوگىيە پروفېسسورى بولغان ؛ 1949 ـ يىلى ئاۋستىرىيىنىڭ ئالتىن بىرگدا سېلىشتۇرما ئېتىم (ھەرىكەت) تەتقىقات ئورنىنى قۇرغان ؛ 1957 ـ 1973 ـ يىللىرى ميۇنخېن ئۇنىۋېرسىتېتىدا پەخرىي پروفېسسورلۇققا تەيىنلەنگەن ؛ 1962 ـ 1973 ـ يىللىرى ستارئىن بېگ (باۋارىيە شىتاتى) ئەتراپىدىكى سېۋېسىندا مافۇ ئىتىمچىلىك پسىخولوگىيىسى تەتقىقات ئورنىنىڭ باشلىقى بولغان ؛ 1973 ـ يىلى نوبېل تېببىي ئىلىم ۋە پسىخولوگىيە تۆرلىرى بويىچە مۇكاپاتلانغان ؛ 1947 ـ يىلى پېنسىيىگە چىققاندىن كېيىن ، ئاۋستىرىيە پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ سېلىشتۇرما ئىتىمچىلىك ئورنىنىڭ باشلىقى بولغان ؛ 1989 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ۋاپات بولغان . ئۇ زوئولوگىيىلىك خۇسۇسىيەت ئىلمى جەھەتتە چوڭقۇر تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ كىشىلەرنىڭ ھايۋانلار ۋە ئۆز ھەرىكىتىگە بولغان قارىشىنى بېيىتىپ ھەم ئۆزگەرتىپ ، « خۇسۇسىيەت ئىلمىنىڭ ئاتىسى » دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشكەن .

سۆز بېشى

بۇ ئەسەر ئەسلىدە دوستۇم ئېدۇۋارد باۋمگارتېن (Eduard Baumgarten) نىڭ 70 ياشقا كىرگەنلىكىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن خاتىرىلەش ماقالىلىرى توپلىمى سۈپىتىدە ئېلان قىلىنماقچى بولغانىدى . لېكىن بۇ ئەسەرنىڭ ماھىيىتىدىن قارىغاندا ، ئۇ ھەم بۇنداق خۇشال سورۇنلارغا باب كەلمەيتتى ، ھەم بۇ ئۇزۇن ئۆمۈر چولپانىنىڭ ئۈمىدۋار ئىندىۋىدۇئاللىقىغىمۇ ئۇيغۇن كەلمەيتتى ، چۈنكى بۇ ئەسەر ئومۇمىي ئېتىراپ قىلىغان بىر مۇگلۇق ناخشا بولۇپ ، ئۇنىڭ مەقسىتى يۈتكۈل ئىنسانىيەتنى تۆۋە قىلىش ، گۇناھىنى يۇيۇشقا دەۋەت قىلىش . بۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا ، كىشىلەر بۇ ئەسەرنى ئاتالمىش تەبشىي پەن ئەسىرى ئەمەس ، بەلكى سانت كارا ئابراھامچە ۋەز ـ نەسىھەت دەپ قارىسا بولىدۇ . ھالبۇكى بىز ئىلىم ـ پەنگە ئەھمىيەت بېرىۋاتقان مۇشۇنداق بىر دەۋردە ياشاۋاتقان ئىكەنمىز ، بۇ دەۋرنىڭ ئادەملىرى تامامەن مەلۇم كىرزىسنى كۆزىتىش ئىقتىدارىغا ئىگە .

مېنىڭ بۇ ۋەز ـ نەسىھەتلىرىم رادىئو ئىستانسىسى ئارقىلىق تارقالغاندىن كېيىن كىشى ھەيران قالغىدەك ئىنتايىن زور ئىنكاس قوزغىدى . مەن سان ـ ساناقسىز ئوقۇرمەنلەر ، ئاڭلىغۇچىلارنىڭ خەتلىرىنى تاپشۇرۇۋالدىم ، ئۇلار بۇ ماقالىلەرنىڭ كىتاب بولۇپ چىقىشىنى ئۈمىد قىلىشتى ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا نۇرغۇن دوست ـ بۇرادەرلىرىممۇ تېخىمۇ كۆپ ئوقۇرمەنلەر كۆرەلەيدىغان كىتاب چىقىرىشىمنى دەۋەت قىلىشتى .

كۈتۈلمىگەن بۇ خىل ئىنكاس ھەقىقەتەن قوشۇمچە ئىسپات سۈپىتىدە بۇ ئەسەردە ئىپادىلەنگەن ئۈمىدسىزلىك كەيپىياتىنىڭ پەقەت بىمەنە سەپسەتىدىنلا ئىبارەت ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ . ھېلىقى ئەر كىشى (ئاپتور ئۆزىنى دېمەكچى) ئۆزىنى چۆل باياۋاندىكى تەنھا پەند ـ نەسىھەت دەپ قاراپ ، ئەسلىدىكى كۆز ئالدىدا تۇرغان ئىنتايىن ئاقىلانە خالايىققا نۇتۇق سۆزلەۋاتىدۇ ! تېخىمۇ ھالقىلىق يېرى شۇكى ، ئۆز ئەسىرىنى قايتا ئوقۇۋېتىپ ، ئەينى چاغلاردا ئاز ـ تولا ئالدىن قوغدىغۇچى بولغان بىر قانچە نۇقتىئىنەزەرنى بايقىدىم ، بۇگۈنكى كۈندە ئەھۋالدىن قارىغاندا ئۇنىڭ ئالدىبۇرۇن ۋاقتى ئۆتۈپتۇ . مەسىلەن ، بۇ كىتابتا « ئېكولوگىيىدىن ئىبارەت بۇ پەننىڭ مۇھىملىقى تولۇق مۇئەييەنلەشتۈرۈلمىدى » دېيىلگەن . بۇگۈنكى كۈندە كىشىلەر ھەقىقەتەن گەپنى بۇنداق كېسىپ ئېيتمايدۇ . چۈنكى بىزنىڭ باۋارىيە شتاتىمىزدىكى « ئېكولوگىيە گورۇپپىسى » بەختىگە يارىشا نۇرغۇن مۇھىم ئاپپاراتلار ۋە تارماقلارنىڭ قوللىشى ۋە چۈشىنىشىگە ئېرىشتى .

ئاھالىلەرنىڭ پارتلىشى شۇنداقلا بىر مەھەل تەرەققىياتقا ئىنتىلگەن ئىدىئولوگىيىنىڭ خەۋپ ـ خەتەرلىرىنىمۇ بارغانسېرى كۆپلىگەن ئاقىلانە ۋە مەسئۇلىيەتچانلىقى مول كىشىلەر تونۇپ يەتتى . ياشاش ماكانىنىڭ بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىشىدىن ساقلىنىش جەھەتتە كىشىلەرمۇ نۇرغۇن تەدبىرلەرنى قوللانغانىدى . گەرچە بۇلار تولىمۇ يېتەرسىز بولسىمۇ ، لېكىن بەرىبىر كىشىلەرنى ئۈمىد تاڭ نۇرىنى كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى .

ئۇنىڭدىن باشقا جەھەتلەردە مەنمۇ ئۆزۈمنىڭ قارىشىغا تۈزىتىش كىرگۈزۈشىم كېرەك ، ئۇنى تېخىمۇ ئۈمىدۋار قىلىشىم لازىم . مەسىلەن ، ئالايلۇق ، ئىتىمچىلىك تەلىماتى ئۈستىدە توختالغان چاغدا مەن « ئۇ شۈبھىسىزكى ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى دۇچ كەلگەن ئەخلاق بىلەن مەدەنىيەتنىڭ گۇمران بولۇشىغا نىسبەتەن خېلى زور مەسئۇلىيەتنى زىممىسىگە ئېلىشى كېرەك » دەپ يازغانىدىم . شۇ پەيتلەردە قوشما شتاتنىڭ ئىچكى قىسمىدا بۇ خىل خاتا پىكىر ئېقىمىغا قاتتىق تاقابىل تۇرىدىغان سادالار بارغانسېرى ئۆرلەپ كەتتى . بۇ سادالار تۇرلۇك چەكلىمىلەرگە ئۇچرىغان بولسىمۇ ، لېكىن بەرىبىر ئوتتۇرىغا چىقتى . ئەمەلىيەتتە سۈكۈت قىلغاندىلا ئاندىن ھەقىقەتنى يوشۇرغىلى بولىدۇ . ئامېرىكىنى مەنبە قىلغان بۇ ھازىرقى زامان تارقىلىشچان مەنىۋى كېسەللىك ھەمىشە ئاز تولا توختىتىۋېلىپلا ياۋروپاغا يۇقتى . ئىتىمچىلىك (بېغىۋىرزىم ـ ھەرىكەتپەرەستلىك ئامېرىكىدا پەيدىنپەي ئاجىزلىغان پەيتتە ، ئۇنىڭ ئەكسىچە ياۋروپادىكى پسىخولوگلار ۋە جەمئىيەتشۇناسلار ئارىسىدا يامراپ كەتتى .

www.uyghurkitap.com

شۇنى ئالدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى ، بۇ خىل تارقىلىشچان كېسەل جەزمەن پەيدىنپەي يوقىلىدۇ .

يۇقىرىقىغا ئۇلاپلا ، مەن ئەۋلادلار ئوتتۇرىسىدىكى دۈشمەنلىككە كىچىككىنە بىر تۈزىتىش بەرمەكچىمەن . سىياسىي كۈچلەرنىڭ قۇتراتقۇلۇق قىلىشىغا ئۇچرىمىسىلا ، ياكى چوڭلارنىڭ ھەر قانداق سۆز ـ ھەرىكەتلىرىگە ئىشىنىشكە پۈتۈنلەي مۇمكىن بولمىسىلا ، زامانىمىز ياشلىرى جەزمەن تەبىئەتنى مەنبە قىلغان تۈپ ھەقىقەتلەرنى قوبۇل قىلىشنى خالايدۇ . ئىسلاھات روھىغا ئىگە ياش ئەۋلادلارغا بۇ كىتابنىڭ يەتتىنچى بابىدا شەرھلەنگەن ھەقىقەتكە ئىشەندۈرەلەيدىغانلىقىمغا ئىشەنچىم كامىل .

ئۆز نۇقتىئىنەزەرلىرىمنى زور كۆپ سانلىق كىشىلەرگە چۈشەندۈرەلمەيمەن دەپ قەيت قىلغان كىشى تەكەببۇرلۇقتا ئۇچىغا چىققان ھېسابلىنىدۇ . بۇ كىتابتا شەرھلەنگىنىنىڭ ھەممىسى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئۆگىنىۋاتقان دىففېرېنسىئال ۋە ئىنتېگرالنى چۈشىنىشتىن كۆپ ئاسان . بىر خىل كىرىزىسنىڭ سەۋەبى تولۇق تونۇلسىلا ئۇنىڭ زىيىنىمۇ زور دەرىجىدە ئاجىزلىشىدۇ . شۇڭا بۇ كىتابنىڭ ئىنسانىيەت دۇچ كېلىۋاتقان كىرىزىسنى ئازايتىش ئۈچۈن ، ئاز ـ تولا تۆھپە قوشالايدىغانلىقىغا ئىشەنچىم كامىل ، ھەم شۇنداق بولۇشنى ئۈمىد قىلىمەن .

1 باب ھاياتلىق سىستېمىسىنىڭ قۇرۇلمىسى

بەلگىسى بىلەن فۇنكسىيىلىك توسالغۇسى

ئارقا كۆرۈنۈشكە ئائىت بىلىم

1858 ـ يىلى ، رىچارد دارۋىن « تۈرلەرنىڭ پەيدا بولۇشى » دېگەن ئەسىرىنى ئېلان قىلدى . ئۇ دەۋر بۆلگۈچ نادىر ئەسەر دەپ تەرىپلەندى . ئۇنىڭ كىتابىدا « تۇغما قابىلىيەت » بىلەن « تىرىسىيەت » بوغۇرسىدىكى چۈشەنچە شەرھلەنگەن مەخسۇس باب بار ، ئۇنىڭدا نۇرغۇن دەلىل ـ ئىسپاتلار ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ ، ماسلىشىشنىڭ « تەبىئەتنىڭ تاللىشى » (ماسلاشقانلارنىڭ ياشىيالىشى) نىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىكى ئىسپاتلاپ بېرىلدى .

« ماسلاشقانلار » دېگىنىمىز نۇرغۇن كىشىلەر خاتا چۈشىنىۋاتقان ئەڭ كۈچلۈك بولغانلار ، جۈغى ئەڭ چوڭلار ، ياكى ھۇجۇم قىلىش خاراكتېرى ئەڭ كۈچلۈكلەر بولماستىن بەلكى شۇ تۈردە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان ئالاھىدە مۇھىتقا ئىنتايىن ماسلىشىپ ياشايدىغان ۋە كۆپىيىدىغان يەككىلىكنى كۆرسىتىدۇ .

« تۈرلەرنىڭ پەيدا بولۇشى » نەشر قىلىنىپ ئون نەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن ، دارۋىن يەنە ھازىرقى زامان پسىخولوگىيىسىگە غايەت زور تەسىر كۆرسەتكەن : « ئىنسانلارنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە جىنسىي تاللىشى » (1871 ـ يىلى) ۋە « ئىنسانلار ۋە ھايۋانلارنىڭ چىراي ئىپادىسى » (1872 ـ يىلى) دېگەن ئىككى ئەسەرنى ئارقا ـ ئارقىدىن نەشر قىلدۇردى . بۇ ئىككى ئەسەر « تۈرلەرنىڭ پەيدا بولۇشى » نىڭ ئاساسىي نۇقتىئىنەزەرلىرىگە ۋارىسلىق قىلىپ « تەبىئىي تاللىنىش » نىڭ ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ تەدرىجىي تەرەققىياتىدىكى رولىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ شەرھلەپلا قالماستىن ، بەلكى ئىنسانلار بىلەن باشقا ھايۋانلارنىڭ تۈرلىرى ۋە پسىخولوگىيىسىنىڭ پەيدا بولۇشىدىكى داۋاملىششچانلىق مەسىلىسىنى ئوتتۇرىغا قويدى ھەمدە شۇ ئارقىلىق ھازىرقى زامان « سېلىشتۇرما پسىخولوگىيىسى » نى مەيدانغا كەلتۈردى . « ئىنسانلارنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە جىنسىي تاللىشى » دېگەن كىتابتا دارۋىن مەشھۇر « ئادەم بىلەن مايمۇنسىمان ئادەمنىڭ ئورۇقداشلىق نەزەرىيىسى » نى ئوتتۇرىغا قويدى ، ھەمدە « ئىنسانلار بىلەن بىر قەدەر تۆۋەن دەرىجىلىك ھايۋانلارنىڭ پسىخولوگىيىلىك ئىقتىدارىنىڭ سېلىشتۇرمىسىنى خېلى كۆپ دائىرىدە بايان قىلدى » . ئۇ مۇنداق دەپ يازىدۇ : « ئىنسانلار بىلەن يۇقىرى دەرىجىلىك ھايۋاناتلار ئوتتۇرىسىدىكى پسىخولوگىيىلىك پەرق غايەت زور بولسىمۇ ، لېكىن بۇنداق پەرق پەقەت دەرىجە جەھەتتىلا بولىدۇ ، تۈر جەھەتتە بولمايدۇ ۋە بىز شۇنى كۆردۇقكى ، ئىنسانلار ماختىنىۋاتقان سەزگۈ ۋە بىۋاستە تۇيغۇ ، تۈرلۈك ھېسسىيات ۋە پسىخولوگىيىلىك ئىقتىدار ، مەسىلەن ، ياخشى كۆرۈش ، ئەستە قالدۇرۇش ، دىققەت قىلىش ، قىزىقىش ، دوراش ، ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىش قاتارلىقلار ئىنسانلاردىن تۆۋەن تۇرىدىغان ھايۋانلاردا بىر خىل بىخلىنىش ھالىتىدە بولىدۇ ، بەزى چاغلاردا ھەتتا ئىنتايىن تەرەققىي تاپقان ھالەتتە بولىدۇ . » بۇ قاراشنىڭ خۇسۇسىيەتشۇناس لورېنزغا كۆرسەتكەن تەسىرى ئىنتايىن زور بولدى .

گەرچە ئىنسانلارنىڭ تۇرمۇشىدىكى بارلىق تەرەپلەرگە ئىنسانلارنىڭ تۇرمۇش قۇرۇلمىسىدىن پەيدا بولغان ، ئەڭ ئالىي ھايۋاناتلاردىمۇ بولمايدىغان ئالاھىدىلىكلەر ، مەسىلەن : سۆزلەش ، ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا راۋاجلانغان شەرتلىك بەلگە تىللىرى ئارقىلىق مەدەنىيەت يەتكۈزۈش سىڭدۈرۈلگەن ، تولۇق دەلىل ـ ئىسپات بولمىغان ئەھۋاللاردا ئىنسانلارغا ئوخشىشىپ كېتىدىغان مۇددىئا ھېسسىيات ياكى ئەقىل ـ ئىدراكنى ھايۋانلارغا قوشۇپ قويۇش مۇمكىن بولمىغان بولسىمۇ ، لېكىن ئىنسانلار بەربىر تىنسان ئەمەس ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ تەدرىجىي ئۆزگىرىشىدىن بارلىققا كەلگەن جانلىق ھېسابلىنىدۇ . شۇڭا ئىنسانلار بىلەن باشقا ھايۋاناتلارنىڭ پەرقىنى تەپسىلىي كۆزىتىش زۆرۈر بولغاندەك ، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشاشلىقىمۇ سەل قاراشقا بولمايدۇ . يۇقىرى دەرىجىلىك ھايۋانلار مەسىلەن ، شىمپەنزە مەلۇم ئۇسسۇل بىلەن سايمانلارنى ئىشلىتەلەيدۇ ، بۇ ئۇسۇل قول ئىشارىتىدىن پايدىلىنىپ ئېلىپ بېرىلىدىغان ئالماشتۇرۇش ۋە ئىنسانلار تىلىنىڭ كېلىپ چىقىش مەنبەسىدىن بېشارەت بېرىدۇ . مەلۇم ئەھۋاللاردا شىمپەنزىلار مەلۇم ئۇسۇل ئارقىلىق ئۆزئارا ھەمكارلىشىدۇ . بۇ ھايۋانلەرنىڭ ئۆز ئارا تونۇشۇش مۇددىئاسىدىن دېرەك بېرىدۇ ، ئۇنىڭدىن باشقا ھايۋانلار تەدرىجىي تەرەققىيات پەلەمپىيىدە ئىنسانلارغا قانچە يېقىنلاشسا ئۇلارنىڭ نېرۋا سىستېمىسى ۋە ئىچكى ئاجرىتىش سىستېمىسىمۇ ئىنسانلارغا شۇنچە ئوخشىشىپ كېتىدۇ ؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئىنسانلارنىڭ نۇرغۇن ئىتتىم (ھەرىكەت) ئىقتىدارىمۇ تۆۋەن دەرىجىلىك ھايۋانلارغا ئوخشىشىپ كېتىدۇ ھەمدە ئوخشىشىپ كېتىدىغان فىزئولوگىيىلىك جەريانىنى ئاساس قىلىدۇ . شۇڭا ئىن

سانالارنىڭ ئۆزىدىكى پسىخولوگىيىلىك ئالاھىدىلىك ۋە ئۇنىڭ تەدرىجىي ئۆزگىرىش تارىخىنى ئومۇمىيۈزلۈك ئىگىلەشتە سېلىشتۇرۇش نۇقتىسىدا تۇرۇپ ھايۋانلارنىڭ پسىخولوگىيىسىنى تەتقىق قىلىش زۆرۈر يول ھېسابلىنىدۇ. خۇسۇسىيەتشۇناسلىق يەنە «ھايۋانلار قىلىقشۇناسلىقى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇ دەل ھايۋانلارنىڭ قىلىقىنى تەتقىق قىلىدىغان بىر پەن، ئۇنداقتا ئىنسانلار بىر تۈر سۈپىتىدە قانداق تەدرىجىي تەرەققىي قىلغان؟ ئۇنىڭ ياشاش ئىستىقبالى قانداق بولىدۇ؟

ئىنسانلار بىلەن بارلىق باشقا ئېمىتكۈچىلەرنىڭ ئاناتومىيىلىك قۇرۇلمىسى ناھايىتى ئوخشىشىپ كېتىدۇ. بولۇپمۇ فىرماتلار (مايمۇن، ئادەمسىمان مايمۇنلار) بىر - بىرىگە ئوخشىشىپ كېتىدۇ. شۇڭا ئىلىم - پەن ئالىملىرى ئىنسانلارنىڭ ئىپتىدائىي فىرماتلار دىن تەبىئىي تاللىنىش جەريانى ئارقىلىق بارلىققا كەلگەنلىكىنى قىياس قىلىشتى. گېئولوگىيە ۋە ئىنسانشۇناسلىق ئىلمىدىكى دەلىل - ئىسپاتلار شۇنى كۆرسەتتىكى، تەخمىنەن 20 مىليون يىل ئىلگىرىكى ئىنسانلارنىڭ فىرمات ئەجدادلىرى ئاسىيادىكى سۇبتۇروپىك بەلۋاغ ئورمانلىرىدا ياشىغان، دەل - دەرەخلەرنى ماكان قىلىش تۇرمۇشى ئۇلارنى نۇرغۇن جانلىقلارنى تۇتۇپ يەيدىغان ھايۋانلارنىڭ زىيانكەشلىكىدىن ساقلاپ قالغان، ھەمدە ئۇلارنى يېگىلى بولىدىغان مول مېۋىلەرگە ئېرىشتۈرگەن. لېكىن بۇنىڭدىن 20 مىليون يىل ئىلگىرىدىن تارتىپ 15 مىليون يىل ئىلگىرىكىگە قەدەر بولغان ئۈچىنچى ئىرادا كېلىمات پەيدىنپەي قۇرغاقلىشىپ، ئورمانلىقلار پەيدىنپەي شالاڭلىشىپ ئۇنىڭ ئورنىنى ئوتلاقلار ئىگىلىگەن، شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىپتىدائىي فىرماتلار پەيدىنپەي يەر ئۈستىدە ياشاشقا مەجبۇر بولغان. دەل بىز بۈگۈنكى كۈندىكى فىرماتلارنىڭ بەدىنىدىن كۆرگىنىمىزگە ئوخشاش، ئىپتىدائىي فىرماتلار يەر يۈزىدىكى جانلىقلارنى تۇتۇپ يەيدىغان ھايۋانلارنىڭ زىيانكەشلىكىگە چىش ۋە تىرناقلىرىدىن پايدىلىنىپ قارشىلىق كۆرسىتىشكە ماھىر ئەمەس ئىدى. لېكىن ئۇلار بىر قەدەر يۇقىرى دەرىجىلىك فىرماتلارغا خاس ئەقىل - پاراسەتكە، جىسىملارنى تۇتۇش ۋە ئىشلىتىش ئىقتىدارىغا، ھېچبولمىغاندا قىسقىراق ئارىلىقتا ئارقا پۇتى بىلەن مېڭىش ئىقتىدارىغا ئىگە ئىدى.

ئىككى پۇتى بىلەن يۈگۈرۈشكە ماھىر ئاشۇ فىرماتلار يېڭى مۇھىتقا ماسلىشىش يولىدا ئېلىپ بېرىلغان ھاياتلىق كۈرىشىدە ئۆزلىرىنىڭ يەردىن تېرىۋالغان يېمەكلىكلىرىنى دەل - دەرەخلەرگە ئېلىپ چىقىپ يېيەلەيدىغان بولدى. ئىككى پۇتى بىلەن يۈگۈرۈشكە ماھىر بولمىغان فىرماتلارنىڭ بەزىلىرى باشقا ھايۋانلار تەرىپىدىن تۇتۇۋېلىندى، ياكى دەل - دەرەخلەرگە يامىشىپ چىقىۋېلىپ ئاچ قالدى، يەنە بەزىلىرى باشقا ھايۋانلار بىلەن سوقۇشقان چاغدا ئارقا پۇتى بىلەن ئۆزىنى بىر قەدەر ياخشى تەڭشەپ تۇرالايدىغان، يۆتكىيەلەيدىغان ئىقتىدارنى شەكىللەندۈرۈپ ئالدى، پۇتى بىلەن تېخىمۇ ئۈنۈملۈك ھالدا سوقۇشالايدىغان بولدى. شۇنداق قىلىپ قولىغا تاش ئېلىش ۋە تاشنى چىڭ تۇتۇش «خىيالىغا كەلگەن» فىرماتلار شۇنداق قىلىش خىيالىغا كەلمىگەن فىرماتلارغا قارىغاندا تېخىمۇ كۈچلۈك سوقۇشۇش ئىقتىدارىغا ئىگە بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بىر تىغلىق تاشنى تۇتسام تېخىمۇ ياخشى بولىدىكەن دەپ ئويلاپ تاش بىلەن تىغلىق، ئۇچلۇق نەرسىلەرنى ياسايدىغان بولدى. ئۇنىڭ تاياقىدا چېگىش ئوي - پىكرى ۋە ئىقتىدارى بارلىققا كەلدى. بۇ بىرقاتار ھەرىكەتلەر قىسمەن بولسىمۇ، يەنىلا قىياس بولسىمۇ لېكىن ئۇنىڭدىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى ئۇنىڭدىن تۆۋەندىكى ئەھۋاللارنىڭ بارلىققا كېلىشى ئېھتىمالغا ناھايىتى يېقىن: تەبىئىي تاللىنىش مۇنۇلارنى ئىلگىرى سۈرگەن. (1) ئۆرە تۇرۇش، (2) تەپەككۇر قىلىش - قورال ۋە ياكى سايمان ياساشنى ئويلىيالايدىغان بولۇش، (3) مەشغۇلات ئىقتىدارى - ئۇلار سايمان توغرىسىدا ئويلىيالايدىغان بولغان ھامان سايمان ياسىيالايدىغان ۋە ئىشلىتەلەيدىغان بولۇش، بۇلار دەل ئىنسانلار بىلەن باشقا فىرماتلارنى پەرقلەندۈرىدىغان مۇھىم ئالاھىدىلىك ھېسابلىنىدۇ. ناۋادا مۇشۇ جەريان باشلىنىپ ئەڭ قەدىمكى ئادەمسىمان مايمۇننىڭ تاش قاتمىسى بارلىققا كەلگەن يىلغا قەدەر (بۇنىڭدىن 3 مىليون يىل ئىلگىرىگە قەدەر) بولغان ئارىلىقتا 15 مىليون يىل ئۆتكەن بولسا، ئۇنداقتا تەبىئىي تاللىنىشنىڭ ھازىرقى زامان ئادەملىرى بىلەن ئۇلارنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى بولغان فىرماتلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇنداق پەرقنى تامامەن پەيدا قىلالايدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلىش قىيىن ئەمەس.

ئۇنىڭدىن باشقا، تەبىئىي تاللىنىشقا ئاساسەن ئىرقلار ئوتتۇرىسىدىكى بىر قىسىم پەرقلەرنى ئىزاھلاشقا بولىدۇ. تېرە يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان بىر خىل ئەھۋال. ئادەم بەدىنىدە ۋىتامىن D نىڭ بىرىكىشى ئۈچۈن بەدەننى كۈن نۇرىغا قاقلاشقا توغرا كېلىدۇ. لېكىن كۈن نۇرىغا قاقلاش تولىمۇ زىيادە بولسا، مەسىلەن، ئىسسىق بەلۋاغلاردا تېرە راكىنى پەيدا قىلىشى مۇمكىن ھەمدە بەدەندىكى يورۇقلۇققا نىسبەتەن سەزگۈر بولغان ۋىتامىنلارنى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىتىشى مۇمكىن. قارا تېرە كۈن نۇرىدىكى زىيانلىق بولغان بىنەپشە نۇرنىڭ ئورگانىزمغا دەخلى يەتكۈزۈشىدىن ساقلىنالايدىغانلىقى تۈپەيلىدىن، كۈن نۇرى كۈچلۈك رايونلاردا ئۇنىڭ پايدىسى بار. لېكىن شىمالىي پاراللېل رايونلىرىدا ئاق تېرە روشەن ھالدا پايدىلىق، بەلكى بۇنداق تېرە كۈن نۇرى تولۇق چۈشكەن ئەھۋالدىمۇ ۋىتامىن D نى بىرىكتۈرۈشكە پايدىلىق بولۇشى مۇمكىن. بۇنداق رايونلاردا ئادەتتە كۈچلۈك كۈن نۇرىدىن مۇداپىئەلىنىدىغان قوغداش رېڭگى ھاجەتسىز، شۇڭا تېرىسى قارا كىشىلەر ئېكۋاتور رايونىدىن پەيدا بولغان، تېرىسى ئاق كىشىلەر شىمالىي رايونلاردا پەيدا بولغان.

ئىنسانلارنىڭ ئۆزلىرى پەيدا بولغان رايوندىن تەرەپ - تەرەپلەرگە تارقىلىشىغا ئەگىشىپ، شۇنداقلا يەر شارىنىڭ ئوخشاش بولمىغان رايونلىرىدا ئولتۇراقلىشىشى ئارقىسىدا، ئوخشاش بولمىغان تەبىئىي تاللىنىش بېسىمى، ئوخشاش بولمىغان ئىرق (race) نىڭ شەكىللىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. لېكىن بۇ جەريان ئوخشاش بولمىغان ئىرق (species) نىڭ بارلىققا كېلىشى بىلەن زادى كۇپايە قىلمايدۇ، چۈنكى بارلىق ئىرقلارنىڭ ھەممىسى ئۆز ئارا نىكاھلىنىپ ئەۋلاد قالدۇرالايدۇ، ئەمەلىيەتتىمۇ شۇنداق بولۇۋاتىدۇ. يېقىنقى دەۋرلەردىن بۇيان تۈرلۈك ئىرقتىكى ئادەملەر يەنە يېڭىباشتىن پەيدىنپەي شالغۇتلىشىپ كېتىۋاتىدۇ.

ئىنسانلارنىڭ تەدرىجىي تەرەققىيات ئۇسۇلى تولىمۇ ئۆزگىچە بولىدۇ. بۇنى باشقا تۈرلەرگە سېلىشتۇرغاندا ھەقىقە-

تەن ئوخشاش ئەمەس . باشقا تۈرلەر ئىچىدە ، تەبىئىي تاللىنىش ئالاھىدە كىچىك دائىرىدىكى ياشاش مۇھىتىغا ماسلىشىشنى كەلتۈرۈپ چىقارغاندىن باشقا يەنە ئۇ ئالاھىدىلىشىش (specialization) نىمۇ كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ . مەسىلەن ، زىراپە دەل ـ دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرىنى يېيىشكە ھەيران قالارلىق دەرىجىدە ماسلاشقان ، لېكىن ئۇ بۇرۇنقىدەكلا ئالاھىدىلەشكەن . شۇڭا ، دەرەخ شاخلىرى ۋە چاتقاللىقلاردا يېمەكلىك تېپىش بىلەنلا چەكلىنىپ يەر يۈزىدىكى نەرسىلەرنى زادى يېيەلمەس بولۇپ قالغان . ئوخشاشلا چۈمۈلە خورلار چۈمۈلە يېيىشكە ئىنتايىن ماسلاشقانلىقتىن ئۇنىڭغا زىيادە ماسلىشىپ كېتىپ باشقا نەرسىلەرنى زادى ئوۋلاپ تۇتالمايدىغان ۋە ياكى يېيەلمەيدىغان بولۇپ بولغان ، بۇنىڭغا ئوخشاش تۈرلەر سان ساناقسىز . ئىنسانغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ئەھۋال دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە بولىدۇ . تاللىنىش ئالاھىدىلىكى ئومۇملىشىش (genralized) ئىقتىدارىنى پەيدا قىلىدۇ . ئىنسانلار يۈكسەك دەرىجىدە تەرەققىي تاپقان ئەقىل ـ پاراسەت ۋە مەشغۇلات ئىقتىدارىغا ئىگە ، ئەمەلىيەتتە ئۇلار ھەر قانداق ئىشلارنى قىلالايدۇ . تەبىئىي ئاپەت ، رىقابەتچان تۈرلەر ، شۇنداقلا مۇھىتتىكى تۈرلۈك ئامىللارنى تەگىشىش جەريانىدا ئىنسانلار ئالاھىدىلەشكەن كىچىك دائىرىدىكى ياشاش مۇھىتىغىلا ماسلىشىدىغان دەرىجىدە تەدرىجىي تەرەققىي قىلغان بولماستىن بەلكى يەر شارىدىكى ھەر قانداق مۇھىتقا كىرەلەيدىغان ، ھەتتا ئالەم بوشلۇقىغا كىرىش ئۇسۇلى بويىچە تەدرىجىي تەرەققىي قىلالايدىغان بولدى ، تەبىئەت دۇنياسىدا ئىنسانلار بىلەن تېخىمۇ زور تالاش ـ تارتىش قىلىشقا پېتىنالايدىغان ھېچقانداق يېمەكلىك تۇتۇپ يېگۈچى ياكى رىقابەتچى يوق . ھەتتا كېسەللىكتىن ئىبارەت بۇ تەبىئىي كۈشەندىمۇ ئاھالىلەرنىڭ تەرەققىياتىنى ئۈنۈملۈك تىزگىنلىيەلەيدىغان دەرىجىگە يېتەلمەس قىلىپ بويسۇندۇرۇلدى .

ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقانداق ، ھېچبولمىغاندا ھازىر بىز ئىنسانلار بىئو ئېنېرگىيە بىلەن مۇھىت قارشىلىقى ئوتتۇرىسىدىكى ئىنتايىن زور تەڭشەسىزلىكنى كۆردۇق . بۇ خىل تەڭشەسىزلىكنىڭ نەتىجىسىدە دۇنيا ئاھالىسى تېز سۈرئەتتە كۆپىيىپ ، ئادەتتە ئاھالىنىڭ پارتلىشى (population explosion) دەپ ئاتىلىدىغان ھالەتكە يەتتى . ئۇنىڭ ئۈستىگە كۈن سايىن كۆپىيىۋاتقان ئاھالىنى قامداش ئۈچۈن ، تەبىئىي ئېكولوگىيە سىستېمىسىنىڭ ئورنىنى ئىنسانلارنىڭ تۈرلۈك جاي ئېتىزلىرى ، شۇنداقلا ئىنسانلارنىڭ پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلىدىغان باشقا سورۇنلار تەرىپىدىن كۈندىن ـ كۈنگە ئىگىلەنمەكتە . (بۇ ھەقتە يەنە كېيىنكى قىسمىدا توختىلىمىز .)

تەدرىجىي يەگگۈشلىنىش (ماسلىششچان ئۆزگىرىش ، تۈرلەرنىڭ يوقىلىشى ۋە تۈرلەرنىڭ شەكىللىنىشى جەريانىدا تەدرىجىي يەگگۈشلىنىش بىرلىكتە ھاسىل بولىدۇ) نۇقتىسىدىن قارىغاندا ، پۈتكۈل يەر شارىغا تارالغان ئىنسانلارنى تەبىئىي جەريان يەنى پۈتكۈل تەدرىجىي تەرەققىيات تارىخىدا بارلىققا كەلگەن نۇرغۇن دولقۇنسىمان ئۆزگىرىشلەرنىڭ ئاخىرقى دولقۇنى دەپ قاراشقا بولىدۇ . لېكىن بىز ئىنسانلار مەيداندا تۇرۇپ بۇ ئاخىرقى دولقۇننى ئۇزاققا سوزۇلىدىغان ياكى ئىنتايىن ئۇزاق داۋاملىشىدىغان دولقۇن دەپ قارىشىمىز لازىم . ئەپسۇسلىنارلىقى ئېكولوگىيە ياكى تەدرىجىي تەرەققىيات نەزەرىيىسىدە ئىنسانلار تەدرىجىي تەرەققىياتنىڭ ئاخىرقى نەتىجىسى ياكى ئەبەدىي ئۆلمەيدىغان تۈر دەيدىغان تەسەۋۋۇرنى قوللايدىغان ھېچقانداق نەرسە يوق . ئەمەلىيەتتە ، نۇرغۇن بېشارەتلەر شۇنى كۆرسەتتىكى ، ئىنسانىيەتنىڭ ئۆمرى قىسقا بولۇشى مۇمكىن ، ھېچبولمىغاندا تېخنىكا جەمئىيىتىدىكى ئىنسانلار شۇنداق بولىدۇ . نېمە ئۈچۈن شۇنداق بولىدۇ ؟

بىرىنچى ، ئىنسانلار پەيدا قىلىۋاتقان نۇرغۇن ئۆزگىرىشلەرنىڭ دەرىجىسى ئەڭ چوڭ بولۇۋاتىدۇ . ئالدىنقى تەدرىجىي تەرەققىيات ئۆزگىرىشى نەچچە مىليون يىل داۋاملاشتى . شۇڭا ئاستا كېتىۋاتقان قايتۇرما ماسلىشىش جەريانى ۋە يېڭى تۈرنىڭ تەرەققىياتى تۈرلەرنىڭ يوقىلىشىنى يوققا چىقاردى . شۇنىڭ بىلەن ئېكولوگىيە سىستېمىسى تەدرىجىي ئۆزگىرىش جەريانىدا نىسپىي تەكشى ھالەتنى ساقلاپ قېلىۋەردى . يەنى بىر تەرەپتىن ، ئىنسانلار پەيدا قىلغان بۇ روشەن ئۆزگىرىشلەر پەقەت يېقىنقى 200 يىل ئىچىدىلا بارلىققا كەلگەن ، بۇنىڭدىن 200 يىل ئىلگىرى تېخنىكا ئىقتىدارىنىڭ كەملىكى تۈپەيلىدىن ئىنسانلار نىسپىي ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭ ھالەتتە ياشايتتى . ئۇنىڭدىن باشقا چاتقاللىقلار ، ئورمانلار ۋە يايلاقلار ئېتىزلارغا ، شەھەر ـ بازارلارغا ۋە ئاپتوموبىل توختاش مەيدانلىرىغا ئايلاندۇرۇۋېتىلگەنلىكتىن ، ئۆزگىرىش سۈرئىتىمۇ تېزلەشتى . ئۆزگىرىش دەرىجىسى ئادەتتە غايەت زور بولدى . بۆلۈنۈش ، سىرتقى جايلاردىكى تۈرلەرنىڭ كىرگۈزۈلۈشى ، تۇتۇپ يەيدىغان ھايۋانلارنىڭ يوقىلىشى ، ئوت ـ چۆپ دورىلىرى ۋە دېھقانچىلىق دورىلىرىنىڭ ئىشلىتىشىمۇ پەۋقۇلئاددە ئۆزگىرىشلەرنى پەيدا قىلماقتا . بۇ ئۆزگىرىشلەر نەتىجىسىدە تۈرلەر كىشىنى ئېچىندۇرىدىغان ھالەتتە تېز يوقالماقتا . ئىستاتىستىكا مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا ، دۇنيادا يوقىلىش ئالدىدا تۇرغان تۈرلەر تىزىملىكىدە تەخمىنەن 1000 خىل ھايۋان ۋە نەچچە مىڭ خىل ئۆسۈملۈك يوقىلىش گىردابىغا بېرىپ قالغان . شۇنداقلا يوقىلىش گىردابىغا بېرىپ قالغان تۈرلەر سانى ھەريىلى كۆپەيمەكتە . تۈرلەرنىڭ يوقىلىش سۈرئىتى كەلگۈسىدىكى تۈرلەرنىڭ كۆپىيىش سۈرئىتىگە قارىغاندا كۆپ تېز بولماقتا .

بىز ئىنسانلار پەيدا قىلىۋاتقان تۈرلۈك ئۆزگىرىشلەرنىڭ سۈرئىتى ئىنتايىن تېز بولغاچقا يېڭى تۈرلەرنىڭ تەرەققىياتى ئاشۇ بوشلۇقلارنى تولدۇرۇشقا ئۈلگۈرەلمەيۋاتىدۇ ، شۇنداقلا ئىنسانلارنىڭ كىچىك دائىرىدىكى ياشاش مۇھىتىغا ماسلىشالايدىغان تۈرلەر ناھايىتى ئاز . مەسخىرىلىك بولغىنى شۇكى ، بۇ خىل ياشاش ئىقتىدارىغا ئىگە بولغان ئاز ساندىكى تۈرلەرنىڭ نۇرغۇنى دەل ئىنسانلار يوقىتىشنى ئارزۇ قىلىپ كېلىۋاتقان داگلىق زىيانلىق جانلىقلار بولۇپ ، بۇ زىيانلىق جانلىقلار چاشقان ، زىرائەت يەيدىغان كېپىنەك ، سۇۋەرەك ـ تاراقان ، قارا تورغاي ، قۇشقاچ ، مامكاپ ، كاپكاپ ، ئاجروزىيە قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بۇ زىيانلىق جانلىقلارنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە يوقىتىش كۆپ چاغلاردا زەھەرلىك خىمىيىلىك ماددىلارنى ئىشلىتىشكە بېرىپ تاقىلىدۇ . بۇ زەھەرلىك خىمىيىۋى ماددىلار بىئوسفېرا تەڭپۇڭلۇقىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ بۇزۇۋېتىش يوشۇرۇن ئىقتىدارىغا ئىگە .

قىسقىچە ئېيتقاندا ، بىئوسفېرادا يۈز بېرىۋاتقان ئۆزگىرىشلەرنىڭ بۇنچىۋالا تېز بولۇشى بىزنى كەلگۈسىدىكى ئاقىۋەتنى زادى مۆلچەرلىيەلمەيدىغان قىلىپ قويىدى . شۇڭا نۇرغۇن ئېكولوگلار بىئوسفېرادىكى ئاساسىي تەڭپۇڭلۇقنى مۇشۇنداق ئۆزگىرىش ئارقىسىدا يەر شارىدىكى ئادەمنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بارلىق جانلىقلارنىڭ ئۆزلۈك - كېسەل يوقىلىشىدىن ئەنسىرەشمەكتە .

ئىككىنچى ، ئىنسانلارنىڭ ئېكولوگىيە سىستېمىسىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ئاددىيلىق يوشۇرۇن خەۋپ - خەتەر بولىدۇ . ئېكولوگىيە سىستېمىسىدىكى تۇراقلىق بىر مۇرەككەپ يېمەكلىك تورىدىكى ئۆز ئارا تەسىر كۆرسىتىۋاتقان نۇرغۇن تورلار ئارقىلىق قولغا كېلىدۇ . ئاددىي يېمەكلىك زەنجىرى ئەسلىدە تۇراقسىز ئىدى . ئاسانلا زور ھەجىمدە تەۋرىنىش يۈز بېرەتتى . شۇڭا ئىنسانلارنىڭ ئېكولوگىيە سىستېمىسى ئەمەلىيەتتە بىر نەچچە خىل ئاز ساندىكى زىرائەتلەر ۋە ھايۋاناتلار ئاساسىغا قۇرۇلغان . شۇڭا ئەسلىدىلا تۇراقسىز ئىدى . يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى پەقەت زىيانلىق جانلىقلارنىڭ يامرىشىنى ئۈنۈمى زور خىمىيىۋى ماددىلارنى كۆپلەپ ئىشلىتىشكە تايىنىپ توسقاندىلا ئاندىن ئاجىز تەڭپۇڭلۇققا ئېرىشەلەيدۇ . بۇ خىمىيىۋى ماددىلار ئېكولوگىيىلىك قالايمىقانچىلىق پەيدا قىلىپ ، ھەممىشە زىيانلىق جانلىقلار مەسىلىسىنى تېخىمۇ ئېغىرلاشتۇرۇۋېتىدۇ ، يەنە ئۆسۈملۈكشۇناسلار بىزنى مۇنداق دەپ ئاگاھلاندۇرماقتا . : بىزدە تېخى ئۈنۈملۈك ئالدىنى ئېلىش ، تىزگىنلەش ئۇسۇلى بولمىغان زىرائەتلەردىكى كېسەللىك ئاپتىننىڭ ئۇشتۇمتۇت يامراپ كېتىشى تۈپەيلىدىن بىر پەسىلدە دۇنيانىڭ ئاشلىق بىلەن تەمىنلىشى روشەن ھالدا ئازىيىپ كېتىشى مۇمكىن . ئىنسانلارنىڭ تۇراقلىق ئېكولوگىيە سىستېمىسى بىئوسفېرادىكى باشقا تۈرلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى تەڭشەش ۋە مۇۋازىنەتكە موھتاج ، ھەم شۇنىڭغا باغلىق ، بۇنىڭدىن باشقا تۈرلەرنى ۋە ئېكولوگىيىلىك سىستېمىنى قوغداشنىڭ مۇھىملىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ .

ئۈچىنچى ، كەيياب ئېگىزلىكىدىكى بۇغا ئۆزىنى تۇتۇپ يەيدىغان ھايۋاندىن كېيىنكىگە ئوخشاش (ئىككىنچى باب ئارقا كۆرۈنۈش بىلىملىرىدىن تەپسىلى كۆرۈۋېلىڭ) نۇرغۇن دەلىل - ئىسپاتلار شۇنى كۆرسەتتىكى ، ھازىر يۈز بېرىۋاتقان ئاھالىنىڭ كۆپىيىشى مۇقەررەر ھالدا تەبىئىي بايلىق مەنبەلىرىنى زىيادە خورىتىۋېتىدۇ . ئۇنىڭ ئاخىرقى نەتىجىسى بۇغلارنىڭ جىددىي كۆپىيىشى بىلەن ئۆسۈملۈكلەرنىڭ زىيادە غاجىلىپ تۈگىگىنىدەك ئەھۋالدىن ھېچقانچە پەرقلەنمەيدۇ . دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا چارۋا ماللارنىڭ زىيادە بېقىلىشى تۈپەيلىدىن نەچچە مىليون گېكتار كېلىدىغان يايلاقلار گىيا ئۈنمەس جايلارغا ئايلىنىپ قالدى ، سەھرايى كەبىرنىڭ جەنۇبىدىكى بىر رايوندا ياىلاققا تايىنىپ جان باقىدىغان كىشىلەر ۋە چارۋا ماللار ئېغىر ئاچارچىلىققا دۇچ كەلدى .

ئۇنىڭدىن باشقا بىزنىڭ تېخنىكا جەمئىيىتىمىز نېفىت ۋە تەبىئىي گازنى كۈنسايىن كۆپەيتىپ ئىشلىتىشكە تايىنىپ راۋاجلانماقتا ۋە ئۆزىنى ساقلاۋاتىدۇ ، ھالبۇكى نېفىت بىلەن تەبىئىي گاز روشەن ھالدا چەكلىك بولغان ، ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولمايدىغان بايلىق مەنبەسى ھېسابلىنىدۇ . بەئەينى زىيادە مال چارۋا باققانغا ئوخشاش ، ئەگەر بايلىق مەنبەلىرى خوراپ تۈ-

گىسە ، ئۇنىڭ ئاقىۋىتى زامانە ئاخىر بولغانغا ئوخشاش بولىدۇ .

دېمەك ، ئىنسانلار باشقا تۈرلەر ۋە ئېكولوگىيە سىستېمىسىغا ماسلىشىدىغان ئاخىرقى تىزگىنلەش ۋە مۇۋازىنەتكە مۇقەررەر يۈزلىنىدۇ . بۇ ئەھۋالغا سەل قارالسا ، تېخنىكىنى ئىگىلىگەن ئىنسانلار پەقەت يەر شارىدىكى تەدرىجىي تەرەققىيات تارىخىدا ، تېز كېلىپ ، تېز كېتىدىغان مېھمانغا ئايلىنىپ قالىدۇ . بىراق ، بەختىمىزگە يارىشا كىشىلەر ئېكولوگىيە سىستېمىسىدىكى بۇ رېئاللىقلارغا سەل قارىمىدى . بىز ئىنسانلار ھەقىقەتەن ئاجايىپ قالتىس ئەقىل - پاراسەت ۋە ماھارەتتىن ئىبارەت بىر قىسىم ئىجادىيەت ئالاھىدىلىكلىرىگە ئىگىمىز ؛ بىز بۇ ئالاھىدىلىكلەر ئارقىلىق جەمئىيىتىمىز ۋە تۇرمۇش ئۇسۇلىمىزنى تەڭشەيدىغان يوشۇرۇن كۈچكە ئىگىمىز ؛ بىز تۈرلۈك ئېكولوگىيە دائىرىسىدە ياشىيالايمىز ، ھەمدە بىئوسفېرادىكى باشقا تەرەپلەر بىلەن تەڭپۇڭلۇقنى ساقلىيالايمىز . بۇ ئاساسەن تاللاش مەسىلىسى بولۇپ ، بىز شەخسلەر ۋە جەمئىيەت ياكى بولمىسا زىيادە چارۋا مال بېقىش ۋە ئېكولوگىيىلىك تۇراقسىزلىقنى كۈنسايىن ئېغىرلىتىش يولىدا داۋاملىق كېتىۋېرىمىز ، ياكى بولمىسا ئۆزىمىزنى چەكلەپ كىيىم - كېچەك ، يېمەك - ئىچمەك ، تۇرالغۇ جاي ، قاتناش قاتارلىق ئېھتىياجىمىزنى ئىنسانلارنىڭ ئېكولوگىيە سىستېمىسى بىلەن بىئوسفېرادىكى باشقا سىستېمىلارنىڭ تەڭپۇڭلۇقىنى ساقلاشقا كاپالەت بېرەلەيدىغان قىلىمىز . (« مۇھىت ئىلمى » گە قاراڭ)

دارۋىننىڭ تۈرلەرنىڭ پەيدا بولۇشى توغرىسىدىكى تەلىماتى دۇنياغا كەلگەندىن كېيىن ، بارلىق بىئولوگىيە پەنلىرىگە باب كېلىدىغان بۇ خىل نەزەرىيە ھاۋاناتلار ۋە ئىنسانلارنىڭ ھەرىكەتلىرىنى تەتقىق قىلىشقىمۇ تەتبىق قىلىنىدىغان بولدى ، شۇنىڭ بىلەن « خۇسۇسىيەتشۇناسلىق » دېگەن پەن بارلىققا كەلدى . خۇسۇسىيەتشۇناسلىقنىڭ كېيىنكى چاغلاردا كىشىنى شۇنچىۋالا ئۆزىنى جەلپ قىلغۇدەك بولۇپ ئۆزگىرىشىدىكى سەۋەبىنى ئىتتىمچىلىك (بېخۋېرىزم) ① تارىخىدىن ئىزدەشكە بولىدۇ . بۇ نۇقتا ئۈستىدە بىز كېيىنكى بابتا توختىلىمىز . خۇسۇسىيەتشۇناسلىق ھايۋاناتلار ۋە ئىنسانلارنىڭ ھەرىكىتىنى بىر خىل سىستېما فۇنكسىيىسى دەپ قارايدۇ . بۇ خىل سىستېمىنىڭ مەۋجۇتلۇقى شۇنداقلا ئالاھىدە شەكلىنىڭ بارلىققا كېلىشىدىكى تۆھپە تارىخقا - تۈرلەر سىستېمىسىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە ، ② يەككە تەننىڭ بارلىققا كېلىشىگە ، ③ شۇنداقلا ئىنسانىيەتنىڭ مەدەنىيەت تارىخىغا ، تەرەققىيات جەريانىغا مەنسۇپ ، بۇ يەردە ئەڭ ھالقىلىق مەسىلە شۇكى : « نېمىشقا بىر سىستېما ئۇنداق بولماي مۇنداق بولىدۇ ؟ » پەقەت بۇ خىل تەرەققىيات جەريانىنى ئوبيېكتىپ شەرھلەش ئارقىسىدا ئاندىن ئۇنىڭغا مۇۋاپىق جاۋاب تاپقىلى بولىدۇ .

ئورگانىزم پەيدا قىلىدىغان سەۋەبلەر ناھايىتى كۆپ ، مۇشۇ بارلىق سەۋەبلەر ئىچىدە گېننىڭ ئىرسىيەتلىك

ئۆزگىرىشى ، ④ ۋە يېڭىۋاشتىن بىرىكىش جەريانىدىن باشقا تەبىئىي تاللىنىش ئەڭ مۇھىم رول ئوينايدۇ ، ئۇ ئورگانىزمدا « ماسلىشىش » ⑤ نى پەيدا قىلىدۇ . ئوبيېكتىپ مۇھىتنىكى ئۆزرنىڭ ياشىشىغا نىسبەتەن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان ئۇچۇرلارغا ئېرىشىدۇ . ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا ، « ئوبيېكتىپ مۇھىتقا ئائىت بىلىملەرگە ئېرىشىدۇ » .

ئېكولوگىيىلىك مۇھىتقا ماسلىشىش ئارقىلىق پەيدا بولىدىغان بۇنداق قۇرۇلما ۋە فۇنكسىيىلەر جانلىقلارغا خاس بولۇپ ئانورگانىك ساھەدە ئۇ مەۋجۇت ئەمەس . بۇ تەتقىق قىلىنغۇچىلارنى مۇنداق بىر مەسىلىگە يەنى : «نېمە مەقسەت بىلەن ؟ » دېگەن سوئالغا يۈزلىنىشكە مەجبۇر قىلدى . بۇ مەسىلە فىزىئولوگلار بىلەن خىمىكلارغا تونۇشلۇق ئەمەس ، چۈنكى ، بىئولوگلار بۇ سوئالنى قويغان چاغدا ، ئۇلار ئىدىئالىستىك « مەقسەت نەزەرىيىسى » ، ⑥ ئۈستىدە ئىزدەنمەستىن ، بەلكى بىر خىل ئالاھىدىلىك ۋەكىللىك قىلىدىغان تۈرنى تېپىپ خۇسۇسىيىتىنى ساقلاپ قېلىش كويىدا بولىدۇ . مەسىلەن : بىز مۈشۈكنىڭ تىرناقلىرى نېمە ئۈچۈن ئەگرى بولىدۇ دەپ سورىغىنىمىزدا « چاشقان تۇتۇشى ئۈچۈن » دېگەن جاۋابنى ئالىمىز ، مانا بۇ دەل « مۈشۈكنىڭ تىرناق شەكلى مۈشۈكنىڭ قايسى خىل تۈرگە ۋەكىللىك قىلىپ ئىقتىدارىنى ساقلايدۇ » دېگەن سوئالغا بېرىلگەن ئاددىي جاۋاب .

ئەگەر كىشىلەر مۇشۇنداق تەتقىقات بىلەن ئۇزاق مۇددەت شۇغۇللانسا ، جانلىق مەۋجۇداتلارنىڭ ئالاھىدە قۇرۇلمىسى بىلەن ئىتتىم (ھەرىكەت) ئەندىزىسى تەرەپكە ئائىت سوئاللارنى ئارقا ـ ئارقىدىن ئوتتۇرىغا قويسا ؛ يەنە ئەگەر ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بولغان ، كىشىنى قايىل قىلىدىغان جاۋابقا ئارقا ـ ئارقىدىن ئېرىشەلمىگەن بولسا كىشىلەر بۇ خىل قاراشقا ماھىل بولغان بولاتتى . چېكىنىش ، مۇرەككەپ ، ئاجايىپ ـ غارايىپ فورماتسىيە قۇرۇلمىسى شۇنداقلا ھەرىكەتلەرنىڭ شەكىللىنىشمۇ تاللاش ۋە ماسلىشىش ئارقىلىق ئورۇندىلىدۇ . ھالبۇكى ئەگەر مەدەنىيەت ئىنسانلارنىڭ مەلۇم مۇقىم ھەرىكەت تەلىپى توغرىسىدا « نېمە مەقسەت بىلەن » دېگەن سوئالنى ئوتتۇرىغا قويسا كىشىلەر بۇ خىل قاراشنىڭ توغرىلىقىدىن گۇمانلىنىدۇ . ئىنسانلار نېمە ئۈچۈن ئەۋلادلىرىنى چەكلىمىسىز ھالدا كۆپەيتىدۇ ؟ نېمە ئۈچۈن رىقابەت بىلەن تەلۋىلەرچە مەپتۇن بولىدۇ ؟ نېمە ئۈچۈن قورال ـ ياراغلارنىڭ سانى بىلەن كۈچ ـ قۇدرىتى ئۈزلۈكسىز ئاشۇرۇلىدۇ ؟ نېمە ئۈچۈن شەھەرلەشكەن ئىنسانلار ئاجىز ھالەتكە چۈشۈپ قالىدۇ ؟ ۋەھاكازالار . ئەگەر كىشىلەر يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ كۆزەتسە ۋە پىكىر يۈرگۈزسە شۇنى بايقىيالايدۇكى ، ئىنسانلارنىڭ ئالاھىدە سەۋەنلىكلىرىنىڭ ھەممىسى ئىنسانلارنىڭ بەزى ئەسلىدە راۋاجلاندۇرۇشقا بولىدىغان ، تۈرلەرگە ئىگە قىممىتىنى ساقلاپ قالىدىغان ھەرىكەت مېخانىزمىغا كاشىلا قىلدى ، ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا ، بۇ سەۋەنلىكلەرنىڭ ھەممىسى كېسەللىك ھالىتى ، نورمالسىز ھالەتتىن بولدى ، ئىنسانلارنىڭ ئىجتىمائىي ھەرىكىتى ئورگانىك سىستېمىدىن ئىبارەت مۇشۇ ئاساسقا بەرپا قىلىنغان بولىدۇ . بۇ سىستېما ⑧توغرىسىدىكى تەھلىل تەبىئىي پەن ئالىملىرىنىڭ ئەڭ قىيىن ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا خىرىس خاراكتېرى ئەڭ زور خىزمىتى ھېسابلىنىدۇ . چۈنكى ئورگانىك سىستېمىنى دۇنيا بويىچە ئەڭ مۇرەككەپ دەپ قەتئىي مۇئەييەنلەشتۈرۈپ ئېيتىشقا بولىدۇ . ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىنسانلارنىڭ ھەرىكىتى يەنە نۇرغۇنلىغان نورمالسىز ھادىسىلەرنىڭ قوشۇلۇشى ، بۇرمىلىنىشى ئارقىسىدا ئەسلىدە چەكسىز قىيىن بولغان تەۋەككۈلچىلىك خىزمىتى تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس ھالەتكە كېلىپ قالىدۇ . ھالبۇكى بۇنى تېخى ئەڭ يامان دېگىلى بولمايدۇ . چۈنكى ئورگانىك سىستېمىنى تەھلىل قىلىشتەك بۇ خىزمەتكە نىسبەتەن ئېيتقاندا ئەڭ زور كاشىلا شۇكى ، سىستېمىنىڭ فاتولوگىيىلىك قالايمىقانچىلىقى تولا چاغلاردا بۇ سىستېمىنىڭ ئاچقۇچىنى ئىگىلەيدۇ . يەنى مەلۇم فاتولوگىيىلىك قالايمىقانچىلىق كېسەللىكنى پەيدا قىلغاچقا ، تەتقىقاتچى خادىملار شۇندىلا بىر خىل مۇھىم بولغان ئورگانىك سىستېمىنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا دىققەت قىلىدۇ . بۇ نۇقتا توغرىسىدا بىز فىزىئولوگىيە تەرەققىياتى تارىخىدىن ئۇنى ئىسپاتلايدىغان نۇرغۇن مىساللارنى تاپالايمىز . مەسىلەن ، ئې . ت كوخېر (E • T kocher) قالقانسىمان بەزنى ئېلىپ تاشلاش ئارقىلىق كۆزپۈلتىيىشچان قالقان بەز ئىششىقى كېسەلنى داۋالاش سىنىقى ئېلىپ بارغان چاغدا ، ئۇ كالتسىينىڭ ئالمىشىشىنى تەڭشەش رولىنى ئوينايدىغان قالقان يان بېزىنىمۇ بىللە ئېلىۋەتكەنلىكتىن بىمارنىڭ قول ـ پۇتلىرى تىترەيدىغان ، قورۇلىدىغان بولۇپ قالغان ، بۇ خىل زىيادە بولغان قالقان بەزنى ئېلىپ تاشلاش ئوپېراتسىيىسى « قالقان بەز يوقىلىش خاراكتېرلىك كافېكسىيە » (قاقشاللىشىش) دىن ئىبارەت بىر خىل يېڭىدىن كېسەللىك پەيدا بولۇپ ، ئۇ يودنىڭ كەمچىل بولۇشىدىن كېلىپ چىققان دۆتلۈك كېسىلى ، ئۇنىڭ شىلمىشىق ئىششىق بىلەن ئىنتايىن روشەن ھالدا ئوخشىشىپ كېتىدىغان جايلىرى بار . بۇنىڭدىن مۇنداق بىر خۇلاسە چىقىدۇ : ئىچكى ئاجرالما بەزلىرى بىر سىستېما ھاسىل قىلغان ، سىستېمىدىكى بارلىق ئەزالار ئۆز ئارا تەسىر كۆرسىتىدۇ . قانغا ماد-

دىلارنى ئاجرىتىپ بېرىدىغان ھەر بىر خىل ئىچكى ئاجرالما بەزىلىرى پۈتكۈل ئورگانىزمغا نىسبەتەن ئالاھىدە رول ئوينايدۇ . مەسىلەن ، ماددا ئالماشتۇرۇش رولى ، يېتىلىش رولى ، ھەرىكەت رولى ۋە ھاكازالار . بۇ خىل ئاجرالمىلار ھورمون دەپ ئاتىلىدۇ . بۇ خىل گورمونىنىڭ رولى بەلكى تامامەن قارمۇ قارشى بولۇشىمۇ مۇمكىن ، يەنى « قارمۇ قارشىلىق رولى » نى ئوينىشى مۇمكىن ، بۇ نۇقتا بىلەن ئىككى پارچە مۇسكۇلنىڭ تەڭشەش رولى بوغۇملاردا مەلۇم ھەرىكەتنى پەيدا قىلغىنىغا ئوخشايدۇ . ھورمون مۇۋازىنەتلىك ھالەتنى ساقلىسىلا ، كىشىلەر ئىچكى ئاجرالما بەز سىستېمىسىنىڭ بىر ئالاھىدە فۇنكسىيەگە ئىگە ئەزالاردىن تەركىب تاپقانلىقىغا دىققەت قىلمايدۇ . شۇڭا ئىچكى ئاجرالمىلار تەڭپۇڭلۇقنى يوقاتقان ھامان ، پۈتكۈل ئورگانىزم بەلگىلىك قىممەت (« نەزەرىيىۋى قىممەت » دەپمۇ ئاتىلىدۇ) دىن چەتنەپ كېتىشى مۇمكىن . يەنى ئادەم كېسەل بولۇپ قېلىشى مۇمكىن . قالقان بەز ھورمىنى كۆپىيىپ كەتسە قالقان بەز پەيدا بولىدۇ . ئازراق بولۇپ قالسا شىلىمشىق ئىششىق پەيدا بولىدۇ .

قايسى خىل ئۇسۇل ئىنسانلارنىڭ تۇرتكىلىك كۈچىنىڭ ⑨بارلىق سىستېما تەرەپلىرىنى تەتقىق قىلىشقا ئەڭ باب كېلىدىغانلىقى توغرىسىدا ئىچكى ئاجرالما سىستېمىسى ۋە ئۇنى تەتقىق قىلىش مۇددىئاسى بىزگە ئىنتايىن قىممەتلىك ئىلھام بەردى . ئەلۋەتتە ، پۈتكۈل تۇرتكىلىك كۈچ سىستېمىسىنىڭ قۇرۇلمىسى ئىنتايىن چىگىش ۋە مۇرەككەپ بولىدۇ ، ئىچكى ئاجرالما سىستېمىسى ئۇنىڭ ئىچىدىكى پەقەت بىر تارماق سىستېمىدىنلا ئىبارەت خالاس . ئىنسانلارمۇ نۇرغۇنلىغان مۇستەقىل تۇرتكىلىك كۈچ مەنبەسىگە ئىگە . ئۇنىڭ نۇرغۇنلىرى « توغما قابىلىيەت »(10) گە مەنسۇپ . ئىنسانلارنى توغما قابىلىيىتى ناچارلاشقان جانلىق دەپ تەسۋىرلەش خاتا . گەرچە ئىنسانلارنىڭ ئۆگىنىش ئىقتىدارى بىلەن ھۆكۈم قىلىش ئىقتىدارىنىڭ ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، ئىنسانلارنىڭ مۇقىم ئىتتىم ئەندىزىسىدىمۇ بەزى ئۆزگىرىشلەر بولغان بولسىمۇ ، لېكىن ، يۇكسەك دەرىجىدە تەدرىجىي تەرەققىي قىلغان ئېمىتكۈچى ھايۋانلارنى تەتقىق قىلىش ئورنى قولغا كەلتۈرگەن تەجرىبىلەرگە ئاساسەن شۇنى قىياس قىلىشقا بولىدۇكى ، ئىنسانلارنىڭ توغما قابىلىيەت تۇرتكىلىك كۈچى ھايۋانلارغا قارىغاندا ئاز ئەمەس ، بەلكى كۆپ بولىدۇ . شۇڭا ، بىز سىستېما تەھلىلگە مۇناسىۋەتلىك ھەر قانداق تەتقىقات ۋە تەجرىبە بىلەن شۇغۇللانغان چاغدا بۇ نۇقتىنى نەزەردە تۇتۇشىمىز شەرت . مەلۇم فاتالوگىيىلىك نورمالسىز ھەرىكەتلەر ئۈستىدە باھالاش ئېلىپ بارغان چاغدا بۇ ئىنتايىن مۇھەم . مەشھۇر نېرۋا كېسەللىكلىرى ئالىمى روناڭد . خارگرىۋېس (Ronald . Hargreares) ماڭا يازغان خېتىدە ھەقىقىي نېرۋىسىدىن ئاداشقان كېسەللەرگە دۇچ كەلگەندە ئۆزىنىڭ ئوخشاش ۋاقىتتا ئىككى سوئالنى ئوتتۇرىغا قويىدىغانلىقىنى ئېيتقانىدى . بىرىنچى سوئال : بۇ كېسەللەردە نورمال توغما قابىلىيەت ھەرىكىتى قايسى ؟ ئىككىنچى سوئال : بۇ خىل نورمالسىزلىق قايسى تىپقا كىرىدۇ ؟ بولۇپمۇ بۇ خىل نورمالسىزلىقنىڭ قىسمەن ئەزالارنىڭ فۇنكسىيىسىنىڭ مەشغۇلاتى ياكى فونكسىيىسىنىڭ تولۇق بولماسلىقى سەۋەبىدىن كېلىپ چىققان - چىقمىغانلىقىغا دىققەت قىلىش كېرەك . مۇرەككەپ ئورگانىزمدىكى ئەزالار ئوتتۇرىسىدا ئىنتايىن قويۇق ئۆز ئارا تەسىر بولغاچقا ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى فۇنكسىيە چەك - چېگرىسىنى بەلگىلەش ئىنتايىن قىيىن . شۆبە سىستېمىلارنىڭ قۇرۇلمىسىغا ئىنتايىن ئېنىق ھالدا تەبىر بەرگىلىمۇ بولمايدۇ . بۇ نۇقتىدا فائول ۋېيس (paulweiss) نىڭ مەشھۇر ئەسىرى « مۇئەييەنلىك نەزەرىيىسى » دېگەن كىتابىدىكى شۆبە سىستېما توغرىسىدىكى : « بىر سىستېما بارلىق تەركىبىي قىسىملارنىڭ يۇكسەك دەرىجىدە بىرلىككە كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ نەتىجىسى » دېگەن بايانى چۈشەنىشكە بولىدۇ .

ئىنسانلارنىڭ تۇرتكىلىك كۈچىمۇ شۇنداق بولىدۇ . ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندىمۇ ئۇ « ئۆچمەنلىك » ، « مۇھەببەت » ، « دوستلۇق » ، « ساداقەت » ، « گۇمان » ، « غەزەپ - نەپرەت » ، « بويسۇنۇش » ، « ئىشەنچ » قاتارلىق سۆزلەر بىلەن ئىلىم - پەن ئالىملىرى دەۋاتقان « تاجاۋۇزچىلىق خاراكتېرى » ، « تەبىقىچىلىك » ، « تېررىتورىيە ئىگىلەش خاراكتېرى » شۇنداقلا « ھۇجۇم قىلىش تۇرتكىلىك كۈچى » ، « قېچىپ كېتىش تۇرتكىلىك كۈچى » ، « جىنىس تۇرتكىلىك كۈچى » قاتارلىقلارنىڭ ھېچقانداق ئوخشىمايدىغان يېرى يوق . ھەممىسىدە « بىر بەلگىلەنگەن ھەرىكەتنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ئىچكى - تاشقى ھالەت » تەسۋىرلەنگەن . مەسىلەن ، بىز « تۇيغۇ سەزگۈرلۈكى » دېگەن ئادەتتىكى كىشىلەر قوللىنىدىغان سۆز بىلەن چوڭقۇر بولغان پسىخولوگىيىنى بىرلەشتۈرسەك بولىدۇ ، يەنى ھايۋاناتلارنى كۆزىتىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئىلىم - پەن ئالىملىرى دەۋاتقان « بىۋاستە تۇيغۇ »(11) بىلەن بىرلەشتۈرسەك بولىدۇ . ھازىر بىز ئالدى بىلەن ئىنسانلارنىڭ روھىي ھالىتى بىلەن نەپەس ھەرىكىتىنى بىلدۈرىدىغان ھەر بىر سۆز ئاتالغۇسى بىلەن مەلۇم بىر تۇرتكىلىك كۈچ سىستېمىسى ئۆز ئارا ماسلاشقان بولسۇن . ۋاقىتنچە ئۇ

بىرىپ تاقىلىدىغان تۈرتكىلىك كۈچنىڭ قايسىسى تۇغما بولغانلىقىنى ، قايسىسىنىڭ كېيىن ئادەتلەنگەنلىكىنى ۋاقتىنچە نەزەردە تۇتمايلى دەپ قىياس قىلايلى ،بىز شۇنداق قىياس قىلالايمىزكى ، ھەر بىر خىل تۈرتكىلىك كۈچنىڭ ھەممىسى تەرتىپلىك بولىدۇ ، مەشغۇلاتى ماسلاشقان ، سىستېمىلىق ، بىرى كەم بولسا بولمايدىغان بىر تەركىبىي قىسىم بولىدۇ . « نەپرەتلىنىش » ، « مۇھەببەت » ، « ئىشەنچ » ، « گۇمان » قاتارلىقلارنىڭ ياخشى ـ يامان بولۇشى مەسىلىسىگە كەلسەك ، « قالقان بەز ياخشىمۇ ياكى يامانمۇ ؟ » دەپ سورىغانغا ئوخشاش ئەخمەقانىلىك بولىدۇ . ھەممىمىزگە مەلۇمكى ئىنسانلار « ئىشەنچ » بىلەن « ساداقەت » دېگەن نەرسىلەرنى ياخشى دەپ قارايدۇ ؛ « نەپرەت » ، « ساداقەتسىزلىك » ، « گۇمان » دېگەن نەرسىلەرنى يامان دەپ قارايدۇ . نېمە ئۈچۈن بۇنداق قاراش پەيدا بولىدۇ . ئۇنىڭ مەنىسى بىزنىڭ جەمئىيىتىمىزدە بولۇپ ، بىرىنچى تۈردىكىسى كەمچىل بولغانلىقتىن ، ئىككىنچى تۈردىكىسى ئوشۇقچە بولغانلىقتىن كېلىپ چىققان . ھالبۇكى زىيادە كۆيۈنۈش ئىستىقبالى چەكسىز سانسىزلىغان بالىلارنى چۈشكۈنلەشتۈرۈشى مۇمكىن ؛ زىيادە سادىق بولۇشمۇ يامان ئاقىۋەت پەيدا قىلىشى مۇمكىن . ئېرىك ئېرىكسون (Erik Erikson) كىشىنى قايىل قىلىدىغان دەلىل ـ ئىسپاتلار ئارقىلىق « گۇمان » نىڭ زۆرۈرلۈكىنى چۈشەندۈرگەنىدى .

يۈكسەك دەرىجىدە بىر گەۋدىلەشتۈرگەن بارلىق ئورگانىك سىستېمىنىڭ ھەممىسىنىڭ بىر ئورتاق ئالاھىدىلىكى بولىدۇ ، يەنى ئاتالمىش ئۆز ـ ئۆزىنى تەڭشەش سىستېمىسى ياكى بەدەندىكى مۇۋازىنەت (12)ئارقىلىق تەڭشەش ئېلىپ بارىدۇ . (13) ئۇنىڭ مېخانىزمىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش ئۈچۈن ، كىشىلەر بىر خىل تىزگىنلەش قۇرۇلمىسىنى تەسەۋۋۇر قىلىشقانىدى ، ئۇ نۇرغۇنلىغان سىستېمىلاردىن تەركىب تاپقان . سىستېمىلار ئوتتۇرىسىدا بىر ـ بىرىنى كۈچەيتىش فونكسىيىسى بولىدۇ . يەنى A سىستېما B سىستېمىنىڭ رولىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ . B سىستېما C سىستېمىنىڭ رولىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ ؛ ئاخىرىدا Z سىستېمىنىڭ A سىستېمىغا نىسبەتەن بىر خىل كۈچەيتىش رولىنى پەيدا قىلىدۇ . مۇشۇنداق بىر ئوڭ قايتۇرۇش (14)ئىنتايىن تۇراقسىز بولغان مۇۋازىنەت ھالىتىدە دەۋر قىلىپ تۇرىدۇ . مەلۇم بىر شۆبە سىستېمىسىنىڭ رولى ئازراق كۈچەيگەن بولسىلا ئۇ پۈتكۈل سىستېمىنىڭ فونكسىيىسىنىڭ ئىنتايىن زور دەرىجىدە كۈچىيىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ ؛ ئوخشاشلا شۆبە سىستېمىسىنىڭ رولى ئاز ـ تولا ئازايسىلا ئۇ پۈتكۈل ھەرىكەتنىڭ ئاخىرلىشىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ . لېكىن دەل تېخنىكىدا ئاللىقاچان ئىسپاتلانغىنىدەك دەۋر قىلىش جەريانىدا تەڭشەش رولىنى ئوينايدىغان بىر سىستېما كىرگۈزۈلسە ، ئۆزىنى تەڭشەش سىستېمىسى شەكىللەندۈرۈلسە يەنى « تەتۈر قايتۇرۇش » بولسا ، ئۇ بۇ تۇراقسىز سىستېمىنى بىر تۇراقلىق سىستېمىغا ئايلاندۇرىدۇ .

جانلىنىۋاتقان تەبىئەت دۇنياسىدا سان ـ ساناقسىز تەڭشەش سىستېمىسى مەۋجۇت . ئۇلار ھاياتلىقنى ساقلاپ قېلىشقا نىسبەتەن كەم بولسا بولمايدىغان رول ئوينايدۇ . ناۋادا مۇشۇنداق تەڭشەش سىستېمىسى بىرلا ۋاقىتتا « كەشىپ » قىلىنغان بولسا ، كىشىلەر ھاياتنىڭ ساقلىنىپ قېلىشىنى تەسەۋۋۇر قىلىش زادى مۇمكىن ئەمەس ئىدى . كەڭ كائىناتتا كىشىلەر ئاساسەن دېگۈدەك « ئوڭ قايتۇرۇش » ئايلىنىشىنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلالمايدۇ ، ياكى كۆپ بولغاندا ئاشۇ ھەش ـ پەش دېگۈچە غايىپ بولىدىغان ئىشلاردىن ، مەسىلەن ، قارنىڭ كۆچۈشى ياكى ئوت ئۇچقۇنلىرىدىن ئۇنىڭ ئىزىنى ئاندىن تاپالايدۇ . بۇ نۇقتا كىشىگە ئىختىيارسىز ھالدا ئىنسانلار جەمئىيىتىدىكى تۇرمۇشتا بولىدىغان بىر خىل كېسەللىك ھالىتىدىكى ھەرىكەتلەرنى ئەسلىتىدۇ . ئۇنىڭ زىيىنىنى شىللېرنىڭ «قوڭغۇراق» تىياتىرىدىكى ئوتنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتى توغرىسىدا ئېيتىلغان بىر جۈملە سەھنە سۆزىگە ئوخشاتساق بولىدۇ : « ئۇنى مەيلىگە قويۇۋېتىڭلار ، ئۇ نېمىدېگەن قورقۇنچلۇق ! »

تەڭشەش سىستېمىسىدىكى« تەتۈر قايتۇرۇش » ھەر بىر شۆبە سىستېمىسىنىڭ رولىنى بىر توغرا دائىرىگە مۇئەييەنلەشتۈرگىلى بولمايدىغان ھالەتكە كەلتۈردى . ئاجىز فۇنكسىيىسىنىڭ ئىلگىرىلىشى ياكى فۇنكسىيىسىنىڭ ئاجىزلىشىشى ناھايىتى ئاسانلا مۇۋازىنەتكە ئايلاندى . مەلۇم ئەزانىڭ فۇنكسىيىسىدە ناھايىتى زور ئۆزگىرىش بولغان چاغدىلا ئىچكى مۇھىت ھالىتىنىڭ مۇۋازىنىتىنى ساقلاپ قالغىلى بولمايدۇ ؛ ياكى ئاپتوماتىك تىزگىنلەش مېخانىزمىنىڭ ئۆزىدە مەسىلە چىققان چاغدىلا ئاندىن پۈتكۈل سىستېمىدا خەۋپ ـ خەتەر كېلىپ چىقىدۇ. يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئىككى خىل ئەھۋال توغرىسىدا بىز يەنە ئەمەلىي مىساللارنى كەلتۈرۈپ چۈشەنچە بېرىمىز .

ئىزاھات :

1 . ئىتىمچىلىك (بېخئورىزم)

(1) ئىنسانلارنىڭ ئىتىم (قىلىق ، ھەرىكەت) قانۇنىيە

ئىسنى تەتقىق قىلىدىغان ۋە ئۇنى تەتبىق قىلىدىغان ئۇنىۋېرسال بىر پەن. ئۇنىڭ نۇقتىينەزەرلىرى ۋە ئىتتىمچىلىك (بېخىۋىئورىزم) پسىخولوگىيىسى ئاساسەن بىردەك، ئۇ ئاساسلىقى پسىخولوگىيە، جەمئىيەتشۇناسلىق، جەمئىيەت پسىخولوگىيىسى، بىئولوگىيە، ئىجتىمائىي بىئولوگىيە، ئىنسانشۇناسلىق، شۇنداقلا تېببىي ئىلىم، مائارىپ ۋە سودا - سانائەتتىكى بارلىق ئىنسانلارنىڭ ئىتتىم (قىلىق، ھەرىكەت) گە ئائىت ساھەلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئىتتىمچىلىك (بېخىۋىئورىزم) تەتقىقاتى ئاساس ۋە تەدبىقلاشتىن ئىبارەت ئىككى چوڭ تەرەپكە بۆلۈنىدۇ. ئالدىنقىسى ئىنسانلارنىڭ ئىتتىم (قىلىق، ھەرىكەت) كە ئائىت پاكىتلارنى تەھلىل قىلىش، نەزەرىيىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇش، دەلىللەش ھەمدە ئىتتىم (ھەرىكەت) قانۇنىيىتىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. كېيىنكىسى ئېرىشكەن نەتىجىلەرنى مائارىپ، داۋالاش، سودا - سانائەت، كادىرلار ئىشلىرى، شۇنداقلا دۆلەت بىلەن خەلقئارادىكى مەسىلىلەرگە تەتبىق قىلىدۇ. ئىتتىمچىلىك (بېخىۋىئورىزم) نىڭ تەتقىقات ئۇسۇلى باشقا پەنلەرگە ئوخشاش تەجرىبە قىلىش، كۆزىتىش، يەككە دېلو، ئىستاتىستىكا تەھلىلى، شۇنداقلا مودېل ئورنىتىش ۋە نەزەرىيە قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇنىڭ ساھەسى بىلەن ئۇسۇل دائىرىسى ئىنتايىن كەڭ بولىدۇ. مەسىلەن، بىر قۇتۇپتىن پسىخولوگلار بىئو - خىمىيە ۋە ئىتتىم (قىلىق، ھەرىكەت) تېخنىكىسىنى تەتبىق قىلىپ، ئىتتىم (قىلىق، ھەرىكەت) نىڭ مېڭە مېخانىزمىنى تەتقىق قىلسا، يەنە بىر قۇتۇپتىن جەمئىيەتشۇناسلار بىلەن ئىنسانشۇناسلار تۈزۈم بىلەن مەدەنىيەتنى تەتقىق قىلىدۇ.

ئىتتىمچىلىك (بېخىۋىئورىزم) ئامېرىكىنىڭ ئىلىم ساھەسىدە تەرەققىي تاپقان مەھسۇلات، ئۇ ھەرىكەت مەسىلىسىنى ھەل قىلىش جەريانىدا ئاقالاقدار ئىلىم - پەن ئالماشتۇرۇش بىلەن ھەمكارلىشىشنىڭ ئېھتىياجىدىن پەيدا بولغان. 30 - يىللاردا ئامېرىكىدا بەزىلەر مۇشۇ خىزمەتنى قانات يايدۇرغانىدى. يەنە بەزىلەر ئىتتىم (قىلىق، ھەرىكەت) پەننى تەسىس قىلىش تەسەۋۋۇرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقانىدى. لېكىن پىششىپ يېتىلگەن بىر ئىتتىمچىلىك (بېخىۋىئورىزم) 40 - يىللارنىڭ ئاخىرى بارلىققا كېلىشكە باشلىدى ۋە 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا كەڭ تارقالدى.

(2) ئۇ پسىخولوگىيە ئىلمىنىڭ يەنە بىر ئاتىلىشى ھېسابلىنىدۇ. ئامېرىكىلىق ھولمان يازغان چوڭ تىپتىكى « ئىتتىمچىلىك (بېخىۋىئورىزم) لۇغىتى » نىڭ مەزمۇنى بارلىق پسىخولوگىيە ساھەسى ۋە قوللىنىشچان پسىخولوگىيە ئىلمىنىڭ بارلىق تەرەپلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. يېڭى ئىتتىمچىلىك (بېخىۋىئورىزم) تەرەپدارى سېگىنا ئۆز ئەسىرىدە « ئىتتىمچىلىك (بېخىۋىئورىزم) » دېگەن ئاتالغۇنىڭ ئورنىغا « پسىخولوگىيە » دېگەن ئاتالغۇنى قوللانغانىدى. ئۇ سىياسىي، دىن، ئىقتىساد، مائارىپ، پسىخولوگىيىلىك داۋالاش، ئۆز - ئۆزىنى تىزگىنلەش، شۇنداقلا ئىجتىمائىي ئىتتىم (قىلىق، ھەرىكەت) لەرگە نىسبەتەن مەشغۇلات، تەھلىل ئېلىپ بارىدىغان تىزگىنلەش ۋە ئىزاھاتىنى كۆرسىتىدۇ.

2. تۈرلەر سىستېمىسىنىڭ بارلىققا كېلىشى

ھايۋاناتلار پسىخولوگىيىسىنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە ئىنسانلار پسىخولوگىيىسى (ئاڭ) نىڭ كېلىش مەنبەسىنى كۆرسىتىدۇ. بارلىق ماددىلارنىڭ ھەممىسى خاسلىقنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. جانلىق ماددىلارنىڭ بىئولوگىيىلىك ئىنكاس شەكلى، مەسىلەن، ئۆسۈملۈك ۋە تاق ھۇجەيرىلىك ھايۋاناتلارنىڭ سېزىشچانلىقى، پسىخولوگىيە دېمەي ئاتالمايدۇ. پەقەت ئۇ پسىخولوگىيىلىك ھادىسىلەردىن پەيدا بولغان بىۋاسىتە ئالدىنقى شەرتتىن ئىبارەت. ھايۋاناتلارنىڭ پسىخولوگىيىسى پسىخولوگىيىلىك ئىنكاسنىڭ ئەڭ تۆۋەن شەكلى يەنى سېزىشچانلىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. سېزىشچانلىق ھايۋاناتلارنىڭ ئورگانىزمىغا نىسبەتەن بىۋاسىتە بىئولوگىيىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان تاشقى دۇنيانىڭ غىدىقلىنىشىدىن كېلىپ چىققان ئىنكاسى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ھايۋاناتلارنىڭ ئورگانىزمىغا نىسبەتەن بىۋاسىتە بىئولوگىيىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە بولمىغان سىگنال غىدىقلىنىشىدىنمۇ ئىنكاس پەيدا بولىدۇ. سېزىشچانلىقى ئۇزاق مۇددەت تەرەققىي قىلغان ئاساستا تۇيغۇ پەيدا بولغان، ئۇنىڭ بارلىققا كېلىشى بىلەن ھايۋانلارنىڭ نېرۋا سىستېمىسىنى ئايرىۋەتكىلى بولمايدۇ. يەككە ھۇجەيرىلىك ھايۋانلار تەرەققىي قىلىپ كۆپ ھۇجەيرىلىك ھايۋاناتلارغا ئايلانغاندا دەسلەپتە نېرۋا سىستېمىسى بارلىققا كېلىشكە باشلايدۇ. كاۋاك ئىچلىك ھايۋانلارنىڭ تورسىمان نېرۋا سىستېمىسى تەرەققىي قىلىپ ئومۇرتقىلىق ھايۋانلارنىڭ شوتىسىمان نېرۋا سىستېمىسىغا ئايلانغاندا ھەممىسىنى ھېس قىلالايدىغان ماددىي ئاساس بارلىققا كېلىدۇ. ھايۋانلار پسىخولوگىيىسى سېزىشنىڭ بارلىققا كېلىشىدىن باشلىنىدۇ. ھايۋاناتلار بىلەن ھايۋاناتلار پسىخولوگىيىسى ئۇزاق مۇددەت تەدرىجىي ئۆزگىرىپ، ئىنسانلار بىلەن ئادەم پسىخولوگىيىسى، ئادەم پسىخولوگىيىسى يەنى ئاڭ بارلىققا كەلگەنىدى. راباك ۋە دارۋىنلارنىڭ تەدرىجىي تەرەققىيات نەزەرىيىسىنىڭ قارىشىچە، يۇقىرى دەرىجىلىك ھايۋانلار تۆۋەن دەرىجىلىك ھايۋانلارنى مەنبە قىلغان. ئىنسانلار

www.uyghurkitap.com

مايمۇنسىمان ئادەمنىڭ تەدرىجىي ئۆزگىرىشى ئارقىسىدا بارلىققا كەلگەن . ئەمگەك مايمۇنسىمان ئادەمدىن ئادەمگە ئۆزگىرىش جەريانىدىكى ھەل قىلغۇچ ئامىل ھېسابلىنىدۇ . ئىنسانلارنىڭ بارلىققا كېلىشىگە ئەگىشىپ ئىنسانلارنىڭ ئېڭىمۇ بارلىققا كەلگەندى . ئەمگەك بىلەن تىل ئاڭنىڭ بارلىققا كېلىشىدىكى ئاساسىي ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچ ھېسابلىنىدۇ . ئادەم مېڭىسى — ماددىي ئاساس، ئىجتىمائىي تۇرمۇشى — ئوبيېكتىپ مەنبە . بۇ بىر قانچە تەرەپتىكى شەرتلەر بولمىسا ھايۋانلار پسىخولوگىيىسىنىڭ پەيدىنپەي ئۆزگىرىپ، ئىنسانلار ئېڭىغا تەرەققىي قىلىشى مۇمكىن ئەمەس .

3 . يەككە تەننىڭ بارلىققا كېلىشى

ئۇ يەككە تەننىڭ جېنى، يەككە تەن پسىخولوگىيىسى ۋە ئۆزلۈك ئېڭىنىڭ بارلىققا كېلىشىنى كۆرسىتىدۇ . يەككە تەن جېنى ئاتىلىق ئىسپېرما ھۈجەيرىسىنىڭ ئانىلىق تۇخۇم دىۋارىغا كىرىپ ئۇرۇقلىنىشىدىن باشلىنىدۇ . ئۇ ئىرسىيەت ۋە ئۆزگىرىش قانۇنىيىتىنىڭ قاتتىق چەكلىمىسىگە ئۇچرايدۇ . بىر قېتىملىق جۈپلىشىشتە ئىسپېرما خروموسوماسى بىلەن تۇخۇم خروموسوماسى بىرىكىپ بىر يەككە ئۇرۇقلانغان تۇخۇمنى ھاسىل قىلىدۇ . ئەگەر X ئىسپېرمىسى بىلەن تۇخۇمنىڭ بىرلىشىشىدىن تۇغۇلغىنى قىز بولسا، y ئىسپېرمىسى بىلەن تۇخۇمنىڭ بىرلىشىشىدىن تۇغۇلغىنى ئوغۇل بولىدۇ . تۆرەلمىدە پسىخولوگىيىلىك ھادىسە بولمايدۇ . يەككە تەن پسىخولوگىيىسىنىڭ بارلىققا كېلىشى بالىلارنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا ۋە تەربىيىلىنىش شارائىتىنىڭ تەسىرى ئاستىدا نېرۋا سىستېمىسى (بولۇپمۇ مېڭە قۇرۇلمىسى) ۋە ئۇنىڭ تاشقى دۇنيانىڭ غىدىقلىشىنى ئەكس ئەتتۈرۈش فونكسىيىسىدىن ئايرىلمايدۇ . بوۋاقلار دەسلەپكى مەزگىلدە ئاساسەن تېرە ئاستىدىكى مەركىزىي نېرۋىدا ئورۇنلانغان شەرتسىز رېفلېكس (مەسىلەن، يېمەكلىك رېفلېكسى، قوغدىنىش رېفلېكسى، تۇتۇش رېفلېكسى قاتارلىقلار) ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ ئىچكى ئەزالىرى ۋە تاشقى شارائىتقا ماسلىشىشقا كاپالەتلىك قىلىدۇ . يەككە تەن پسىخولوگىيىسىنىڭ بارلىققا كېلىشى بىلەن شەرتسىز رېفلېكس ئاساسىدا شەكىللەنگەن شەرتلىك رېفلېكس ئۆز ئارا باغلانغان بولىدۇ . تەتقىقات ماتېرىياللىرىغا ئاساسلانغاندا، بوۋاقلارنىڭ روشەن شەرتلىك رېفلېكسى بالىلار تۇغۇلۇپ ئىككى ھەپتە ئۆتكەن ئارىلىقتا بارلىققا كېلىدۇ . يەككە تەن پسىخىكىسىنىڭ بارلىققا كېلىش ۋاقتى ئىلگىرى — كېيىن بولىدۇ . بەزى پسىخىك خۇسۇسىيەتلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋاقىت جەھەتتە ئىلگىرى — كېيىن بولىدۇ، بەزى پسىخىك خۇسۇسىيەتلەر ئېمىتىش مەزگىلى (تۇغۇلۇپ بىر ياشقىچە بولغان مەزگىل) دە بارلىققا كېلىدۇ . مەسىلەن، ھېس قىلىش، تۇيغۇ، دىققەت، خاتىرە، كەيپىيات، ئىرادە قاتارلىقلار ؛ بەزى پسىخىك خۇسۇسىيەتلەر گۆدەكلىك مەزگىلىدە بىخلىنىدۇ، (بىر ياشتىن ئۈچ ياشقىچە بولغان مەزگىل) مەسىلەن، تەسەۋۋۇر قىلىش، پەرەز قىلىش، ئىندىۋىدۇئاللىق ئالاھىدىلىك قاتارلىقلار . بالىلارنىڭ ئۆز ئېڭىنىڭ بارلىققا كېلىشى پسىخىكىدا سۈپەت ئۆزگىرىشىنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ . بەزى پسىخولوگلارنىڭ قارىشىچە، بىر ياشقا كىرگەن بالىلار دەسلەپتە ئۆزلىرىنىڭ ھەرىكىتى بىلەن ھەرىكەتنىڭ ئوبيېكتىنى پەرقلەندۈرۈشكە باشلايدۇ . بۇ چاغدا ئاندىن ئۇنىڭدا ئۆزلۈك ئېڭىنىڭ دەسلەپكى ئىپادىسى پەيدا بولدى دېيىشكە بولىدۇ . بالىلارنىڭ ئىندىۋىدۇئاللىق ئالاھىدىلىكىنىڭ بىخلىنىشى دەسلەپكى قەدەمدىكى ئەخلاق ھۆكۈمى ۋە ئەخلاق ھەرىكىتىنىڭ بارلىققا كېلىشى ئۆزلۈك ئېڭىنىڭ شەكىللىنىشى بىلەن ئۆز ئارا ماسلاشقان بولىدۇ .

4 . گېننىڭ ئىرسىيەتلىك ئۆزگىرىشى

ئۇ توچكىلىق ئىرسىيەتلىك ئۆزگىرىش (point . mutation) دەپمۇ ئاتىلىدۇ . ئۇ ئادەتتىكى ھۈجەيرە ئۇسۇلى بويىچە كۆزەتكىلى بولمايدىغان گېن قۇرۇلمىسىنىڭ ئۆزگىرىشىنى كۆرسىتىدۇ . (مەسىلەن، DNA مولېكۇلىلىرىدىكى بىر قىسىم ئىشقار ئاساسىنىڭ يەنە بىر قىسىم ئىشقار ئاساسى تەرىپىدىن ئىگىلىنىشى قاتارلىق ئەھۋاللار) . ئىرسىيەتلىك ئۆزگىرىشى ئۆزلۈكىدىن پەيدا بولىدۇ ياكى سۈنئىي ئۇسۇل ئارقىلىق پەيدا قىلىشقىمۇ بولىدۇ . (مەسىلەن، نۇر چېچىش، يۇقىرى ھارارەت، بەزى خىمىيىلىك ماددا قاتارلىق ئامىللار) گېننىڭ ئىرسىيەتلىك ئۆزگىرىشى ئورگانىزمدا ئىنزىم ئاقسىلىنىڭ ئۆزگىرىشىنى پەيدا قىلىشى مۇمكىن، ئۇ ئورگانىزمدا فىزىئولوگىيە ۋە ھەرىكەت جەھەتتە ئۆزگىرىشنى پەيدا قىلىدۇ . بەزىلەر بىئولوگىيىلىك تەدرىجىي تەرەققىيات ۋە ھەرىكەتنىڭ تەرەققىياتى جەريانىدا ئىرسىيەتلىك ئۆزگىرىشى مۇھىم رول ئوينايدۇ دەپ ئوتتۇرىغا قويدى .

5 . ماسلىشىش

ئورگانىزمنىڭ مۇھىتقا بويسۇنۇش، ماسلىشىش جەريانى ئورگانىزمنىڭ مۇھىت ئامىلىنى سېزىشى ۋە مۇھىتنىڭ ئورگانىزمغا پايدىسىز تەسىر كۆرسىتىشى بىلەن ئازىيىدۇ . مەسىلەن، « قاڭسىق بېلىقنىڭ پۇرىقى ئۇزاق ۋاقىت ئۆتكەندە ئادەمگە بىلىنمەيدىغان بولۇپ قالىدۇ » . مانا بۇ پۇراش سېزىمىنىڭ ماسلىشىش ھادىسىسى بولىدۇ . ماسلىشىش ۋاقىتلىق ھادىسىمۇ بو-

لىدۇ ، ئۆزاق مۇددەتلىكمۇ بولىدۇ . ئۆزاق مۇددەتلىك ماسلىشىش كۆپىنچە ئورگانىزمنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى فىزىئولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلەر ۋە تولۇقلىمىدىكى ئۆزگىرىشلەرنىمۇ پەيدا قىلىدۇ . بۇ خىل ماسلىشىش ئالاھىدە مۇھىت تېببىي ئىلمىدا كۆنۈش دەپمۇ ئاتىلىدۇ . كۆنۈش دېگەن ئۇقۇم پسىخولوگىيىدە ئوخشاشلا باب كېلىدۇ .

6 . مەقسەت نەزەرىيىسى

① بىر خىل پسىخولوگىيە نەزەرىيىسى . ئۇ رىغبەتلەندۈرۈش شەرتى بىلەن ئۆز ئارا رول ئوينايدىغان مەقسەتنى ئىنتىمنىڭ (ھەرىكەت) ھەل قىلغۇچ ئامىلى قىلىدۇ .

② ئامېرىكىنىڭ يېڭى بىخئورىزم پسىخولوگى تولمان ئوتتۇرىغا قويغان مەقسەت بىخئورىزم نەزەرىيىسى . ئۇ ئورگانىزمنىڭ ئاكتىۋال مەقسەتلىك ھەرىكىتى ھەل قىلغۇچ بولىدۇ ، ئۇ ھەرىكەت نەتىجىسىنى ئالدىن كۆرۈشكە ئېلىپ بارىدۇ دەپ قارايدۇ .

7 . ئىنتىم (ھەرىكەت) ئەندىزىسى

سېلىشتۇرما پسىخولوگىيە ۋە خۇسۇسىيەت ئىلمى ئاتالغۇسى . ئوخشىشىپ كېتىدىغان ياكى ئوخشاش شارائىتتا ، ئوخشاش بىر خىل ھايۋاناتلارنىڭ كۆپىنچە ئەزالىرىدا ئىپادىلەنگەن ئىنتىم (ھەرىكەت) ئەندىزىسى ، بۇ خىل ئىنتىم (ھەرىكەت) ئەندىزىسى مۇرەككەپ ۋە ئۆلۈك بولىدۇ . ھايۋانلاردا كېيىن يېتىلگەن بولمايدۇ . بەزى چاغلاردا ئۆگىنىشكە بولىدىغان ئالدىن مىساللىرىمۇ بولمايدۇ . شۇڭا ، بۇنداق ئىنتىم (ھەرىكەت) ئەندىزىسىگە : تۇغما بولىدۇ ، تۇغما قابىلىيەت خاراكتېرىگە ئىگە بولىدۇ ، دەپ قارالماقتا .

8 . سىستېما

ئورتاق نىشان ۋە دائىم ئۆز ئارا رول ئوينايدىغان ياكى ئۆز ئارا تەقەززا قىلىدىغان بىر قانچە بىرلىكلەردىن تەركىب تاپقان بىر ئورگانىك پۈتۈن گەۋدىنى كۆرسىتىدۇ . سىستېما ئىچىدىكى ھەر قايسى بىرلىكلەر ھەم ئوخشاش مەقسەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ ھەم ئوخشاش بولمىغان فۇنكسىيە بىلەن ئىش تەقسىماتىغا ئىگە بولىدۇ ؛ ئۇلار ئومۇمىي نىشاندىكى مەلۇم بىر قىسمىنى ئايرىم — ئايرىم ئورۇندايدۇ ھەم ئومۇمىي نىشاننىڭ ئورتاق ئورۇندىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ ؛ شۇڭا ، ھەم ئۆز ئارا پەرقلىنىدۇ ھەم قويۇق ئىچكى باغلىنىشقىمۇ ئىگە بولىدۇ ؛ ھەم بىر — بىرىدىن مۇستەقىل تۇرىدۇ ھەم بىر — بىرىگە بېقىنىدۇ . شۇنداق قىلىپ بىرلىككە كەلگەن بىر پۈتۈن گەۋدىنى شەكىللەندۈرىدۇ . سىستېما ئۆز ئىچىگە ئالغان دائىرە چوڭ بولۇشىمۇ ، كىچىك بولۇشىمۇ مۇمكىن . چوڭ بولغاندا پۈتكۈل ئالەمنى ، كىچىك بولغاندا بىر مولېكۇلا قۇرۇلمىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . ھەم جانسىز سىستېما بولىدۇ ، ياكى جانلىق سىستېما بولۇشىمۇ بولىدۇ . يەنە جانلىق ، جانسىزلار ئۆز ئارا بىرلەشكەن سىستېما بولۇشىمۇ بولىدۇ . مەسىلەن ، ئادەمنىڭ ئورگانىزم سىستېمىسى ، ئىنسانلار جەمئىيىتىدە پۈتكۈل جەمئىيەت بىر سىستېما ، بىر دۆلەتمۇ بىر سىستېما بولىدۇ .

9 . تۈرتكىلىك كۈچ

ئىچكى قىسىم ياكى تاشقى قىسىمنىڭ رىغبەتلەندۈرۈشىدىن پەيدا بولغان ھەمدە مەلۇم نىشانغا يېتەكلىيەلەيدىغان ئورگانىزمنىڭ ئىچكى ھالىتىنى كۆرسىتىدۇ . نىشانغا يېتىش جەريانىدا ئىچكى تۈرتكىلىك كۈچ پەيدىنپەي ئاجىزلىشىدۇ ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا نىشانغا يېتەكلەيدىغان ھەرىكەت ئۈزلۈكسىز كۈچىيىدۇ . يېمەكلىكنى مىسال قىلساق ئاچارچىلىق بىر خىل ئىچكى تۈرتكىلىك كۈچ بولۇپ ، ئۇ ئوزۇقلۇق ئىزدەش ھەرىكىتىنى پەيدا قىلىدۇ ، ئوزۇقلۇققا ئېرىشىش ئىچكى تۈرتكىلىك كۈچىنى ئاجىزلىتىدۇ . خوللى گ . ل (Hull . G . L) مۇنداق دەپ قارايدۇ : ئىچكى تۈرتكىلىك كۈچ ئەسلىدىكى ئىچكى تۈرتكىلىك كۈچ ۋە داۋاملىشىدىغان ئىچكى تۈرتكىلىك كۈچتىن ئىبارەت ئىككى خىلغا ئايرىلىدۇ . ئەسلىدىكى ئىچكى تۈرتكىلىك كۈچ فىزىئولوگىيىلىك ئېھتىياج ھالىتىگە ئەگەشكەن بولىدۇ ، ھەمدە ئورگانىزمنىڭ ھاياتلىقى بىلەن بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك ئىچكى تۈرتكىلىك كۈچ بولۇپ ، ئۇ بۇرۇنقى ئوتتۇرا ھال تەبىئەتلىك رىغبەتلەندۈرۈش بىلەن ئەسلىدىكى ئىچكى تۈرتكىلىك كۈچ پەيدا قىلغان ئىنكاستىن ئىبارەت . داۋاملىشۋاتقان ئىچكى تۈرتكىلىك كۈچ ئەسلىدىكى ئىچكى تۈرتكىلىك كۈچتىن تەرەققىي قىلغان بولىدۇ .

10 . تۇغما قابىلىيەت

ئىرسىيەتتىن كەلگەن ، ئۆگەنمىسىمۇ بار بولغان قابىلىيەت . ئۇ نېرۋا سىستېمىسىغا ئىگە بارلىق ھايۋانلارغا نىسبەتەن ئورتاق بولىدۇ . ئۇ ، تۇرمۇش شارائىتىغا ئىرقىي جەھەتتىن ماسلىشىش جەريانىدا پەيدىنپەي شەكىللەنگەن ۋە مۇستەھكەملەنگەن شەرتسىز رېفلېكس بولۇپ ، يەككىلىكنىڭ مۇھىتىغا ماسلىشىشىدىكى بىر خىل ئىپتىدائىي شەكىل ھېسابلىنىدۇ . ئاساسلىق تۇغما قابىلىيەت ــــ يېمەك ـ ئىچمەك تۇغما قابىلىيىتى ، قوغدىنىش تۇغما قابىلىيىتى ، جىنسىي تۇغما قابىلىيىتى ، بېقىش تۇغما قابىلىيىتى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت .

11 . بىۋاسىتە تۇيغۇ

بىۋاستە تۈيغۇ ماكان ، زامان تۈيغۇسى بىلەن بىرىككەن مەخسۇس ۋە تېز بولىدىغان تەپەككۇرنى كۆرسىتىدۇ . ئۇ بىۋاسىتىلىك ، ئاقىلانىلىك ، تېز سۈرئەتلىك ۋە بىۋاستە تۈيغۇ نەتىجىلىرىنىڭ توغرىلىقىغا بولغان قەتئىي ئىشەنچ قاتارلىق خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە . ئادەتتىكى ئىپادىلىرى : ھېس قىلىنغان شەيئىلەرگە نىسبەتەن ھەش ـ پەش دېگۈچە بىۋاستە قارار چىقىرىدۇ ۋە باھا بېرىدۇ . ۋەزىيەتنىڭ بىۋاستە ھەل بولۇشىنى ئىشقا ئاشۇرىدۇ ، شۇنداقلا بەزىدە يازغۇچىلار ، سەنئەتكارلار مەلۇم خىل بەدىئىي ئوبرازنى ياراتماقچى بولغان چاغدا ئۆز ئىرادىسىگە خىلاپ ھالدا يەنە بىر خىل ئوبرازغا ئىگە بولغاندەك ئىپادە بېرىدۇ ، ۋەھاكازالار .

12 . بەدەندىكى مۇۋازىنەت

كاننون (WB. Cannon) 1926 ـ يىلى بەرپا قىلغان چۈشەنچە ، ئۇنىڭ قارىشىچە ، ئورگانىزمدىكى تۈرلۈك فىزىئولوگىيىلىك سىستېمىلار مەلۇم خىل مۇۋاپىق مۇۋازىنەت سەۋىيىسىنى دائىم ساقلايدۇ . بۇلار مۇۋازىنەت ھالىتىدىن چەتلىگەن چاغدا ئورگانىزمدا فىزىئولوگىيىلىك ۋە ھەرىكەتلىك رېفلېكس بارلىققا كېلىدۇ . چەتلەش ھالىتى ئاستىلىغان چاغدا ئورگانىزم مۇۋازىنەتنى ئەسلىگە كەلتۈرىدۇ . ئۆزىنى ـ ئۆزى تەڭشەش مېخانىزمى ئارقىلىق بەدەننىڭ مۇقىم ھالىتىنى ساقلايدىغان بۇ جەرياننى بەدەن مۇۋازىنىتى دەپ ئاتىلىدۇ .

13 . تەڭشەش

پىياجى بىئولوگىيە ، فىزىكا ۋە كونترول نەزەرىيىسىدە تەڭشەش بىلەن ئاپتوماتىك تەڭشەش دېيىلىدىغان بۇ ئۇقۇمنى ئىشلەتتى . بۇ ئارقىلىق ئورگانىزمنىڭ يېتىلىش جەريانىدا مۇھىتقا ماسلىشىشى جەريانىنى چۈشەندۈردى ، ئۇنىڭ قارىشىچە ، سۇبيېكتنىڭ مۇھىتقا ماسلىشىش ئوبيېكت بىلەن سۇبيېكتنىڭ ئۆز ئارا رول ئۆينىشى ، شۇنداقلا سۇبيېكتنىڭ ئاپتوماتىك تەڭشىلىشى ياكى ئۆز ـ ئۆزىنى تەڭشىشى (سۇبيېكتنىڭ ئۆزلۈكسىز ئىچكى تەڭشىشى) ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشىدۇ . بۇ جەريان ئاكتىپ ۋە تەشەببۇسكار بولىدۇ . پاسسىپ بولمايدۇ ، شۇنداقلا ئىزچىل ھالدا ئۆزلۈكسىز داۋاملىشىدۇ . ئاپتوماتىك تەڭشەش ئارقىلىق سۇبيېكتنىڭ تونۇشى پەيدىنپەي مۇۋازىنەتسىز ھالەتتىن مۇۋازىنەت ھالىتىگە ئۆتىدۇ . سۇبيېكتنىڭ ئۆزىدىكى بىلىش قۇرۇلمىسىنى شەكىللەندۈرىدۇ . سۇبيېكتنىڭ تەڭشىشى مەنتىقىلىق چىنلىق نەزەرىيىچىلىرى ئېيتقان نوقۇل « تىل » رولىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپلا قالماستىن ، بەلكى تېخىمۇ مۇھىم بولغىنى ، ھېسابلاشتىكى تەڭشەش ، يەنى ماتېماتىكىلىق لوگىكا (يەككەلىك لوگىكىسى) نىڭ تەڭشىشىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بۇ نۇقتا دەل پىياجىنىڭ ئالدىنقىلارغا ئوخشىمايدىغان جايى ھېسابلىنىدۇ .

14 . تەتۈر باغلىنىش

ئاپتوماتىك تەڭشەش جەريانىدا تىزگىنلەنگەن قىسىمنىڭ تىزگىنلەش مەركىزىگە ئەۋەتكەن ئۇچۇرى تەتۈر باغلىنىشلىق ئۇچۇر دەپ ئاتىلىدۇ . بۇ خىل باغلىنىش تەتۈر باغلىنىش دەپمۇ ئاتىلىدۇ . ئادەملەر بىلەن ھايۋانلارنىڭ بەدىنىدىكى ئېففېكت ئەزالىرىنىڭ كۆپىنچىسىدە تۈرلۈك قوبۇل قىلغۇچ بولىدۇ . مەسىلەن ، ئىسكىلىت موسكۇلىدا ئىسكىلىت ئۇرچۇقى ئارقىلىق موسكۇللارنىڭ جىددىيلىك كۈچ ئۆزگىرىشىنى قوبۇل قىلىدۇ ، بارلىققا كەلگەن نېرۋا ھەرىكىتى مەركىزىي نېرۋا سىستېمىسىنىڭ ئالاقىدار ئورۇنلىرىغا يەتكۈزۈلىدۇ ، بۇنىڭ بىلەن موسكۇللارنىڭ ھەرىكىتى تېخىمۇ توغرا ، ئۈنۈملۈك ھالدا تىزگىنلىنىدۇ . تەتۈر باغلىنىش مۇسبەت تەتۈر باغلىنىش ۋە مەنپىي تەتۈر باغلىنىشتىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە ئايرىلىدۇ . تەتۈر باغلىنىش ئۇچۇرلىرىنىڭ ئۈنۈمى تىزگىنلەش مەركىزىنىڭ پائالىيەتلىرىنى چەكلەيدۇ . ئۇ مەنپىي تەتۈر باغلىنىش دەپ ئاتىلىدۇ ؛ تەتۈر باغلىنىش ئۇچۇرلىرىنىڭ ئۈنۈمى تىزگىنلەش مەركىزىنىڭ پائالىيەتلىرىنى كۈچەيتىدۇ ، شۇڭا ئۇ مۇسبەت تەتۈر باغلىنىش دەپ ئاتىلىدۇ . ئادەملەرنىڭ ئورگانىزمدا مۇسبەت تەتۈر باغلىنىشى كۆپ مىقداردا بولىدۇ . مۇسبەت تەتۈر باغلىنىش ئورگانىزمدىكى مەلۇم ئىستىخىيىلىك پائالىيەتلەرنى مۇئەييەن سەۋىيىدە ساقلاپ قالالايدۇ ، نىسبىي مۇقىم ھالەتنىمۇ ساقلايدۇ . مەسىلەن ، تۆۋەن دوك مېگە ئۇچۇر تارقاتسا ، ھىپوفىز ئارقىلىق جىنسىي بەزلەرنىڭ جىنسىي ھورمون ئاجرىتىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ ، قاندىكى جىنسىي ھورمون سەۋىيىسى كۆپىيىدۇ . بۇنىڭ بىلەن ئۆز نۆۋىتىدە تۆۋەن دوك مېگە ۋە ھىپوفىزنىڭ ئالاقىدار ئۇچۇرلارنى تارقىتىشى تىزگىنلىنىدۇ . بۇ ئارقىلىق ئورگانىزمدىكى جىنسىي گورمونلارنىڭ نىسبىي مۇقىم سەۋىيىسى ساقلىنىدۇ . مۇسبەت تەتۈر باغلىنىش ئاساسەن مەلۇم ھالەتكە تېز يېتىش جەريانىدا كۆرۈلىدۇ . مەسىلەن ، قاننىڭ ئۇيۇشۇشى قاتارلىقلار .

ئابدۇكېرىم رىشت ، ئابلىز مۇسا تەرجىمىسى

تەرجىمىدىكى ئىجادىلىق ۋە مېخانىكىلىق توغرىسىدا

تاھىر مۇھەممەت

تەرجىمە ساھەسىدىكى پېشۋالىرىمىز ۋە مۇتەخەسسىسلىرىمىز تەرجىمە نەزەرىيىسى، تەرجىمە پرىنسىپلىرى، تەرجىمە ئۆلچىمى، تەرجىمە ماھارىتى، ئۇسلۇبى ۋە قائىدىسى جەھەتلەردە نۇرغۇن قىممەتلىك ماقالىلەرنى ئېلان قىلدى. شۈبھىسىزكى، ھازىر ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى تەرجىمىنىڭ سۈپىتىنى، سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشكە قارىتا يۇقىرى تەلەپلەرنى قويماقتا. بۇنىڭ ئۈچۈن قانداق قىلىش كېرەك؟

تەرجىمە نەزەرىيىچىلىرى ئېيتقاندەك، تەرجىمە بىر پەن، ئۇنىڭ پەن بولغاندا قانداق پەن ئىكەنلىكى توغرۇلۇقمۇ كۆپ ماقالىلەردە سۆزلەندى. ئۇنىڭ ئۆلچىمىنى چەت ئەللەردىكى مەشھۇر تەرجىمەشۇناسلار تۈرلۈك شەرھلىگەن بولسىمۇ، بۇ بايانلار مۇنازىرىدىن مۇستەسنا بولمىسىمۇ، ھازىرچە مەشھۇر تەرجىمە ئەمەلىيەتچىسى ھەم نەزەرىيىچىسى يەن فۇ ئوتتۇرىغا قويغان «دۇرۇس بولۇش، ئوقۇملۇق بولۇش، پاساھەتلىك بولۇش» دېگەن ئۆلچەم بىر قەدەر كۆپ قوبۇل قىلىنىپ كېلىۋاتىدۇ. نەتىجىدە مۇشۇ ئۆلچەمگە يېتىش ئۈچۈن مەزمۇن بىلەن شەكىلنىڭ بىردەكلىكىنى ساقلاش ئاساسىدا، ئەسلى ئەسەرنىڭ مەزمۇنىنى يەنە بىر تىلغا تەڭ قىممەتتە ئالماشتۇرۇش ئۈچۈن، تۈرلۈك ئۇسلۇب ۋە ۋاستىلەرنى قوللىنىشنىڭ مۇمكىنلىكىنى ئەمەلىيەت ئىسپاتلاپ كېلىۋاتىدۇ. مەن بۇ ماقالەمدە پېشۋالىرىمىزدىن ۋە تەرجىمە ئەمەلىيىتىدە ئۆگىنىۋالغانلىرىمغا ئاساسەن، تەرجىمە تەتقىقاتىنىڭ چوڭقۇرلىشىشى ئۈچۈن ئازراق پايدىسى تېگەر دېگەن مەخسەتتە كۆپ ئۇچرايدىغان ئىسىم (王) نىڭ تەرجىمىسى توغرىسىدا يۈزەكى قاراشلىرىمنى ئوتتۇرىغا قويماقچى.

«王» سۆزىنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى توغرىسىدا:

خەنزۇ تىلى ئوكيانۇسىدا «王» سۆزىگە مۇنداق تەبىر بېرىلگەن (1) بىر دۆلەتنىڭ پادىشاھى: مەسىلەن: 国王، 王君. ئەڭ ئالىي ھۆكۈمران. كېيىن «王» سۆزى دۆلەتنىمۇ كۆرسىتىدىغان بولغان بولۇپ «王» دەپ ئاتالغان. (2) فېئوداللىق دەۋرىدىكى ئەڭ ئالىي ئەمەل (مەرتىۋە). م:

国公, 国王 دېگەندەك.

(2) نەسەب جەھەتتىن چوڭ ياكى بىر چوڭ جەمەتتىكىنىدا ھۆرمەتتە چوڭ، بۈيۈك، بۇزرۇكۋار، ئۇلۇغ كىشىنى كۆرسىتىدۇ. م: 王父 بۈيۈك دادا (خان دادا ئەمەس)، ئۇلۇغ ئاتا. «王» سۆزى مۇستەقىل ياكى باشقا سۆزلەر بىلەن بىرىكىپ بىرىكمە سۆز ياكى ئىككى بوغۇملۇقتىن يۇقىرى سۆز بىرىكمىسى بولۇپ كېلىپ يۇقىرىقىدەك مەنىلەرنى ئىپادىلىگەندە، ئۇيغۇر تىلىغا كونكرېت مەنىسىنىڭ دەۋر تۈسى، مىللىي تۈسى نەزەرگە ئېلىنغان ئاساستا، ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىپادىلەش ئادىتىگە ئاساسەن ئومۇمەن پادىشاھ، شاھ، خان، ئىمپېراتور، كورول، ئېلىچى دېگەن سۆزلەر بىلەن تەرجىمە قىلىنىپ كەلدى ۋە شۇنداق تەرجىمە قىلىنىدۇ.

ئالايلۇق:

پادىشاھ، قاغان، شاھ 汗王

شاھ، پادىشاھ 帝王

ئوردا كەنت 王都

خان دادا، ئۇلۇغ ئاتا 王父

تەڭرىقۇت 天王

بۈيۈك خان، ئېلىچى 大王

شاھزادە ـ بەگلەر، كىنەز 王公

شاھنامە 列王书

پادىشاھلىق (خانلىق) قانۇنى 王法

پادىشاھ (پادىشاھلىق) نىڭ ئىگىدارلىقىغا ئېلىش ئۆتكۈزۈۋېلىش سىياسىتى) 王有政策

شاھزادە 王子

پادىشاھلىق 王国

خانىش 王后

ئايال پادىشاھ، كورولىۋا 女王

خان زېمىنى 王田

«王» سۆزى بىلەن بىرىككەن بەزى سۆز بىرىكمىلىرى كونكرېت تىل شارائىتىدا باشقىچە لېكسىكىلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەپ كەلگەندە، ئۇيغۇر تىلىدىكى مەنىسى ئۇدۇل كېلىدىغان سۆزلەر بىلەن تەرجىمە قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

ئۇران 天王星

نېپتۇن 海王星

ھىدايەت يولى 王道

بەرھەق لاما 法王

بىلىملىك زاتلار 王土, 王水

زومىگەر، زومىگەرلىك 王霸

ئوماي 西王母

جۇباۋاڭ (چوبەگلىكنىڭ بېكى) 霸王

«王» سۆزى بىلەن بىرىكىپ ياسالغان بەزى سۆز بىرىكمىلىرى ئاھاڭ تەرجىمىسى پرىنسىپى بويىچە تەرجىمە قىلىنىدۇ.

مەسىلەن:

قۇمۇل ۋاڭى 哈密王

ۋاڭ قادىر 王哈迪尔

لوڭۋاڭ بۇتخانىسى 龙王庙

ۋاڭ غوجام 王爷

«王» سۆزى بەزىدە يەنە شاھىنشاھ، شاھانە دەپمۇ

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

تەرجىمە قىلىنىدۇ. مەسىلەن 王中之王
ھايۋانلار، جۈملىدىن يىرتقۇچ ھايۋانلار ۋە ھاشاراتلار توپى ئىچىدىكى ھۆكۈمران ياكى ئالىي ئورۇن تۇتىدىغان، خۇسۇسىيىتى، بەلگىسى ئالاھىدە بولغان ئايرىم ھايۋان ياكى ھاشارات، خەنزۇ تىلىنىڭ ئادىتى بويىچە «王» سۆزى بىلەن سۈپەتلىنىدۇ. مەسىلەن «蜂王»، «猴王» بۇنداق جايلاردا كەلگەن «王» نىمۇ ئومۇمەن «پادىشاھ» دەپ تەرجىمە قىلىشقا بولىدۇ. مەسىلەن: ھەرىلەر پادىشاھى، پادىشاھ ھەرە، مايمۇنلار پادىشاھى، پادىشاھ مايمۇن، مايمۇن پادىشاھ دېگەندەك. مەسىلەن: 山中无老虎,猴子称王

تاغدا يولۋاس بولمىسا، مايمۇن پادىشاھ بولۇۋاپتۇ ...

ئۆسۈملۈكلەر ئىچىدىكى بەزى ئالاھىدە كاتتا ئۆسۈملۈكلەر بىرىكمە سەمەرىلەرنىمۇ شۇنداق تەرجىمە قىلىدىغان ئەھۋالنى مۇستەسنا قىلغىلى بولمايدۇ، مەسىلەن، شاھ گول 花王 دەۋر تۈسى، مىللىي تۈسى نەزەردىن ساقىت قىلىنغان ھالدا قارا ـ قويۇقلا «پادىشاھ» دەپ تەرجىمە قىلىدىغان بۇ خىل «پادىشاھ ھادىسىسى» ھازىر خېلى ئېغىر. بۇ خىل ھادىسە ھۆججەتلەر تەرجىمىسى، گېزىت ۋە تېلېۋىزىيە تەشۋىقاتلىرى، ئېلان، ۋىۋىسكىلاردا كۆرۈلىدۇ. مەسىلەن: «西瓜王» دېيىلسە، تاۋۇز پادىشاھى»، «船王» دېيىلسە پاراخوت پادىشاھى، «球王» دېيىلسە «توپ پادىشاھى» دەپ تەرجىمە قىلىنىۋاتىدۇ. مۇنداق مىساللارنى يەنە خېلى كۆپ كەلتۈرۈش مۇمكىن. مۇنداق تەرجىمىلەر مەنا خاتالىقى ۋە مەنتىقىلىق خاتالىقتىن خالىي ئەمەس. ئايلايلۇق: «西瓜王»، «船王»، «球王» سۆزلىرىدىكى (王) سۆزى مەلۇم كونتېكستا ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا تاۋۇز ئۆستۈرۈش، كېمىسازلىق، كېمە ـ پاراخوت ترانسپورتى، مەلۇم توپ تۈرى بويىچە تەگدىشى يوق دېگەندەك دەرىجىگە يەتكەن، تېخنىكا جەھەتتىن ئۈزۈپ چىققان، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان، تىللاردا داستان قىلغۇدەك مۇۋەپپەقىيەتلەرنى قازانغان كىشىلەرنى كۆرسىتىپ كېلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇنداق سۆزلەردىكى «王» سۆزىنى ئۇيغۇر تىلىدا شۇ خىلدىكى مەنىلەرگە يېقىن كېلىدىغان سۆزلەر بىلەن تەرجىمە قىلىش لازىم. مەسىلەن «西瓜王» نى، «تاۋۇز ئۆستۈرۈش ماھىرى»، «ئۇستا تاۋۇزچى دېھقان» دەپ تەرجىمە قىلساق، «船王» سۆزىنى كېمىسازلىق ساھەسىدە داڭق چىقارغانلىقىنى بىلدۈرۈپ كەلگەن «دوكار كېمىساز»، «دوكار (داڭدار) پاراخوت ترانسپورتچى دەپ، «球王» سۆزىنى «داڭدار (داڭلىق) توپچى، ماھىر (ماھارەتلىك) توپچى، مەشھۇر توپچى دەپ تەرجىمە قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

شۇنداقلا «足球王» نىمۇ «مەشھۇر پۇتبولچى» دەپ تەرجىمە قىلىش كۇپايە قىلىدۇ. چۈنكى بۇ سۆزدىكى «王» سۆزىمۇ ئوخشاشلا مەشھۇر، داڭلىق، ماھارەتلىك، نادىر دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. بۇنىڭدىكى «大» سۆزى «足球» دېگەن ئىككى بوغۇملۇق سۆزگە «王» سۆزىنى ماسلاشتۇرۇش ئۈچۈن قوشۇلغان، خالاس. شۇڭا، بۇ سۆز ھېچقانداق دەرىجە ئاشۇرۇش رولىغا ئىگە ئەمەس، شۇنداق ئىكەن، ئۇ سۆزنى «چوڭ، داڭلىق، مەشھۇر، نادىر «توپچى» دەپ يۇرۇش ھاجەتسىز.

بۇ يەردە يەنە بىر خىل ئەھۋال باركى، «西瓜王» دېگەن سۆز بەزىدە يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك، تاۋۇزنىڭ يېڭى، ئېسىل سورتلىرىنى يېتىشتۈرۈشكە ماھىر ياكى تاۋۇزنى كۆپ تېرىپ، كۆپ كىرىم قىلىپ بېيىغان دېھقاننى كۆرسەتسە، بەزىدە ئۆستۈرۈلگەن تاۋۇز سەمەرىلىرى، مېۋىلىرى ئىچىدىكى ئۆزى ناھايىتى چوڭ، ئېغىرلىقى ئادەتتىكى خاتىرە (رېكورت) تىندىن ئېشىپ چۈشىدىغان مەلۇم بىر تاۋۇزمۇ «西瓜王» دېيىلىشى مۇمكىن. بۇنداق جايدا «پادىشاھ تاۋۇز» دەپ تەرجىمە قىلىش مۇمكىنچىلىكى بار. «船王» نى ئالساقمۇ شۇنداق. يەنى بۇ سۆز گايىدا، يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك، مۇشۇ ساھەدە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ تونۇلغان كىشىنى بىلدۈرسە، بەزىدە ئېغىرلىق كۆتۈرۈش ئىقتىدارى، ئىلغار، زامانىۋىي تېخنىكىلارنىڭ تەتبىق قىلىنىشى، زامانىۋى جابدۇقلار، جابدۇقلىنىش، يۈرۈش مۇساپىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى قاتارلىق جەھەتتىن تەگدىشى يوق دېيەرلىك دەرىجىدە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرسە «پاراخوتلارنىڭ پادىشاھى» دەپ تەرجىمە قىلىشقا بولىدۇ.

ئەگەر بۇ سۆزلەرنىڭ كونتېكستتىكى كونكرېت مەنىلىرىنى توغرا چۈشەنمەي، كونكرېت ئادەتلەرنى كۆرسىتىپ كەلگەن چاغلىرىدىكى مەنىلىرىنى «پادىشاھ» دەپ تەرجىمە قىلىش مەنا خاتالىقىغا ئېلىپ بارىدۇ. مەسىلەن: «西瓜王» دېگەن سۆز دېھقاننى كۆرسىتىۋاتقاندا، «تاۋۇز پادىشاھى» دەپ تەرجىمە قىلساق، ئۇيغۇرچىدا تاۋۇز تېرىغان ماھىر دېھقاننى كۆرسەتمەي، بەلكى باشقىچە بىر مانا بېرىدۇ. «船王» سۆزى ئادەمنى كۆرسىتىۋاتقاندا «پاراخوت پادىشاھى» دېسەكمۇ شۇنداق. «球王» نى، «توپ پادىشاھى»، دېسەك تېخىمۇ شۇنداق، چۈنكى بۇنداق جايدا «پادىشاھ» دەپ قوللىنىش ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىپادىلەش ئادىتىگە ئۇيغۇن ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ خىلدىكى سۆزلەرنىڭ كونتېكستتىكى كونكرېت مەنىسىنى چوقۇم توغرا پەرقلەندۈرۈش لازىم. ئەگەر ئۇنداق قىلماي «王»، «大王» سۆزلىرىنى كەلسە ـ كەلمەس «پادىشاھ» دەپ تەرجىمە قىلغۇدەك، بەزى سەلبىي مەنىلىك سۆزلەرنى تەرجىمە قىلىش ۋاقتىدا ناھايىتى كۈلكىلىك ئەھۋاللار كېلىپ چىقىدۇ. مەسىلەن: «吹牛大王» دېگەن سۆزنى ئۇدۇللا «پوچى پادىشاھ» دەپ تەرجىمە قىلساق، پو ئاتىدىغان مەلۇم بىر پادىشاھنى، «پوچىلار پادىشاھى» دېسەك، پو ئاتىدىغانلارنىڭ پادىشاھىنى كۆرسىتىدۇكى، ھېچقاچان پو ئېتىشقا ئۇستا، ئاغزىدا شەھەر ئالىدىغان مەلۇم بىر كىشىنى كۆرسەتمەيدۇ. شۇڭا، بۇ سۆزنى توغرىسى «ئۇستا پوچى»، «ئاغزىدا شەھەر ئالىدىغان پوچى»، «زىمى سالماي پاختا ئاتىدىغان» دېگەندەك سۆزلەر بىلەن تەرجىمە قىلىش لازىم. يەنە مەسىلەن: «吹牛大王» نى كالا بېقىش پادىشاھى» دەپ تەرجىمە قىلساق، گىراماتىكىلىق باغلىنىش جەھەتتىن خاتا بولىدۇ. گىراماتىكىلىق باغلىنىشنى كۆزدە تۇتۇپ «كالا باققۇچى پادىشاھ»، «كالا باققۇچىلار پادىشاھى» دەپ تەرجىمە قىلساق قانداق نەتىجە يۈز بېرىدۇ؟ بۇنىڭدىن مەلۇمكى «船王»، «球王» دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەردىكى «西瓜王»، «羊牛大王» سۆزىنى كونتېكستتىكى كونكرېت مەنىسىگە قارىماي، «پادىشاھ» دەپلا تەرجىمە قىلىش توغرا ئەمەس.

« ساپا مائارىپىغا ئائىت نادىر ئەسەرلەردىن تەرمە » گە

سۆز بېشى

بىز بۇ يەردە قەلب بوستانىنىڭ ھەقىقىي مۇھەببەت ئەركىسى پەرزەنت ۋە ئۇلارنى تالانتلىق قىلىپ تەربىيلەشنى ئەڭ ئاۋۋال ئۇستىگە ئالغۇچى ئۇستاز بولمىش ئاتا - ئانىلارنىڭ مۇقەددەس ۋەزىپىلىرى ھەققىدە نادىر ئەسەرلەردىن نەمۇنىلەر تونۇشتۇرىمىز. بىز بىلىمىز، پەرزەنتنى بۇ دۇنيالىقنىڭ ئەتىۋار مېھمىنى ھېسابلاپ، ئۇنىڭ ئوت - پىراقىدا يۈرىكى كاۋاپ بولمايدىغان ئاتا - ئانا، ئۆزىنى مۇكەممەل ئەھيا قىلىشقا ئۆمرىنى سەرپ قىلىدىغان ئاتا - ئانىسى ئۈچۈن جانلىرىنى تەسەددۇق قىلمايدىغان پەرزەنتلەر بولمىسىمۇ، ئەمما، بۇ شېرىن مۇھەببەتنىڭ گۈل دەرىخىدىن خۇشپۇراق چېچەكلەر ئېچىلدۇرالماي ئاھ ئۇرغۇچى ئاتا - ئانا ۋە پەرزەنتلەر ئاز ئەمەس. بۇ ئاقىۋەت ئاتا - ئانا ۋە پەرزەنتلەر ئۈچۈن تولىمۇ ئەپسۇسلىنارلىق ئىش. ئادەم ۋۇجۇدىدىكى تالانت ياش تەلەپلىرى بىلەن ئۆسىدىغان قانۇنىيەت تۈپەيلى يەنە كېلىپ بۇ ۋاقتى ئۆتۈپ كەتسە قىلىپ ئۇلگۈرگىلى بولمايدىغان ئىش. بۇنداق ئەپسۇسلىنارلىق ئىشنىڭ كېلىپ چىقىشى ئاساسلىقى جەمئىيىتىمىزدە ئاتا - ئانىلارنىڭ مۇقەددەس ۋەزىپىلىرىنى تونۇپ يېتىشنىڭ ئومۇملاشمىغانلىقى بىلەن ئاتا - ئانىلارنىڭ پەرزەنت تەربىيلەش ئۇسۇل - چارىلىرىنىڭ ئىلمىي بولمىغانلىقىدىندۇر.

ئەنە، قاراپ باقايلى، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ماھارىتىنى يېتىلدۇرىدىغان پېداگوگىكا مەكتەپلىرى بار، ھەممە كەسىپلەرنىڭ ئىش ماھارىتىنى تەكشۈرىدىغان، ئۆستۈرىدىغان تۈرلۈك مەكتەپلەر بار. ئەمما، ئاتا بولۇش، ئانا بولۇشنىڭ ساپا شەرتلىرىنى ئۆگىتىدىغان، تەتقىق قىلىدىغان ئىلمىي ئەسلىھەلەر ۋە مەكتەپلەر يوق. ئاتا - ئانىلارنىڭ قولىدا بالىلارغا ئەدەپ - قائىدە، تۇرمۇش - جاھاندارچىلىق ئۆگىتىدىغان قوللانمىلار بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ تالانت بىخلىرىنى نەۋقىران ئۆستۈرۈشكە يېتەكلەيدىغان ئىلمىي كىتاب ۋە ئىلمىي مۇھاكىمىلەر ئاز. بۇ ئىش دۇنيانىڭ ئىلىم - پەن قايناملىرى ئۆركەشلەپ تۇرىدىغان جايلاردا تارىخىي ئىزچىللىقنى ساقلاپ، شۇ جايلاردىكى خەلقلەرگە دۇنيادا زىلزىلە ھاسىل قىلىدىغان نۇرغۇن ئالىم، سەنئەتكارلارنى، كارامەتلىك ئۇلۇغ كىشىلەرنى تەقدىم قىلدى، ئۇلارغا ئىلىم دەرگاھىدا ئىلگىرىلەپ باي - باياشاد، بەخت - سائادەتلىك ياشاشنى ئۆگەتتى. ئۇلار بۇ ئىشتىن مول ھوسۇل ئالغانلىقتىن، ھازىرقى كۈندە ئاتا - ئانا بولۇش ئالدىدا تۇرغانلارنىڭ ئاتا بولۇش، ئانا بولۇش سۈپەتلىرىنى ئۆگىنىشنى، ھەتتا مائارىپ تەربىيىسىنىڭ مۇھىم كۈن تەرتىپى قىلدى. ئۇلارنىڭ مەكتەپلىرىدىلا ئەمەس، ھەتتا ئىبادەتخانىلىرىدىمۇ بالىلارنى تالانتلىق قىلىپ تەربىيلەپ جەمئىيەتكە تۆھپە قوشۇش ئادەتكە ئايلانغان. بىر مۇنچە غەرب ئەللىرى ۋە تەيۋەن، شياڭگاڭلاردا ئاتا - ئانىلىق سۈپەتلىرىنى يېتىلدۈرۈشنى مەخسۇس بىر مائارىپ تۈرى قىلىپ تەلىم - تەربىيىنى يولغا قويغان.

راست، مائارىپ بىر پۈتۈن ئىلىم بولسا، پەرزەنتلەرنى تەربىيلەشمۇ شۇنداق بىر ئىلىم. ئۇنى ھەر كىم ئۆگەنمەي تۇرۇپلا ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىپ ئالالمايدۇ. بالىلارنى يېرىم ياتا ئاڭلىغانلىرى بىلەن ئۆزى بىلگەنچە تەربىيلەشنىڭ نەتىجىسى ھامىنى ياخشى بولمايدۇ. جەمئىيەت تەرەققىي قىلىپ، كىشىلەرنىڭ ساپاسى بارغانسېرى ئۆسۈپ كېتىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، ئاددىي، قوپال، بىكىنمە تەربىيە ئۇسۇللىرى بىلەن زامانغا ئۇيغۇنلىشالايدىغان تالانتلىق بالا تەربىيلەپ چىققىلى بولمايدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن ئاتا - ئانىلار داۋاملىق ئۆگىنىش كېرەك. بىزدىكى پەرزەنت تەربىيلەشنىڭ ئۈنۈملۈك بولماسلىقى، ئۈنۈمى بولدى دېگەندىمۇ ئاز ساندىكى بالىلارنىڭلا تالانتلىق بولۇپ چىقىپ، شۇنچە كۆپ بالىلارنىڭ ئەقىل بۇلىقىنىڭ ياخشى ئېچىلماسلىقى ئاتا - ئانىلار ئۆزلىرى تەربىيلەش ئۇسۇللىرىنى ئۆگىنىپ ئالماي تۇرۇپ، پۈتۈن ئۈمىدىنى مەكتەپكە باغلاپ قويغانلىقىدىن كېلىپ چىققان.

شۇنىڭ ئۈچۈن ئېيتىمىزكى، پەرزەنت تەربىيىسىنى مائارىپ تۈرىگە كىرگۈزۈپ، ئاتا - ئانىلار خۇددى ئوقۇغۇچىلاردەك پوزىتسىيە بىلەن تاللانغان ئۇسۇللارنى ئۆگەنگۈچى بولۇشى

كېرەك. ئاشۇ چەت ئەللىكلەر، تەيۋەنلىكلەر، شياڭگاڭلىقلار ۋە ئېلىمىزدىكى لى يىتىڭنىڭ ئانىسىدەك ئۇلۇغ ئانىلار ئىشنى توغرا قىلغان. مائارىپ تەربىيىسى ئەنە شۇلارنىڭكىدەك ئائىلىدىن باشلىنىش كېرەك. پەرزەنت بىزنىڭ نەسلى ـ ۋەسلىمىز ۋە كېلەچىكىمىز بولغان ئىكەن، بىزنىڭ ئائىلىلىرىمىز ئۇلارنى تەربىيىلەشنىڭ تۇنجى مەكتىپى، ئاتا ـ ئانا بۇ مەكتەپنىڭ تۇنجى مۇئەللىمى، شۇنداقلا ئۆمۈرلۈك مۇئەللىمى بولۇشى كېرەك. پۈتكۈل ئىنسانىيەت تەلىم ـ تەربىيە ئۇسۇلىدا مۇشۇ يولنى تۇتقان، ئەجدادلىرىمىزمۇ مۇشۇ يولنى تۇتقان. بىزدىكى ئادىمىلىكنى ئاتا ـ ئانىمىز شۇنداق يېتىلدۈرگەن، بىزدىمۇ شۇنداق ئىنتىلىش بار. لېكىن، بىزدىكى بۇنداق ئىنتىلىش ئاجىز.

بىزدىكى بالىنى «بالا» دەيدىغان يامان ئاقىۋەتلەرنىڭ تولىسى، بىزنىڭ پەرزەنت تەربىيىلەشتىكى مانا مۇشۇنداق سۇسلۇقىمىزدىن كېلىپ چىققان. مەسىلەن، بىر مۇتەخەسسىس بۇ ئەھۋالنى ئايدىڭلاشتۇرۇش ئۈچۈن 150 نەپەر ئاتا ـ ئانىغا ئائىلە مەسىلىسى ھەققىدە دەرس ئۆتكەندە، ئۇلاردىن پەرزەنت تەربىيىلەش ئەھۋالىنى سۈرۈشتە قىلىپ، ئاراڭلاردا پسىخولوگىيىگە ئائىت كىتاب ئوقۇغانلار قول كۆتۈرۈڭلار دېگەندە، ئاران تۆت كىشى قول كۆتۈرگەن، مائارىپ ياكى ئائىلە تەلىم ـ تەربىيىسى ھەققىدىكى كىتابلارنى ئوقۇغانلار قول كۆتۈرۈڭلار دېگەندە، ئارانلا ئۈچ كىشى قول كۆتۈرگەن. بۇنىڭدىن كۆرگىلى بولىدۇكى، بىزدىكى بۇنداق ئىنتىلىش ئىنسانلار مەدەنىيەت تارىخىدىن تاللانغان ئىلمىي چارىلەر بىلەن قوراللىنىش، تېخىمۇ مۇھىمى ئادەم تەربىيىلەشنى قورساقلا باغلاپ قويىدىغان نادانلىقتىن قۇتۇلۇشى كېرەك.

ئالايلۇق، تەبىئەت باغرىدا ئۆسىدىغان سۈت ئەمگۈچىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك بالىلىرىنى ئېمىتىپ باقىدۇ ۋە ئۇلارغا ئەتراپلىق غەمخورلۇق قىلىدۇ. بۇ ھال ئۇلاردىكى تۇغما قابىلىيەت قوماندانلىقىدىكى ئىرسىيەتلىك ھەرىكەت ئىپادىسى بولۇپ، ئۇلاردا بالىلىرىنى ماددىي ئوزۇق بىلەن تەمىنلەش ۋە ئۆزلىرىگە ئوخشاش تىلسىز ياشاش ماھارەتلىرىنى ئۆگىتىشتىن باشقا ۋەزىپە بولمايدۇ. ئەمما، ئىنسانلار جەمئىيىتىدىكى مۇرەككەپلىك ئادىمىي ئاتا ـ ئانىلارغا ئاشۇ ھايۋانلار ئورۇندىغان ۋەزىپىنى ئورۇنداشنى تۆۋەن دەرىجىلىك ئېھتىياجغا قالدۇرۇپ، بالىلارنى مەنىۋىي جەھەتتىن ئەتراپلىق تەرەققىي قىلغان تالانتلىق قىلىپ تەربىيىلەش ۋەزىپىسىنى يۈكسەك ئېھتىياجلار قاتارىغا كىرگۈزگەن. بۇنىڭ بىلەن ئادەم بولۇشنىڭ بەلگىسى ئالدى بىلەن مۇشۇ يۈكسەك مەنىۋىي ئېھتىياجنى قاندۇرۇش بولۇپ ئىپادىلەنگەن.

دۇنياغا چىراغ بولغان، قەدىمكى مەدەنىيەتنىڭ ئۇلۇغ ئابىدىسىنى تىكلىگەن يۇنانلىقلاردىن تارتىپ ھازىرقى مەدەنىيەت مۇنارىنى تىكلەشكە كىرىشىۋاتقان ئېلىمىز خەلقى مانا مۇشۇ يۈكسەك ۋەزىپە ئۈچۈن ئىلگىرىلىمەكتە. شۇڭا، بۇ دولقۇندا ئاتا ـ ئانىلار پەرزەنتلەرنىڭ بىرىنچى ۋە ئۆمۈرلۈك ئۇستازى بولۇش سۈپىتى بىلەن جەمئىيىتىمىزنىڭ ئۈمىدى بولىدۇكى، ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ قانداق ئۆگىنىشى ۋە پەرزەنتلەرگە ئۆگىتىشى پەرزەنتلىرىمىزنىڭ كېلەچەك تەرەققىياتىغا تۈپلىك تەسىرلەرنى بېرىدۇ. ھەتتا ئاتا ـ ئانىلارنىڭ تەربىيىسى بالىلارنىڭ قەلبىدە مەڭگۈلۈك تامغا بولۇپ قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ھەر بىر جەمئىيەت ۋە مىللەتنىڭ كېلەچەك ئىستىقبالى بولىدۇكى، ئۇلارنىڭ رىقابەتلىرىمۇ ئاتا ـ ئانىلارنىڭ پەرزەنت تەربىيىلەش ماھارىتى ۋە پەزىلىتىگە باغلىق بولۇپ قالىدۇ. بۇنداق ئىكەن، بىزنىڭ پە رزەنت تەربىيىلەش ئۇسۇلىمىز ئەلۋەتتە سۈت ئەمگۈچىلەرنىڭ ئېھتىياجىدىكى تۆۋەن قاتلامدىن ئادىمىيلىكنى جەۋلان قىلدۇرىدىغان يۈكسەك ئېھتىياج مەنىۋىلىكنى ئەتراپلىق تەرەققىي قىلدۇرۇش تەرەپكە ئۆتۈشى، بۇ مەنىۋى تەربىيىنى ماھىرلىق بىلەن ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن ئۆزلۈك ۋە ئۆزگىلىكتىكى ئىلمىي چارىلەر بىلەن قوراللىنىشى كېرەك.

بىز بۇ سەھىپىدە ئەنە شۇنداق نادىر ئەسەرلەرنى يېزىش، تۈزۈش، تەرجىمە قىلىش ئارقىلىق ئاتا ـ ئانا ۋە ئوقۇتقۇچىلارغا دەستۇر يەتكۈزۈپ بەرمەكچىمىز. ئالدى بىلەن ئالتە خىل داڭلىق تەربىيىلەش ئۇسۇلىنى تونۇشتۇرىمىز. مائارىپ سېپىدىكى كەڭ ئۇستازلار ۋە ھەۋەسكارلىرىمىزنىڭ بۇ جەھەتتە ئەقىل تەقدىم قىلىشىنى، باشقا مەتبۇئات ئورۇنلىرىنىڭ ژۇرنىلىمىزدا ئېلان قىلىنىۋاتقان بۇ ئەسەرلەرنىڭ قانۇنىي نەشر ھوقۇقىغا ھۆرمەت قىلىپ، بۇ ئەسەرلەرنى بىزنىڭ رۇخسىتىمىزنى ئالماي كۆچۈرۈپ باسماسلىقىنى ئۈمىد قىلىمىز.

ئۆگىنىش ئەندىزىسى ھەققىدە

گۈلشەن ئىسلام

سىز ئۆزىڭىزنى ئەقىللىق ھېسابلامسىز ؟ ئۇنداقتا ئۆزد-
گىزنىڭ ئەقىللىق ئىكەنلىكىنى قانداق بىلىپ ئالىسىز ؟

ئۇزاقتىن بۇيان بىز ئەقىل سىناش ئارقىلىق بىلىمىز دەپ
قارىدۇق . ئەنئەنىۋى ماتارىپتا بولسا ئەقىللىق ياكى ئەمەسلىكىنى
مەكتەپلەرنىڭ ئۆگىنىش ئەندىزىسى بويىچە بىر تەرەپ قىلدۇق .
ئالايلۇق ، بىز ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەقىللىقلىق دەرىجىسىنى سىناشتا
مەنتىقلىق تەپەككۇر ماھارىتى بىلەن ماتېماتىكىلىق ھېسابلاش
ماھارىتىنى ، نۇتۇق ئارقىلىق ئىپادىلەش ماھارىتى بىلەن قەلەم
ئارقىلىق ئىپادىلەش ماھارىتىنى ، شۇنداقلا تەھلىل قابىلىيىتى بىـ
لەن تەشكىللەش قابىلىيىتىنى ئاساسىي ئورۇنغا قويۇۋالدۇق .
لېكىن ، ئۆزىمىز ياكى پەرزەنتلىرىمىزدە تىل بىلەن ماتېماتىكىلىق
ھېسابلاشنى ئاساس قىلىدىغان يۇقىرىدىكى ماھارەت ۋە قابىلىـ
يەتلەردىن باشقا ئۈستۈنلۈك كۆرۈلسە ، ئائىلىلەر ياكى مەكتەپـ
لەردە ئۇنى ئۆلچەيدىغان ئاقىل ئۆلچەم بولمىدى - دە ، ئۆزىمىز
ۋە پەرزەنتلىرىمىزدىكى كۆپ تۈرلۈك ئەقلىي قابىلىيەتلەرگە توغرا
باھا بېرەلمەي ، ھەدېسىلا بىز تاپالمىغان ئۈستۈنلۈكلەرنى ئەمەلـ
يەتتە تېپىپ ئالغا بېسىپ كەتكەن كىشىلەرگە قاراپ داڭ قېتىپ
قالدۇق ، ئۇلارنى ئۆزىمىزدىن ئەقىللىق ھېسابلاپ مەيۇسلاندۇق .
بۇنداق قىلىش ئەمەلىيەتتە بىزنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالىمىزغا ئۇيغۇن
كېلەمدۇ ؟

ھوۋىرد گېرىدنېر بىزدىكى مۇشۇنداق ئەنئەنىنىڭ خاتالىـ
قىنى . ھەمدە ھەر بىر ئادەمدە بىز ئەنئەنىۋى ماتارىپتا ئېتىبار
بەرگەن تىل ۋە ماتېماتىكىلىق ھېسابلاشتىن باشقا يەنە بەش
تۈرلۈك ئەقلىي قابىلىيەت بولۇپ ، بۇلارنىڭ ھەر بىرى مېڭىمىزـ
نىڭ ئوخشاش بولمىغان رايونلىرىغا ئورۇنلاشقانلىقىنى كۈچلۈك
دەلىللەر بىلەن ئىسپاتلاپ بەردى . ھازىرغىچە ئۇ ئىسپاتلاپ چىقـ
قان ئەقلىي قابىلىيەت يەتتە تۈرلۈك بولۇپ ، بۇ يەتتە تۈرلۈك
قابىلىيەت ھەر بىر ئادەمنىڭ مېڭىسىدە ئورتاق مەۋجۇت بولۇپلا
قالماستىن ، خاندىن گادايغىچە ھەر بىر ئادەم بۇ يەتتە تۈرلۈك
ئەقىل بايلىقىنى ئېچىشقا قادىر بولالايدۇ . بۇ يەتتە تۈرلۈك ئەقلى
قابىلىيەتنىڭ تىپى ئوخشاش بولمىغانلىقتىن ئەمەلىيەتتە ھەر قايـ
سىسى ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ئوقۇتۇش ئۇسۇلى بولۇشنى تەلەپ
قىلىدۇ . ھازىر كۆپلىگەن ماتارىپچىلار ئۇنىڭ بۇ كەشپىياتىنىڭ
ئەقىل تەتقىقات تارىخىدا تولىمۇ مۇھىملىقىنى تونۇپ يېتىپلا قالـ
ماستىن ، ئۇنى ئىجادىي ماتارىپ ئوقۇتۇشىنىڭ بايرىقى قىـ
لىۋالدى .

ھازىـر ئامېرىكىدا قوزغىلىپ دۇنياغا غۇلاچ تاشلاۋاتقان
ئۆگىنىش ئىنقىلابى مۇشۇ ئالىمنىڭ كەشپىياتى ۋە ئۇنى ماتارىپقا
تەدبىقلاشنى ئاساس قىلغان . بۇنىڭغا ياندىشقان نۇرغۇن تەلىـ
ماتلار بولسىمۇ ، ئەقىل قۇرۇلمىسى جەھەتتە كۆپچىلىك ئۇنىڭ
تەلىماتىنى ياقلاپ ، ئوقۇتۇشنا يەتتە تۈرلۈك ئەقلىي قابىلىيەت
بويىچە ئۆگىنىش ئەندىزىلىرىنى كەشىپ قىلغان . دەرۋەقە ، ئەـ
قىل قۇرۇلمىسى جەھەتتە ھەممە ئادەمدە ئوخشاشلىق بولسىمۇ ،
ئەقىل ئۈستۈنلۈكىدە تامامەن ئوخشاش ئىككى ئادەمنى بۇ دۇنياـ
دىن تاپقىلى بولمايدۇ . شۇ تۈپەيلى ئۆگىنىش ئەندىزىسى ئۈسـ
تىدە ئىزدەنگەن ۋە ئامېرىكىدا ئۆگىنىش ئەندىزىسى بويىچە مەكـ
تەپ ئېچىپ ، ئادەتتىكى ئاتا - ئانىلاردىن تاكى ئاجايىپ مەشـ
ھۇر شەخسلەرنىڭمۇ سۆيۈملۈك ئۇستازى بولۇپ قالغان سۇنتىيە
تابېيس ئۆگىنىش ئەندىزىسىنى بىزگە قوشكېزەك بالىنىڭ تۇـ
غۇلۇشىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق چۈشەندۈردى . ئۇنىڭ بايان
قىلىشىچە ، ئۇ كۆزەتكەن قوشكېزەك بالىنىڭ تۇغۇلۇشىدىكى
ئىلگىرى - كېيىنلىك ئىككى مىنۇت بولغان . ئەمما ئۇلار تەقى
- تۇرۇقىدىن ئوخشاپ كەتكەندەك قىلسىمۇ ، ھەرىكەتلىرىدە
پەرقلەنگەن . ئەتراپتىكىلەر ئۇلارنىڭ قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشاپ
تۇرسىمۇ ، ھەرىكىتىدىكى پەرقلەرگە ھەيران قالغان بولسا ، : «
ئۇلار بىر كۈن ئىچىدە تۇغۇلسىمۇ ، خاسلىق خاراكتېرىدە تامامەن
پەرقلىنىدىغان ئادەم بولۇپ چىقىدۇ ، چۈنكى ، ئۇلاردىكى ئەقىل
شاخچىلىرىنىڭ ، تۇغما پەزىلەتلەرنىڭ ئۆسۈشىدە پەرق بولىدۇ »
دېگەن .

راست بىزمۇ بەزى ئادەملەرنى ، بولۇپمۇ قوشكېزەكلەرنى
بىـر كۆرۈپلا تونۇپ ئالالمايمىز . لېكىن ، ئۇلارنىڭ كىشىلەر بىـ
لەن قىلىۋاتقان مۇئامىلىسىنى بىر كۆرۈپلا ئۇلاردىكى پاراسەت
پـەرقلىرىنى كۆرۈۋالالايمىز . كۆزىتىلگەن بۇ ئىككى بالا ئەنە
شۇنداق ئوخشاش چوڭ بولغان . لېكىن خاسلىق خاراكتېرىدە
باشقا - باشقا بالا بولۇپ چىققان . مەسىلەن ، بۇ ئىككى بالىغا
ئوپمۇ ئوخشاش بولقا ۋە مىخنى ئويۇنچۇق قىلىپ تۆمۈرچىلىك
شىرەسى ئۈستىگە قويۇپ بەرگەندە ، بىرسى قولىغا بولقىنى ئېـ
لىپ مىخنى زوقلىنىپ قېقىش بىلەن « قىزىقىش تىپى » دىكى
ئادەم بولىدىغانلىقىنى نامايان قىلسا ، يەنە بىرسى يىراقراق بېرىپ
تۆمۈرچىلىك شىرەسى ئوتتۇرىسىدىكى بولقا چوڭلۇقىدىكى كاـ
مارغا قاراپ مەستانە بولۇش بىلەن ئۆزىنىڭ « تەھلىل تىپى »
دىكى ئادەم بولىدىغانلىقىنى نامايان قىلغان .

ئەمەلىيەتتە بىز بىر ياكى بىر نەچچە بالىنىڭ تامامەن
ئوخشاش مۇھىتتا چوڭ بولغان تۇرۇقلۇق تۇرمۇشقا تامامەن

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

ئوخشاش بولمىغان پوزىتسىيە تۇتىدىغان بولۇپ چىققانلىقىنى كۆرىمىز . بۇنىڭدىن مەلۇم بولىدۇكى ، ئادەم دېگەن تېگى ـ تەكتىدىن بىرسى ـ بىرسىدىن پەرقلىنىدىغان مەخلۇق . ھەر بىر ئادەمدىكى قىزىقىش ھەر بىر ئادەمنى باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان خۇسۇسىيەتكە ئېلىپ بارىدۇ . مانا بۇ بىزنىڭ پەرزەنت تەربىيىلەش ، ئوقۇ ـ ئوقۇتۇشىمىزغا نىسبەتەن بىر مۇسابىقىدۇر . بۇنداق ئىكەن ، ئوخشاش بىر ئۇسۇلدا ھەممە ئائىلىلەر پەرزەنتلىرىنى تەربىيىلەش ، ئوقۇتۇشتا بىر ئەندىزىنى ھەممە بالىغا تەتبىقلاش ياخشى نەتىجە بەرمەيدۇ . بۇنىڭ ئۈچۈن ، ئاتا ـ ئانىلارمۇ پەرزەنتلىرىنى تونۇپ يېتىش ، ئوقۇتقۇچىلار ئەقىل تىپلىرىنى بىلىش شەرتى قويۇلۇپلا قالماي ، پەرزەنت ۋە ئوقۇغۇچىلاردىن ئۇستۇنرەك بىلىم قابىلىيەتكە ئىگە بولۇش تەلەپ قىلىنىدۇ . بۇنداق ئىكەن ، بىز پەقەت ئۆگىنىش ئەندىزىسىنى بىلىۋالغان ۋە ئۇنىڭدىن ھوزۇرلىنىش سەۋىيىسىگە يەتكەندىلا پەرزەنت تەربىيىلەش ، مەكتەپلەردە ئوقۇغۇچى تەربىيىلەش ۋە ئۆزىمىزدىكى ئەقىل بۇلىقىنى ئېچىش قەدىمىنى باسالايمىز . مۇتەخەسسلەر كۆرسەتكەن ئۆگىنىش ئەندىزىسى دېگەن مانا مۇشۇنداق ھەر بىر ئادەمدىكى تۇغما ھالەت ۋە ھەۋەس قىزىقىشلىرىدۇر .

ئالىملار ۋە پېداگوكلارنىڭ تەجرىبە قىلىپ كۆرۈشىچە ئۆگىنىش ئەندىزىسى بايقاش جەھەتتىكى بۇنداق سەۋىيە بىر خىل ئائىلىۋى دېموكراتىيىدىن باشلىنىدۇ ۋە ئائىلىدە پىششىپ يېتىلىپ مەكتەپكە ، جەمئىيەتكە غۇلاچ تاشلايدۇ . شۇڭا ، بىز نەزىرىمىزنى ئاۋۋال ئائىلىگە ئاغدۇرۇشىمىز كېرەك . مەسىلەن ، بىز پەرزەنتلەرگە ئۆزلىرىمىزمۇ ئىسپاتلاپ بولالمىغان ياكى تېگى ـ تەكتىنى بىلمەيدىغان ئۆگىنىش چارىلىرىنى تاڭماستىن ، ئۇلاردىكى تەبىئىيلىكنى بايقىشىمىز كېرەك . ئالايلۇق ، ھەر كۈنى 10 ـ 20 مىنۇت ۋاقىت چىقىرىپ بالىمىز بىلەن ئوينايمىز . بۇنداق ئويناش تامامەن بالىمىزنىڭ ئەقىل تىپىنى بايقاش ئۈچۈن بولغاچقا . تازا ئوبدان يەرنى تاللايمىز ـ دە بالىمىز مەستخۇش بولۇپ ، ئۆزىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى مەخپىي رېتىمىپ بويىچە ئوينايدۇ ، بىز ئۇنىڭغا قول شىلتىپ ئۇنى قىل ، بۇنى قىل دېمەيمىز . ھەتتا ئۇنىڭ بىزگە خاتا تۇيۇلغان ھەرىكەتلىرىگىمۇ ئارىلىشىپ تەكلىپ بېرىپ يۈرمەيمىز . ئۇنداقتا ئۇ ئويۇن ئارقىلىق بارغانسېرى ئۆزىنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى ئاشكارىلايدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىز ئۇنىڭ ئىشنى قانداق ئۇسۇل بىلەن قىلىدىغانلىقىنى بىلىۋالالايمىز . شۇ چاغدا بىز ئۇنىڭغا يەنە بىردەم دىققەت قىلىپ تۇرىدىغان بولساق ، ئۇنىڭدا مۇستەقىل بىر قىزىقىش ـ ئۆگىنىش ئەندىزىسى بارلىقىنى بايقايمىز .

ئادەتتە ھەر قانداق ئاتا ـ ئانا بالىسىنىڭ تەرەققىياتىغا زىيانلىق ھەرىكەتلەردە بولۇشنى خالىمايدۇ . لېكىن ، ئارزۇنىڭ قانچە ياخشى بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ئۆگىنىش ئەندىزىسىدىن خەۋەرسىز ئاتا ـ ئانىلار بالىلارغا زىيانلىق نەرسىلەرنى تېڭىپ قويۇشى مۇمكىن . شۇڭا ، بىز مەيلى قانداق ئويۇن ، سۆھبەت ، ھەرىكەت ئارقىلىق بولسۇن ، بالىمىزدىكى تەبىئىي ئۇستۇنلۇكنى تېپىپ چىقىپ ، ئۇلارنىڭ ئائىلىدە ، مەكتەپتە ياكى خىزمەت ئۇستىدە ئۆزىدىكى شۇ تەبىئىي ئەقىل تىپى بويىچە تەرەققىي قىلىشقا ياردەم بېرىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۆزىمىز بۇ ھەقتىكى بىلىملەردىن خەۋەردار بولۇشىمىز كېرەك . بەزىلەر ھەدېسىلا بالىسىنى پەردازلايدۇ ، بەزىلەر بولسا ھەدېسىلا بالىسىدىن ۋايسايدۇ . پەردازلىغانلار بىلەن ۋايسايدىغانلاردا ئوخشاشلا ئىلمىيلىك ئاز . چۈنكى ، پەردازلايدىغانلار بالىسىنىڭ ئۆگىنىشتىكى كەمچىلىكلىرىنى قەستەن يوشۇرسا ، ۋايسايدىغانلار بالىسىنىڭ ئۆگىنىشىگە ياردەملىشىشتە ئامالسىز قالغانلاردۇر . مانا بۇ ئاتا ـ ئانىلار ئالدىدىكى بىر مۇسابىقە . بۇ مۇسابىقە پەقەت ئاتا ـ ئانىلار بالىلاردىكى ئەقىل تىپىنى بايقاپ ، ئۇنىڭ تەرەققىياتىغا مۇۋاپىق چارە قوللانمىغىچە ئاخىرلاشمايدۇ . ئەقىل تىپى بايقالمىدىكەن . ئاتا ـ ئانىلار ئۆيلىرىدە بالىلارنى ياخشى تەربىيىلەش ، ئۆزى ئالاھىدە تالانتلىق بولالمىغان تەقدىردىمۇ ئالاھىدە تالانتلىق بالىلارنىڭ ئاتا ـ ئانىسى بولۇش شەرىپىگە ئىگە بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئۇ بالىدىكى ئۆگىنىش ئەندىزىسىنى ئىگىلىشىگىمۇ مەسلىھەت بېرەلەيدىغان ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مەسلەكدىشى بولۇپ قالىدۇ ـ دە ، بالا ئائىلىدىن مەكتەپكە تۇتاشقان قوللاش ئارقىسىدا تېز ـ تېز ئۆسۈپ يېتىلىدۇ .

شۇنى بىلىش كېرەككى ، قىزىقىش ـ ئۆگىنىش ئەندىزىسى بالىلارنىڭ تەرەققىياتىدىكى ئەڭ مۇھىم تۈگۈن بولغاندەك ، زېرىكىش ئەڭ زور دۈشمىنىدۇر . ئەنئەنىۋى تەلىم ـ تەربىيىدىكى ئاساسلىق مەسىلە مانا شۇ بەزى بالىلارغا ئۇيغۇن كەلمەيدىغان زېرىكىشلىك رامكىلارنى بالىلارغا تېڭىپ ، ئۇلارنىڭ تەسەۋۋۇر كەپتەرلىرىنى قەپەسكە قاماپ قويۇشتىن ئىبارەت . توغرا ، ھەر بىر ئادەمنىڭ ئۆگىنىش ئەندىزىسىنى ئېنىقلاشقا خېلى ئۇزاق كۆزىتىش ۋە خاتىرە قىلىش جەريانى كېرەك بولىدۇ . يەنە كېلىپ ھەر بىر ئادەم ئۇستىدىكى كۆزىتىش ئوخشاش بولمايدۇ . لېكىن ، بۇنى ئېنىقلاشنىڭ نېگىزلىك يېتەكچى پرىنسىپلىرى بار ، بۇلار : كۆزىتىش ، قۇلاق سېلىپ ئاڭلاش ، سىناق قىلىش ، مۇھىم نۇقتىغا نەزەر سېلىش ، ئۆگىنىشتىن ئىبارەت . كونكرېت ئېيتقاندا ، بالا ئۇتتۇق قازانغاندا ، ئۇنىڭ ئۇتتۇق قازىنىشىغا تۈرتكە بولغان ئامىللارنى ... تۈپلىك تەسىر كۆرسەتكەن مۇھىتنى كۆزىتىش ، ئۆزى گەپنى تارتىۋالماستىن ، بالىنىڭ سۆزىنى سەۋرچانلىق بىلەن ئاڭلاپ ، ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى ئىشنى تېپىش ؛ ئۆزىنىڭ ئۆگىنىش ئەندىزىسىنى تاڭماستىن ، بالىنىڭ قىزىقىشى بويىچە ئۆگىنىشنى سىناق قىلىش ؛ بالىنىڭ تۇغما ئاجىزلىقى تەرەپكە ئەمەس ، تۇغما ئۇستۇنلۇكىگە نۇقتىلىق نەزەر سېلىش ، ئالىملار ۋە تەربىيە كۆرگەن ئاتا ـ ئانىلار ئىجاد قىلغان ئۆگىنىش ئەندىزىلىرى توغرىسىدىكى بىلىملەرنى ئىگىلەش قاتارلىقلاردۇر .

بۇنداق بايقاش يالغۇز بالىلارغا ئۇيغۇن بولماستىن ، ئۆزىمىز بىلەن باشقىلارغىمۇ مەلۇم تەرەپلەردە ئۇيغۇن كېلىدۇ . شۇڭا ، بىز ئۆزىمىزنىڭ ۋە پەرزەنتلىرىمىزنىڭ تالانت بىخلىرىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن ئۆگىنىش ئەندىزىلىرىنى پەرقلەندۈرۈش ۋە ئۇنىڭدىن ھوزۇرلىنىشنى ئۆگىنىۋېلىشىمىز كېرەك ، شۇندىلا بىز ھەر بىرىمىزنىڭ ۋۇجۇدىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان تۇغما ئۇستۇنلۇك ۋە ئۇنى تېزلىكتە ئۆستۈرۈشنىڭ ماھارەتلىرىگە ئىگە بولىمىز .

(ئاپتور باينغولىن مالىيە سودا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى)

كارىل ۋىتترنىڭ تالانتلىق بالا تەربىيىلەش ئۇسۇلى

كارىل ۋىتتر گېرمانىيىنىڭ خارىبي شەھىرى يېنىدىكى لوخ كەنتىنىڭ باستېرى (خرىستىئان ئىمامى) بولۇپ ، بالىسىنى تەربىيىلەشتە ئۆزگىچە كۆز قاراشقا ئىگە ئىدى . ئۇ بالىلارنى ئەقىل نۇرى ئېچىلغاندىن باشلاپلا تەربىيىلەش كېرەك ، دەپ قارىدى ، ھەمدە ئۆزىنىڭ ئويلىغانلىرىنى ئوغلىنى تەربىيىلەش ئەمەلىيىتىدىن ئۆتكۈزۈپ ئۇنى « تالانتلىق » قىلىپ يېتىشتۈردى . بۇ تەجرىبىسىنى 1818 ـ يىلى « كارىل ۋىتترنى تەربىيىلەش » دېگەن كىتاب قىلىپ يېزىپ چىقتى . بۇ كىتاب دۇنيا بويىچە تالانتلىق بالا تەربىيىلەش بويىچە تۇنجى ئەسەر بولۇپ قالدى ، شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ تەلىم ـ تەربىيە ئىدىيىسى جامائەتچىلىك تەرىپىدىن بالىلارغا دەسلەپكى تەربىيە بېرىشنىڭ ئەندىزىسى بولۇپ قالدى .

سىرلىق تالانت ھەققىدە ھېكايە

1914 ـ يىلى ئەمدىلا 15 ياشقا كىرگەن ۋىلىيام جامىس سىدىز ئىسىملىك بىر بالا ئامېرىكىنىڭ خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈردى . ئۇ ئامېرىكىلىق داڭلىق پسىخولوگ سىدىز دوكتورنىڭ ئوغلى ئىدى . ۋىلىيامنىڭ ئوقۇش تارىخى بەكمۇ قىزىقارلىق بولۇپ ، ئۇ بىر يېشىدىن باشلاپ تەربىيىلەندى ، ئۈچ يېشىدا ئۆز دۆلىتىنىڭ تىلىدا ئوقۇيالايدىغان ۋە يازالايدىغان بولدى . بەش يېشىدا ئۆيىدىكى ئىسكىلىت ئەۋرىشكىلىرىنى كۆرۈپ ، ئادەم تېنىگە قىزىقىپ ، فىزىئولوگىيە ئۆگىنىشكە باشلىدى . ئۇزاق ئۆتمەيلا دوختۇرخانا ئالغان دەسلەپكى ئىمتىھاندا نەتىجىسى لاياقەتلىك بولۇپ چىقتى . ئالتە ياشقا كىرگەن يىلى ئەتىيازدا ئۇ باشقا بالىلارغا ئوخشاش باشلانغۇچ مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇدى . مەكتەپكە كىرگەن تۇنجى كۈنى سائەت توققۇزدا بىرىنچى سىنىپقا كىردى ، سائەت 12 دە ئاپىسى چۈشلۈك تاماققا ئالغىلى كەلگەندە ، ئۇ ئاللىبۇرۇن ئۈچىنچى سىنىپنىڭ ئوقۇغۇچىسى بولۇپ قالدى ھەمدە بىر يىلدىلا باشلانغۇچ مەكتەپنى ئوقۇپ تۈگەتتى . يەتتە ياشقا كىرگەندە ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇماقچى بولدى . ئەمما مەكتەپ يېشى كىچىك دەپ رەت قىلدى . مەكتەپكە كىرىشكە ئامال قىلالمىغانلىقتىن ئۆيدە ئۆگەندى . ئۆيدە ئاساسلىقى ئالىي ماتېماتىكا ئۆگەندى ، چۈنكى ئۇ ئاشۇ چاغدا قەدىمدىن شۇ چاغقىچە بولغان تىلشۇناسلىققا ئائىت بىلىملەرنى ئۆگىنىپ بولغانىدى .

ئۇ سەككىز يېشىدا ئاخىرى ئوتتۇرا مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇشقا مۇۋەپپەق بولدى ھەمدە ھەممە پەندە ئەلاچى بولدى . بولۇپمۇ ماتېماتىكىدا باشقىلاردىن زور دەرىجىدە ئېشىپ كەتتى ، شۇڭا ، مەكتەپ ئۇنىڭ ماتېماتىكا دەرسىنى ئوقۇماسلىقىغا رۇخسەت قىلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئۇ ئوقۇتقۇچىسىغا ياردەملىشىپ باشقا ساۋاقداشلىرىنىڭ ماتېماتىكا تاپشۇرۇقىنى تەكشۈرۈپ بەردى . شۇ چاغدا ، ئۇ ئاسترونومىيە ، ئىنگلىز تىلى گىراماتىكىسى ، لاتىن تىلى گىراماتىكىسى قاتارلىق دەرسلىك كىتابلىرىنى تۈزۈپ چىقتى . ئۇ ئوتتۇرا مەكتەپتە ئۆگىنىدىغان بىلىملەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆگىنىپ بولغاچقا ، ئۇزاق ئۆتمەيلا مەكتەپتىن چېكىندى .

شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇنىڭ يىراق ـ يېقىنغا داڭقى چىقتى . جايلاردىن ھەر ساھەدىكى ئەربابلار كېلىپ ئۇنىڭدىن ئىمتىھان ئېلىپ باقتى . ئىمتىھان نەتىجىسىنى كۆرۈپ ھەممىسى ھەيران قېلىشتى ھەمدە ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ماختاشتى . مەسىلەن ، ماسسا چۇست تېخنىلوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ بىر پروفېسورى ئۆزى گېرمانىيىدە دوكتورلۇق ئىمتىھانىدا دۇچ كەلگەن ئەڭ قىيىن مەسىلىنى سوئال قىلىپ چىقاردى . ئويلىمىغان يەردىن سىدىز بۇ مەسىلىگە شۇ ھامانلا توغرا جاۋاب بەردى . شۇ چاغدا ئۇ تېخى توققۇز ياشقا كىرگەن ئىدى .

ۋىلىيام 9 ۋە 10 ياش ۋاقتىدا ئۆيدە داۋاملىق ئۆگەندى . 11 ياشتىن ئەمدىلا ئاشقاندا خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىغا كىرىپ ئوقۇدى . مەكتەپكە كىرىپ ئۇزاق ئۆتمەي ، 4 ـ چارەكتىكى ماتېماتىكا قىيىن مەسىلىلىرى توغرىسىدا بىر قېتىم نۇتۇق سۆزلەپ ، پروفېسورلارنى ھەيران قالدۇردى . دادىسى سىدىز دوكتور ئۇنىڭ 12 ياش چېغىدىكى ئەھۋالىنى « نورماللىق ۋە گېنىئاللىق » دېگەن كىتابىدا مۇنداق تونۇشتۇرىدۇ :

« سىدىز بۇ يىل ئەمدىلا 12 ياشقا كىردى ، لېكىن ماگىسترلار دەرسلىكلىرىدىكى ئاسپىرانتلارنىڭ بېشىنى قاتۇرىدىغان ئالىي ماتېماتىكا ۋە ئاسترونومىيە مەسىلىلىرىنى ناھايىتى ماھىرلىق بىلەن ھەل قىلدى ، ئۇ يەنە « ئىلىيادا » ، « ئودىسا » قاتارلىق مەشھۇر ئەسەرلەرنى گرېك تىلىدا يادلاپ ئالالىدى . بۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئۇ يەنە كلاسسىك ئەسەرلەرنىڭ تىلىنى پىششىق ئىگىلەپ ئارىستوتىلدەك كاتتا پەيلاسوپلاردىن تارتىپ شۇ زاماندىكى يونان ئەدىبلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى باشقا بالىلار « روبىنسوننىڭ سەرگەردانلىق خاتىرىسى » نى ئوقۇغاندەك شۇنداق ئوڭاي ۋە قىززىقىپ ئوقۇپ كەتتى ، ئۇ يەنە سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىق بىلەن ئىلاھشۇناسلىققا قىزىقتى . ئېتىكا ، قەدىمكى زامان تارىخى ، ئامېرىكا تارىخى قاتارلىق ساھەلەردىمۇ مول بىلىمگە ئىگە بولۇپ ، ئېلىمىزنىڭ سىياسىي ۋە ئاساسىي قانۇنىنىمۇ تولۇق بىلىپ كەتتى . »

شۇنداق قىلىپ ئۇ 1914 ـ يىلى خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈردى ، ھەمدە كېيىنكى بىر نەچچە يىللىق تىرىشچانلىقى ئارقىلىق خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشتى .

سىدىزغا ئوخشاش تالانتلىق بالىدىن يەنە ئىككىسى بولۇپ ، بىرسى ئادلوف باخىر ، ئۇ تافت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئىلاھشۇناسلىق پروفېسورى باخىر دوكتورنىڭ ئوغلى ئىدى . ئۇ 13 يېشىدا خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇدى ھەمدە مۇددەتتىن بىر يىل بۇرۇن مەكتەپنى پۈتتۈردى . يەنە بىرسى روبېرت ۋىنېر بولۇپ ، تافت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ يۇگوسلاۋىيە تىلى پروفېسورى ۋىنېر دوكتورنىڭ ئوغلى ئىدى . ئۇ 10 يېشىدا تافت ئۇنىۋېرسىتېتىغا كىرىپ ئوقۇدى ، 14 يېشىدا مەكتەپنى پۈتتۈردى . ئارقـ

دىنلا خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئاسپىرانتلار ئىنستىتۇتىدا ئوقۇدى . 1914 ـ يىلى ئەمدىلا 18 ياشقا كىرگەن روبېرت دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشتى . باخىر بىلەن ۋىنېر ئائىلىلىرىدە يالغۇز مۇشۇ ئىككى بالا تالانتلىق بولۇپلا قالماستىن ، ئۇلارنىڭ ئاكا ـ ئۇكا ، ئاچا ـ سىڭىللىرىمۇ تەگتۇشلىرى ئىچىدە ھەممىنى بېسىپ چۈشەتتى . ئادلوف ، باخىرنىڭ ئاچىسى 15 يېشىدا رادكلىف قىزلار ئۇنىۋېرسىتېتىغا كىرىپ ئوقۇغان بولۇپ ، 1914 ـ يىلى ئادلوف بىلەن بىللە مەكتەپ پۈتتۈردى . ئۇلارنىڭ سىڭلىسى رىئان بىلەن ئىنىسى لوردلوفمۇ شۇ يىلى ئۇنىۋېرسىتېتقا ئوقۇشقا كىردى . ۋىنېرنىڭ سىڭلىسى كونستانسمۇ 1914 ـ يىلى 14 يېشىدا رادكلىف قىزلار ئۇنىۋېرسىتېتىغا كىرىپ ئوقۇدى . 2 ـ سىڭلىسى بېيوروتمۇ شۇ يىلى 12 يېشىدا رادكلىق قىزلار ئۇنىۋېرسىتېتىغا كىرىپ ئوقۇدى .

پەنسوبىينىيە شتاتىنىڭ پېتىسبورگ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىلشۇناسى ، پروفېسسور سېترنېر خانىمنىڭ قىزى ئۈچ يېشىدا شېئىر ۋە نەسىر يازالايدىغان بولدى . بەش يېشىدا دۇنيا تىلىنى ئۆگىنىپ بولدى ھەمدە دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا بېرىپ دۇنيا تىلىنى تەشۋىق قىلىپ ئومۇملاشتۇرۇشقا قاتناشتى . سەككىز يېشىدىن باشلاپ ، فىزىئولوگىيە ، تېبابەتشۇناسلىق ، ماتېماتىكا قاتارلىق پەنلەرنى ئۆگىنىشكە باشلىدى . تۆت يېشىدا لاتىن تىلى قاتارلىق 13 دۆلەتنىڭ تىلىنى ئۆگىنىپ بولدى . كىچىك ۋاقىتلىرىدىلا بەزى جەمئىيەت تەشكىلاتلىرىغا رەھبەرلىك قىلدى .

دۇنيادا يېگانە نەرسە يوق ، شەرقتىكى قەدىمكى دۆلەتتىمۇ 18 ياشلىق بىر قىزنىڭ خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىدا بىرىنچىلىكنى قولغا كەلتۈرمەكچى بولغانلىقى توغرىسىدا ئاجايىپ بىر ھېكايە تارقالدى .

1999 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى ، « چېگداۋ سودا گېزىتى » بىرىنچى بەتتىكى مۇھىم خەۋەرلەر ئىستونىغا چوڭ خەتلىك قىلىپ ، « مەن خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىغا بېرىپ ئىقتىساد ئىلمى ئۆگىنىدىغان بولدۇم » دېگەن تېمىدا بىر ئالاھىدە خەۋەر بېسىلدى . بۇ گېزىتتە خەۋەر قىلىنىشىچە ، چېگدۇلىق 18 ياشلىق قىز لىيۇيىتىڭنى ئامېرىكىدىكى خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتى قاتارلىق تۆت داڭلىق ئۇنىۋېرسىتېت بىرلا ۋاقىتتا ئوقۇشقا قوبۇل قىلغان ھەمدە ئۈچ يىللىق 30 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىدىن ئارتۇق ئوقۇش ۋە تۇرمۇش راسخوتىدىن خالاس قىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇرغان . بۇ خەۋەر شۇ جايدىكى ئاخبارات ۋاستىلىرى ، ئىنتېرنېت تورى ۋە شىنخۇا ئاگېنتلىقى قاتارلىقلار تەرىپىدىن ناھايىتى تېزلا پۈتۈن مەملىكەتكە تارقىلىپ ، چوڭ غۇلغۇلا قوزغىدى...

ھەقىقىي تالانتلىق بولۇپ يېتىلگەن بۇ بىر نەچچە بالا توغرىسىدىكى ھېكايە كەڭ تارقىلىپ ، كىشىلەرنىڭ تالانت مەسىلىسىگە بولغان دىققىتىنى قوزغىدى . مۇتەخەسسىسلەر چوڭقۇرلاپ تەتقىق قىلىش ئارقىلىق شۇنى بايقىدىكى ، بۇ تالانتلىق بالىلارنىڭ ياشىغان دەۋرى ئىلگىرى ـ كېيىن ، ھەتتا ئىككى ئەسىرگە يېتىپ بارغان بولسىمۇ ، ئەمما ئۇلاردا بىر ئورتاقلىق بار ئىدى . ئۇ بولسىمۇ ئۇلارنىڭ ھەممىسى كارىل ۋىتىر ئىسىملىك بىر كىشى يازغان « كارىل ۋىتىرنىڭ تەربىيىلىنىشى » دېگەن كىتابتىن تەلىم ئالغانىدى .

ۋىتىرنىڭ دادىسى ۋىتىر دوكتور خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى بولۇپ ، ئۇ ئۆزىنىڭ كارىل ۋىتىرنىڭ تەربىيىلىنىشى » دېگەن كىتابنى ئوقۇغاندىن كېيىن ، كىتابتا دېيىلگىنى بويىچە ئوغلى ۋىتىرنى تەربىيىلىگەنلىكىنى ئېيتتى . سىدزنىڭ دادىسى سىدز دوكتورمۇ خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەن بولۇپ ، ئۇمۇ شۇ كىتابنى ئوقۇپ كىتابتا دېيىلگەن ئۇسۇل بويىچە ئوغلى سىدزنى تەربىيىلىگەن . باخىرنىڭ دادىسى باخىر دوكتور يازغان « ئائىلىۋى مەكتەپ » ۋە « ئائىلە تەربىيىسى » قاتارلىق كىتابلاردىمۇ باخىر دوكتورنىڭ « كارىل ۋىتىرنىڭ تەربىيىلىنىشى » دېگەن كىتابنى ئوقۇغاندىن كېيىن ، كىتابتا دېيىلگىنى بويىچە ئوغلى باخىرنى تەربىيىلىگەنلىكى يېزىلغان . سېتېرنىر خانىم پروفېسسور ۋىلىيام جامۇسنىڭ ھەدەپ تونۇشتۇرۇشى ئارقىسىدا كارىل ۋىتىرنى تەربىيىلەش ئۇسۇلىنى كۆڭۈل قويۇپ تەتقىق قىلىپ ، ئۆزىنىڭ قىزىنى شۇ بويىچە مەشىق قىلدۇرغان .

« خارۋارد قىزى » دېگەن كىتابتا تونۇشتۇرۇلغان لىيۇ يىتىڭنىڭ ئاپىسى لى ۋېيخۇا پۈتۈن مەملىكەتتىكى ئانىلارغا قىزى لىيۇيىتىڭنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىدىكى مەخپىيەتلىكنى ئاشكارىلىغاندا ، ئۇ ئۆزىگە كومپاس قىلغان « كارىل ۋىتىرنىڭ تەربىيىلىنىشى » دېگەن كىتابنى ماختاپ مۇنداق دېدى :

« ھەر كۈنى ژۇرنال تەھرىراتىدىن قايتىپ كېلىپ ، ئۇ كىتابنى تۈن نىسپىگىچە ئوقۇدۇم .... نۇرغۇنلىغان ئانىلار كىتابتىكى ئۇسۇل بويىچە پاراستى بالدۇر يېتىلگەن نەچچە يۈزلىگەن جۈگگولۇق بالىنى تەربىيىلەپ چىقتى . دۇنيادىكى بىر نەچچە داڭلىق ئالىي مەكتەپنىڭ كۆزى چۈشكەن ئەلا ساپالىق لىيۇيىتىڭمۇ شۇ كىتابتىكى ئۇسۇللار بويىچە ئۆزىگە ئاساس تۇرغۇزدى . ئۇ چاغدا مەن خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ كۇتۇپخانىسىدا بىر نۇسخا ساقلانغان ئاشۇ كىتابتىكى تەربىيىلەش ئىدىيىسىنىڭ لىيۇيىتىڭنى ئاخىرى خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىغا باشلايدىغانلىقىنى ئەسلا ئويلىمىغان ئىكەنمەن . »

كارىل ۋىتىر

ئۇنداقتا ، كارىل ۋىتىر كىم ؟ كارىل ۋىتىرنىڭ تەربىيىلىنىشى » دېگەن زادى قانداق كىتاب ؟ بۇ كىتاب نېمىشقا ئىككى ئەسىر مابەينىدە بالىلار تەربىيىسىدە ئاشۇنداق چوڭ رول ئوينايدۇ ؟

كارىل ۋىتىر بىر كەنتنىڭ باستىرى (خىرىستىئان ئىمامى) بولۇپ ، ئۇ ناھايىتى ئۆزگىچە بولغان كۆز قاراشقا ئىگە ئىدى . ئۇنىڭ كۆز قاراشلىرى ئىچىدە ئۇنىڭ مائارىپ نەزەرىيىسى بالا تەربىيىلەش ئۇسۇلى كىشىنى ھەقىقەتەن قايىل قىلىدۇ . ئۇ تېخى بالىلىق بولمىغان ۋاقتىدىلا پەرزەنتلەرنى چوقۇم بوۋاق ۋاقتىدىن باشلاپلا تەربىيىلەش كېرەك دېگەننى ئوتتۇرىغا قويغان . ئۇنىڭ گېپى بويىچە ئېيتقاندا ، بالىلارنى تەربىيىلەشنى ئەقىل نۇرى ئېچىلغان ھامان باشلاش شەرت ئىدى . ئۇ : مۇشۇنداق قىلىشنى قەتئىي داۋاملاشتۇرغاندا ئادەتتىكى بالىلارنىڭ بىردەك ئالاھىدە تالانتلىق بولۇپ چىقالايدىغانلىقىغا ھەقىقىي ئىشىنەتتى . ئۇ : ئەگەر مەن بالىلىق بولسام جەزمەن مۇشۇنداق تەربىيىلەش ئەمەلىيىتىنى كۆرسىتىپ قويىمەن ، دەپ يۈرەتتى . ئۇنىڭ بۇ كۆز قارىشى شۇ چاغدا بىر مۇنچە كىشىلەرنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىدى .

ئەينى چاغدا ياخشى بولغىنى، ۋىتىرنىڭ دادىسىنىڭ يۇرتىدا يىراق - يېقىنغا داڭقى كەتكەن گىرابىتىس ئىسىملىك يەنە باستېر سىردىشى بار ئىدى. گىرابىتىس ۋىتىرنىڭ دادىسىنىڭ كىچىكىدىن باشلاپ بىللە ئويناپ چوڭ بولغان يېقىن دوستى بولۇپ، ئۇنى ئەڭ چۈشىنىدىغان كىشى ئىدى.

گىرابىتىس ۋىتىرنىڭ مائارىپ ئۇسۇلى - تالانتلىق بالا تەربىيلەش ئۇسۇلىنى تېخىمۇ كۆپ كىشىلەرگە چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن، ۋىتىرنىڭ نۇتۇق سۆزلىشىگە پۇرسەت يارىتىپ بەردى. ۋىتىر تۇغۇلۇشتىن بۇرۇن، مادبلات شەھىرىدىكى بىر قانچە ياش مائارىپشۇناس بىلەن شەھەر ئەتراپىدىكى بىر قانچە ياش باستېر ئورتاق كۈچ چىقىرىپ، مائارىپ مەسىلىسى ئۈستىدە ئىزدىنىدىغان بىر ئىلمىي جەمئىيەت قۇرغان ئىدى. گىرابىتىس باستېرمۇ شۇ جەمئىيەتنىڭ ئەزاسى بولۇپ، ئۇنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن ۋىتىرنىڭ دادىسىمۇ شۇ جەمئىيەتنىڭ ئەزاسى بولۇپ قالدى.

بىر قېتىملىق يىغىلىشتا، خىللارد ئىسىملىك بىر باستېر: « باللار ئۈچۈن ئەڭ مۇھىمى تەربىيە بولماستىن، بەلكى تۇغما تالانتتۇر. مائارىپچىلار قانچىلىك كۈچەپ ئۇقۇتقىنى بىلەن ئۇنىڭ رولى يەنىلا چەكلىك بولىدۇ » دەپ گەپنى كەستى. كارىل ۋىتىر بۇنىڭغا تامامەن قارشى پىكىردە بولغاچقا، شۇ زامانلا رەددىيە بەردى:

« بۇ قاراش خاتا، باللارنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىدە ئەڭ مۇھىم بولغىنى تۇغما تالانت بولماستىن، بەلكى تەربىيىدۇر. باللارنىڭ ئەڭ ئاخىرىدا تالانتلىق ياكى قابىلىيەتسىز بولۇپ چىقىشىنى تۇغما تالانتنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى بەلگىلىمەستىن، تۇغۇلغاندىن تارتىپ بەش - ئالتە ياشقا كىرگىچە بولغان مەزگىلدە ئالغان تەربىيە بەلگىلەيدۇ. دەرۋەقە، باللارنىڭ تۇغما تالانتىدا پەرق بار بولىدۇ. ئەمما بۇنداق پەرق يەنىلا چەكلىك بولىدۇ. مېنىڭچە، تۇغما تالانتى ئادەتتىن تاشقىرى بولغان باللارنى دېمەيلا قويايلى، تۇغما تالانتى ئادەتتىكىچە بولغان باللارنىمۇ ياخشى ئۇسۇل بىلەن تەربىيلىسىلا ئادەتتىن تاشقىرى ئادەم بولۇپ چىقالايدۇ. ھۇددى ئىلۋىتسيو ئېيتقاندەك: « ئادەتتىكى باللارنىمۇ ياخشى ئۇسۇل بىلەن تەربىيلىسىلا، ئادەتتىن تاشقىرى ئادەم بولۇپ چىقالايدۇ. مەن بۇ يەكۈنگە قەتئىي ئىشىنىمەن. »

كارىل ۋىتىرنىڭ يىغىندا ئوتتۇرىغا قويغان بۇ پىكرى ئۇنى يىغىندىكىلەر ئومۇميۈزلۈك ھۇجۇم قىلىدىغان نىشانغا ئايلاندۇرۇپ قويدى. ئامالسىز ئەھۋالدا، ئۇ پەقەت « سىلەر 13 - 14 ئادەم، مەن بولسام بىر ئادەم، ئازچىلىق كۆپچىلىككە تەڭ كېلەلمەيدۇ، سىلەرنى گەپ بىلەن يېڭىشكە ئامالسىزمەن، سىلەر بىلەن مۇنازىرە قىلغاندىن كۆرە، ئەمەلىيەتنى سۆزلىگىنىم ياخشى، پەقەت پەرۋەردىگار ماڭا بىر بالا ئاتا قىلسا، سىلەر ئۇ بالىنى لەقۋا دەپ قارىمىساڭلار، مەن ئۇنى تەربىيلەپ چوقۇم ئادەتتىن تاشقىرى ئادەم قىلىپ چىقالايمەن. بۇنى مەن ئۆزۈمدىن بېرى كۆڭلۈمگە پۈكۈپ كەلگەن. » دېيىشكە مەجبۇر بولدى. يىغىندىكىلەر ئىشىنىڭ ئالدى - كەينىنى ئويلاپ بېقىپ، « بولىدۇ، بىز كۆرۈپ باقايلى! » دەپ جاۋاب بەردى.

يىغىن ئاياغلاشقاندىن كېيىن، خىللارد باستېرنىڭ سۆزى تۆگىمىگەچكە، پېشقەدەم ۋىتىر ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ، يىغىندا تالاش - تارتىش قىلغان مەسىلىنى داۋاملىق مۇزاكىرە قىلغان بولسىمۇ، ئەمما، يەنىلا نەتىجىسى بولمىدى. ئۇلار پەقەت ئۆزلىرىنىڭ يىغىندا دېگەن گېپىنى توختىماستىن تەكرارلاۋەردى. خىللارد باستېرنىڭ ئۆيىدىكى مۇنازىرىدە، يىغىندا باشتىن - ئاخىر سۈكۈت قىلىپ ئولتۇرغان گىرابىتىس باستېر ئاخىرى بايرىقى روشەن ھالدا، ۋىتىرنىڭ كۆز - قارىشىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئۇ: « مەن ۋىتىرنىڭ قەسىمىنىڭ چوقۇم ئەمەلگە ئاشىدىغانلىقىغا ھەقىقىي ئىشىنىمەن، ئۇنىڭ تەربىيلەش ئۇسۇلى بويىچە باللارنى تەربىيلىگەندە، چوقۇم مۇۋەپپەقىيەت قازانغىلى بولىدۇ » دېدى. ئەمما خىللارد باستېر ئۇنىڭ بۇ قارىشىغا ئەسلا ئىشەنمەي، يەنىلا ئۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس، دەپ چىڭ تۇرۇۋالدى.

ئۇزاق ئۆتمەي، ۋىتىر ئەر - خوتۇنلار بىر باللىق بولدى، ئەمما بىر قانچە كۈن ئۆتمەيلا ئۇلارنىڭ بالىسى ئۆلۈپ كەتتى. كېيىن، ئۇلار يەنە بىر باللىق بولدى. ئەمما، ئۇ كىچىك ۋىتىر تازا كۆڭۈلدىكىدەك بوۋاق بولۇپ چىقمىدى.

ۋىتىر قايغۇرغان ھالدا: « بۇ نېمە تارتقۇلۇقتۇ! پەرۋەردىگار ماڭا نېمىشقا مۇشۇنداق بىر گومۇش بالىنى بېرىدىغاندۇ؟ » دېدى. قوشنىلىرى ھەممىسى ئۇنىڭغا قايغۇرمىغىن، دەپ نەسىھەت قىلىسىمۇ، ئەمما كۆڭلىدە كىچىك ۋىتىرنىڭ لەقۋا ئىكەنلىكىگە ھەقىقىي ئىشىنەتتى، يەنىلا بالىنىڭ كەلگۈسى ۋە ۋىتىر ئەر - خوتۇنلارنىڭ ئەھۋالىغا ئېچىناتتى.

شۇنداقتىمۇ ئۇ ئۈمىدسىزلەنمەي، ئۆزىنىڭ پىلانىنى يۈرگۈزۈشكە قويدى. دەسلەپتە ئايالىمۇ: « بۇنداق بالىنى تەربىيلىگەن بىلەنمۇ بەرىبىر ئىستىقبالى يوق، بىكارلار كۈچ سەرپ قىلىۋاتىمىز » دېدى.

گەرچە تۇغۇلغان بالا كۆڭۈلدىكىدەك بولمىسىمۇ، ئەمما، پېشقەدەم ۋىتىرنىڭ ئوغلى بار بولغانلىق خەۋىرى تېزلا تارقىلىشقا باشلىدى. گىرابىتىس باستېر بۇ خەۋەرنى دەرھاللا خىللارد باستېرغا ئۇقتۇردى، خىللارد باستېر بۇ خەۋەرنى يەنە دەرھاللا ئىلمىي جەمئىيەتنىڭ باشقا ئەزالىرىغا ئۇقتۇردى ھەمدە ئۇلارنى بالىنى تەكشۈرۈپ بېقىشقا تەكلىپ قىلدى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى كىچىك ۋىتىرنىڭ تۇغۇلغاندا ھەقىقەتەن تۇغما تالانتى ئادەتتىن تاشقىرى بولمىغان بالا ئىكەنلىكىگە ھەقىقىي ئىشەندى.

كىچىك ۋىتىر تۇغۇلغاندىن كېيىن، ئەتراپتىكى كىشىلەرنىڭ قىلىدىغان بىر ئىشى كۆپەيگەن ئىدى، ئۇ بولسىمۇ كىچىك ۋىتىرنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى قانداق بولۇپ كېتەر دېگەندىن ئىبارەت ئىدى. ئەلۋەتتە، ئۇلارنىڭ بۇنداق كۆڭۈل بۆلۈشى بىلەن پېشقەدەم ۋىتىرنىڭ مەقسىتى تامامەن ئوخشىمايتتى. ئالدىنقىلار خۇددى « مەغلۇپ بولۇشى مۇقىملىشىپ بولغان » تەجرىبە نەتىجىسىنى كۈتۈۋاتقاندەك ھەمدە سىرك ئويۇنى كۆرۈۋاتقاندەك قىلاتتى ئۇلار كۆڭلىدە: بەللى « ئەمدى سىنىڭ نوچىلىقىڭنى كۆرۈپ باقايلى! » دەيتتى. بۇ « ئاق كۆڭۈل » كىشىلەر ھەر قېتىم ۋىتىر ۋە گىرابىتىس باستېرنى كۆرگەندە، چېكىپ بېقىش ئۈچۈن « قانداق، ئۈمىد بارمۇ؟ » دەپ سورايتتى. پېشقەدەم ۋىتىر بىلەن گىرابىتىس باستېر ئۇلارنىڭ سوئالىغا ھەممىشە « ھەئە، سىلەرنى چوقۇم ھەيران قالدۇرىمىز » دەپ قەتئىيلىك

www.uyghurkitap.com

بىلەن جاۋاب بېرەتتى . شۇنداق بولسىمۇ ، ئۇلار يەنىلا كىچىك ۋىتترنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە بىر خىل گۇمانىي نەزەردە دىققەت قىلاتتى .

« بۇ جاينىڭ مائارىپ تارىخىدا يۈز بەرگەن ھەيران قالارلىق بىر ۋەقە »

ئەجىر سىڭدۈرسە ، مېۋە بەرمەي قالمايدۇ . ئۇزاق ئۆتمەي ، كارىل ۋىتترنىڭ تەربىيىلىشى ئارقىسىدا ، بۇ « لەقۋا » بالا قولۇم - قوشنا ۋە ئەتراپتىكىلەرنى ھەيران قالدۇردى . كىچىك ۋىتتر تۆت - بەش ياشقا كىرگەندە ، ئۇنىڭ ھەر جەھەتتىكى قابىلىيىتى ئوخشاش ياشتىكى باللارنىڭكىدىن زور دەرىجىدە ئېشىپ كەتتى ھەمدە « بۇ جايدىكى مائارىپ تارىخىدىكى كىشنى ھەيران قالدۇرىدىغان ۋەقە » بولۇپ قالدى .

پېشقەدەم ۋىتتر ئوغلىنى ھەر قايسى جەھەتتىن ئومۇميۈزلۈك تەربىيىلىگەنلىكتىن ، كىچىك ۋىتتر ناھايىتى ساغلام ئۆسۈپ چوڭ بولدى . ئوقۇشتىمۇ كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان سۈرئەتتە ئىلگىرىلىدى ، ئۇ يەتتە يېرىم ياشقا كىرگەندە داڭقى يىراق - يېقىنغا تارقالدى . ئۇنىڭ نامى چىققاندىن كېيىن ، گېرمانىيىدىكى ھەر كەسىپ ھەر ساھەدىن كەلگەن دانىشمەن كىشىلەر ئۇنىڭدىن ئىمتىھان ئالدى . نەتىجىدە ئۇلارنىڭ ھەممىسى يېڭىلىپ قېلىپ قايتىپ كەتتى . شۇنداق قىلىپ ئۇنىڭ نامشەرىپى بارغانسېرى ئۆسۈپ كەتتى .

1808 - يىلى 5 - ئايدا ، مېرسبورگتىكى مەلۇم بىر مەكتەپنىڭ تىرجونېس . لاندفوركېر ئىسىملىك بىر ئوقۇتقۇچىسى ئۆزىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىنى رىغبەتلەندۈرۈش ئۈچۈن ، كىچىك ۋىتترنىڭ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالدىدا سوئاللارغا جاۋاب بېرىشىنى تەلەپ قىلدى ، ۋىتترنىڭ دادىسى دەسلەپتە بۇنداق قىلسام ئوغلۇم مەغرۇرلىنىپ كېتەرمىكىن دەپ ئەنسىرەپ ، بەكمۇ ئىككىلەندى ، ئەمما ئاخىرىدا يەنىلا قوشۇلدى . ئەمما خۇددى بۇرۇنقىدەكلا بىر شەرت قويدى : يەنى ئىمتىھان ئېلىنىدىغان سوئاللارنىڭ جاۋابىنى ئالدىنئالا ئېيتىپ قويماسلىقنى ، ئوقۇغۇچىلار بىلەن كۆرۈشكەندە ، ئۇنى ماختايدىغان ۋە تەرىپلەيدىغان سۆزلەرنى قىلماسلىقنى شەرت قىلدى . لاندفوركېر بۇ شەرتكە ماقۇل بولغاندىن كېيىن پېشقەدەم ۋىتترنى ئۆزىنىڭ مەكتىپى ۋە ئوقۇغۇچىلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىشقا رەسمىي تەكلىپ قىلدى ھەمدە تەنقىد ۋە تەكلىپلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشنى ئۈمىد قىلدى . مەكتەپكە بارغاندىن كېيىن لاندفوركېر ئۇنى سىنىپنىڭ ئەڭ كەينىدە ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدىم . شۇ سائەتلىك دەرس گرېك تىلى ئىدى . ئۆتۈلىدىغان دەرسلىك كىتابى بولسا « پولو تاكېر » ئىدى . بۇ دەرسلىك ئوقۇغۇچىلارنىڭ بېشىنى بەكمۇ قاتۇراتتى . لاند فوركېر كىچىك ۋىتترنى ساۋاقداشلار ئالدىدا سوئاللارغا جاۋاب بېرىشكەن تەكلىپ قىلدى . ۋىتتر قېينالمايلا ئوقۇغۇچىلار بىلمىگەن سوئاللارغا شۇنداق راۋان جاۋاب بەردى .

ئاندىن كېيىن ، لاند فوركېر لاتىن تىلىدا يېزىلغان « شاھىنشاھ قەيسەر » دېگەن كىتابنى ئۇنىڭغا بېرىپ ، كىتابتىكى مەزمۇنلاردىن سوئال سورىدى . ۋىتتر ئۇ سوئاللارغىمۇ قېينالمايلا جاۋاب بەردى . لوند فوركېر ئارقىدىنلا يەنە ئىتالىيان يېزىقىدا يېزىلغان بىر كىتابنى ئۇنىڭغا ئوقۇتتى . ئۇ يەنىلا شۇنداق راۋان ئوقۇپ بەردى . دادىسى سۆز قىستۇرۇپ يەنە ئۇنىڭدىن ئىتالىيان تىلىدا بىر نەچچە ئېغىز سوئال سورىدى . ۋىتتر ئۇ سوئاللارغىمۇ ناھايىتى توغرا جاۋاب بەردى . لاند فوركېر يەنە تېخى ئۇنىڭدىن فرانسۇز تىلىدىن ئىمتىھان ئېلىپ باقماقچى بولدى . ئەمما سىنىپتا ئۇنىڭدىن سوئال سوراشقا مۇۋاپىق كەلگىدەك فرانسۇزچە كىتاب بولمىغاچقا ، ئۇنىڭ بىلەن فرانسۇزچە دىئالوگ قىلدى . ۋىتتر ئۇنىڭ بىلەن خۇددى ئۆز دۆلىتىنىڭ تىلىدا سۆزلىگەندەك راۋان سۆزلەشتى . لاند فوركېر كېيىن ئۇنىڭدىن گرېتسىيىنىڭ تارىخى ۋە جۇغراپىيىسىگە ئائىت نۇرغۇن سوئاللارنى سورىدى . ۋىتتر ئۇ سورىغان قېيىن مەسىلىگە بىر - بىرلەپ جاۋاب بەردى . ئەڭ ئاخىرىدا ۋىتتردىن ماتېماتىكىدىن ئىمتىھان ئالدى ، ئۇنىڭ كىشنى قانائەتلەندۈرگىدەك جاۋابى ئوقۇتقۇچى ، ئوقۇغۇچىلارنى ھەيران قالدۇردى . ئەينى چاغدا ۋىتتر يەتتە ياشقا كىرىپ ئون ئاي ئاشقان ئىدى .

نەچچە كۈندىن كېيىن ، « ھامبۇرگ خەۋىرى » گېزىتىدە بېسىلغان بىر خەۋەردە ئىشنىڭ پۈتۈن جەريانى تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلدى . خەۋەرنىڭ ماۋزۇسى : « نەچچە كۈن ئىلگىرى ، يۇرتىمىزنىڭ مائارىپ تارىخىدا يۈز بەرگەن ھەيران قالارلىق بىر ۋەقە » ئىدى .

جايلاردىكى گېزىتلەر شۇ ھامانلا بۇ خەۋەرنى كۆچۈرۈپ باستى . شۇنىڭ بىلەن ۋىتترنىڭ نامى بىردىنلا پۈتكۈل گېرمانىيىنى زىلزىلىگە سالدى . ئۇنى زىيارەت قىلغىلى كەلگەنلەر تېخىمۇ كۆپەيدى ، ھەر ساھەدىكى زىيالىيلار ۋە مائارىپچىلار مىڭ ئاڭلىغاندىن بىر كۆرگەن ئەلا دەپ ، ئۇنىڭ بىلەن سىنىشىپ بېقىشتى ، ئاخىرى ئۇلارنىڭ ھەممىسى قايىل بولدى . ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى شۇ دەۋردىكى ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان زىيالىيلار ئىدى .

نېمىسلار قەدىمدىن تارتىپلا ئالىملارنى بەكمۇ ھۆرمەتلەيتتى . گېرمانىيىنىڭ گۈللەپ ياشنىشىدىكى سەۋەبلەرنىڭ بىرىمۇ مۇشۇ ئىدى . ۋىتترنىڭ نامى جاھانغا تارقالغاندىن كېيىن لېفسىگ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ بىر پروفېسسورى بىلەن شۇ شەھەردىكى مەلۇم بىر نوپۇزلۇق كىشى ۋىتترنى لېفسىگ ئۇنىۋېرسىتېتىغا كىرىپ ئوقۇشقا تەكلىپ قىلماقچى بولدى . ئۇلار ۋىتترنىڭ دادىسىنى قايىل قىلىپ ، شۇ شەھەردىكى توماس ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ مۇدىرى لاۋېست دوكتورنى ۋىتتردىن بىر قېتىم ئىمتىھان ئالدۇرماقچى بولدى . دەسلەپتە ، ۋىتترنىڭ دادىسى ئۇلارنى قالايمىقان سوئال سوراپ قالارمىكىن دېگەن ئوي بىلەن ئۇلارنىڭ تەلىپىنى رەت قىلدى . ئۇلارنىڭ تەكرار نەسىھەت قىلىشى بىلەن ۋىتترنىڭ دادىسى نائىلاج قوشۇلدى . لاۋېست دوكتور ھەرگىزمۇ ۋىتترنىڭ دادىسى پەرەز قىلغاندەك ئۇنداق ئادەم بولماستىن ، بەلكى ئىشنىڭ يولىنى بىلىدىغان ، خۇشخۇي ، مۇلايىم ئۆلىما ئىدى . ئۇ ۋىتترغا ئىمتىھان ئالغاندەك تەسىر بەرمەستىن ، بەلكى پاراڭلىشىش يولى بىلەنلا ئىمتىھاننى ئاياغلاشتۇردى . شۇنىڭ بىلەن لاۋېست دوكتور ۋىتترغا مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇش ئىسپاتى يېزىپ بەردى ، ئىسپات خەتنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى :

بۈگۈن مېنىڭ تەلىپىم بويىچە ، توققۇز ياشلىق كارىل ۋىتتردىن سىناق ئېلىندى . گرېك تىلىدىن ئىمتىھان ئالغاندا ئىلىيادا » دىن بىر نەچچە ئابزاس تاللاندى ؛ لاتىن تىلىدىن « ئىلىيادا » دىن بىر نەچچە ئابزاس تاللاندى . لاتىن تىلىدىن

ئىمتىھان ئالغاندا « ئارىتوس » تىن بىر نەچچە ئابزاس تاللاندى ؛ ئىتالىيان تىلىدىن ئىمتىھان ئالغاندا گاللىينىڭ ئەسەرىدىن بىر نەچچە ئابزاس تاللاندى ؛ فرانسۇز تىلىدىن ئىمتىھان ئالغاندا ، مەلۇم بىر كىتابتىن بىر نەچچە ئابزاس تاللاندى . سوئاللارنىڭ ھەممىسى چۈشەنمەك بىر قەدەر تەس بولغان مەزمۇنلار ئىدى . ئەمما ۋىتىر ناھايىتى توغرا جاۋاب بەردى . ئۇنىڭ تىلشۇناسلىق بىلىمى مول بولۇپلا قالماي ، يەنە چۈشىنىش قابىلىيىتىمۇ كۈچلۈك بولۇپ ، ھەر قايسى جەھەتلەردە مول بىلىمگە ئىگە ئىكەن . ئاڭلىسام كىشىنى قايىل قىلىدىغان بۇ بالىنى دادىسى ۋىتىر دوكتور تەربىيىلىگەن ئىكەن . مەن بۇ خىل تەربىيىلەش ئۇسۇلىنى ئۆلىمالارنىڭ ئەھمىيەت بېرىشىگە ئەرزىيدۇ دەپ قارايمەن . ئومۇمەن ، بۇ بالا ئالىي مەكتەپتە ئوقۇش شەرتىنى پۈتۈنلەي ھازىرلاپتۇ . ئىلىم - پەن ساھەسىدە ئالغا بېسىشى ئۈچۈن ، ئۇنىڭ ئالىي مەكتەپتە ئىلىم تەھسىل قىلىشى ئىنتايىن زۆرۈر ئىكەن .

لاۋسىت دوكتورنىڭ ئىسپاتنامىسى لېفسىگ ئۇنىۋېرسىتېتىغا يەتكۈزۈلگەندىن كېيىن ، مەكتەپ ۋىتىرنىڭ كېلەر يىلى 1 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدە ئوقۇشقا كىرىشىگە قوشۇلدى . مەكتەپكە كىرگەن تۇنجى كۈنى دادىسى ئۇنى باشلاپ باردى ، مەكتەپ مۇدىرى كۆيىن دوكتور بۇ ئىشتىن ئىنتايىن خۇشال بولدى ھەمدە ئۇلار بىلەن چىرايلىق سۆھبەتلەشتى . شۇ كۈنى كويىن شەھىرىدىكى نوپۇزلۇق ئەربابلارغا بىر پارچە خەت ئەۋەتتى ، بۇ خەتنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى :

لوخ كەنتىنىڭ باشتىپرى ۋىتىر دوكتورنىڭ ئوغلى كارىل ۋىتىر توققۇز يېشىدىلا 18 - 19 ياشتىكىلەردە كۆرۈلمەيدىغان ئەقلىي قابىلىيەت ۋە بىلىمنى ھازىرلاپتۇ . بۇ دادىسىنىڭ ئۇنىڭغا بەرگەن دەسلەپكى تەربىيىسىنىڭ نەتىجىسى ، بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى ، مۇۋاپىق دەسلەپكى تەربىيە بالىلارنىڭ قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈشتە كىشى ئىشەنگۈسىز دەرىجىدە رول ئوينايدۇ . ئۇ فرانسۇز تىلى ، ئىتالىيان تىلى ، لاتىن تىلى ، ئىنگلىز تىلى ۋە گرېك تىلىدا يېزىلغان شېئىر ۋە ماقالىلەرنى ئۇستىلىق بىلەن تەرجىمە قىلالايدۇ ، يېقىندا ئۇنى نۇرغۇن ئالىملار سىناپ بېقىپ ، ھەممىسى ھەيران قېلىشتى ، ھەتتا پادىشاھمۇ ئۇنىڭدىن ئىمتىھان ئېلىپ باقتى . ئۇ ئىنسانلار تارىختىن بۇيان ئەدەبىيات ، تارىخ ۋە جۇغراپىيە قاتارلىق جەھەتلەردە توپلىغان مول بىلىملەرگە ئىگە . بۇلارنىڭ ھەممىسى دادىسىنىڭ تەربىيىسىنىڭ نەتىجىسى ، شۇڭلاشقا دادىسىنىڭ تەربىيىلەش ئۇسۇلى ئوغلىنىڭ بىلىمىدىن قېلىشمايدىغانلىقى كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ دەپ ئېيتالايمىز .

ۋىتىرنىڭ دادىسى ۋەزىپىسىدىن ئىستېپا بېرىشكە پادىشاھنىڭ رۇخسەت قىلىشىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ، ۋىتىرنى ئېلىپ ، كاسىلغا باردى . ئۇ چاغدىكى پادىشاھ پروسسىيە پادىشاھى ئەمەس ، بەلكى ۋېسترولىيە پادىشاھى گېروم (ناپالىئون I نىڭ ئىنىسى) ئىدى . ئاتا - بالا ۋىتىرلارنىڭ كاسىلغا بارغان ۋاقتى دەل پادىشاھنىڭ ساياھەتكە چىقىپ كەتكەن ۋاقتىغا توغرا كېلىپ قالدى . ئۇلار ئىككىنچى كۈنى ئەتىگەندە ، ۋەزىر لارىست بىلەن كۆرۈشتى ، ۋەزىر لارىست ۋىتىرنى سىناپ بېقىپ ، باشقىلارغا ئوخشاشلا ھەيران قالدى .

ۋەزىر لارىست ۋىتىردىن توپتوغرا ئۈچ سائەت ئىمتىھان ئېلىپ بېقىپ ، نامىنىڭ بىكارغا تارقالمىغان مەشھۇر تالانت ئىگىسى ئىكەنلىكىگە ھەقىقەتەن ئىشەندى ، ئۇ ۋىتىرنى چەت ئەلگە ئېلىپ بېرىش بەكمۇ ئەپسۇسلىنارلىق ئىش دەپ ئويلايتتى ، چۈنكى ، ئەينى چاغدا لېفسىگ ساكسونىغا تەۋە ئىدى . ئۇ ۋىتىرنىڭ دادىسىدىن بالا تەربىيىلەش توغرىسىدا نۇرغۇن سوئاللارنى سوراپ ، ئاخىرىدا ئاتا - بالا ئىككىسىنى لېفسىگقا بارغۇزماي ، دۆلەت ئىچىدە ئېلىپ قېلىشنى قارار قىلدى .

ئەتىسى ، ۋەزىر لارىست كەچلىك زىياپەت راسلاپ ئاتا - بالا ۋىتىرلار بىلەن ھۆكۈمەتنىڭ ۋەزىرلىرىنى كۈتۈۋالدى . زىياپەتتىمۇ ۋىتىرنى سىناپ باقتى . ۋىتىر ۋەزىرلەرنىمۇ ئاجايىپ رازى قىلىۋەتتى . ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ ، پادىشاھنى لېفسىگ شەھىرىنىڭ پۇقرالىرى ئۈستىگە ئالىدىغان مەجبۇرىيەتنى ئۈستىگە ئېلىپ ، ئۇلارنى دۆلەت ئىچىدە ئېلىپ قېلىپ ، لېفسىگقا بارغۇزماي دۆلەت ئىچىدىكى خاۋرى ئۇنىۋېرسىتېتى ياكى گىرىتگىن ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇتۇشنى تەكلىپ قىلدى .

ۋىتىر ئۇنىۋېرسىتېتتا ئۆگىنىش ، تۇرمۇش جەھەتلەردە ناھايىتى ئەركىن - ئازادە ، خۇشال ئىدى . 10 چامىسىدىكى بالا 20 ياش ئەتراپىدىكى بالىلار بىلەن بىللە ئوقۇسا ، جەزمەن جىددىيلىشەتتى ، ئەمما ۋىتىر ئۆگىنىشتە ھەرگىزمۇ جىددىيلىك ھېس قىلمايتتى . ئۇ پۈتۈن دىققىتى بىلەن ئويۇن ئوينايتتى ۋە پائالىيەتلەرگە قاتنىشاتتى ھەمدە ھەمىشە ھايۋانات ۋە ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئەۋرىشكىسىنى يىغاتتى . ئۇ رەسىم سىزالايتتى ، پىئانىنو چالالايتتى . ئۇسسۇل ئويناشنى بىلەتتى ، دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلاردا كلاسسىك تىل ۋە يېقىنقى زامان تىلىنى تەتقىق قىلىشنى بىر كۈنمۇ توختىتىپ قويمىدى .

ئىككىنچى يىلى يازدا ، يەنى ئىككىنچى ئوقۇش مەۋسۇمىنىڭ ئاخىرىدا پادىشاھ گېروم گىرىتگىن ئۇنىۋېرسىتېتىغا قەدەم تەشرىپ قىلىپ ، مەكتەپنى كۆزدىن كۆچۈرگەن ئىدى . پادىشاھ مەكتەپتىكى ھەر قايسى جايلارنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ ، ئەڭ ئاخىرىدا ئۆسۈملۈك باغچىسىغا بارغانىدى . ۋىتىر شۇ ئوقۇش مەۋسۇمىدا بوتانىكىدىن لېكسىيە ئاڭلىغاچقا ، باشقا ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىللە ئۆسۈملۈكلەر باغچىسىدا ئىدى ، پادىشاھقا ھەمراھ بولۇپ كەلگەنلەر ئىچىدە ۋەزىر لارىستمۇ بار ئىدى . ئۇ بىر كۆرۈپلا ۋىتىرنى تونۇۋالدى ھەمدە پادىشاھقا تونۇشتۇردى ، پادىشاھ ناھايىتى خۇشال ھالدا ۋىتىر بىلەن پاراڭلاشتى .

شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ۋىتىرنى پادىشاھنىڭ خانىمى بىلەن كۆرۈشتۈردى ھەمدە دادىسىنىڭ بىللە كىرىشىگىمۇ رۇخسەت قىلدى . پادىشاھ ئۇنىڭ بىلەن بەزى ئىشلار توغرىسىدا سۆزلەشتى ۋە بۇنىڭدىن كېيىن تېخىمۇ تىرىشىپ ئۆگىنىشكە رىغبەتلەندۈردى ، ھەمدە ئۇنى مەڭگۈ قوغدايدىغانلىقىنى ، خاتىرجەم ئۆگىنىشنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى .

ئاتا - بالا ۋىتىرلار پادىشاھ ھوزۇرىدىن قايتىپ چىققاندا ، يۇقىرى تەبىقىدىكى خانىملار يوپۇرۇلۇپ كېلىپ ، ئۇنى قۇچاقلاپ سويۇپ كېتىشتى . ئاندىن كېيىن ئىككى گېنېرال ۋىتىرنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ ، پادىشاھ ماشىنىغا چىقىپ كەتكىچە ئۇنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ مېڭىپ ئۈزىتىپ قويدى . ئەينى چاغدا ئاران 11 ياشتا ئىدى .

1812 ـ يىلى قىشتا ، يەنى بەشىنچى ئوقۇش مەۋسۇمىدا ، ۋېتىر 12 يېشىدا سېپرال سىزىق توغرىسىدىكى دىسېرتاتسىيىسىنى ئاشكارا ئېلان قىلىپ ، ئالىملارنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى . ئۇ يەنە ئۆزى كەشىپ قىلغان ئىنتايىن ئاددىي رەسىم سىزىش قوراللىرىنى كىتابتا ئېلان قىلغانلىقتىن ، كىشىلەرنىڭ تېخىمۇ زور ئالقىشىغا ئېرىشتى .

ئۇ يەتتىنچى ئوقۇش مەۋسۇمىدا بىر تەرەپتىن سىياسىي تارىخنى كۆڭۈل قويۇپ ئۆگەنسە ، يەنە بىر ياقتىن ۋاقىت چىقىرىپ ، ئۈچ بۆلۈك تېخنىكىسى دېگەن كىتابنى يېزىپ چىقتى . ئەينى چاغدا ئۇ ئاران 13 ياشتا ئىدى . بۇ كىتاب شۇ ھامانلا نەشردىن چىقمىدى . ئۇ 1815 ـ يىلى گىرىتگىن ئۇنىۋېرسىتېتىدىن ئايرىلىپ ، خادېسبۇرگ ئۇنىۋېرسىتېتىغا بارغاندىن كېيىن نەشردىن چىقتى .

1813 ـ يىلى ۋېتىرنىڭ دادىسى پادىشاھنىڭ ئوقتۇرۇشىنى تاپشۇرۇۋالدى ، ئوقتۇرۇشتا ۋېتىرنى يەنە تۆت يىل ئوقۇش پۇلى بىلەن تەمىنلەيدىغانلىقى يېزىلغان ئىدى . 1814 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ، ۋېتىر ۋېشىزلالىغا بېرىپ ساياھەت قىلدى ھەمدە جېمزون ئۇنىۋېرسىتېتىنى زىيارەت قىلدى . بۇ ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ پروفېسسورلىرى ئۇنى ئىنتايىن قارشى ئالدى ھەمدە ئۇنىڭ بىلەن ئىلىم ـ پەن ساھەسىدىكى تۈرلۈك مەسىلىلەر ئۈستىدە مۇزاكىرە قىلىشىپ ، ئەڭ ئاخىرىدا ئۇنىڭ بىلىم سەۋىيىسى (بولۇپمۇ 1812 ـ يىلى ئاشكارا ئېلان قىلغان ئىلمىي ماقالىسىنىڭ قىممىتى) گە بىردەك قايىل بولۇشتى . 1814 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى مەكتەپ مۇدىرى ھولا مارىلى دوكتور پەلسەپە ئىلمى بويىچە ئۇنىڭغا دوكتورلۇق ئۇنۋانى بەردى . ئارقىدىنلا ئۇ يەنە ماربۇرگ ئۇنىۋېرسىتېتىنى زىيارەت قىلىپ ، ئوخشاشلا قىزغىن قارشى ئېلىشقا ئېرىشتى . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، گىسون ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇنىڭغا دوكتورلۇق ئۇنۋانى بەرمىگەن بولسا ، ماربۇرگ ئۇنىۋېرسىتېتىمۇ ئۇنىڭغا پەلسەپە ئىلمى بويىچە دوكتورلۇق ئۇنۋانى بېرىشكە تەييارلىق قىلىپ قويغان ئىكەن .

گىرىتگىن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ سەككىزىنچى ئوقۇش مەۋسۇمىدىكى ئوقۇش پۇلىنى خانوۋېر ، فرانسۇنك ، خېسسىن قاتارلىق ئۈچ دۆلەت ھۆكۈمىتى چىقىرىدىغان بولغاچقا ، ئاتا ـ بالا ۋېتىرلار برووۋتسۇنكقا ئوقۇش پۇلىنى ئالغىلى بارغاندا ، شۇ جايدىكى ئەمەلدارلار ئۇلارنى فرانسۇنكنىڭ كىنەزىگە تونۇشتۇردى . ئۇلارنىڭ بىرىشى كىنەزنىڭ ساياھەتكە چىقىشقا تەييارلىنىۋاتقان ۋاقتىغا توغرا كېلىپ قالدى ، ئەمما كىنەز ئۇلارنىڭ يەنىلا خۇشاللىق بىلەن كۈتۈۋالدى ، ئۇلار بىلەن نۇرغۇن پاراڭلارنى قىلىشتى ھەمدە ئۇلارنى ناھايىتى قىزغىنلىق بىلەن ئەنگلىيىگە بېرىپ ئوقۇشقا تەكلىپ قىلدى . شۇنداقلا يەنە ئۇلار بېرىشنى خالىسىلا ، دۆلەت ئىچىدىكى تۇغقانلىرىغا تونۇشتۇرۇپ قويىدىغانلىقى ھەمدە ئوقۇش پۇلىنى چىقىرىشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈردى .

ئۇلار ئوقۇش پۇلىنى ئېلىش ئۈچۈن خانوۋېرغا بارغاندا يەنە دوكلات بېرىشكە تەكلىپ قىلىندى . چۈنكى ، ۋېتىر ئىلگىرى سارتۇېدىلغا بېرىپ ماتېماتىكىدىن دوكلات بېرىپ كىشىلەرنىڭ ناھايىتى ياخشى باھاسىغا ئېرىشكەنىدى . ئۇلار خانوۋېردا كۆپچىلىكنىڭ قانداق تەلىپى بارلىقىنى سورىغاندا ، ئۇلار ماتېماتىكا توغرىسىدا بەزى مەسىلىلەرنى سۆزلەپ بېرىشنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى . ۋېتىر ئۇلارنىڭ تەكلىپنامىسىنى تاپشۇرۇۋېلىپ ئىككىنچى كۈنىلا شۇ جايدىكى ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ چوڭ زالىدا ماتېماتىكا توغرىسىدا نۇتۇق سۆزلىدى . ئۇ ، 1814 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى بولۇپ ، ۋېتىر شۇ يىلى ئەمدىلا 14 ياشقا كىرگەن ئىدى . ئۇنىڭ نۇتقىنى ئاڭلاشقا شەھەردىكى زىيالىيلارنىڭ ھەممىسى كەلگەنىدى . ئۇ نۇتۇقنى يېقىملىق گېرمان تىلىدا راۋان ھەم ئېنىق قىلىپ سۆزلىدى . ئۇدا نەچچە كۈن ياخشى دەم ئالماي ھەر كۈنى كەچ يېتىپ ، ياخشى تەييارلىق قىلغاچقا ، ھەتتا بەزىلەر ئۇ نۇتۇق سۆزلىگەندە كەينىدە ئورگىنال بارمىدۇ دەپ گۇمان قىلىشتى . كېيىن غەلىتە نەرسىلەرنى ئىزدەيدىغان بۇ كىشىلەر ۋېتىرنىڭ كەينىدە ئورگىنالنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ تېخىمۇ ھەيران قىلىشتى ، ۋېتىرمۇ ئۇلارنىڭ نېمە ئويلايدىغانلىقىنى بىلىپ ، گۇماننى يوق قىلىش ئۈچۈن ، قەستەن مۇنبەردىن ئايرىلىپ ، ئورگىنالنىڭ يوقلۇقىنى بىلدۈرۈپ قويدى . شۇنىڭ بىلەن تىڭشارمەنلەر تېخىمۇ قىزغىن ئالقىش ياغدۇراتتى . ۋېتىر گۈلدۈراس ئالقىشلار ئىچىدە نۇتقىنى ئاياغلاشتۇرغاندىن كېيىن ، ھۆكۈمەت تەرەپ ئۇنىڭ تالانتىنى ھەقىقەتەن ئېتىراپ قىلدى ھەمدە ئىلگىرى ئۈستىگە ئالغان ئوقۇش پۇلىدىنمۇ كۆپ راسخوت بىلەن تەمىنلەيدىغانلىقىنى بىلدۈردى . كىنەز گىرىنبورگ . فرانسۇنكقا ئوخشاشلا ئۇلارنى ئەنگلىيىگە بېرىپ ئوقۇشقا تەكلىپ قىلدى ھەمدە مەكتەپكە تونۇشتۇرۇپ قويۇشقا ۋە ئوقۇش پۇلىنى چىقىرىشقا قوشۇلدى . ئۇلار خېسسىنغا بارغاندىمۇ ئوخشاشلا قىزغىن قارشى ئېلىشقا ئېرىشتى ، شۇنداقلا يەنە ھەمىشە ئوردىغا بېرىپ مېھمان بولۇشقا تەكلىپ قىلىندى .

ۋېتىر گىرىتگىن ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ، دادىسى ئۇنىڭ كېيىنكى چىقىش يولىنى ئويلاشتى . ئەگەر ۋېتىرنى بالدۇر نام چىقارسۇن دەپ ھېسابلىغاندا ، ئۇنى شۇ چاغقىچە ئۆگەنگەن بىلىملىرى بىلەن مەلۇم بىر ساھەدە تەتقىقات ئېلىپ بارغۇزماقچى بولدى ، ئەمما ، ئىنچىكە تاللاش ئارقىلىق دادىسى بۇ خىيالىدىن ۋاز كەچتى . ئۇ ، ئۇنداق قىلغاندا ۋېتىر بىرلا ساھە بىلەن چەكلىنىپ قالىدۇ دەپ قارايتتى . شۇڭا ۋېتىرنىڭ تېخىمۇ كۆپ بىلىم ئىگىلىشى ئۈچۈن ، ئۇنى قانۇن ئۆگىنىشكە ئەۋەتىشنى قارار قىلدى . مەلۇم بىر ماتېماتىكا پروفېسسورى بۇ ئىشنى بىلىپ ئىنتايىن ئەپسۇسلىنارلىق ھېس قىلدى . ۋېتىرنىڭ دادىسى نېمە ئۈچۈن بۇ قارارنى چىقىرىدۇ ؟ چۈنكى دادىسى : كەسىپ يۆنىلىشىنى تاللاش 18 ياشتىن كېيىنكى ئىش ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن ھەممە بىلىمنى ئۆگىنىشى كېرەك . 18 ياشتىن كېيىن ، ئەگەر ۋېتىر يەنىلا ماتېماتىكىنى ياخشى كۆرسە ، ئۇ چاغدا ماتېماتىكا بىلەن شۇغۇللانسا بولىدۇ ، دەپ قارايتتى .

شۇنىڭدىن كېيىن ۋېتىر ھەيدىل ئۇنىۋېرسىتېتىغا بېرىپ مەخسۇس قانۇن ئۆگەندى . ئىككى يىلدىن كېيىن ، ئۇ 16 يېشىدا قانۇن پەنلىرى بويىچە دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشتى . شۇنداقلا يەنە بېرلىن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ قانۇن پەنلىرى پروفېسسورلۇقىغا تەيىنلەندى .

ۋېتىرغا بېرىلگەن پروفېسسورلۇق نام تېخى رەسمىلەشمەستىنلا ئۇ يەنە پروسىيە پادىشاھىنىڭ ئۇنىڭ ئىتالىيىگە بېرىپ ئوقۇشى ئۈچۈن ئەۋەتكەن مۇكاپات پۇلىنى تاپشۇرۇۋالدى ، ۋېتىر

فىلاروسىيدىكى ۋاقتىدا ، دانتى ئەسەرلىرىنىڭ سېھرىي كۈچىنى تاسادىپىيلا بايقاپ قالدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ دانتىنى تەتقىق قىلىشقا كىرىشىپ كېتەتتى . بىر مەزگىل تەتقىق قىلىش ئارقىلىق ، ئۇزاق ئۆتمەيلا ئۇ خەلقئارانىڭ دانتىغا قاراتقان تەتقىقاتىدا نۇرغۇن خاتالىقلارنىڭ بارلىقىنى بايقىدى . ۋىتىر چوڭقۇر تەتقىق قىلىش ئارقىلىق 1823 ـ يىلى ، 23 يېشىدا « دانتى تەتقىقاتىدىكى خاتا چۈشەنچىلەر » دېگەن كىتابنى ئاشكارا نەشر قىلدۇردى . كىتابتا ئۇ ئەينى چاغدا دانتىنى تەتقىق قىلغانلارنىڭ خاتالىقىنى كۆرسىتىپ بېرىپ ، دانتى تەتقىقاتى ئۈچۈن يېڭى بىر توغرا يولنى ئېچىپ بەردى .

تەبىئىكى ، ۋىتىر پروسىيە پادىشاھىنىڭ ئۇنىڭغا ئىتالىيىگە بېرىپ ئوقۇش ھەققىدە بەرگەن تەكلىپىنىمۇ ئۇنتۇپ قالمىدى . چۈنكى ، پروسىيە پادىشاھى ئۇنىڭ باشقا دۆلەتتە قانۇننى كۆڭۈل قويۇپ تەتقىق قىلىپ ، بىر داڭلىق قانۇنشۇناس بولۇپ چىقىشىنى ئارزۇ قىلاتتى . شۇڭلاشقا ئۇ ئىتالىيىدە قانۇننى تەتقىق قىلىشقا ئىزچىل بېرىلىپ كەتتى . دانتى تەتقىقاتى بولسا ، ئۇنىڭ بىر خىل ئىشتىن سىرتقى قىزىقىشى بولدى ، خالاس . ۋىتىر بىر نەچچە يىل ئىلىم ـ تەھسىل قىلىپ 1820 ـ يىلى ۋەتىنىگە قايتتى ھەمدە 1821 ـ يىلدىن باشلاپ گلاسگوۋ ئۇنىۋېرسىتېتىدا قانۇنشۇناسلىق دەرسى ئۆتتى . ئۇ يەردە ئون نەچچە يىل ئوقۇتقۇچىلىق قىلغاندىن كېيىن ، 1834 ـ يىلى خاررى ئۇنىۋېرسىتېتىغا يۆتكىلىپ باردى . ۋىتىر ئۆتكەن دەرستە مول بىلىمگە ئىگە بولۇپلا قالماستىن ، ئىپادىلەش قابىلىيىتىدىمۇ ناھايىتى ياخشى بولدى . شۇڭلاشقا كىشىلەر ئۇنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ماختاشتى . شۇنداق قىلىپ ئۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ گۈلدۈراس ئالقىش سادالىرى ئىچىدە تاكى 1883 ـ يىلى ئالەمدىن ئۆتكىچە 83 ياش ئۆمۈر كۆردى .

« كارىل ۋىتىرنىڭ تەربىيىلىنىشى »

ۋىتىر داڭق چىقارغاندىن كېيىن ، كىشىلەر باشقا مائارىپچىلارنىڭ قابىلىيەتسىزلىكىنى ئەيىبلىدى ، ھەتتا ئۇلار نېمە ئۈچۈن باللىرىمىزنى تەربىيىلەپ ۋىتىرغا ئوخشاش ئادەم قىلىپ چىقالمايدۇ دەپ ئاغرىنىشتى . شۇڭلاشقا بەزى ئىدىيىسى قالاق مائارىپچىلار ۋىتىرنىڭ دادىسىغا تېخىمۇ ئۆچمەنلىك قىلدى .

ئەينى ۋاقىتتا ۋىتىرنىڭ ئادەتتىكى باللاردىن ئېشىپ چۈشكىدەك نۇرغۇن ئارتۇقچىلىقلىرى بولسىمۇ ، ئەمما نۇرغۇن كىشىلەر يەنىلا ئۇ دېگەن تۇغما تالانتلىق ، ھەرگىزمۇ تەربىيىلىگەنلىكنىڭ نەتىجىسى ئەمەس ، دەپ قارايتتى . شۇنداق بولغاچقا ، ۋىتىرنىڭ دادىسى ئامالسىز ھالدا مۇنداق دىدى :

« كىشىلەرنىڭ ھەممىسى ئوغلۇمنى تۇغما تالانتلىق ، تەربىيىلىگەنلىكنىڭ نەتىجىسى ئەمەس دېيىشىدۇ . نۇرغۇن كىشىلەر مېنىڭ گېپىمگە ئىشەنمەيدۇ ، ھەتتا نۇرغۇن يېقىن ئاغىنىلىرىممۇ ئىشەنمەيدۇ . ئەگەر پەرۋەردىگار راستىنلا ماڭا بىر تۇغما تالانتلىق ئوغۇل ئاتا قىلغان بولسا ، بۇ پەرۋەردىگارنىڭ ماڭا قىلغان شاپائىتى بولۇپ ، بۇنىڭدىن ئارتۇق بەخت بولماس ئىدى . لېكىن ، ئەمەلىيەتتە ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس . » ۋىتىرنىڭ دادىسى ئۆكتىچىلەرنىڭ ئۆچمەنلىكىنى تۈگىتىپ ، توغرا بولغان تالانت قارىشىنى كىشىلەرگە چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن ، ئۆزىنىڭ تەربىيىلەش ئۇسۇلىنى جامائەتچىلىككە ئاشكارىلىماقچى بولدى .

ۋىتىرنىڭ دادىسىنىڭ ئۆزىنىڭ تەربىيىلەش ئۇسۇلىنى ئاشكارىلىماقچى بولغانلىقىنىڭ ئىككىنچى سەۋەبى ، دوستلىرىنىڭ غەمخورلۇقىغا جاۋاب قايتۇرۇش ئىدى . خۇددى ئۇ قايغۇرغاندەك ، كىچىك ۋىتىرنىڭ داڭق چىقارغاندىن كېيىن ، نۇرغۇن دۈشمەنلىكلەرگە دۇچ كەلدى . ئەمما ، يەنە نۇرغۇن ياخشى دوستلار بىلەن تونۇشتى . ئۇ كىتابىدا مۇنداق يازدى :

دوستلىرىم مېنىڭ تەربىيىلەش ئۇسۇلۇمغا ناھايىتى ھېسداشلىق قىلىپ ، ھەمىشە سۆزلىشىش ياكى خەت ـ ئالاقە قىلىش ئارقىلىق مېنى رىغبەتلەندۈرۈپ تۇردى . شۇڭلاشقا مەنمۇ ئۇلارنىڭ ياخشى كۆڭلىدىن دائىم تەسىرلىنىپ تۇردۇم . بەزىدە يىغلاپ كەتتىم . مۇۋەپپەقىيىتىمنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى ئۇلارنىڭ ھېسداشلىقى ۋە مەدەتىدىن كەلگەن . ئۇلارنىڭ ياخشىلىقىنى مەڭگۈ ئۇنتۇيالمايمەن . دوستلىرىمنىڭ ھەممىسى تەربىيىلەش ئۇسۇلۇمنى كىتاب قىلىپ يېزىپ چىقىپ جامائەتچىلىككە ئاشكارىلىشىمنى ئۈمىد قىلغان . ئەمما مەن ئۇلارنىڭ تەلىپىنى قەتئىي رەت قىلغان ئىدىم ، ئاخىرىدا ئۇلار يەنىلا مېنى قايىل قىلدى . شۇنداقلا ئۇلارنىڭ قايتا ـ قايتا نەسىھەت قىلىشى بىلەن بۇ كىتابىمنى ئاشكارىلاشنى قارار قىلدىم . ئەمما مېنىڭ تەربىيىلەش ئۇسۇلۇمنى قوللانغانلىكى كىشى مۇۋەپپەقىيەت قازىنالايدۇ دەپ كېسىپ ئېيتالمايمەن . ئۇنىڭدىن باشقا يەنە باللارنىڭ ھەممىسىنى مېنىڭ بالامنى تەربىيىلىگەن ئۇسۇل بويىچە تەربىيىلەشنىڭ ھاجىتى يوق دەپ قارايمەن . ئەمما مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى ، مەيلى كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، مېنىڭ تەربىيىلەش ئۇسۇلۇمنى قوللانسا ، چوقۇم ياخشى ئۈنۈمگە ئېرىشىدۇ . »

فىستالوز كارىل ۋىتىرنىڭ تەربىيىلەش ئۇسۇلىنى تۇنجى بولۇپ ئېتىراپ قىلغان كىشى ئىدى . كىشىلەر بۇنداق تەربىيىلەش ئۇسۇلىغا گۇمانىي نەزەر بىلەن قاراۋاتقاندا ، فىستالوز يەنىلا قەتئىيلىك بىلەن : « سېنىڭ تەربىيىلەش ئۇسۇلۇڭ چوقۇم مۇۋەپپەقىيەتلىك بولىدۇ » دەپ ۋىتىرغا ئىلھام بەرگەن ئىدى . فىستالوزدىن باشقا ، پارىژ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى پروفېسسور جورىئانمۇ ئۇنىڭغا قايتا ـ قايتا نەسىھەت قىلىپ ، تەربىيىلەش ئۇسۇلىنى كىتاب قىلىپ يېزىپ چىقىپ ، جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشتۈرۈشنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن . تۆۋەندە فىستالوز ئەپەندىنىڭ ۋىتىرنىڭ دادىسىغا يازغان خېتىنى كۆرۈپ باقايلى :

ھېلىمۇ ئېسىمدە ، 14 يىل ئىلگىرى بوۋقالىدا سېنىڭ بىلەن مائارىپ مەسىلىسى توغرىسىدا سۆزلەشكەنىدۇق . ئەينى چاغدا ، سەن ئالاھىدە تەربىيىلەش ئۇسۇلۇڭ بىلەن بالاڭنى ناھايىتى ياخشى تەربىيىلەپ چىقالايدىغانلىقىڭنى ئېيتقانىدىڭ ، 14 يىلدىن كېيىنكى بۈگۈنكى كۈندە ، بىز ئوغلۇڭنىڭ سەن پەرەز قىلغاندىكىدىنمۇ ياخشى تەربىيىلەنگەنلىكىنى كۆردۇق .

ئەمما ، ھەقىقىي ئەھۋالنى چۈشەنمىگەن ئادەملەر ئاۋۋال قىمدەكلا بۇنىڭ سېنىڭ تەربىيىلىگەنلىكىڭنىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىكىدىن گۇمانلىنىدۇ ياكى ئوغلۇڭنى تۇغما تالانتلىق دەپ قارايدۇ . شۇڭلاشقا تەربىيىلەش ئۇسۇلۇڭنى جامائەتچىلىككە تەپسىلىي چۈشەندۈرۈپ ، دۇنيادىكى باللارنىڭ ھەممىسىنىڭ

www.uyghurkitap.com

سىنىڭ تەربىيلەش ئۇسۇلۇڭنىڭ ئۇنۇمىگە ئېرىشىشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتمەكتىمەن . بۇ بىر ئەھمىيەتلىك ئىش . ياخشىراق ئويلىنىپ باققىن .

سىنىڭ ئەڭ تۆۋەن دەرىجىدىكى چاكىرىڭ ۋە دوستۇڭ

فىستالوز

1818 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى

كارىل ۋىتىر ئۆكتىچىلەرنىڭ بېسىمى ۋە قوللىغۇچىلارنىڭ مەدەتى بىلەن 1818 ـ يىلى « كارىل ۋىتىرنىڭ تەربىيلىنىشى » دېگەن كىتابنى يېزىپ چىقتى ، بۇ كىتاب دۇنيادا بالىلارنى تەربىيلەيدىغان ئۆز سەرگۈزەشتىسى يېزىلغان تۇنجى ئەسەر بولۇپ قالدى .

« كارىل ۋىتىرنىڭ تەربىيلىنىشى » جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشكەندىن كېيىن ، ئەينى چاغدا كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى بەكمۇ تارتىپ كەتمىگەن ئىدى ، ھەتتا نەشر قىلىش رەت قىلىنغان ئىدى . ھازىرغىچە ئۇ كىتابتىن بىر نەچچە پارچىسىلا ساقلىنىپ قالغان ئىدى . قىزىقارلىقى شۇكى ، خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ كۇتۇپخانىسىدا بىر پارچە ساقلىنىپ قالغان بولۇپ ، ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، ئۇ كىتاب ئامېرىكىدىكى بىردىنبىر تېپىلماس كىتاب ئىكەن . شۇڭلاشقا ئۇ كۇتۇپخانا ئۇ كىتابنى ئەتىۋارلىق بۇيۇم دەپ قاراپ قىممەتلىك بۇيۇملار ئۆيىگە تىزىپ قويۇپتۇ .

ئەينى چاغدا بۇ كىتاب سوغۇق مۇئامىلىگە ئۇچرىغانىدى . بۇ بەلكىم كىتابنىڭ سەھىپىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى ۋە بايان قىلىش شەكلىنىڭ كىشىنى جەلپ قىلالماسلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇشى مۇمكىن ، كىتاب 1000 بەتتىن ئارتۇق بولۇپ ، كۆپ جايلىرى باش تېمىدىن چەتنەپ كەتكەن قۇرۇق مۇلاھىزە ئىدى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ناھايىتى قالايمىقان ، تەرتىپسىز يېزىلغانىدى . گەرچە كېيىن ۋىتىر دوكتور بۇ كىتابنىڭ پايدىلىق جايلىرىنى ئىنگلىزچىغا تەرجىمە قىلىپ ، ئەسلى ئەسەردىكى مۇناسىۋەتسىز مەزمۇنلارنى قىسقارتىپ ، سەھىپىسىنى 300 بەت ئەتراپىدا قىلغان بولسىمۇ ، ئەمما يەنىلا كىشىگە تومتاق ۋە زېرىكىشلىك بىلىنەتتى .

كىتابنىڭ ئىپادىلەش شەكلىدە مەسىلە بولغاندىن باشقا ، تېخىمۇ مۇھىم سەۋەب ، بەلكىم كىتابتا بايان قىلىنغان ئىدىيە بىلەن ئەينى چاغدىكى كىشىلەرنىڭ ئىدىيىسىنىڭ تۈپتىن ئوخشىماسلىقى بولۇشى مۇمكىن . ۋىتىرنىڭ دادىسىنىڭ تەربىيلەش نەزەرىيىسىنىڭ يادروسى : بالىلارنى ئەقىل نۇرى يېتىلگەندىن باشلاپلا تەربىيلەش كېرەك ، دېگەندىن ئىبارەت . ئەمما ئەينى چاغدا پۈت تىرەپ تۇرۇۋاتقان يېتەكچى ئىدىيە بولسا : بالىلارنى يەتتە ـ سەككىز يېشىدىن باشلاپ تەربىيلەش كېرەك دېگەندىن ئىبارەت ئىدى ، بۇ سەپسەتىگە ئەينى چاغدا كىشىلەر شەك ـ شۈبھىسىز ئىشەنگەنىدى . بۇ سەپسەتىدىن باشقا يەنە ئاتا ـ ئانىلارنى ئىنتايىن ۋەھىمىگە سالىدىغان بىر كۆز ـ قاراش بار ئىدى ، ئۇ بولسىمۇ : دەسلەپكى تەربىيە بالىلارنىڭ سالامەتلىكىگە زىيانلىق دېگەندىن ئىبارەت ئىدى . شۇڭلاشقا ، بۇ خىل ئىدىيىنىڭ يامراپ كېتىشى بىلەن ۋىتىرنىڭ دادىسىنىڭ تەربىيلەش نەزەرىيىسى ئەينى چاغدا كىشىلەرنىڭ نەزىرىدە ھەتتا چاكىنا نەرسىگە ئايلىنىپ قالغان ئىدى . ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئۇنىڭ نەزەرىيىسىدىن پايدىلىنىپ « ئاددىي ئادەم » نى مەشىق قىلدۇرۇپ « تالانتلىق » قىلىپ چىقىمىز دېگەن ئارزۇسىدىن تېخىمۇ سۆز ئاچقىلى بولمايتتى .

كارىل ۋىتىر بىر تالانتنى بارلىققا كەلتۈرۈپلا قالماي ، يەنە ئوغلىنى كىچىكىدىن باشلاپ تەربىيلەپ ، داڭق چىقىرىپ مۇۋەپپەقىيەت قازانغانلارنىڭ ئۈلگىسى قىلدى ، شۇنداقلا يەنە ئۇنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىدىكى مەخپىيەتلىكنى جامائەتچىلىككە ئاشكارىلاپ ، كېيىنكىلەرنىڭ پەرزەنتلىرىنى تەربىيلەپ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشى ئۈچۈن تۇنجى ئۈلگىلىك كىتاب بىلەن تەمىن ئەتتى . تۆۋەندە ئۇنىڭ تەربىيلەش ئىدىيىسىنىڭ مەزمۇنىنى تونۇشتۇرىمىز .

پەقەت ئېپىنى تېپىپ تەربىيلىسىلا ، ئادەتتىكى بالىلارمۇ تالانتلىق بولۇپ چىقالايدۇ .

ئىلۋىتسىيو مۇنداق دېگەنىدى : « ئادەتتىكى بالىلارنىمۇ ، پەقەت ئېپىنى تېپىپ تەربىلىيەلىسىلا ، تالانتلىق بولۇپ چىقالايدۇ . » كارىل ۋىتىر باشقىلارغا بۇ قائىدىنى دائىم تەشۋىق قىلاتتى .

بۇ دەۋرىمىز كىشىلىرى پۈتۈنلەي قوبۇل قىلىپ بولغان نۇقتىئىنەزەر . ئەينى چاغدا بۇنداق قىلىش ئۈنچىلىك ئوڭاي ئەمەس ئىدى . جەمئىيەتتە پۈتۈنلەي ئوخشىمايدىغان ئىككى خىل تالانت قارىشى مەۋجۇت ئىدى . بىر خىلى تۇغما تالانتنى تەكىتلەپ ، ئادەمنىڭ تەقدىرىنى ئۇنىڭ تۇغما تالانتىنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكى بەلگىلەيدۇ ، مۇھىتنىڭ رولى ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ دەپ قارايتتى . يەنە بىر خىل قاراشتا مۇھىتنىڭ رولى تەكىتلىنىپ ، تۇغما تالانتنىڭ رولى ئانچە مۇھىم ئەمەس دەپ قارايتتى . بۇ ئىككى خىل قاراشتىكىلەرنىڭ ۋەكىللىرى روسسو بىلەن فىستالوز ئىدى . ئىلۋىتسىيو بولسا فىستالوز ئېقىمىدىكىلەرنىڭ پېشۋاسى ئىدى . ئۇ : ئادەم تۇغۇلغاندا ھەممىسى ئوخشاش بولىدۇ ، مۇھىت ، بولۇپمۇ بالىلىق مەزگىلىدىكى مۇھىت ئوخشىمىغاچقا ، بەزىلەر بەلكىم تالانتلىق ياكى داڭلىق شەخس بولۇپ چىقىدۇ ، يەنە بەزىلەر ئادەتتىكى ئادەم ياكى كالۋا بىر ئادەم بولۇپ چىقىدۇ ، دېگەنگە قەتئىي ئىشىنەتتى .

ۋىتىرنىڭ دادىسى ئىلۋىتسىيو تەلىماتىنىڭ تەسىرلەندۇرۇشى بىلەن بالىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىدە تۇغۇلغاندىن كېيىنكى تەربىيىنىڭ ئەھمىيىتىنى تونۇپ يەتكەن . بىز خۇددى يۇقىرىدا ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتكىنىمىزدەك ، ۋىتىرنىڭ دادىسى ئوغلىنى تەربىيلەش جەريانىدا ، ئۆزىنى ماتارىپچى دەۋالغان ئاشۇ كىشىلەرنىڭ ئۆچمەنلىكىگە باشتىن ـ ئاخىر ئۇچراپ كەلگەنىدى . چۈنكى ئۇنىڭ تەربىيلەش ئىدىيىسى ئاشۇ نوپۇزلۇقلاردا شەكىللىنىپ بولغان ئەقىدىگە خىلاپ ئىدى . ئىلۋىتسىيونىڭ قارىشىغا ئوخشىمايدىغىنى شۇكى ، ۋىتىر بالىلارنىڭ تۇغما تالانتىنىڭ ئوخشىمايدىغانلىقىنى ئېتىراپ قىلاتتى . بەزىلەر سەن بالىلارنىڭ تۇغما تالانتىدا پەرق بارلىقىنى ئېتىراپ قىلمىدىڭ دەپ ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلغان . ئەمما ، ئۇ يەنىلا قەتئىي قوشۇلمىغان .

ئۇ بالىلارنىڭ تۇغما تالانتى ئەلۋەتتە پەرقلىق بولىدۇ ، بەزى بالىلارنىڭ كۆپرەك بولىدۇ ، بەزى بالىلارنىڭ ئازراق بولىدۇ دەپ قارايتتى . بىز ئەگەر ئەڭ بەختلىك ھالدا تۇغما

تالانتى 100 بولغان بالىدىن بىرنى تۇغساق ، ئۇنداقتا تۇغۇلغاندىكى لەۋانىڭ تۇغما تالانتى تۇغما بۇنداق نورمال بالىدىن تۆۋەن بولىدۇ . ئەمما ، ئادەتتىكى بالىلارنىڭ تۇغما تالانتى تەخمىنەن 50 ئەتراپىدا بولىدۇ .

ئەگەر بالىلارنىڭ ھەممىسى بىر خىل ئۇسۇل بىلەنلا تەربىيىلەنسە ، ئۇنداقتا ، ئۇلارنىڭ تەقدىرى تۇغما تالانتىنىڭ ئاز - كۆپلۈكى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ . ئەمما ھازىرقى بالىلارنىڭ كۆپىنچىسى مۇكەممەل بولمىغان مائارىپتا تەربىيىلىنىۋاتىدۇ . شۇڭلاشقا ، ئۇلار تۇغما تالانتىنىڭ يېرىمىنىمۇ جارى قىلدۇرالمايدۇ . مەسىلەن ، تۇغما تالانتى 80 بولغانلار پەقەت 40 نى جارى قىلدۇرالىشى مۇمكىن ؛ تەبىئىي تالانتى 60 بولغانلار پەقەت 30 نى جارى قىلدۇرالىشى مۇمكىن .

شۇنداق بولغانلىقتىن ، مۇشۇ كەمچىلىكنى نەزەرگە ئېلىپ ، بالىلاردىكى تۇغما تالانتنىڭ سەككىز ، توققۇز ھەسسىسىنى جارى قىلدۇرالايدىغان ئۈنۈملۈك مائارىپنى قويساق ، دۇنياغا كەلگەندە تۇغما تالانتى 50 بولغان ئادەتتىكى بالىلارنىمۇ تۇغۇلغاندا تۇغما تالانتى 80 بولغان بالىلاردىنمۇ ئۈستۈنرەك ھالغا كەلتۈرگىلى بولىدۇ . ئەگەر تۇغما بىلىمى 80 بولغان بالىنىمۇ ئوخشاش مائارىپنى يولغا قويىدىكەنمىز ، ئۇنداقتا ئالدىنقىسى كېيىنكىسىگە يېتەلمەيدۇ . بىز بۇنىڭلىق بىلەن ئۈمىدسىزلەنمەسلىكىمىز كېرەك ، چۈنكى تۇغۇلۇشىدىلا ئادەتتىن تاشقىرى تۇغما تالانتى بار بولغان بالىلار كۆپ ئەمەس ، كۆپىنچە بالىلارنىڭ تۇغما تالانتى 50 ئەتراپىدا بولىدۇ .

ۋىتىر تارىختىن بۇيانقى ئۇلۇغ كىشىلەر ۋە تالانتلىقلارنى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ تەتقىق قىلىش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ مۇنداق ياكى ئۇنداق كەمچىلىكى بارلىقىنى بايقىغان . ئۇ ئەگەر ئۇلارغا يەنىمۇ دانا بولغان مائارىپ تەربىيىسى بېرىلگەن بولسا ، ئۇلار چوقۇم تېخىمۇ ئۇلۇغ ، تېخىمۇ ساغلام ، تېخىمۇ مۇلايىم تېخىمۇ كەڭ قورساق ، تېخىمۇ داڭلىق تېخىمۇ دانىشمەن ، تېخىمۇ ھەققانىيەتچى ، تېخىمۇ بىلىملىك ، تېخىمۇ كەمتەر ۋە تېخىمۇ قەتئىي ئىرادىلىك بولغان بولارئىدى ، بىر ئېغىز گەپ بىلەن ئېيتقاندا ، تېخىمۇ مۇكەممەل ، كامالەتكە يەتكەن ئۇلۇغ ۋە تالانتلىق بولۇپ چىقالايتتى ، دەپ قارىغان .

ئۇنىڭ قارىشى بويىچە : ئەگەر دۇنياغا كەلگەندىلا ئادەتتىن تاشقىرى تۇغما تالانتى بار بالىلارنى دانا ئۇسۇل بىلەن تەربىيىلىسە ، ئۇنداقتا ئۇلار مۆلچەرلىگۈسىز دەرىجىدە تەرەققىي قىلىدۇ . ئەمما ، ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى ، تۇغۇلۇشىدىنلا ئادەتتىن تاشقىرى تۇغما تالانتلىق بالىلار ئىنتايىن ئاز ئۇچرايدۇ .

شۇڭلاشقا ، كارىل ۋىتىر : بالىلارنى ئەقىل نۇرى ئېچىلغاندىن باشلاپلا تەربىيىلەش كېرەك ، شۇنداق قىلغاندىلا ئاندىن تالانتلىقلارنى تەربىيىلەپ چىققىلى بولىدۇ دەپ قارىغان . ئۇ بۇ قائىدىنى يەنىمۇ چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن بامبۇك دەرىخىنى مىسال قىلغان .

ئەگەر بىر تۈپ بامبۇك دەرىخىنى ئارزۇ قىلغىنىمىزدەك ئۆستۈرسەك 30 مېتىر ئېگىزلىككىچە ئۆسەلەيدۇ ، ئۇنداقتا بىز بۇ دەرەخنىڭ 30 مېتىر ئېگىزلىككىچە ئۆسىدىغان ئېھتىماللىقى بار دەپ ئېيتالايمىز . ئوخشاش قائىدە بويىچە ، بىر بالىنىمۇ ئارزۇ قىلغىنىمىزدىكىدەك ئۆستۈرسەك ، قابىلىيىتى تولۇق تەرەققىي قىلغان ئادەم بولۇپ چىقالايدۇ . ئۇنداقدا ، بىز بۇ بالىنى تولۇق يوشۇرۇن قابىلىيەتكە ئىگە دەپ ئېيتالايمىز . ئەمما ، كۈتكىنىمىزدىكىدەك ھالەتكە يەتكۈزۈش ھەمىشە ناھايىتى تەس بولىدۇ . شۇڭلاشقا بامبۇك دەرىخىنىڭ 30 مېتىر ئېگىزلىككىچە ئۆسەلىگىدەك ئېھتىماللىقى بولسىمۇ ، راستىنلا 30 مېتىر ئېگىزلىككىچە ئۆستۈرۈش ناھايىتى تەس . ئادەتتە 12 مېتىر ياكى 14 مېتىر ئەتراپىدا ئۆسەلىشى مۇمكىن ، ئەگەر مۇھىت ياخشى بولمىسا ، پەقەت ئالتە - توققۇز مېتىرغىچىلا ئۆسەلەيدۇ . ئەگەر ئۇنى ئوغۇتلاپ ، ياخشى پەرۋىش قىلسا ، 18 مېتىر ياكى 21 مېتىرغىچە ، ھەتتا 25 مېتىر ياكى 27 مېتىرغىچە ئۆسۈشى مۇمكىن ، ئوخشاش قائىدىدە ، تۇغۇلۇشىدىنلا تۇغما قابىلىيىتى تولۇق بىر بالىنى ئەگەر پۈتۈنلەي ئۆز مەيلىگە قويۇۋېتىپ ، بىلشقۇرمىسا ، پەقەت قابىلىيىتىنىڭ 20 سى ياكى 30 سى بار بولغان ئادەمگە ئايلىنىپ قالىدۇ . يەنە شۇنداق ئېيتىشقا بولىدۇكى ، يوشۇرۇن قابىلىيىتىنى ئىككى ئۈلۈش ياكى ئۈچ ئۈلۈشكىلا يەتكۈزەلەيدۇ . ئەمما ، ياخشى تەربىيىلەنسە ، قابىلىيىتىنى 60 ياكى 70 كە يەتكۈزگىلى بولىدۇ ، ھەتتا ئەقلىي قابىلىيىتىنىڭ 80 ياكى 90 بولغان ئادەمگە ئايلىنالايدۇ . يەنە يوشۇرۇن قابىلىيىتىنى ئالتە ئۈلۈش ياكى يەتتە ئۈلۈشكە ، ھەتتا سەككىز ئۈلۈش ، توققۇز ئۈلۈشكىمۇ يەتكۈزگىلى بولىدۇ . تەربىيىلەشنىڭ غايىسى بالىلارنىڭ يوشۇرۇن قابىلىيىتىنى ئون ئۈلۈشكە يەتكۈزۈش .

كىشىنى ئەپسۇسلاندۇرىدىغانلىقى شۇكى ، ۋىتىرنىڭ دادىسىنىڭكىگە ئوخشاش ئىدىيىدىكى كىشىلەر ناھايىتى ئاز ئىدى . 19 - ئەسىردە ، پسىخولوگلار نورمال ئادەملەر ئىچىدىكى مەلۇم چېكىگە يەتكەن يەككىلەرلا تالانتلىق بولىدۇ ، دەپ قارىغانىدى . ئۇلار يەنە تالانت ئىرسىيەتتىن كېلىدۇ ، تالانتنىڭ ئىرسىيەتتىن كېلىشى پاراسەت قابىلىيىتى ئىرسىيەتنىڭ بىر قىسمى ھېسابلىنىدۇ . ئائىلە ئەزالىرىنىڭ قابىلىيىتىنىڭ ئوخشاپ كېتىدىغانلىقى قوبۇل قىلىنغان پاكىت بولغاچقا ، بىر جەمەتتىكىلەردىن نەچچە ئەۋلاد تالانتلىقلارنىڭ چىقىپ تۇرۇش نىسبىتى بىر قەدەر چوڭ بولىدۇ ، دەپ قارىشاتتى . بۇ ئەھۋال تالانت ئىرسىيەت خاراكتېرلىك بولىدۇ دېگەن كۆز قاراشنى بەلگىلىك ئىشەنچكە ئىگە قىلغانىدى .

كۆپچىلىككە ئايان ، گەرچە ئافېنانىڭ نوپۇسى كۆپ بولمىسىمۇ ، ئەمما دۇنياغا داڭلىق نۇرغۇن تالانتلىق كىشىلەر چىققان . نەسلىنى ياخشىلاش ئېقىمىدىكىلەردىن گالتون بۇنىڭ سەۋەبىنى « گرېتسىيىلىكلەر ياخشى ئىرققا تەۋە بولغانلىقتىن » دېگەنگە يىغىنچاقلاپ قويدى . ئۇ : « گرېتسىيە ئىرقى بىز (ياۋروپا - ئامېرىكىلىقلار) دىن ئۈستۈن تۇرىدۇ ، بۇ خۇددى بىز ئافرىقا قىتئەسىدىكى يەرلىكلەردىن ئۈستۈن تۇرغانغا ئوخشايدۇ . » دېدى - دە ، تۇغما تالانتتىن باشقا نەرسىلەرنىڭ مۇھىم رولىغا قابىلىيەت بىلەن ئانىسىنىڭ بارمىقىنى چىڭ سىققاندا ، ئانا ئاستا ھەم ئېنىق تەلەپپۇز بىلەن ، قايتا - قايتا « بارماق ، بارماق » دېگەن ئاۋازنى چىقارغان . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن قىز ئويغانسىلا ئانا ئۇنىڭغا گەپ قىلغان ياكى پەس ئاۋاز بىلەن ناخشا ئېيتىپ بەرگەن .

بۇنىڭدىن ئۆتكەن پېشقەدەم پېداگوكلارغا ئوخشاش ، لېيۋېتىڭنىڭ ئانىسىمۇ تەربىيىنى قىزى سىلىغان ، تۇتقان تۇرمۇش

خاراكتېرلىك تالانتلىقلار توغرىسىدا بىر قىسىم مىساللارنى توپلىغان بولسىمۇ ، ئەمما بىزنىڭچە ئۇنىڭدىكى نۇرغۇن مىساللار يەنىلا پۇت تىرەپ تۇرالمايدۇ .

نۇرغۇنلىغان تۇغما قابىلىيەتتە ئىرسىيەت خاراكتېرلىك ئالاھىدىلىك بار كىشىلەر كېيىنكى كۈنلەردە تەربىيىلەنمىگەن بولسا ، تالانتلىق بولۇپ چىقالمايتتى . خۇددى خەلق ماقالىسىدە ئېيتىلغاندەك : « تالانت ئەۋلادقا قالمايدۇ » ئەلۋەتتە .

بىز قابىلىيەتنىڭ ئىرسىيەتلىك تەرىپىنى زادىلا ئېتىراپ قىلمايدىغانلاردىن ئەمەس ، يەنە كېلىپ ، نەزەرىيە جەھەتتىن ئېيتقاندىمۇ قابىلىيەتنىڭ ئىرسىيەتلىك تەرىپى مەنتىقىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ ، شۇڭلاشقا بىز قابىلىيەتنىڭ ئىرسىي بولىدىغانلىقىغا ئىشەنسەكمۇ ، ئەمما ، ئىرسىيەت ئېقىمىدىكىلەر چوقۇم تۆۋەندىكى سوئاللارغا جاۋاب بېرىشى كېرەك : نېمە ئۈچۈن تالانتنىڭ ئىرسىيەت بولۇشى تەن ئالاھىدىلىكىنىڭ ئىرسىيەت بولۇشىدىن نۇرغۇن دەرىجىدە ئاز بولىدۇ ؟ يەنە نېمە ئۈچۈن تالانتنىڭ ئىرسىيەتلىك بولىدىغانلىقى توغرىسىدىكى مىساللار ناھايىتى ئاز بولىدۇ ؟

ئەمەلىيەتتە ، ئەلا نەسىل نەزەرىيىچىلىرىمۇ قابىلىيەتنىڭ ئىرسىيەتلىك بولىدىغانلىقى نەزەرىيە جەھەتتىن ئېيتقاندا ئەقىلگە ئۇيغۇن بولىدىغانلىقىنى ، ئەمما قابىلىيەتنىڭ ئىرسىيەتلىك بولۇشى مال ـ مۈلۈكنىڭ مىراس قالغىنىغا ھەرگىز ئوخشىمايدىغانلىقىنى ئېتىراپ قىلاتتى . مال ـ مۈلۈكنىڭ مىراس قىلىنىشى رېئاللىق ھېسابلىنىدۇ . قابىلىيەتنىڭ ئىرسىيەتلىك بولۇشى رېئاللىق ھېسابلانمايدۇ . ئاتا ـ ئانىلار قابىلىيىتىنىڭ بالىلاردا ئىرسىيەتلىك بولۇشى بىر خىل ئېھتىماللىق بولۇپ ، قابىلىيىتىنى ئاچالمىسا ئۈنۈمى بولمايدۇ . پەقەت قابىلىيىتىنى ئاچالىسىلا ئاندىن ئۈنۈمى بولىدۇ .

تالانتنىڭ مەيدانغا كېلىشى تۇغما قابىلىيەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك . ئەمما ، تېخىمۇ تەكىتلەپ قويۇشقا تېگىشلىك بولغىنى شۇكى ، ئەگەر بالىلار تۇغما قابىلىيەتكىلا تايانسا ھېچقانداق ئىشنى ۋۇجۇتقا چىقىرالمايدۇ . بالىلاردا تۇغۇلغاندا ناھايىتى يۇقىرى تۇغما قابىلىيەت بولغان تەقدىردىمۇ ئەگەر جارى قىلدۇرۇلمىسا ، يەنىلا ھېچنېمىگە ئەسقاتمايدۇ . جەمئىيەتتە ئىلگىرى تۇغما قابىلىيىتى يۇقىرى نۇرغۇن بالىلار بولغان ، ئەپسۇسكى ئۇلاردىن بىر مۇنچىسى تۇغما قابىلىيىتىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇلمىغانلىقتىن ئادەتتىكى ئادەملەردىن بولۇپ قالدى . قابىلىيەتنىڭ ئىرسىيەتلىك بولۇشى نەزەرىيە جەھەتتىن تۇرغۇزۇلغان بولسىمۇ ، ئىرسىيەت خاراكتېرلىك تالانتلىقلارنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكى توغرىسىدا مىساللارنىڭ بەكمۇ ئاز بولۇشى ئەنە شۇ سەۋەبتىندۇر .

كارل ۋىتىرنىڭ تەسىرىگە چوڭقۇر ئۇچرىغان سىدىز دوكتور مۇنداق دەيدۇ : بالىلار خۇددى ساپال قاچا ياسايدىغان سېغىز لايغا ئوخشايدۇ ، تەربىيىلەشنىڭ قانداقلىقى ئۇلارنىڭ نەتىجىسىنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكىنى بەلگىلەيدۇ ! بالىلار كىچىكىدىن باشلاپ تەربىيىلەنسە ، مۇزىكانت ، رەسسام ، شائىر ، ئالىم بولۇپ چىقالايدۇ . ئەمما ، بەزىلەر بەلكىم مۇنداق دېيىشى مۇمكىن : « مۇزىكانت بولۇش ئۈچۈن سەزگۈر قۇلاق بولۇشى كېرەك ، ئەگەر سەزگۈر قۇلاق بولمىسا ، قانچىكى بالدۇر مۇزىكا ئۆگەتكەن بىلەن يەنىلا مۇزىكانت بولالمايدۇ . ئەمما ، سەزگۈر قۇلاق بالا تۇغۇلۇشىدىنلا بولىدۇ ، شۇڭلاشقا ، سىنىڭ تەربىيەڭگە مەن ئىشەنمەيمەن . »

سەزگۈر قۇلاق بارمۇ ـ يوق ؟ بۇ چوڭلار ياكى كىچىك بالىلار چوڭ بولغاندىن كېيىن دەيدىغان گەپ . ئەگەر بالىلارنى ئىككى ، ئۈچ ياشتىن باشلاپ مەشىق قىلدۇرغاندا ، ئۇلارنىڭ قۇلىقىنىمۇ تامامەن سەزگۈر قىلىپ يېتىشتۈرگىلى بولىدۇ . پسىخولوگلار دەيدىغان كۆرۈش سەزگۈ تىپىدىكى ۋە ئاڭلاش سەزگۈسىدىكى بالىلار دېگەنلەرمۇ تۇغۇلغاندىن كېيىن شەكىللەنگەن بولۇپ تۇغما بولمايدۇ . ياۋروپادا ، بەزىلەر ئەگەر ئۈچ ئەۋلاد ھەممىسى مۇزىكانت بولسا ، ئاندىن بىر چوڭ مۇزىكانت چىقالايدۇ دەيدۇ . بۇ تالانت ئىرسىيەتلىك بولىدۇ دېگەن نەزەرىيە نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا ناھايىتى خاتا كۆز قاراشتۇر . مۇزاتنى مىسال قىلساق ، ئۇ داڭلىق مۇزىكانت بولۇپ چىقىشىدا مۇزىكا ياڭراپ تۇرىدىغان ئائىلىدە تۇغۇلۇپ ، كىچىكىدىن باشلاپلا مۇزىكىغا ھەۋەس قىلىپ ، ياخشى تەربىيە ئالغان .

مىكلىئاندجىلو تۇغۇلۇپ ئۇزاق ئۆتمەيلا يېزىغا ئاپىرىۋېتىلگەن ، باشقىلارنىڭ ئۆيىدە چوڭ بولغان ، ئۇنىڭ ئىنىكئانىسى بىر تاشچىنىڭ ئايالى بولۇپ ، ئۇ مۇنداق دېگەن : « مەن بۇ ئائىلىدە ئىنىكئانامنىڭ سۈتىنى ئېمىپلا قالماي ، يەنە بولقا بىلەن ئىسكىنىنى ياخشى كۆرۈپ قالدىم . » مىكلىئاندجىلو ئائىلىسى ئىنتايىن باي ، ئېسىلزادىلەر ئائىلىسى بولۇپ ، ئۇنىڭ نەققاشچى بولۇشىغا بەكمۇ قارشى تۇراتتى . ئەمما ، ئۇنىڭ قىزىقىشى قەلبىدە ئوت بولۇپ يانغانلىقتىن ، ئۇنىڭ بۇ قىزغىنلىقىنى دادىسىمۇ توسۇپ قالالمىدى .

لىن نىيىنىڭ ئۆيى كۆل بويىدا ئىدى ، ئەتراپىدا ياۋا گۈللەر ، ئورمانلار بولۇپ ، ئاتلار كىشنەپ ، بېلىقلار سۇدا ئۈزۈپ يۈرەتتى ، ئۇ مۇشۇنداق مۇھىتتا چوڭ بولغاچقا ، داڭلىق بىئولوگىيە ئالىمى بولۇپ چىققان . بۇنداق مىساللار ساناپ ـ تۈگەتكۈسىز .

قىسقىسى ، خۇددى ساپال قاچىلارنى ياسايدىغان سېغىز لايغا ئوخشاش بالىلارنىڭ ئىلاستىكىلىقىمۇ ناھايىتى زور بولىدۇ . مۇھىت بىلەن تەربىيە ئۇنى تەربىيىلەپ قانداق يېتىلدۈرمەكچى بولسا شۇنداق يېتىلدۈرىدۇ .

مەشھۇر كىشىلەر ياكى ئالىملارنىڭ بالىلىرىنىڭ مەشھۇر كىشىلەردىن بولۇپ كېتىشى ناتايىن . بۇرۇن بىر مەكتەپ بولۇپ ، بەش ـ ئالتە ئوقۇتقۇچى بىر قېتىملىق يىغىلىشتا : دوكتورلار ياكى مەشھۇر كىشىلەرنىڭ بالىلىرىنىڭ نەتىجىسى ئومۇمەن

ياخشى بولمايدۇ ، دېگەن يەكۈننى چىقارغان . بۇ ئەلۋەتتە توغرا ھۆكۈم ئەمەس . ۋەھالەنكى باللارنىڭ ئۇلۇغ زاتلاردىن بولىدىغان ـ بولمايدىغانلىقىغا مەكتەپتىكى نەتىجىسىگىلا قاراپ ھۆكۈم چىقارغىلى بولمايدۇ . بىراق ئۇلۇغلارنىڭ باللىرىنىڭ ئۇلۇغلاردىن بولۇشى ناتايىن ، بۇ ــ ھەقىقەت ، دۇنيادا مۇنداق مىساللار ناھايىتى كۆپ . نېمە ئۈچۈن شۇنداق بولىدۇ ؟ بۇ ئىقتىدار مەسىلىسى ، ئىقتىدار دېگەن بۇ نەرسە يالغۇز ئىرسىيەت مەسىلىسىلا ئەمەس ، ئەڭ مۇھىمى مېڭىنىڭ تەرەققىي قىلغان ـ قىلمىغانلىقى مەسىلىسى .

بىز ئىرسىيەتنىڭ مۇھىملىقىنى ئىنكار قىلمايمىز ، لېكىن باللارنىڭ تەقدىرىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ئىرسىيەت خۇددى نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ قارىشىدىكىدەك كۈچلۈك ھەل قىلغۇچ كۈچكە ئىگە ئەمەس . « كارىل ۋىتېرنىڭ تەربىيىلىنىشى » دېگەن كىتابتا ۋىتېر كىشىلەرنى : « ئۈمىدسىزلەنمەڭلار ، ھەممىگە قادىرلىقىنىڭ بولىدىغانلىقىغا ئىشەنمەڭلار ، قەتئىي تەۋرەنمەي ئىشلەۋېرىڭلار ، سىلەرنىڭ باللىرىڭلارنىڭ ئۇلۇغلاردىن بولالىشىمۇ ئېھتىمالغا يېقىن » دەپ ئاگاھلاندۇرغان .

باللارنىڭ يوشۇرۇن قابىلىيىتىنىڭ كېمىيىپ بېرىش قانۇنىيىتى

باللار گەرچە يوشۇرۇن قابىلىيەتكە ئىگە بولسىمۇ ، لېكىن مۇنداق يوشۇرۇن قابىلىيەتنىڭ كېمىيىپ بېرىش قانۇنىيىتى بولىدۇ . ئالايلۇق : تۇغۇلغاندىلا 100% يوشۇرۇن قابىلىيەتكە ئىگە بولغان بالا ، ئەگەر تۇغۇلغاندىن تارتىپلا ئۇنىڭغا قارىتا كۆڭۈلدىكىدەك تەربىيە ئېلىپ بېرىلسا ، ئۇ 100% قاقابىلىيەتكە ئىگە ئادەم بولۇپ چىقىشى مۇمكىن . ئەگەر تەربىيە بەش ياشقا كىرگەندىن كېيىن ئېلىپ بېرىلسا ، گەرچا تەربىيە ناھايىتى قاملاشتۇرۇپ ئېلىپ بېرىلغان تەقدىردىمۇ ، پەقەت 80% قابىلىيەتكە ئىگە ئادەم بولۇپ چىقىدۇ . ئەگەر تەربىيە 10 ياشقا كىرگەندىن كېيىن ئېلىپ بېرىلسا ، تەربىيە قانچە ياخشى بولغان تەقدىردىمۇ ، قابىلىيىتى پەقەت 60% كىلا يېتىدىغان ئادەم بولۇپ چىقىدۇ . دېمەك تەربىيە قانچە كېيىن ئېلىپ بېرىلسا ، باللارنىڭ قابىلىيەتكە ئىگە بولۇشى شۇنداق ئاز بولىدۇ . مانا بۇ ـ باللارنىڭ يوشۇرۇن قابىلىيىتى كېمىيىپ بېرىش قانۇنىيىتى .

مۇنداق قانۇنىيەتنىڭ بارلىقىنى كېلىشىدىكى سەۋەب شۇكى ، ھەر بىر جانىۋارنىڭ يوشۇرۇن ئىقتىدارىنىڭ ئۆزىنىڭ تەرەققىي قىلىش مەزگىلى بولىدۇ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە مۇنداق تەرەققىي قىلىش مەزگىلى ئۆزگەرمەس بولىدۇ . دەرۋەقە ، بەزى جانىۋارلارنىڭ يوشۇرۇن قابىلىيىتىنىڭ تەرەققىي قىلىش مەزگىلى ئۇزاق ، بەزى جانىۋارنىڭ يوشۇرۇن قابىلىيىتىنىڭ تەرەققىي قىلىش مەزگىلى قىسقا بولىدۇ . مەيلى قايسى خىلدىكى جانىۋار بولسۇن ، ئەگەر ئۇنىڭ تەرەققىي قىلىش مەزگىلىدە تەرەققىي قىلىشىغا يول قويمىغاندا مەڭگۈ قايتا تەرەققىي قىلالمايدۇ . مەسىلەن ؛ چۈجىنىڭ « ئانىسىنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ مېڭىش قابىلىيىتى » نىڭ تەرەققىي قىلىش مەزگىلى تەخمىنەن تۇخۇمدىن چىققاندىن كېيىن تۆت كۈن ئىچىدە بولىدۇ ، ئەگەر مۇشۇ مەزگىلدە ئۇنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا يول قويۇلمىسا ، ئۇنىڭ شۇنداق قابىلىيىتى مەڭگۈ تەرەققىي قىلمايدۇ . شۇڭا ئەمدىلا تۇخۇمدىن چىققان چۈجىنى دەسلەپكى تۆت كۈن ئىچىدە ئۆز ئانىسىنىڭ قېشىدا قويمىغاندا ئۇ مەڭگۈ ئانىسىغا ئەگەشمەيدۇ . چۈجىنىڭ « ئانىسىنىڭ ئاۋازىنى پەرق ئېتىش قابىلىيىتى » نىڭ تەرەققىي قىلىش مەزگىلى ئالاھەزەل تۇخۇمدىن چىققاندىن كېيىنكى سەككىز كۈن ئىچىدە بولىدۇ ، ئەگەر بۇ مەزگىلدە چۈجىنىڭ ئۆز ئانىسىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىشىغا يول قويمىغاندا ، ئۇنىڭ مۇنداق قابىلىيىتى مەڭگۈگە ئۆلىدۇ . كۈچۈكنىڭ « يەپ ئېشىپ قالغان نەرسىنى تۇپىغا كۆمۈش قابىلىيىتى » نىڭ تەرەققىي قىلىش مەزگىلىنىڭمۇ مۇئەييەن چېكى بولىدۇ . ئەگەر بۇ مەزگىلدە ئۇنى يەمنى كۆمگىلى بولمايدىغان بىر ئۆيگە قويۇپ قويغاندا ، ئۇ مۇنداق قابىلىيەتكە مەڭگۈ ئىگە بولالمايدۇ .

ئادەمنىڭ قابىلىيىتىمۇ شۇنداق بولىدۇ ، باللارنىڭ يوشۇرۇن قابىلىيىتىنىڭ كېمىيىپ كېتىش قانۇنىيىتى بولىدۇ ، تۇغۇلۇشىدىنلا 100% قابىلىيەتكە ئىگە بولۇپ تۇغۇلغان تەقدىردىمۇ ، ۋاقتىدا تەربىيىلەنمىسە ، بەش ياشقا كىرگەندە 80% ، 10 ياشقا كىرگەندە 60% كە چۈشۈپ قالىدۇ ، 15 ياشقا كىرگەندە ئاران 40% قابىلىيىتى قالىدۇ .

شۇڭلاشقا باللارنى تەربىيىلەشتە مۇنداق كېمىيىپ كېتىشنى توسۇشنى بىرىنچى مۇددىئا قىلىش كېرەك . چۈنكى مۇنداق كېمىيىپ كېتىشنى باللارغا ئۆزىنىڭ يوشۇرۇن قابىلىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش پۇرسىتى بەرمەي ئۇ قابىلىيەتنى ئۆلتۈرۈپ قويۇش كەلتۈرۈپ چىقىرىدىكەن . شۇڭا باللارنى تەربىيىلەشتىكى ئەڭ مۇھىم نۇقتا ، باللارغا ئۆزىنىڭ قابىلىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش پۇرسىتىنى دەل ۋاقتىدا تۇغدۇرۇپ بېرىشتىن ئىبارەت .

قانداق قىلغاندا باللارنىڭ يوشۇرۇن قابىلىيىتىنىڭ كېمىيىپ كېتىشنى توسقىلى بولىدۇ ؟ كارىل ۋىتېر شۇنداق ھېسابلايدۇ : تەربىيىگە ئىمكانقەدەر بالدۇر تۇتۇش قىلىش ، بالا تۇغۇلغان كۈندىن باشلاپلا كىرىشىش لازىم . بالا تۇغۇلۇپ ئۈچ ياشقا كىرگىچە بالىنىڭ چوڭ مېڭىسىنىڭ شەيئى قوبۇل قىلىش ئۇسۇلى كېيىنكى چاغلاردىكىدىن تولىمۇ پەرقلىق بولىدۇ ، ئۇلار شەيئىنىڭ بەلگىلىرىنى تەھلىل قىلىپ ئەمەس ، بەلكى قايتا ـ قايتا كۆرۈپ ئېسىدە قالدۇرىدۇ . پۈتكۈل شەيئىنىڭ تەسىرى ئۆز ئەينى بويىچە بۇ « ئەندىزە » بويىچە بالىنىڭ چوڭ مېڭىسىگە تامغا بولۇپ بېسىلىدۇ .

بوۋاقنىڭ ئەندىزە پەرق ئېتىش قابىلىيىتى مەڭگۈ بىزنىڭ تەپەككۇرىمىزدىكىدىن ئېشىپ چۈشىدۇ . يېشى ئۈچكە توشمىغان باللارغا ئېلىپ بېرىلىدىغان تەربىيە « ئەندىزە تەربىيىسى » دۇر . بوۋاقلار شەيئىنى كۆپ قېتىم قايتا ـ قايتا كۆرسىتىشتىن زى-

رىكمەيدۇ ، شۇڭا ئۈچ ياشقا كىرىشتىن بۇرۇنقى مەزگىل « زورلاپ قويۇش » مەزگىلى ھېسابلىنىدۇ . بالىلارنىڭ ھەش ـ پەش دېگىچە پۈتكۈل ئەندىزىنى ئىگىلەپ بولۇشتەك ئەندىزە پەرق ئېتىش قابىلىيىتىگە چوڭلار مەڭگۈ يېتىشەلمەيدۇ . ئۇلارنىڭ چوڭ مېڭىسى ئاق قەغەز ھالىتىدە بولغاچقا ، ئۇلارنىڭ خۇددى چوڭلارغا ئوخشاش تەھلىل يۈرگۈزۈشى ۋە ھۆكۈم چىقىرىشىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ . شۇڭا شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى ، ئۇلاردا چۈشىنىش ۋە ھەزىم قىلىش قابىلىيىتىنىڭ بولۇشى ھاجەتسىز ، ئەگەر سىز توغرا دەپ قارىغان ئەندىزىنى بالىنىڭ تېخى ئۆز ئالدىغا ياخشى بىلەن ياماننى پەرق ئېتىش ئىقتىدارىغا ئىگە بولمىغان چوڭ مېڭىسىگە دائىم ، جانلىق ھالدا ، تەكرار ـ تەكرار قويۇپ تۇرمىسىڭىز ، ئۇ يامان نەرسىلەرنى ئانچە پەرقلەندۈرمەيلا ، كۆپ مىقداردا قوبۇل قىلىۋېرىپ ، ئادەمنىڭ ساپاسىنى شەكىللەندۈرىدۇ . شۇڭا ، مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا ئەندىزە مەزگىلى ئادەمنىڭ پۈتۈن ھاياتىنى بەلگىلەيدۇ .

ئۈچ ياشقا كىرىشتىن بۇرۇنقى ئەندىزە مەزگىلىدە نېمىلەرنى « مەجبۇرىي قويۇش » كېرەك ؟ تەخمىنەن ئېيتقاندا ، بۇ مۇنداق ئىككى جەھەتتىكى مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ : بىرىنچىسى ، ئەقلىي قابىلىيەت ئاساسىنى ، چوڭ مېڭە پائالىيىتى ئاساسىنى سالىدىغان تىل ، مۇزىكا ، يېزىق ۋە سۈرەت ، رەسىم شەكىللىرى قاتارلىق ئەندىزىلەرنى قايتا ـ قايتا « قويۇش » كېرەك ؛ ئىككىنچىسى ، كىشىلىك تۇرمۇش (ھايات) نىڭ تۈپ مىزانى ۋە پوزىتسىيىسىنى سىڭدۈرۈش لازىم . كۆپلىگەن تەتقىقات ۋە تەجرىبىلەر شۇنى كۆرسىتىدۇكى ، بوۋاق مەزگىلىدە بالىغا ھەر كۈنى ئوخشاش تىرمىنىنى ئۆگىتىپ بالىنىڭ چوڭ مېڭىسىدىكى تىرمىن ئامبىرىنى ئۈزلۈكسىز غىدىقلاپ تۇرغاندا بالىنىڭ ئەستە قالدۇرۇش قابىلىيىتىنىڭ تېز تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۈرگىلى بولىدۇ .

« خارۋارد قىزى » لىۋىتىڭنىڭ ئانىسى لىۋ ۋېيخۇا كارىل ۋىتىرنىڭ بىر تەربىيە ئىدىيىسىنى قوبۇل قىلىپ دەسلەپكى مەزگىلدىكى تەربىيىنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇپ قىزىنىڭ خاتىرە قابىلىيىتىنى ئادەتتىكى بالىلارنىڭكىدىن زور دەرىجىدە ئاشۇرۇۋەتكەن . بالىلارنىڭ « ياتسىراس » تىن ئىبارەت تۇنجى قېتىم ئىپادىلەيدىغان خاتىرە قالدۇرۇش قابىلىيىتىنى مىسالغا ئالساق ، لىۋىتىڭنىڭ ئۈچ ئايلىق بولغان چېغىدىلا ياتسىراشقا باشلىغان (بۇ ئوتتۇرىچە سەۋىيىدىن ـ ـ ـ ـ ـ بولغان ئىش) ، ئالتە يېرىم ئايلىق بولغاندا « چۈشىنىش خاتىرىسى » پەيدا بولغان (يەنى تىرىن بىلەن ماددىي جىسىمنىڭ مۇناسىۋىتىنى چۈشىنىدىغان بولغان) . ۋەھالەنكى مۇنداق ئەھۋال 50% بالىلاردا 10 ئايلىق بولغاندا كۆرۈلىدۇ . ئۇ بىر ياش بىر ئايلىق بولغاندا خاتىرە قابىلىيىتىدە يەنە بىر سەكرەش بارلىققا كەلگەن . خاتىرە قالدۇرۇش ئۇسۇلى جەھەتتە ، ئۇ ئەمدى ئىنسانلاردا ئۈچ ياشقا كىرگىچە بولىدىغان « ئەندىزە بويىچە خاتىرە قالدۇرۇش » ئۇسۇلى بويىچىلا خاتىرە قالدۇرۇشتىن تەرەققىي قىلىپ ئۈچ ياشتىن كېيىن ئاندىن بولىدىغان « بۆلۈپ خاتىرە قالدۇرۇش » قابىلىيىتىنى يېتىلدۈرگەن . ئانىسىنىڭ بوشاشماي تىرىشىشى ئارقىسىدا قىزغا بېرىلگەن تەربىيىدىن مەمنۇنىيەتلىك مېۋىلەر ھاسىل بولغان .

قىزى بىر يېرىم ياشقا كىرگەندە ، ئانا ئۇنىڭغا تاڭ دەۋرى شېئىرلىرىنى يادلاشنى سىناق تەرىقىسىدە ئۆگەتكەن . دەسلەپتە ئىككى خەت ، ئىككى خەتتىن ئۆگەتكەن . بىر قانچە كۈندىن كېيىن ئۇ ئوردا تېكىستى ئاق پادىشاھ ، ھەسەن ـ ھۈسەن دېگەنگە ئوخشاش شېئىرلارنى سۈدەك يادلىيالايدىغان بولغان . گەرچە شېئىرنىڭ مەنىسىنى ئۇقمىسىمۇ ، لېكىن ناخشا ئوقۇغاندەك ئوقۇپ ئانىسىغا شېئىر قاپىيىلىرىنىڭ ناھايىتى رېتىملىق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدۇرغان . شۇنىڭدىن كېيىن لىۋىتىڭنىڭ ئۆگىنىش قىزغىنلىقى ئىزچىل تۈردە ناھايىتى يۇقىرى بولۇپ كەلگەن ، مومىسى ئۇنىڭغا : « ئاتتى تاڭ چىللاپ خوراز ، ئېچىلدى مىڭلاپ دەرۋازىلار … » دېگەن بىر مىسرا شېئىرنى ئۆگەتكەن . ئۇ زاۋۇت رايونىنىڭ جەنۇبىدىن شىمالىغا ئۆتكەن چاغلىرىدا خوراز كۆرگەن ھامان ، بۇ شېئىرنى يادلىغان .

تەربىيىدىن مەقسەت ئەتراپلىق تەرەققىي
قىلغان تالانت يېتىشتۈرۈش

بالاۋىتىر ئۆگىنىشتە نەتىجە قازانغاندىن كېيىن كىشىلەر دادىسىنىڭ بالا تەربىيىلەش مۇددىئاسى توغرىسىدا غۇلغۇلا قىلىشقا باشلىغان . مەسىلەن : بەزىلەر ئۇ ئوغلىنى ئالىم يېتىشتۈرۈش نىشانى بويىچە تەربىيىلەيدۇ دېگەن ، يەنە بەزىلەر تېخىمۇ قىپيالىڭاچ ھالدا : ئۇ بالىسىنى بىر ئەۋلىياھ قىلىپ تەربىيىلەپ كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرماقچى ، دېيىشكەن . ۋىتىرنىڭ دادىسى بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ناھايىتى بىئارام بولۇپ ، ئۇلار مېنىڭ بالا تەربىيىلەش مەقسىتىمنى خاتا چۈشىنىۋالغان دەپ قارىغان . تۆۋەندە ئۇنىڭ كىتابىتىكى بايانلىرىنى ستاتا كەلتۈرىمىز ، بۇ بىزنىڭ بالىلارغا بېرىلىدىغان دەسلەپكى تەربىيە بىلەن ، ئۇلارنىڭ نورمال ئۆسۈپ يېتىلىشى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى چۈشىنىۋېلىشىمىزغا ياردەم بېرىدۇ .

مەن پەقەت ئوغلۇمنى ئەتراپلىق تەرەققىي قىلغان تالانتلىق قىلىپ يېتىشتۈرۈشنىلا ئويلىدىم . شۇڭا ئۆزۈمدىكى ئازغىنە ئەقىل ـ پاراسەتنى تولۇق ئىشقا سېلىپ ، ئىشقا تەسىر يەتمىگەن ئەھۋالدا ، ئۇنى ئەتراپلىق يېتىشكەن ، تېتىك ، بەختلىك ياش قىلىپ يېتىشتۈرۈش ئۈچۈن تىرىشتىم .

مەن جىسمانىي ھەم مەنىۋى جەھەتتىن ئەتراپلىق تەرەققىي قىلغان ئادەمنى ياخشى كۆرىمەن . ئوغلۇمنى مىسالغا ئالسام ، ھەر قېتىم ئوغلۇمنىڭ گرېك تىلى ، لاتىن تىلى ياكى ماتېماتىكىغىلا قىزىقىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگىنىمدە ، ئۇنىڭ مۇنداق خاھىشىنى دەرھال ئامال قىلىپ تۈزەتتىم .

كىشىلەر مېنى ئوغلىنىڭ چوڭ مېڭىسىنىلا تەرەققىي قىلدۇرۇش بىلەن بولۇپ كەتتى دەپ ھېسابلاشتى . بۇ خاتا ئى

دى . مەن ھەۋەس قىلمايدىغان ۋە بىلمەيدىغان ئادەملەرنى ياخشى كۆرمەيمەن ، ئەر – خوتۇن ئىككىمىز بىر نىيەتتە ھەمكارلىشىپ ئوغلىمىزنىڭ ساۋات ، تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى ۋە ھەۋەس قاتارلىق جەھەتلەردىكى قابىلىيىتىنى يېتىلدۈردۇق . مەن يەنە تىرىشىپ ئوغلىمىزدا پەزىلەت ۋە ھېسسىيات يېتىلدۈرۈپ ، ئۇنى ئالىيجاناب ئەخلاقلىق ۋە مۇھەببەت بىلەن نەپرەتنى ئېنىق ئايرىيدىغان پەزىلەتكە ئىگە قىلدىم . مەن ئاتالمىش ئالىملاردىن بىزارمەن . ئاتالمىش ئالىملار كالللىسى ئىشلىمەيدىغان ، ئەپتى قاخشالغا ئوخشايدىغان ، مۇز چىراي ، يېقىنلاشقىلى بولمايدىغان ئادەملەردۇر . ئۇلار ئۆزىنىڭ ئاشۇنچىلىك كەسپىنىلا بىلىدۇ ، ئۆزىنىڭ باشقىلارنىڭكىدىن ئارتۇق بىلىمى بارلىقىنى كۆز – كۆز قىلىش ئۈچۈن ، مەيلى كىم بولسۇن ، مەيلى قەيەرگە بارسۇن ، كىشىلەر ياخشى كۆرسۇن ياكى ياخشى كۆرمىسۇن ، دائىم ئۆزىنىڭ ئالىي كەسپى ئۈستىدە گەپ ساتىدۇ . ئۇلارنىڭ كەسپىنىڭ سىرتىدىكى نەرسىلەردىن خەۋىرى يوق ھەم ئۇنداق نەرسىلەرگە قىزىقمايدۇ . مەسىلەن : خۇددى بۇ دۇنيادىكى تاماق يېمەيدىغان ئادەملەرگە ئوخشاش ، ئۇلاردا ساۋات ناھايىتى كەم ، ئۇلار يەنە ئېقىم مەسىلىلىرى توغرىسىدا چولتا قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ كىشىلەرنىڭ مەسخىرىسىگە قالىدۇ . بۇلار ئەنە شۇ ئاتالمىش ئالىملاردۇر . يەنە ئۇلارنىڭ دېگەنلىرىگە قۇلاق سېلىپ ، يازغانلىرىغا كۆز يۈگۈرتۈپ باقايلى : ئۇلار ناھايىتى ئاز ئاڭلايدىغان ئىلمىي ئاتالغۇلار ۋە چۈشەنمەك تەس بولغان سىپاگەر سۆزلەرنى قوللىنىپ كىشىلەرنى نېمە قىلىشنى بىلەلمەس قىلىپ قويىدۇ ؛ ئۇلار مەلۇماتلىق ۋە كەڭ دائىرىلەرگە قىزىقىدىغان ياشلارنى قوغلاتاق ، چاكىنە ئادەملەر دەپ قارايدۇ ، مۇئامىلىگە ماھىر ، تۇرمۇشتا ھەۋەسمەن ئادەملەرنى چۆكۈرۈپ ، مەن قانداقسىگە ئوغلۇمنى مۇشۇنداق ئالىملاردىن قىلىپ يېتىشتۈرەيمەن ؟ ئەۋلىياھ بالا يېتىشتۈرۈپ كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرىماقچى دېگەن گەپلەر بەرنا مەنىلا ئىبارەت ، خالاس . ئەۋلىياھ بالا دېگەن نېمە ئۇ ؟ ئۇ يارىنىكتىكى ئوت – چۆپنىڭ ئۆزىغۇ ؟ ! ئەگەر سېنىڭ ئوغلۇمنى ئەۋلىيا بالا قىلىپ تەربىيىلەش نىيىتىم بولىدىغان بولسا ، ئۇ چاغدا مەن باشقىلارغا زىيان يەتكۈزىدىغان ، خۇداغا ئاسىيلىق قىلغان ئادەم بولۇپ قالمامدىم !

ئومۇمەن ئالغاندا ، بالىلار ئەقلىي جەھەتتە ئالدىن تەرەققىي قىلىپ كەتسە ئاسانلا تىغ ئۇچى ئاشكارىلىنىپ قالىدۇ ، مەسىلەن : بىز دائىم ئاڭلىغاندەك يوكۇنى بالا سەككىز يېشىدىلا ئالتە دۆلەتنىڭ تىلىنى ئۆگىنىۋاپتۇ . پۇ ستانى بالا ئەمدى توققۇز ياشقا كىرىپلا ئالىي مەكتەپكە ئۆتۈپتۇ . يەنە بىر بالا ئاران 14 ياشتا تۇرۇپ دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشىپتۇ دېگەندەك ، ئەمما ئۇلارنىڭ باشقا جەھەتلەردىكى تەرەققىي قىلىشى زادى قانداق ، بۇنىڭغا ئاتا – ئانىلار ۋە ئەتراپتىكى كىشىلەر ئاسانلا سەل قارايدۇ ھەم بۇنىڭ كىشىلەر تېرىپىدىن ئۇلارنىڭ ئىقتىدارىنى ئۆلچەيدىغان ئۆلچەم قىلىنىشى تەس .

بۇ ھەقتە ۋىتېرنىڭ دادىسىنىڭ ئۇسۇلى بارلىق ئاتا – ئانا بولغۇچىلارنىڭ ئەھمىيەت بېرىشىگە ئەرزىيدۇ . ئۇنىڭ غايىسى بالىسى ۋىتېرنى ئەتراپلىق تەرەققىي قىلغان تالانتلىق قىلىپ يېتىشتۈرۈشنى ئۆز غايىسى قىلغاچقا ، ئۇ ئەخلاق تەربىيىسىگە ئەقلىي تەربىيىگە قارىغاندا ئالاھىدە كۈچ سەرپ قىلغان . ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشى ئۆزىنىڭ سالاھىيىتىگىمۇ ئۇيغۇن كېلەتتى ، ئۇ تەلەپچان ، ئەستايىدىل پاستېر بولغاچقا ئۆزىنىڭ بالىسىنى خۇلق – مىجەز جەھەتتىن تەربىيىلەپ يېتىشتۈرۈشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەن . ۋىتېر كىچىكىدىنلا تەقۋادارلارچە تەربىيىگە ئالاھىدە ئىگە بولغان . ئۇنىڭ بىلەن تونۇشقانلىكى ئادەم ئۇنى « خۇددى مالائىكىدەك ساپ » دەپ ماختاشقان . ئۇ ھەقىقەتەن ئىنتايىن تەقۋادار ، ناھايىتى مېھرىبان ، كۆيۈملۈك ، ئوماق بالا ئىدى . ئۇ ئەزەلدىن باشقىلار بىلەن ئۇرۇشۇپ قالمىغان ، تەبىئەتكە مۇئامىلە قىلىشتا ، ھايۋانلارغا دەخلى يەتكۈزمەيلا قالماستىن ، بىر ياۋا گۈل غۇنچىسىنى ئۈزۈۋېلىشكىمۇ كۆزى قىيمىغان .

ۋىتېر ئالغان تەربىيە ۋە قولغا كەلتۈرگەن نەتىجە تەخمىنەن يۇقىرىقىلاردىن ئىبارەت . ئېھتىمال بەزىلەر شۇنداق تەربىيە ئېلىش جەريانىدا ئۇنىڭ سالامەتلىكىگە تەسىر يەتكەنمۇ – يەتمىگەنمۇ ؟ دەپ سورىشى مۇمكىن . بۇ ھەقىقەتەن بىر مۇھىم مەسىلە . لېكىن ۋىتېر كىچىكىدىنلا ساغلام بولۇپلا قالماي ، چوڭ بولغاندىمۇ ناھايىتى ساغلام بولغان . تىلشۇناس ھاينى بىر پارچە خېتىدە ۋىتېر 10 ياش چېغىدا ئۇنى سىناپ باققانلىقىنى ، ئۇ چاغدا ۋىتېرنىڭ تىل تالانتىنىڭ كارامەت ئىكەنلىكىدىن ھەيران قېلىپلا قالماي ، ئۇنىڭ سالامەتلىكى ، گۈل ۋە ئېتىك ئىكەنلىكى ، جىسمانىي ۋە مەنىۋى جەھەتتە ھېچقانداق بىنورمال نۇقتىنىڭ يوق ئىكەنلىكىدىنمۇ ھەيرانلانغانلىقىنى يازغان .

يەنە بەزىلەر ۋىتېر ئاشۇنداق تەربىيە شىرە ئالدىدا ئولتۇرۇپ كىتاب يادلاپ ئىگە بولغان ھەم ئۆزىنىڭ ئوماق ، رومانتىك ھېسسىيات بىلەن تولغان ئۆسمۈرلۈك چاغلىرىنى قىلچە مەنىسىز بولغان چاغلاردا ئۆتكۈزگەن بولۇشى مۇمكىن دەپ قارىشى مۇمكىن .

بۇمۇ پاكىت ئەمەس ، گىلەنتىنىنىڭ بىر كۇبلېت شېئىرىدا : « ھەقىقەتنىڭ تەمىنى تېتىشتىن ئارتۇق بەخت يوق ، ھەقىقەتتىن بەھرىمەن بولۇشتەك بەخت ئۇنتۇلماس بەخت » دېگەن مىسرالار بار . كىچىكىدىلا ھەقىقەتتىن بەھرىمەن بولغان ۋىتېر ھەرقانداق بالىدىن بەختلىك ئىدى . يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتكىنىمىزدەك ، دادىسىنىڭ تەربىيىسى ناھايىتى ئېسىل بولغاچقا ، ئۇنىڭ نۇقۇل ھالدا شىرە ئالدىدا ئولتۇرۇپ پۈتۈن دىققىتى بىلەن كىتاب ئوقۇيدىغان چاغلىرى ناھايىتى ئاز ئىدى . ئۇ قانغىدەك ئويناشقا ۋە ھەرىكەت قىلىشقا تولۇق ۋاقىت چىقىرالايتتى .

ۋىتېر كىچىكىدىلا غەرەز ئوقىدىغان ، باشقا بالىلار ئوقۇمايدىغان نۇرغۇن ئىشلارنى ئوقىدىغان بولغاچقا ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەر ئىشقا نىسبەتەن پىششىق قاراشقا ئىگە بولغاچقا ، بالىلار ئۇ-

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

نىڭ بىلەن ئوينىسا ناھايىتى خۇشال بولاتتى . باشقا بالىلار بىلىم جەھەتتە ئۇنىڭغا يېتىشەلمىسىمۇ ، لېكىن ئۇ زادى تەكەببۇرلۇق قىلمايتتى ھەم باشقا بالىلارنى كەمسىتىدىغان ياكى كۆزىگە ئىلمايدىغان ئىشلارنى زادى قىلمايتتى . بەزى بالىلار بىلىمسىزلىك قىلغان چاغلاردىمۇ ، ئۇ ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن بىر ياقلىق قىلاتتى ، ھەرگىز ئۇلار بىلەن جاڭجاللاشمايتتى . ئەزەلدىن كىشىلەر « ئوقۇمۇشلۇقلار مەستانە كېلۇر » دەپ قاراپ كەلگەن بولسىمۇ ، لېكىن ۋىتىر مەيلى كىچىك چېغىدا بولسۇن ، ياكى چوڭ بولغاندا بولسۇن كاللىسى ئىشلىمەيدىغان كىتاب مەستانىسى ئەمەس ئىدى . ئۇنىڭ تومۇرلىرىدا كىچىكىدىن تارتىپلا ئەدەبىياتنىڭ قېنى ئاقاتتى . ئۇ كىچىكىدىلا قەدىمدىن بۇيانقى ئەدەبىي ئەسەرلەرنى پىششىق بىلىپ قالماي ، بەلكى ناھايىتى بۇرۇنلا نادىر شېئىر ۋە ماقالىلەرنى يازغانىدى . ئۇنىڭ كېيىنكى چاغلاردا دانتې » نى تەتقىق قىلغان تالانت ئىگىسى بولالىشى ، « دانتې » نى تەتقىق قىلغان مۇتەخەسسىس بولۇشى ھەرگىز تەسادىپىي ئىش ئەمەس .

كۆپ ئەجىر سىڭدۈرۈپ بالىلارنى ساخاۋەتچان قىلىپ يېتىشتۈرۈش كېرەك

ۋىتىرنىڭ دادىسى ئۆز ئوغلىنى ساخاۋەتچان قىلىپ يېتىشتۈرۈش ئۈچۈن ناھايىتى كۆپ ئەجىر سىڭدۈرگەن . ۋىتىر كىچىك چېغىدىلا ئۇنىڭغا قەدىمدىن تارتىپ شۇ زامانلارغىچە بولغان خەيرى ـ ساخاۋەتلىك ئىشلارنى ھېكايە قىلىپ بەرگەن . ۋىتىر ياخشى ئىش قىلسىلا دەرھال : « ياخشى ! ناھايىتى ياخشى قىلدىڭ بالام ! » دەپ تەقدىرلىگەن . بەزىدە تېخى ئايالى ۋە ئەل ـ ئاغىنىلىرى ئالدىدا : « ۋىتىر بۈگۈن بۇ ئىشنى ناھايىتى ئوبدان قىلدى » دەپ ماختىغان . لېكىن ئۇنىڭ بۇنداق تەقدىرلەشلىرى زىيادە بولمايتتى . چۈنكى ئۇ ئوغلىدا مەغرۇرلۇق پەيدا بولۇشنىڭ ئالدىنى ئالاتتى . ئۇ بۇنداق ئىشلارنى كۆرگەنلا جايدا داۋراڭ قىلىپ يۈرمەيتتى ، پەقەت ئۆزىنىڭ تەربىيە ئۇسۇلىنى چۈشىنىدىغان كىشىلەرگىلا دېيەتتى .

ۋىتىر سەل چوڭ بولغاندىن كېيىن ، دادىسى ئۇنىڭغا ئەخلاققا دائىر تۈرلۈك شېئىرلارنى دېكلاماتسىيە قىلىپ بېرەتتى . گېرمانىيىدە مېھرىبانلىق ، دوستانىلىك ، پېقىندارچىلىق ، كەڭ قورساقلىق ، باتۇرلۇق ، قۇربان بېرىش قاتارلىقلارنى مەدھىيىلەيدىغان نۇرغۇن شېئىرلار بار . ۋىتىر بىر قانچە ياشقا كىرىپلا بۇنداق شېئىرلارنى پىششىق يادلىيالايدىغان بولغان . ۋىتىرنىڭ دادىسى يەنە ئۇنىڭغا « ھەرىكەت خاتىرىسى » ياساپ بېرىپ ، ئۇ ياخشى ئىش قىلسا ، مەڭگۈگە خاتىرە قالدۇرۇش ئۈچۈن ، شۇ خاتىرىگە خاتىرىلەپ ماڭغان ، ھەر تەرەپتىن ئىلھام بېرىپ تۇرۇلغاچقا ، ۋىتىر كىچىك چېغىدىلا ئۆمۈر بويى ياخشى ئىش قىلىشقا بەل باغلىغان .

ۋىتىرنىڭ دادىسى ، خۇددى ۋىتىرنى باشقا جەھەتلەردىن تەربىيىلىگەنگە ئوخشاش ، كىچىكىدىن تارتىپلا ئۇنى ساخاۋەتچان قىلىپ تەربىيىلەشتە ھەرگىز ئۇنى شۇنداق قىلىشقا مەجبۇرلىمىغان . بەلكى بۇنداق قىلىشقا قىزىقتۇرۇش ئۈچۈن ئەجىر سىڭدۈرگەن . شۇنداق قىلىپ ئۇنى ئۆزىنى تۇتۇۋالغان ۋە ياخشى ئىش قىلغان چاغدىكى خۇشاللىقتىن بەھرىمەن بولىدىغان قىلغان . دەرۋەقە ، بالىلارنى بۇنداق خۇشاللىقتىن بەھرىمەن بولۇشنىڭ ئەھمىيىتىنى چۈشىنىدىغان ۋە ئېسىدە ساقلايدىغان قىلىماق ھەقىقەتەن ناھايىتى تەس ، لېكىن ھەرگىز مۇمكىن ئەمەسمۇ ئەمەس .

شاھمات ئويناش ، بىليارت ئويناش قاتارلىقلارنى مىسالغا ئالساق ، ئۆگىنىۋالغاندىلا ئاندىن ئۇنىڭدىن خۇشاللىق ھېس قىلغىلى بولىدۇ . سەۋرچانلىق بىلەن تەربىيىلىگەندىلا ساخاۋەتلىك ئىشلارنى قىلىشنى ئۆگىنىدۇ ۋە ساخاۋەتلىك ئىشلارنى قىلغانلىقىدىن خۇشاللىنىدىغان بولىدۇ .

ۋىتىرنىڭ دادىسى ئۆزىنىڭ ئوغلىنى بىر ئالىيجاناب ئادەم قىلىپ يېتىشتۈرۈش ئۈچۈن ۋىتىردا ساخاۋەتچانلىقنى يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن ئەجىر سىڭدۈرگەن . شۇڭا ئۇ كىچىك ۋىتىرغا يامان ئىش قىلغانلارنىڭ جازالانغانلىقىغا دائىر ھېكايىلەرنى دائىم سۆزلەپ بەرگەن ھەم بۇنداق يامان ئادەملەرنىڭ يامانلىقىنى قاتتىق ئەيىبلىگەن . ۋىتىرنىڭ دادىسى يەنە بۇ سەلبىي تىپلارنى مىسال كەلتۈرۈشنى ۋىتىرغا ساخاۋەتلىك بولۇش توغرىسىدا نەسىھەت قىلىشنىڭ ۋاستىسى قىلغان .

ساخاۋەتلىك ئىشلارنى قىلىشقا نەسىھەت قىلىشتىكى مۇددىئا بىلەن ساخاۋەتچان قىلىپ تەربىيىلەشتىكى مۇددىئا ئوتتۇرىسىدا ئاز ـ تولا پەرق بار . ئالدىنقىسىدا ۋىتىرنىڭ دادىسى ئومۇمەن پۇل بىلەن مۇكاپاتلاشنى ئاساس قىلغان . ئەمما ۋىتىر ياخشى ئىش قىلسا پۇل بەرمەي ، « ھەرىكەت خاتىرىسى » گە يېزىپ قويغان . يىغىنچاقلاپ ئېيتساق ، ئۇنىڭ مەقسىتى : « ئۆگىنىش بىزگە بۇ دۇنيالىق بەخت ئېلىپ كېلىدۇ ، خەير ـ ساخاۋەتلىك ، ساۋاپلىق ئىشلار بىزگە خۇدانىڭ مۇكاپات ـ ئىنئامىنى ئېلىپ كېلىدۇ » دېگەندىن ئىبارەت .

شۇڭا ۋىتىرنىڭ دادىسى ئوغلىنى مۇكاپاتلىغان چاغدا ، كۆپ ھاللاردا ، بۇ ئىككى مۇددىئانى تەڭ ئىشقا سالغان . ئەگەر ۋىتىرنىڭ ئۆگىنىشى ياخشى بولسا ھەر كۈنى ئۇنىڭغا بىر كوپېيك ھەق بەرگەن ، لېكىن ئۇنىڭ ئۆگىنىشى ناھايىتى ياخشى بولسىمۇ ، لېكىن ھەرىكىتىدە سەۋەنلىك بولسا ، بىر كوپېيك ھەقنى بەرمىگەن . ۋىتىرنىڭ دادىسىنىڭ مۇنداق مۇكاپاتلاش تۈزۈمى توغرىسىدىكى خاتىرىسى كىشىنى ناھايىتى تەسىرلەندۈرىدۇ :

دائىم شۇنداق ئىشلار بولۇپ تۇردى ، ئوغلۇم سەۋەنلىك ئۆتكۈزۈپ قويغاندا ، تەشەببۇسكارلىق بىلەن : « دادا ، مەن بۈگۈن سەۋەنلىك ئۆتكۈزۈپ قويدۇم ، شۇڭا پۇل ئالمايمەن ... » دەيدىغان بولدى . بۇ چاغدا مەن ناھايىتى ھاياجانلانغان بولسامۇ ھەتتا ئىككى ھەسسە پۇل بېرىشنى ئويلىغان بولسامۇ ، ئەمما ئوغلۇمنى دەپ ، ھاياجانلىقىمدىن تۆكۈلۈۋاتقان ياشلى-

رىمنى توختىتىشۇپلىشقا مەجبۇر بولدۇم . ئۆزۈمنى بېسىۋېلىپ ،
« شۇنداقمۇ ؟ مەن ئۇقمايمەن . ئۇنداق بولسا ئەتە بىر ياخشى
ئىش قىلغىن » دېدىم . ئەمەلىيەتتە بۇ چاغدا مېنىڭ كۆڭلۈم
تولىمۇ يېرىم بولاتتى ، ئۇنىڭغا بولغان مېھر - مۇھەببىتىمنى ئى-
پادىلەش ئۈچۈن ، مەن دائىم ئۇنى ئىختىيارسىز ھالدا سۆيۈپ
كېتەتتىم .

بەزى ئاتا - ئانىلار نېمە ئۈچۈن ۋىتىرنىڭ دادىسى ئۇنى
ئىلھاملاندۇرۇش ئۈچۈن پۇل بىلەن مۇكاپاتلاش تۈزۈمىنى قول-
لىنىدۇ ؟ دەپ سورىشى مۇمكىن . ئەسلىدە بۇ ۋىتىرنىڭ دادىسى-
نىڭ ئۇنىڭغا « ئۆگىنىشنىڭ بۇ دۇنيالىق بەخت - سائادەت ئې-
لىپ كېلىدىغانلىقى » نىڭ مەنىسىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن قوللان-
غان ، بىر قەدەر ئەمەلىي بولغان ئۇسۇلى ئىدى . ئۇ كىتابىقا : «
گەرچە خىجىللىقھېس قىلسامۇ ، لېكىن ئوغلۇم ئوبدان ئوقۇ-
سىلا ، مەن ھەر قېتىم ئۇنىڭغا بىر كوپېك بەردىم . بۇنىڭدىكى
مەقسىتىم ، ئوغلۇمغا ئەرزان ھەققە ئىرىشمەكنىڭ نەقەدەر تەس
ئىكەنلىكىنى بىۋاستە ھېس قىلدۇرۇش ئىدى » دەپ يازغان .

ۋىتىرغا بېرىلگەن پۇللار قانداق بىر تەرەپ قىلىنغان ؟
ۋىتىرنىڭ دادىسى ئوغلىغا بۇ پۇللارنى ئىمكانقەدەر ئەھمىيەتلىك
ئىشلار ئۈچۈن خەجلەشنى ئۆگەتكەن . مەسىلەن : ۋىتىرغا
تورتقا ئوخشاش نەرسىلەرنى سېتىۋالسا ئەھمىيەتلىك بولمايدىغان-
لىقىنى ، ئەسۋاب ، سايمان سېتىۋالسا ، مەڭگۈ رولىنى جارى
قىلدۇرىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرگەن . يەنە مەسىلەن : بەزىدە ۋى-
تىرغا روژدېستۋو بايرىمىغا ئوخشاش بايراملاردا دوستلىرىغا ۋە
نامرات كىشىلەرگە ئاز - تولا سوۋغات ئېلىپ بەرسە ئۇلارنىڭ
چوقۇم خۇش بولىدىغانلىقىنى ئەسكەرتكەن .

ئەتراپتىكى كىشىلەر تەبىئىي ئاپەت ، سۇنئىي بالالارغا
ئوخشاش كىشىنى پاراكەندە قىلىدىغان ئىشلارغا يولۇققاندا ،
سالاھىيىتى ئۇيغۇن كەلسۇن - كەلمىسۇن ، ۋىتىرنىڭ دادىسى
ۋىتىرنى ئېلىپ ئۇلارنى يوقلىغىلى بارغان . بۇ چاغدا ۋىتىرمۇ
ئۆزى ساقلىغان پۇلنى ئېلىپ ئاپەتكە ئۇچرىغۇچىلاردىن ھال
سورىغان . بۇ چاغدا ۋىتىرنىڭ دادىسى پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ :
« ۋىتىر ، سەن ناھايىتى توغرا قىلدىڭ ، گەرچە سوۋغات ئاز
بولسىمۇ ، لېكىن خۇددى « ئىنجىل » دا يېزىلغان ئەشۇ تۇل
خوتۇن بەرگەن بىر تىيىنگە ئوخشاش قىممەتكە ئىگە بولىدۇ »
دەپ ماختىغان . « كەمبەغەل تۇل خوتۇن بەرگەن بىر تەڭگە »
« ئىنجىل » دىكى بىر ھېكايە بولۇپ « ماركو ئىنجىلى »
نىڭ 12 - سۈرىسىنىڭ ئاخىرىغا شۇنداق يېزىلغان .

ئەيسا ئەلەيھىسسالام كىشىلەرنىڭ كۈمۈش خەزىنىسىگە
قانداق پۇل تاشلايدىغانلىقىغا قاراپ ئولتۇرىۋەردى . خېلىلىغان
بايلار مەلۇم ساندا پۇل تاشلىدى . بۇ چاغدا بىر نامرات تۇل
خوتۇن كېلىپ خەزىنىگە ئىككى تەڭگە تاشلىدى . ئەيسا ئەلەي-
ھىسسالام مۇرىتلىرىنى چاقىرىپ ، ئۇلارغا : مەن سىلەرگە راس-
تىنى ئېيتسام ، بۇ تۇل خوتۇن تاشلىغان پۇل كۆپ ئادەم تاش-
لىغان پۇلدىن جىق . چۈنكى بۇ ئادەملەر ئېشىنىدىغان ئادەم-
لەر ، ئۇلار ئوشۇق پۇللىرىنى تاشلىدى . ئەمما تۇل خوتۇن ئۆ-
زىگە يەتمەيۋاتسىمۇ ، ئۆزىنىڭ بېساتىدا بار پۇلىنىڭ ھەممىسىنى
تاشلىدى » دېگەن .

« ئىنجىل » دىكى مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ھېكايىلەرگە قە-
دىمدىن ھازىرغىچە بولغان رىۋايەتلەر ھەم شېئىرلاردىكى سۆز -
ئىبارىلەر ئارقىلىق ۋىتىرنىڭ ياخشى ئىش قىلىشىغا ئىلھام بېرىش
ۋىتىرنىڭ دادىسىنىڭ ئادىتىگە ئايلانغان . ئۇ ، ۋىتىرنىڭ كىچىك
چېغىدىن تارتىپلا ۋىتىرغا بۇ گەپلەرنى ئېسىدە ساقلاشنى جىكى-
لىگەن . شۇڭا ئۇ ھەر قېتىم ئوغلىدىن : « ۋىتىر ، پوكۇنى
مۇنداق ئەھۋالدا قانداق قىلغان ؟ » دەپ سورىغاندا ، ۋىتىر دەر-
ھال چۈشىنىپ ، يە تىرىشىپ ياخشى ئىش قىلغان ، يە يامان
ئىش قىلىشنى توختاتقان . ۋىتىرنىڭ دادىسى ۋىتىرنى ئۆگىنىشكە
ئىلھاملاندۇرۇش ئۈچۈن سادىدا ئىشلارنىمۇ قىلغان : ھەر قېتىم
ۋىتىر بىرەر كىتابنى كۆرۈپ بولغان ياكى تەرجىمە قىلىپ بول-
غاندا ، ئاتا - بالا ئىككەيلەن خۇددى ئېغىر يۈكنى يەلكىسىدىن
ئېلىۋەتكەندەك بولۇپ ، بىرلىكتە : « ياشىسۇن كومىر » ، « يا-
شىسۇن ۋېكىل » دەپ ئاپتورلارنىڭ ئىسمىنى توۋلىغان . بۇ
چاغدا ۋىتىرنىڭ ئانىسىمۇ كىرىپ : « مۇبارەك بولسۇن » دەپ
تەبرىكلىگەن ، ئاندىن ئۇلار كوچىغا چىقىپ جىق ياخشى نەر-
سىلەرنى ئەكىرىپ ، ۋىتىر ياخشى كۆرىدىغان غىزالارنى تەي-
يارلاپ ، دائىم كېلىپ - كېتىپ تۇرىدىغان ئاغىنىلىرىدىن
ئىككى ، ئۈچىنى چاقىرىپ كەچلىك تاماقنى بىللە يېيىشكەن .
داستىخاندا ئالدى بىلەن ۋىتىرنىڭ دادىسى سۆز قىلىپ : بۇ كى-
تابنى تەرجىمە قىلماق خېلىلا تەس ئىدى . لېكىن ۋىتىر قەي-
سىرانە جاسارەت بىلەن ، ئاخىرى تەرجىمە قىلىپ بولدى . شۇ-
نىڭ بىلەن قابىلىيىتى ناھايىتى زور دەرىجىدە ئۆستى » دېگەن .
باشقىلار ۋىتىرنىڭ دادىسىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ۋىتىرنى تەبرىك-
لىگەن . ئاندىن يىغىلىشقا ئىشتىراك ئەتكەن ئاغىنىلەر ئوقۇغان
كىتابلىرىدىن سوئاللارنى چىقىرىپ ئۇنىڭدىن سورىغان ، بۇ
چاغدا ۋىتىر پۈتۈن كىتابنىڭ تەخمىنەن مەنىسى ياكى مەلۇم بىر
ئابزاسىنى بايان قىلغان . ئاخىرىدا كەچلىك زىياپەت ۋىتىرنىڭ
« تەڭرىم ، سىزگە شۈكرى ! سىز ماڭا ئاشۇنداق ياخشى ئاتا -
ئانا ئاتا قىلغانلىقىڭىز ئۈچۈن ، ماڭا سالامەتلىك ، كۈچ - قۇۋ-
ۋەت ۋە شاپائەتلەر ئىنئام بولدى ، مېنىڭ بىلىم سەۋىيەم ئۆس-
تى » دېگەنگە ئوخشاش بېغىشلىمىسى ئىچىدە ئاياغلاشقان .

قاتتىق تەربىيەلەيمەن دەپ بالىنىڭ ھۆكۈم چىقىرىش

قابىلىيىتىگە زىيان يەتكۈزۈشكە ھەرگىز بولمايدۇ

ۋىتىرنىڭ دادىسىنىڭ تەربىيە ئۇسۇلى قاتتىق بولغىنى
بىلەن ئىستىبداتلارچە ئۇسۇلغا ئوخشىمايدۇ . ئىستىبداتلىق دېگە-
نىمىز ، بالىنى قارىغۇلارچە بويسۇنۇشقا مەجبۇرلاش دېگەنلىكتۇر .
ۋىتىرنىڭ دادىسى مۇستەبىتلىككە ، ئىستىبداتلىققا قارشى ، ئۇ ،
مەيلى تەربىيە ئۇسۇلى جەھەتتە بولسۇن ، ياكى باشقا جەھەتتە

www.uyghurkitap.com

بولسۇن، قائىدە سۆزلەشكە ئەھمىيەت بېرىدۇ.

ئۇ تەربىيىنىڭ مۇھىملىقى، بالىنىڭ ئەقىل ـ ئىدراكىنى قايمۇقتۇرماسلىق، بالىنىڭ ھۆكۈم چىقىرىش قابىلىيىتىگە زىيان يەتكۈزمەسلىكتە دەپ قارايدۇ. شۇڭا ئۇ بالىنى تەنقىد قىلغاندا، ئۇ ھەرگىز بالىنى تەنقىدنى نېمە ئۈچۈن يېگەنلىكىنى بىلمەيدىغان قىلىپ قويمايدۇ. بۇ نۇقتا ئىنتايىن مۇھىم، چۈنكى ئاتا ـ ئانا خاتالىشىپ بالىنى خاتا تەنقىد قىلىپ قويۇشتىنمۇ يامان ئىش يوق. بىر قەدەم چېكىنىپ ئېيتقاندا، ئاتا ـ ئانىنىڭ تەنبىھ بېرىشى ۋە توسۇشى توغرا بولغان تەقدىردىمۇ، بالىغا نېمە ئۈچۈن شۇنداق قىلغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى بىلدۈرمەسلىكمۇ ياخشى ئەمەس. لېكىن ئەتراپىمىزدىكى ئاتا ـ ئانىلارنىڭ بالىلىرىغا مۇئامىلە قىلىش ئۇسۇلىغا قاراپ باقساق، بالىلارنى مەجبۇرلاش ۋە گەپ قىلىشىغا يول قويماسلىق ئەھۋالى ئومۇميۈزلۈك مەۋجۇت، بۇنداق قىلىش ناھايىتى يامان نەتىجە بېرىدۇ. ئۇ ئوقۇغۇچىنىڭ ئىدراكىنى كۆلەڭگە ئىچىگە كىرگۈزۈپ قويىدۇ ھەم ئۇ ئۇلارنىڭ ھۆكۈم قىلىش قابىلىيىتىنىڭ نورمالسىزلىقىنىڭ مەنبەسىدۇر. ۋىتېرنىڭ دادىسى ئاق ـ قارىنى ئايرىمايلا بالىلىرىنى ئەيىبلەيدىغان ئاتا ـ ئانىلارچە ئوخشاش ئىش قىلماي، بەلكى تىرىشىپ پاكىتنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ، بالىلارنى خاتا ھالدا تەنقىد قىلىشتىن ساقلىناتتى، ۋىتېرنى ئەيىبلىگەن ياكى ئۇنىڭ بىرەر ئىشنى قىلىشىنى توسقاندا، دائىم سەۋەبىنى ئېنىق ئېيتىپ، ئالدى بىلەن ئۇنىڭ ئىدىيىسىدىن ئۆتكۈزەتتى.

ۋىتېرنىڭ دادىسى مۇبادا بالا نورمال ھۆكۈم قابىلىيىتىدىن مەھرۇم بولۇپ قالسا، ئۇنداقتا، ئۇ ئۆمۈر بويى شەيئىنىڭ ياخشى ـ يامانلىقىغا توغرا ھۆكۈم قىلالمايدۇ دەيدۇ. ئۇ كىتابىغا مۇنداق يازىدۇ:

مۇبادا ئوغلۇم كىشىلەرگە بەزى قوپال گەپلەرنى قىلىپ قويسا، مەن ئۇنى دەرھاللا ئەيىبلىمەي، دەرھال قارشى تەرەپتىن: «ئوغلۇم يېنىمدا چوڭ بولغان، شۇڭا شۇنداق گەپلەرنى قىلىپ قويىدۇ، كۆڭلىڭىزگە ئالماسلىقىڭىزنى ئۆتۈنىمەن» دەپ ئەپۇ سورايمەن، بۇ چاغدا ئوغلۇم مۇۋاپىق بولمىغان گەپنى قىلىپ قويغانلىقىنى ئاڭقىرىۋالىدۇ ـ دە، بىر ئازدىن كېيىن ئۇ بۇنىڭ سەۋەبىنى سورايدۇ، ئۇ مەندىن سورىغاندا مەن ئاندىن ئۇنىڭغا: «بايا دېگەن گەپلىرىڭ، قائىدە جەھەتتىن ئېيتقاندا، خاتا ئەمەس، مەنمۇ شۇنداق قارايمەن. لېكىن باشقىلارنىڭ ئالدىدا شۇنداق دېسەڭ ياخشى بولمايدۇ. سەن ئەجەبا ئەشۇ گەپنى قىلغىنىڭدىن كېيىن N ئەپەندىنىڭ يۈزلىرىنىڭ قىزىرىپ كەتكەنلىكىنى بايقىمىدىڭمۇ؟ ئۇ كىشى سېنى ياخشى كۆرگەنلىكى ئۈچۈن ھەم مېنىڭ يۈزۈمنى قىلىپ باشقا گەپ قىلمىدى. لېكىن ئۇ چوقۇم رەنجىدى، سەن ئاشۇ گەپنى قىلغانلىقىڭ ئۈچۈن N ئەپەندى گەپ قىلماي جىم ئۆلتۇرۇۋالدى» دەپ چۈشەندۈردۈم. مەن ئوغلۇمغا مۇشۇنداق قائىدە سۆزلىسەم ئۇنىڭ ھۆكۈم قىلىش قابىلىيىتىگە دەخلى يەتمەيدۇ.

ۋىتېرنىڭ دادىسى ئاتا ـ ئانىلارغا مۇنداق تەربىيە ئۇسۇلىنىڭ ياخشىلىقىنى ھەققىي تۇردە، ئەتراپلىق بىلدۈرۈش ئۈچۈن بۇ ھەقتە تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ مۇنۇلارنى بايان قىلىدۇ.

مۇبادا مەن ئوغلۇمنى تەنقىد قىلغاندىن كېيىن، ئۇ ماڭا: «مېنىڭ دېگەنلىرىم راست ـ قۇ؟» دەپ سوئال قويسا، مەن ئىلگىرىلەپ چۈشەندۈرۈپ مۇنداق دەيمەن: «شۇنداق، سېنىڭ دېگىنىڭ راست، لېكىن N ئەپەندى: < مېنىڭ ئۆزۈمنىڭ ئويى بار، سەن كىچىك بالا نېمىنى بىلەتتىڭ > دەپ ئويلىشى مۇمكىن. يەنە ئالايلۇق، سېنىڭ دېگىنىڭ راست بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇنى دېمىسەڭ زادى بولمايدىغان ئىش يوق. چۈنكى ئۇ ھەممە ئادەم بىلىدىغان ئىش. سەن باشقىلارنىڭ گەپ قىلماي جىم ئولتۇرۇۋالغانلىقىنى سەزمىدىڭمۇ؟ ئەگەر ئۇ ئىشنى مەنلا بىلىمەن دەپ ئويلىساڭ بەك ئەخمەقلىق قىلغان بولىسەن. يەنە ئالايلۇق: چوڭلارنىڭ بالىلارنىڭ كەمچىلىكلىرىنى تەنقىد قىلىشى ئەسلىدىلا يوللۇق ئىش، چۈنكى بالىلار ئۆسۈش جەريانىدا نۇرغۇن كەمچىلىكلەرنى سادىر قىلىدۇ. ئۇنى كۆرسىتىپ بەرگەندىمۇ ئۇياتلىق ئىش ھېسابلانمايدۇ. شۇنداق تۇرسىمۇ كىشىلەر سېنىڭ كەمچىلىكىڭنى بىلمىگەن كىشى بولۇپ ئۆلتۇرۇۋالدى ئەمەسمۇ؟ ئەگەر كىشىلەر مېنىڭ كەمچىلىكىمنى بىلمىدى دەپ قارىساڭ، ئۇنداقتا چوڭ خاتالاشقان بولىسەن، ئەمەلىيەتتە، كىشىلەر سېنىڭ خاتالاشقانلىقىڭنى بىلسىمۇ سېنىڭ يۈزىڭنى قىلىپ گەپ قىلمىدى. يۈزۈڭ تۆكۈلۈپ كەتمىسۇن دېدى. ئەمدى سەن كىشىلەرنىڭ ساڭا بولغان ياخشى نىيىتىنى چۈشەنگىن! سەن باشقىلارنىڭ كەمچىلىكىنى بىلگەندىن كېيىن قانداق قىلىشىڭ كېرەك؟ سەنمۇ شۇنداق قىلىشىڭ كېرەك.

«ئىنجىل» دا: < ئۆزۈڭگە راۋا كۆرمىگەننى باشقىلارغا تاڭما > دېيىلگەن ئەمەسمىدى؟ بۇنىڭدىكى قائىدە ئەنە شۇنداق. شۇڭا كىشىلەر ئالدىدا باشقىلارنىڭ ئەيىبىنى ئېچىش ناھايىتى ياخشى ئەمەس.

بالا كىچىك بولغاچقا، يۇقىرىقىدىكى نەسىھەتنى ئاڭلىغاندىن كېيىن چوقۇم يەنىلا تېڭىرقاپ قالىدۇ، چۈنكى ئۇلارنىڭ كۆڭلى چوڭلارنىڭكىدەك مۇرەككەپ بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە مۇنداق ئۆزىنى ئۇستۇن كۆرۈش ئۇسۇلى سەممىيەتسىزلىك ۋە بەك بالدۇر سادىر بولغان سەۋەنلىك دەپ قارىلىشى مۇمكىن.

ۋىتېرنىڭ دادىسى ئاتا ـ ئانىلارنىڭ مۇنداق قىلىشى يوللۇق دەپ ھېس قىلغان، ئەمدى ئۇنىڭ ئوغلىغا قانداق چۈشەنچە بەرگەنلىكىگە قاراپ باقايلى:

ياق، يالغانچىلىق قىلىشقا بولمايدۇ. يالغانچىلىق قىلساڭ يالغانچى، ساختىپەز بولۇپ قالىسەن. سېنىڭ يالغانچىلىق قىلىشىڭ ھاجەتسىز. جىم تۇرۇۋالساڭلار بولىدۇ. ئەگەر ھەممە ئادەم بىر ـ بىرىنىڭ ئەيىبىنى ۋە سەۋەنلىكىنى كوچىلىسا ھەمدە باشقىلارنىڭ ئالدىدا داۋراڭ قىلسا، ئۇنداقتا دۇنيا جاڭجاللا بولۇپ تۇرىدىغان دۇنيا بولۇپ قالامدۇ؟ ئۇنداقتا بىزمۇ خاتىر-

جەم ھالدا ئىشلىيەلمەيمىز ھەم تۇرمۇش كەچۈرەلمەيمىز .

ۋىتىرنىڭ دادىسىنىڭ تەربىيە ئۇسۇلى ئەنە شۇنداق ئەقىلگە مۇۋاپىق ئۇسۇل . ئۇنىڭ تەربىيە ئۇسۇلى ئەقىلگە مۇۋاپىق بولغاچقا ، مۇستەبىتلەرچە بولمىغاچقا ، بالىنىڭ ئىدراكى قايمۇقتۇرۇلمىغان ، ھۆكۈم قىلىش قابىلىيىتى زىيانغا ئۇچرىمىغان . ۋىتىرنىڭ دادىسىنىڭ « چوڭلارغا ئوخشىتىپ » تەربىيىلەشتەك ئۇسۇلى ئوغلىنىڭ تىل جەھەتتىكى يوشۇرۇن قابىلىيىتىنى قازغانلىقى ئۈچۈن ئاشۇنداق مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغان ، ئەلۋەتتە . ۋىتىرنىڭ بالىسى سۆزگە باي بولغانلىقى ، سۆز مەنىسىنى چۈشەنگەنلىكى ئۈچۈن ، دېگەن سۆزنى دەرھال چۈشەنگەن .

دۇنيادىكى ئادەتتىكى باللار تىل جەھەتتىكى چەكلىمە تۈپەيلىدىن ، كۆپ ھاللاردا ، مۇنداق ئەقىلگە مۇۋاپىق تەربىيە ئېلىپ بېرىلغاندا قىيىنچىلىققا يولۇقىدۇ . شۇڭا ، ئاتا - ئانىلارنىڭ باللىرىنىڭ مۇنداق سورۇنلاردىكى ئىپادىسىنى كۆرۈپ ، كىشىلەرنىڭ ئالدىدىلا باللىرىنى ئەيىبلەپ كېتىدىغانلىقىنى ، بەزىلىرىنىڭ تېخى باللىرىنى ئۇرىدىغان - تېپىدىغانلىقىنى ، يەنە ئەدەپ - قائىدە بىلمەيسەن دەپ سەتلەيدىغانلىقىنى ، لېكىن ئۆزىنىڭ تەربىيە ئۇسۇلىنى تەكشۈرۈپ باقمايدىغانلىقىنى ئۇچرىتىمىز . بۇ ھال يەنە بىر جەھەتتىن باللارنىڭ قائىدىلەرنى ئوبدان چۈشىنىشى ئۈچۈن ئۇلارغا مول تىل بىلىملىرىنى بالدۇرراق ئۆگىتىش كېرەكلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ .

باللارغا تىل تەربىيىسىنى بالدۇر ئېلىپ
بېرىش ئاچقۇچ

ۋىتىرنىڭ دادىسى ئۆزىنىڭ ئۆز ئوغلىنى تەربىيىلەش تەجرىبىلىرىگە ئاساسەن باللارغا تىلنى بالدۇر ئۆگىتىشنىڭ ئىنتايىن مۇھىم ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغان . تىل - بىزنىڭ بىلىم قوبۇل قىلىش قورالىمىز ، مۇنداق قورال بولمىسا بىز ھېچقانداق بىلىمگە ئېرىشەلمەيمىز . ئىنسانلار شۇنىڭ ئۈچۈن باشقا جانلىقلاردىن ئۈستۈنكى ھەم بۈگۈنكىدەك تەرەققىياتلارغا ئېرىشتىكى ، باشقا جانلىقلاردا بولمىغان تىل قورالىنى ئىشلەتتى . شۇڭا ئەگەر بىز باللارغا تىلنى بالدۇر ئۆگەتمىسەك ئۇلارنىڭ قابىلىيىتىنى ئوبدان جارىي قىلدۇرالمايمىز . شۇڭلاشقا ، باللارنىڭ قابىلىيىتىنى تولۇق جارىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئۇلارغا تىل قورالىنى ئىمكانقەدەر بالدۇر ئىگىلىتىش لازىم .

باللار ئەمدىلا شەيئىنى پەرقلەندۈرەلەيدىغان بولغاندا ، ئۇلارغا تىل ئۆگىتىشنى باشلاش لازىم . بۇ ۋىتىرنىڭ دادىسى بالىسغا تىل ئۆگىتىشنىڭ تۇنجى قەدىمىنى مۇشۇ چاغدا تاشلىغان . ۋىتىرنىڭ دادىسىنىڭ كىتابتىكى بالىسىنى تەربىيىلەش توغرىسىدا يازغانلىرىغا قاراپ باقايلى : « مەسىلەن ، بىز ئوغلىمىزنىڭ كۆزىنىڭ ئالدىدا بارماقلىرىمىزنى چىقارساق ، ئۇ بارماقلارنى كۆرۈپ تۇتۇۋالماقچى بولاتتى . دەسلەپتە ئېنىق كۆرەلمىگەچكە تۇتۇۋالمايتتى . كېيىن ئاخىرى تۇتۇۋالىدىغان بولدى ، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ناھايىتى خۇش بولىدىغان بولدى ، بارماقلارنى ئاغزىغا سېلىپ ئەمەيدىغان بولدى . بۇ چاغدا مەن ئاستا ھەم ئېنىق تەلەپپۇزدا ، قايتا - قايتا < بارماق ، بارماق > دېگەن ئاۋازنى ئۇنىڭغا ئاڭلىتىدىغان بولدۇم . »

شۇنداق قىلىپ ۋىتىر پەرق ئېتىش قابىلىيىتىگە ئىگە بولغان چاغدا ، ئۇنىڭ دادىسى بىلەن ئانىسى ئۇنىڭغا تېخىمۇ كۆپ نەرسىلەرنى كۆرسەتكەن ھەم ئاستا ، ئېنىق تەلەپپۇزدا ، قايتا - قايتا ئۇ نەرسىلەرنىڭ ئىسمىنى ئېيتىپ بەرگەن . ئۇزاق ئۆتمەي ۋىتىر بۇ نەرسىلەرنىڭ ئىسمىنى ئېنىق تەلەپپۇز قىلالايدىغان بولغان .

بالىغا تىل ئۆگەتكەندە ، ۋىتىرنىڭ دادىسى ناھايىتى ئەسقاتىدىغان بەزى ئۇسۇللارنى يەكۈنلىگەن ، بىز بۇ ئۇسۇللارنى تۆۋەندىكىچە يىغىنچاقلىدۇق : تىرمىننىڭ قوللىنىلىشى ئەتراپتىكى ئەمەلىي نەرسىلەردىن باشلىنىدۇ . بىز چەت تىل ئۆگەنگىنىمىزدە تاق تىرمىنلارنى كۆپلەپ ئەستە قالدۇرمىساق بولمايدۇ . لېكىن كۆپ ئەستە قالدۇرۇشنى خالىساقمۇ لېكىن كۆپ ھاللاردا نەتىجە قازىنالماي قالىمىز - دە ، يەنە ئاسانلا ئۇنتۇپ قالىمىز . ۋىتىرنىڭ دادىسىمۇ بىر مەزگىل ۋېيوستىنىڭ يانچۇق لوغىتىنى قويىنغا سولاپ تىرمىن يادلاپ يۈرگەن بولسىمۇ ، لېكىن بىر تەرەپتىن يادلاپ ، بىر تەرەپتىن ئۇنتۇپ قالغانلىقتىن ئانچە چوڭ ئۈنۈم قازىنالمىغان . تاق تىرمىنلارنى كۆپلەپ ئەستە قالدۇرۇش ئۈچۈن يەنىلا قىزىقارلىق كىتابلارنى كۆپ ئوقۇش ، ئوقۇش داۋامىدا كىتابتىكى تاق تىرمىنلارنى ئەستە قالدۇرۇش لازىم . قائىدە ئوخشاشلىكى ، باللارغا تىرمىنلارنى كۆپلەپ ئۆگىتىشتە ، ئۆردەك بوردىغانلەك مەجبۇرىي قويغان بىلەن مەقسەتكە يەتكىلى بولمايلا قالماستىن ، ئەكسىچە بالىغا زىيان يېتىدۇ .

بالىغا گەپ قىلىشنى ئۆگەتمەك ھەقىقەتەن تەس ، ئەگەر ئوبدان ئەجىر سىڭدۈرمىگەندە ئوبدان ئۆگەتكىلى بولمايدۇ . لېكىن ۋىتىرنىڭ دادىسى ناھايىتى ئوبدان ئۆگەتكەن .

ۋىتىر سەل چوڭ بولغاندىن كېيىن ، ئۇنىڭ دادىسى بىلەن ئانىسى ئۇنى قۇچىقىدا تۇتۇپ ئۇنىڭغا شىرەدىكى تاماق سايمانلىرى ۋە پىيالە-كىلەرنىڭ ، بەدەننىڭ ھەر قايسى قىسىملىرىنىڭ ، كىيىمنىڭ ھەر قايسى يەرلىرىنىڭ ، ئۆيدىكى ئەسۋاب - سايمانلار ۋە بۇيۇملارنىڭ ، ئۆينىڭ ھەر قايسى تەرەپلىرىنىڭ ، قورۇدىكى گۈل - گىياھلارغا ئوخشاش ۋىتىرنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتىدىغان نەرسىلەرنىڭ ئىسمىنى ئۆگەتكەن ، يەنە پېئىل ۋە سۈپەت سۆزى قاتارلىقلارنىمۇ ئۆگىتىپ ئۇنىڭ بىلىدىغان تىرمىنلىرىنى پەيدىنپەي كۆپەيتىپ بارغان . بۇنداق تەربىيە ئېلىپ بارغاندا تەدرىجىي ئىلگىرىلەشكە دىققەت قىلىش ، دەسلەپتە ناھايىتى ئاددىي سۆزلەرنى ئۆگىتىش ، ھەر كۈنى مەشىق قىلدۇرۇشنى داۋاملاشتۇرۇپ ، ئۇزاققىچە توختاتماسلىق لازىم ، شۇنداق قىلغاندا چوقۇم ھاسىلات قولغا كېلىدۇ .

ۋىتىر گەپنى ئاز - تولا چۈشىنەلەيدىغان بولغاندا ، ئۇنىڭ دادىسى بىلەن ئانىسى ھەر كۈنى ئۇنىڭغا ھېكايە سۆزلەپ

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

بەرگەن. ۋەتىرنىڭ ئاتا ــ ئانىسىنىڭ قارىشىچە، باللارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇلارغا ھېكايە سۆزلەپ بېرىش ھەممىدىن مۇھىم ئىكەن. باللار بۇ دۇنياغا مېھمان كىشىلەر، بۇ دۇنيا ئۇلار ئۈچۈن نامەلۇم دۇنيا، شۇڭا ئۇلارنى بۇ دۇنيادىن ئىمكانقەدەر بالدۇر خەۋەردار قىلىش لازىم، خەۋەردار قىلىش قانچە بالدۇر بولسا شۇنچە ياخشى. باللاردا بۇ دۇنياغا قارىتا يېقىنچىلىق قىلىش قابىلىيىتىنى يېتىلدۈرۈشتىكى ئەڭ ياخشى ۋاستە ھېكايە سۆزلەشتىن ئىبارەت.

ھېكايە سۆزلىگەندە باللارنىڭ بىلىم دائىرىسى كېڭىيىپلا قالماستىن، بەلكى تىرمىنلىرىمۇ كۆپىيىدۇ. ھېكايىنى باللارغا پاسسىپ ھالدا ئاڭلىتىپ قالماي بەلكى يەنە ئۇلارغا قايتا سۆزلەتكۈزۈش كېرەك. ئەگەر بالىغا قايتا سۆزلەتكۈزمىگەندە ھېكايە سۆزلەپ ئۈنۈم قازىنىش مەقسىتىگە يەتكىلى بولمايدۇ.

ۋەتىر مۇشۇنداق ئۈزلۈكسىز جانلىق تەربىيە ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق ۋەتىردا نەتىجە ھاسىل بولغان. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ۋەتىر بەش، ئالتە ياشلارغا كىرگەندە، ئۇ ھېچقانچە ھەشەم تارتماي 30 نەچچە مىڭ تىرمىننى يادلىۋالالىغان، بۇ سان بىر ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى ئۈچۈنمۇ كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان سان ھېسابلىنىدۇ.

ۋەتىرنىڭ تىل ئۆگىتىش ئۇسۇلىدىكى بىر نۇقتا، يەنى بالىغا سۆزنى يېرىم ــ ياتا ئۆگەتمەسلىك. ئاتا ــ ئانىلارنىڭ دىققىتىنى ئالاھىدە جەلپ قىلىدۇ. ئۇ باللارغا: «پوك ــ پوك (ئەمچەك)»، «تاق ــ تاق» (پۇت)، «ھاۋ ــ ھاۋ (ئىت)» دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەرنى ئۆگىتىش بالىنىڭ تىلىنىڭ تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن پايدىلىق بولماستىن، بەلكى زىيانلىق دەپ قارىغان. ئۇنىڭ تەجرىبە قىلىشىچە، بالا ئىككى ياش چامىسىدىكى چاغلاردا ئاستا ھەم ئېنىق تەلەپپۇز بىلەن رەسمىي تىل ئۆگەتكەندە، بالا ئادەتتىكى سۆزلەرنى تەلەپپۇز قىلالىغان. دەرۋەقە، «پوك ــ پوك»، «تاق ــ تاق» دېگەن سۆزلەرنى تەلەپپۇز قىلىش ئاسان، لېكىن ئەسلىدە ئۆگەتسىلا ئۆگىنىۋالالايدىغان نەرسىلەرنى قەستەن ئۆگەتمەسلىك ئەخمەقلىق ئەمەسمۇ؟ مۇشۇ سەۋەبتىن ۋەتىرنىڭ دادىسى ۋەتىرغا زادى يېرىم ــ ياتا گەپلەرنى ئۆگەتمىگەن.

تىل تەربىيىسى داۋامىدا، ۋەتىرنىڭ دادىسى دەسلەپتىلا باللارغا ئۆلچەملىك تىل ئۆگىتىشنى ئىنتايىن تەكىتلىگەن. شۇڭا ئۇ دائىم ئوغلىغا سۆزنى ئېنىق تەلەپپۇز قىلىپ بەرگەن ھەم ئۆلچەملىك نېمىس تىلىنى سەۋرچانلىق بىلەن ئۆگەتكەن ھەمدە ئوغلى توغرا تەلەپپۇز قىلسىلا، ئۇ ئوغلىنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ «ناھايىتى توغرا دېدىڭ، ناھايىتى توغرا دېدىڭ» دەپ تەقدىرلىگەن. ۋەتىر سۆزنى توغرا تەلەپپۇز قىلالمىغاندا، ئۇ خوتۇنىغا: «قاراڭ، ئوغلىڭىز پوكۆنى گەپنى قىلالمىدى...» دېگەن، خوتۇنى جاۋاب بېرىپ: «شۇنداقمۇ؟ مېنىڭ ئوغلۇم شۇ گەپنىمۇ قىلالمىدىمۇ؟» دېگەن، گەرچە ۋەتىر كىچىك بولسىمۇ، شۇنداق قىلىپ ئۇنىڭ جېنىنىڭ بارىچە ئۆلچەملىك تىل ئۆگىنىش غەيرىتىنى قوزغىغان. ئاتا ــ ئانىسىنىڭ بوشاشماي تىرىشىشى ۋە چىڭ تۇرۇپ داۋاملاشتۇرۇشى ئارقىسىدا، ۋەتىر كىچىكىدىن تارتىپلا سۆزنى ناھايىتى توغرا تەلەپپۇز قىلىدىغان بولغان.

ۋەتىرنىڭ دادىسى ئۇنىڭ سۆزنى باللارچە تەلەپپۇز قىلىشى بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، بەلكى يەنە ئۇنىڭغا پەيدىنپەي مۇرەككەپ سۆز ــ ئىبارىلەرنى چۈشىنىش ۋە قوللىنىشنى ئۆگەتكەن ھەمدە سۆز ــ ئىبارىلەرنى توغرا، جانلىق قوللاندۇرۇش ئۈچۈن تىرىشقان. بۇ نۇقتىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئۇ ئائىلىدىكىلەرنىڭ بىرى قاتتىق تەلەپ قويۇپ، يەنە بىرى بالىنى بوش قويۇۋەتمەي بەلكى چوقۇم ئۆز ئارا ماسلىشىش كېرەك دەپ قارىغان. ئۇ خوتۇنى بىلەن ئوبدان ماسلىشىپ ھەم ئۆزى ئۆلگە بولۇپ، ئادەتتىكى چاغلاردا سۆزنى ئۆلچەملىك تەلەپپۇز قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ، تىلنى قېلىپلاشتۇرۇپ، مۇۋاپىق سۆزلەرنى ئىنچىكىلىك بىلەن تاللىغان.

ۋەتىرنىڭ دادىسى خوتۇنىنىڭ دىئالېكت ياكى يەرلىك شىۋىلەرنى قوللىنىشنى چەكلەپ قالماي، بەلكى ئايال مالىيى ۋە ئەر مالىيىنىڭمۇ شۇنداق سۆزلەرنى قوللىنىشنى چەكلىگەن. ئۇ ۋەتىرغا دىئالېكت ۋە يەرلىك شىۋىلەرنى ئۆگىتىش ۋاقىتنى ئىسراپ قىلغانلىق دەپ قارىغاچقا شۇنداق قىلغان. ئۇ ۋەتىرنىڭ ئۆلچەملىك نېمىس تىلىنى يادلىشىغىلا يول قويغان. چۈنكى ۋەتىر ئۆلچەملىك ئوقۇشنى بىلگەندىلا كىتابتىكى سۆزلەرنى قىينالمايلا ئوقۇپ چۈشىنەلەيتتى.

كارىل ۋەتىردىن باشقا نۇرغۇن پېداگوكلارمۇ تىل تەربىيىسىنىڭ باللارغا بولغان دەسلەپكى تەربىيىدىكى مۇھىم ئەھمىيىتىنى تونۇپ يەتتى. ياپونىيىنىڭ سونىي ئېلېكتر ماشىنا ــ سايمانلىرى شىركىتىنىڭ بەرپاچىسى ھەم پەخرىي لىدىرى جىڭ شىندا ئەپەندى ئۆزىنىڭ «نۆل ياشتىن باشلانغان تەربىيە» دېگەن كىتابىدا، بالا تۇغۇلۇپلا تۈرلۈك ئۇچۇرلارنى پاسسىپ ھالدا قوبۇل قىلىدۇ، ئەگەر چوڭلار بەزى پايدىلىق ئۇچۇرلارنى تاللاپ بالىغا ئۆگەتسە، بالىنىڭ چوڭ مېڭىسىنىڭ نېرۋىلىرىنى ئۈنۈملۈك غىدىقلىيالايدۇ، بۇ بالىنىڭ يوشۇرۇن ئەقلىي قابىلىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا مۆلچەرلىگۈسىز ئەھمىيەتكە ئىگە دەپ قارىغان. ئۇ ھەتتا يۈرەكلىك ھالدا بالىغا پايدىلىق ئۇچۇرلارنى ئۆگىتىشنى بالا تۇغۇلۇپ 15 كۈن ئۆتكەندىلا باشلاشنى تەشەببۇس قىلغان.

لېۋېتىنىڭ ئانىسى دەل مۇشۇنداق ئىدىيىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقى ئۈچۈن قىزى تۇغۇلۇپ 15 كۈن ئۆتكەندىن تارتىپلا ئۇنىڭغا تىرمىن «قويۇش» قا باشلىغان.

دەل 15 كۈن بولغان كۈنى ئەتىگەندە، قىزى ئويغانغان چاغدا، لېۋېتىنىڭ ئانىسى ئۆزىنىڭ بىگىز بارمىقىنى ئاستاغىنە قىزىنىڭ كىچىك قوللىرىنىڭ ئالقىنىغا تىققان، قىز تۇغما

بۇيۇملىرىدىن باشلاشقا دىققەت قىلىپ ، تۈرلۈك نەرسىلەرنىڭ ئىسمىنى قايتا - قايتا ئۆگەتكەن . بۇ سۆزلەرنى ئۆگەتكەندە بىرەر نەرسە بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي ، ئاساسىي جەھەتتىن نېمە كۆرۈنسە شۇنى ئۆگەتكەن . شۇنىڭدەك يەنە ئۇنىڭغا پېئىل ۋە سۈپەت سۆزلىرى قاتارلىقلارنىمۇ ئۆگەتكەن .

لېيۋىتىگىنىڭ ئانىسىنىڭ تەجرىبىلىرىدىن قارىغاندا ، بۇ باسقۇچتا بالىغا تىل ئۆگىتىشنى باشلىغاندا ھەقىقەتەن نۇرغۇن قىيىنچىلىقلار بولىدۇ ، چۈنكى بۇ چاغدا بالا تېخى كىچىك بولغاچقا ، چوڭ باللارغا ئوخشاش باشقا ۋاستىلەرگە تايىنىپ ئۇلارنىڭ ئۆگىنىشىگە ھەيدەكچىلىك قىلىش مۇمكىن ئەمەس .

لېكىن بۇ باسقۇچتا بالىغا قارىتا تىل مەشقى ئېلىپ بېرىش ئىنتايىن مۇھىم بولغاچقا ، ئاتا - ئانىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ئۇنۇم ھاسىل قىلىش ئۈچۈن بوشاشماي تىرىشىش لازىم . بۇ ئەڭ مۇھىم ئاچقۇچ .

ئۇنىڭ قارىشىچە ، بالىغا تۇغۇلۇپ 15 كۈن ئۆتكەندىن باشلاپلا تىل ئۆگىتىشتىن مەقسەت ، بالىنىڭ ئىمكانقەدەر بالدۇر گەپ قىلىشىنى بىلدۈرۈش ئەمەس ، بەلكى بالىغا مۇددەتتىن بۇرۇن ئۇچۇر سىڭدۈرۈپ بالىغا ئىمكانقەدەر بالدۇر تىرمىن جۇغلاتقۇزۇش ئىكەن . بالا ئىگىلىگەن تىرمىن مەلۇم سانغا يەتكەندە ، ئۇنىڭ تەلەپپۇز قىلىش - قىلالماسلىقىدىن قەتئىينەزەر ، ئۇنىڭ بىلىش (تونۇش) قابىلىيىتى بىلەن چۈشىنىش قابىلىيىتى جەھەتتە بىر قېتىملىق سەكرەش بارلىققا كېلىدىكەن . بالىنىڭ تەلەپپۇز سىستېمىسى يېتىلگەندە ئۇ بىلىۋالغان تىرمىنلار ۋە جۈملىلەر گويا بۇلاق سۈيىدەك ئېتىلىپ چىقىدىكەن . ئىپادىلەش قابىلىيىتى تىرمىن ئۆگىنىشنى كېيىن باشلىغان باللارنىڭكىدىن كۆپ دەرىجىدە ئېشىپ كېتىدىكەن .

باللارنىڭ ئۆگىنىش ھەۋىسىنى قوزغاش كېرەك

كۆپچىلىك ۋىتىر تۇرمۇشتا كىتاب شىرەسى ئالدىدا ئولتۇرغاندىن باشقا ھېچقانداق ئىشنى قىلمىغان دەپ قارىشى مۇمكىن ؛ ياكى بىر قەدەم چېكىنىپ ئۇ قىرائەتخانىغا ئوخشاش بەزى بىلىملەرنى ئۆگەنگەن بولۇشى مۇمكىن . ئازراق چەت تىل بىلگەندىن باشقا نەرسىلەرنى زادى بىلمەيدۇ دېيلى . ئەمەلىيەتتە ئەھۋال ئۇنداق ئەمەس . ئۇنىڭ دادىسىنىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا ۋىتىرنىڭ كىتاب شىرەسى ئالدىدا ئولتۇرغان ۋاقتى ھەر قانداق بىر ئۆسمۈرنىڭكىدىن ئاز بولغان . ئۇ كۆپ ۋاقتىنى ئويناش ۋە ھەرىكەت قىلىشقا قانغىچە ئىشلەتكەن ، ئۇ ئىنتايىن ساغلام ۋە تېتىك بالا بولۇپ ، ئۆگىنىش جەھەتتە چەت تىل ئۆگەنگەندىن باشقا ، ئازادىلىك ئىچىدە ، ئويۇشلۇق ھالدا بوتانىكا ، زوئولوگىيە ، فىزىكا ، خىمىيە ، ماتېماتىكا قاتارلىقلارنى ئۆگەنگەن . ۋىتىرنىڭ دادىسىنىڭ ئۆزىنىڭ ئوغلىنى ئازادىلىك ئىچىدە ، خۇشال - خورام ھالدا شۇنداق كۆپ بىلىملەرنى ئۆگىنىدىغان قىلىشتا چوقۇم ئۇنىڭ ئىنتايىن ئۆزگىچە تەربىيە ئۇسۇلى بار .

ۋىتىرنىڭ دادىسىنىڭ تەربىيە ئېلىپ بېرىشتىكى سىرى ، باللارنىڭ ئۆگىنىش ھەۋىسىنى قوزغاش ۋە باللارغا سوئال قويغۇزۇشتىن ئىبارەت . ۋىتىر ئۈچ ، تۆت ياشلىق بولغاندا ، ئۇنىڭ دادىسى ئۇنى يېتىلەپ بىر - ئىككى سائەت ئويناتقان . لېكىن مۇنداق يېتىلەپ يۈرۈپ ئوينىتىش ئاددىي ھالدىكى يول ماڭغۇزۇش بولماستىن ، بەلكى بىر تەرەپتىن ۋىتىر بىلەن مۇڭدىشىش ، يەنە بىر تەرەپتىن تەربىيە بېرىشتىن ئىبارەت بولغان . مەسىلەن ، بەزىدە سەيلە قىلغاندا ، ۋىتىرنىڭ دادىسى بىرەر تال گۈلنى ئۈزۈپ ئوپېراتسىيە قىلىپ ۋىتىرغا گۈلنىڭ ئۆسۈش ئالاھىدىلىكى ۋە رولىنى چۈشەندۈرگەن ؛ بەزىدە گۈللۈكتىن بىرەر قۇرتنى تۇتۇپ ئۇنىڭغا ھاشارەتلار توغرىسىدىكى بىلىملەرنى ئۆگەتكەن . شۇنداق قىلىپ ئۇ بىرەر تاش ، بىرەر تال گۈل - گىياھ قاتارلىق ئەمەلىي ماتېرىياللار ئارقىلىق ۋىتىرغا ئەڭ جانلىق تەربىيە بەرگەن .

ۋىتىرنىڭ دادىسىنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى ، ئۇ ئۆردەك بورداش ئۇسۇلىنى قوللانماي ، بەلكى ئالدى بىلەن ۋىتىرنىڭ ئۆگىنىش ھەۋىسىنى قوزغىغان . ئاندىن ئۇنىڭ ھەۋىسىگە ئۇيغۇنلىشىپ تەربىيىنى ناھايىتى جايىدا ئېلىپ بارغان .

يەنە بىر نۇقتا شۇكى ، ۋىتىرنىڭ دادىسى ئوغلىغا تەربىيىنى سىستېمىلىق ئېلىپ بارماي ، ئۇنىڭغا ئۇ بوتانىكىدىكى مەسىلە ، بۇ زوئولوگىيىدىكى مەسىلە دېگەنلەرنى دەپ بەرگەن . سەيلە قىلغاندا ۋىتىر مەلۇم شەيئىگە قىزىقىپ قالغاندىلا ، ئۇ ئۇنىڭغا مۇناسىپ بىلىملەرنى ئۆگەتكەن . شۇڭا ۋىتىر كېيىنكى چاغلاردا زوئولوگىيە ۋە بوتانىكىغا دائىر كىتابلارنى ئوقۇغاندا كىتابتىكى بىلىملەر ناتونۇش بىلىنمىگەن . شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئوڭايلا ئۆزلەشتۈرۈۋالغان .

بىز ئەمەلىيەت داۋامىدا شۇنى بايقىدۇقكى ، بالا ئۈچ - تۆت ياشلىق بولغاندا ، ئۇلار چوڭلارغا قويىدىغان سوئال بارغانسېرى كۆپىيىدۇ ھەم تۈرلۈكچە بولىدۇ . لېكىن مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئاتا - ئانا باللىرىنىڭ سوئال قويغىنىدىن ھاياجانلانماقتا يوق ئەكسىچە ناھايىتى ئېرىكىپ كېتىدۇ . ئۇلار باللىرىنىڭ قويغان سوئاللىرىنىڭ كۆپىنچىسىگە ئاغزىنىڭ ئۇچىدىلا جاۋاب بېرىدۇ . ھەرگىز سەۋرچانلىق بىلەن چۈشەندۈرمەيدۇ . دەل ئۆزى باللىرىنىڭ يوشۇرۇن قابىلىيىتىنى قۇرۇتۇپ ئۆلتۈرۈپ قويغان بولسىمۇ ، لېكىن باللىسى مەكتەپكە بارغاندىن كېيىن ئاندىن : « نېمە ئۈچۈن باللىمنىڭ نەتىجىسى مۇنداق ناچار ! » دەپ ۋايساپ كېتىدۇ . لېكىن مۇنداق ئاتا - ئانىلار ئەزەلدىن قىلغانلىرىنى ئاختۇرۇپ كۆرمەيدۇ .

ۋىتىرنىڭ دادىسىنىڭ بۇ جەھەتتە قانداق قىلغانلىرىغا قاراپ باقايلى ! ۋىتىر سوئال سورىغاندا ئۇ دائىم ئىلھاملاندۇرغان ھەم سەۋرچانلىق بىلەن جاۋاب بەرگەن ، ھەرگىز ۋىتىرنى ئالدىمىغان . تەربىيە جەھەتتە ۋىتىرنىڭ دادىسى كىچىك باللارغا خاتا نەرسىلەرنى ئۆگىتىشتىنمۇ قەبىھ ئىش يوق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغان . باللىسىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەرگەندە ، ئۇ جاۋابنى ئاسان چۈشەنگىلى بولىدىغان قىلىپ بەرگەن . بالىنىڭ شۇ چاغدىكى بىلىم سەۋىيىسىدە تولۇق قوبۇل قىلالايدىغان - قىلالمايدىغانلىقىنى تېخىمۇ تولۇق نەزەردە تۇتقان . تېخىمۇ قىممەتلىك بولغىنى شۇكى ، ئۆزىمۇ چۈشەنمەيدىغان سوئاللارنى قويغاندا ، ئۇ چورتلا سەممىي جاۋاب قايتۇرۇپ : « بۇنى مەنمۇ بىلمەيمەن » دېگەن . شۇنىڭ بىلەن دادا - بالا ئىككەيلەن بىرلىكتە كىتابنى ئاختۇرغان ياكى كۇتۇپخانىغا بېرىپ ماتېرىياللارنى ئاختۇرۇپ ئوقۇغان . بۇمۇ ۋىتىرغا ھەقىقەت يولىدا ئىزدىنىش روھىنى ئاتا قىلغان . ۋىتىرنىڭ دادىسى ۋىتىرنى تەربىيىلەش داۋامىدا ئەقىلگە مۇۋاپىق بولمىغان ۋە ھەق - ياكى ناھەقلىقنى

بىلگىلى بولمايدىغان بىلىملەرنى كۆچىنىڭ بارىچە مۇستەسنا قىلىشتا چىڭ تۇرغان .

ئەگەر ۋىتىر زوئولوگىيە ۋە بوتانىكا جەھەتتىكى بىلىملەرنى دادىسى بىلەن بىللە سەيلە قىلغاندا قۇلىقى بىلەن ئاڭلاپ ، كۆزى بىلەن كۆرۈپ قوبۇل قىلغان دېسەك ، ئۇنداقتا ، ۋىتىرنىڭ دادىسى ۋىتىرغا جۇغراپىيىگە دائىر بىلىملەرنى ئۇنى تەبىئەت ئىچىگە ئېلىپ كىرىپ ئۆگەتكەن . ئۇ دائىم يېشى كىچىك ۋىتىرنى ئەتراپتىكى كەنتلەرگە ئېلىپ بېرىپ تاماشا قىلدۇرۇپ ، ئۇ يېقىن ئەتراپتىكى كەنتلەرنىڭ ئەھۋالىنى ئاساسىي جەھەتتىن ئۇققاندىن كېيىن ، ۋىتىرنى قولىغا قەلەم ۋە قەغەز ئالدۇرۇپ كەنتتىكى ئېگىز مۇنارغا چىقارغان . ۋىتىر يىراقلارغا كۆز تىكىپ قارىغان ، بۇ چاغدا ۋىتىرنىڭ دادىسى دەل ۋاقتىدا ئۇنىڭدىن ئەتراپتىكى جايلارنىڭ نامىنى سورىغان ، ئۇنىڭ بىلەلمىگەن جايلىرىنى چۈشەندۈرۈپ دەپ بەرگەن ، ئاندىن ئۇنىڭغا ئەتراپتىكى جايلارنىڭ ئاددىي جۇغراپىيە خەرىتىسىنى سىزىشنى بۇيرىغان . ئاندىن ئىككەيلەن بىللە سەيلە قىلىپ ، خەرىتىگە يول ، ئورمان ۋە دەريا سىزغان . شۇنىڭ ، بىلەن قوشنا كەنتنىڭ خەرىتىسى سىزىپ چىقىلغان . بۇ ئىشلارنى قىلىپ بولغاندىن كېيىن دادا ـ بالا ئىككەيلەن كىتابخانىغا بېرىپ شۇ جاينىڭ خەرىتىسىنى سېتىۋېلىپ ئۆزلىرى سىزغان خەرىتە بىلەن سېلىشتۇرۇپ ، خاتا بولۇپ قالغان جايلارنى تۈزەتكەن . شۇنداق قىلىپ ۋىتىرنىڭ دادىسى ئوغلىغا چۈشەنمەك تەس بولغان خەرىتە ئۇقۇمىنى تەدرىجىي ھالدا ئۆگىتىپ قويغان .

ۋىتىرنىڭ دادىسى ئۇنىڭغا زوئولوگىيە ، بوتانىكا ۋە جۇغراپىيە بىلىملىرىنى ئۆگىتىپ بولغاندىن كېيىن يەنە ئوخشاش ئۇسۇل بىلەن فىزىكا ، خىمىيە ، ماتېماتىكا ئۆگەتكەن . ئاسترونومىيە ئۆگىتىشنى ـ ـ ـ ئاق سۆڭەك ـ سېكىندورۇپقا ھاۋالە قىلغان . سېكىندورۇپ ۋىتىرنىڭ دادىسىنىڭ تونۇشىمۇ ئەمەس ئىدى ، ئادەتتە ئالاقىمۇ قىلىشمايتتى ، ئۇ ۋىتىرنىڭ ئاجايىپ قابىلىيىتىگە قىزىقىپ قېلىپ ئۇنى كۆرگىلى كەلگەندە تونۇشۇپ قالغان . ئۇ ۋىتىر بىلەن ئالاقىلىشىپلا ئۇنى ئىنتايىن ياخشى كۆرۈپ قالغان ، چۈنكى ئۇنىڭ ئۆگىنىش سەۋىيىسى كىشىلەرنىڭ ئاغزىدىكىدىن كۆپ ئارتۇق ئىدى . شۇنىڭ بىلەن سېكىندورۇپ بۇ قابىلىيەتلىك بالىنى جېنىدىن ئەزىز كۆرگەندەك ئەزىز كۆرۈپ ئۆز ئۆيىگە چاقىرتىپ ، ئۆزىنىڭ تېلىسكوپى ئارقىلىق ئۇنىڭغا ئاسترونومىيە بىلىملىرىنى ئۆگەتكەن ، بۇ ئادەم بىلىم ئېلىش بىلەن كۆڭلىنى خۇش قىلىدىغان ئادەم بولغاچقا ، ئاسترونومىيىگە دائىر كۆزىتىش ئەسۋابلىرى بولغاندىن باشقا يەنە فىزىكا ۋە خىمىيىگە دائىر ماشىنا ـ سايمانلىرى ھەم تۈرلۈك كىتاب ـ ژۇرناللىرىمۇ بار ئىدى . ئۇ ناھايىتى سېخىيلىق بىلەن ۋىتىرنىڭ بۇ كىتابلار ۋە ماشىنا ـ سايمانلاردىن پايدىلىنىشىغا يول قويغان ھەمدە ۋىتىرنىڭ تۈرلۈك بىلىملەرنى كۆڭلى خالىغانچە ئۆگىنىشىگە ياردەم بەرگەن .

ۋىتىرنىڭ دادىسى يەنە بارلىق پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ ئوغلىنىڭ بىلىمنى كۆپەيتىشكە ئەھمىيەت بەرگەن . مەسىلەن ، بىنا ـ ئىمارەتلەرنى كۆرگەندە ئۇنىڭغا ئۇ ئىمارەتنىڭ نېمە دەپ ئاتىلىدىغانلىقى ، قانداق جايغا سېلىنغانلىقىنى دەپ بەرگەن . كونا قەلئەلەرنى كۆرگەندە ، ئۇ قەلئەنىڭ بۇرۇن نېمە دەپ ئاتالغانلىقىنى ھەم شۇ قەلئەنىڭ تارىخىنى سۆزلەپ بەرگەن .

ۋىتىرنىڭ دادىسى ۋىتىر بەش ياشقا كىرگەندىن كېيىن ، مەيلى تۇغقانلىرىنىڭكىگە ، ئەل ـ ئاغىنىلىرىنىڭكىگە بارسۇن ياكى نەرسە سېتىۋالغىلى بارسۇن ، مەيلى مۇزىكا يىغىنلىرىغا مۇزىكا ئاڭلىغىلى بارسۇن ياكى ئويۇن كۆرگىلى بارسۇن ، ئۇنى بىللە ئېلىپ بارغان . بوش ۋاقتى بولسىلا مۇزېيخانىلار ، گۈزەل سەنئەت سارايلىرى ، ھايۋانات باغچىلىرى ، ئۆسۈملۈك باغچىلىرى ، زاۋۇتلار ، كانلار ، دوختۇرخانىلار ۋە بالىلار باغچىلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇرۇپ ئۇنىڭ نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىپ ، بىلىمىنى ئاشۇرغان .

ئېكسكۇرسىيە قىلدۇرۇش ئاشۇ خىلدىكى تەربىيەلەرنىڭ بۇ قىسمىدىنلا ئىبارەت بولۇپ ، ھەر قېتىم ئېكسكۇرسىيىدىن قايتىپ كەلگەندە ۋىتىرنىڭ دادىسى ۋىتىرغا كۆرگەنلىرىنىڭ ھەممىسىنى تەپسىلىي بايان قىلدۇرغان ياكى ئانىسىغا دوكلات قىلدۇرغان . ۋىتىر مۇشۇنداق بىر تاپشۇرۇقنى ئىشلەيدىغان بولغاچقا ، ئېكسكۇرسىيە قىلغان چېغىدا كۆڭۈل قويۇپ كۆزەتكەن ، دادىسى ياكى ئېكسكۇرسىيە يېتەكچىسىنىڭ تونۇشتۇرغان ياكى سۆزلەپ بەرگەنلىرىنى زەن قويۇپ تىڭشىغان .

ۋىتىر ئۈچ ياشقا كىرگەندىن كېيىن دادىسى ئۇنى ھەر تەرەپكە ئېلىپ بېرىپ ئايلاندۇرغان ، ۋىتىر بەش ياشقا كىرگەندە ، دادىسىنىڭ ھەمراھلىقىدا ، گېرمانىيىنىڭ چوڭ شەھەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك ئايلىنىپ بولغان . سەپەردە ئۇ تاغلارغا چىققان . مەنزىرىلىك جايلارنى سەيلە قىلغان ; ئاسار ئەتىقىلەرنى ئىزدىگەن ، قەدىمىي جەڭگاھلارغا بېرىپ تەزىيىمۇ بىلدۈرگەن . سارايغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ۋىتىرنىڭ دادىسى ۋىتىردىن كۆرگەنلىرىنىڭ ھەممىسىنى خەتكە يېزىپ ئانىسىغا ۋە تونۇش ـ بىلىشلىرىگە ئەۋەتىشنى بۇيرىغان . ئۆيىگە قايتقاندىن كېيىن سەپەر ئۈستىدە كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىنى ۋە بىۋاسىتە تەسىراتلىرىنى ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىغا دەپ بېرىشنى ئۆتۈنگەن .

ۋىتىرنىڭ دادىسى ۋىتىرنىڭ بىلىم ئېلىش ئارزۇسىنى قاندۇرۇش ۋە ئۇنىڭدا ھەقىقەت ئىزدەش روھىنى يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن ، پۇل ئارىيەت ئېلىش ۋە جىسمانىي مېھنەت سىڭدۈرۈشكە پىخسىقلىق قىلمىغان . مەسىلەن ، ۋىتىرغا سېھىرگەرلىكنىڭ سىرىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ، جىق پۇل كېتىدىغانلىقىغا قارىماي ، سېھىرگەر تەكلىپ قىلىپ ئۆز سەرگۈزەشتىلىرى ئارقىلىق ئاشۇ سىرنى چۈشەندۈرگۈزگەن .

شۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى ، ۋىتىرنىڭ دادىسى ۋىتىرنى تەربىيىلەش داۋامىدا « يۈز ئاڭلىغاندىن بىر كۆرگەن ئەلا » دېگەن قائىدىگە قەتئىي ئىشەنگەن .

شەيئىلەرگە ناھايىتى قىزىقىش ۋە تولۇپ تاشقان قىزغىنلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىشنىڭ ئۆزى تالانت ، بالىلارنى ئىنچىكە كۆزەتكەنلا ئادەم بالىلارنىڭ ، دۆت ياكى ساراڭ بولمىسىلا ، شەيئىلەرگە ئىنتايىن ئاسان قىزىقىدىغانلىقى ۋە قىزغىن بولىدىغانلىقىنى بايقىيالايدۇ . دېمەك بالىلار تەبىئىي يوسۇندا بەزى جەھەتلەرگە ياكى مەلۇم بىر تەرەپكە نىسبەتەن كۈچلۈك قىزغىنلىقتا بولىدۇ ، مۇبادا ئۇلار مەلۇم بىر تەرەپكە ياكى بەزى ئىشلارغا مەھلىيا بولۇپ قالسا ، مارك ئېيتقان « ئىشلەتسەڭلا تە-

رەققىي قىلسەن » دېگەن قانۇنىيەتكە ئەمەل قىلىپ ئۆز قابىلىيىتىنى كىشى ھەيران قالغىدەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلدۇرىدۇ . ئەمەلىيەتتە تالانت ئەنە شۇ تەرىقىدە بارلىققا كېلىدۇ .

كىشىنى ئەپسۇسلاندۇرىدىغىنى شۇكى ، نۇرغۇنلىغان ئائىلىلەر بالىدا قىزغىنلىق ئوتى ئەمدىلا يېلىنجاشقا باشلىغاندا ئۇنى ئۆچۈرۈۋېتىدۇ ، ھەتتا ئۇنىڭغا سۇ چاچىدۇ . دۇنيادا تالانتلىق كىشىلەرنىڭ ئاز بولۇشىنىڭ سەۋەبىمۇ شۇنىڭدا . ئەگەر بالىنىڭ ھەۋەسى ۋە قىزغىنلىقى ئوگۇشلۇق تەرەققىي قىلسا ئۇلار تالانتقا ئايلىنىدۇ . ئەگەر ئۇلارنىڭ ھەۋەسى ۋە قىزغىنلىقى ئوگۇشلۇق تەرەققىي قىلىش شارائىتىغا ئاز ئىگە بولسا ، نۇرغۇن ئائىلىلەر بالىنىڭ ھەۋەسى ۋە قىزغىنلىقى ئەمدىلا بىخ سۈرگەندە ئۇنى دەسسىۋېتىدۇ . يەنە بىخ سۈرگەندە يەنە دەسسەپ - چەيلەپ ئۇنىڭ ئوگۇشلۇق تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن پۇرسەتنى ناھايىتى ئاز بېرىدۇ . نەتىجىدە تالانت ئىگىلىرى ناھايىتى ئاز چىقىدۇ . لېكىن ۋىتىر ، سىدىز ، بارىل قاتارلىقلارنىڭ يېتىلىش جەريانى كىشىلەرگە شۇنى بىلدۈرىدۇكى ، ئەگەر بالىنىڭ ھەۋەسى ۋە قىزغىنلىقى دەسلەپتىلا ئوگۇشلۇق تەرەققىي قىلالىسا مۇتلەق كۆپ ساندىكى بالا قەھرىمان ۋە تالانتلىق بولىدۇ .

دۇرۇس ، ۋىتىرنىڭ دادىسىغا ئوخشاش بالىلارغا تەربىيىنى بالدۇر ئېلىپ بارغان كىشىلەر كۆپ بولماي كەلگەن ، شۇنداق بولسىمۇ ، ئىنسانلار تارىخىدا يەنىلا نۇرغۇن تالانتلىق بارلىققا كەلگەن . بۇ تالانت ئىگىلىرى ئۈستىدە ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقاتلار كۆرسەتتىكى ، ئۇلار تۇغۇلغاندىلا تۇغما قابىلىيەتلىك تۇغۇلغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق بولغان ئەمەس ، تېخىمۇ مۇھىمى ئۇلارنىڭ كىچىك چاغلىرىدىكى ھەۋەسى ۋە قىزغىنلىقىنىڭ بىخلىرى دەسسەپ - چەيلىۋېتىلمىگەن ، بەلكى ئوگۇشلۇق تەرەققىي قىلىشقا ئېرىشكەن .

جاھاندىكى ئاتا - ئانىلار بالىنىڭ ھەۋەسى ۋە قىزغىنلىقىنى ئاسراشنىڭ ناھايىتى مۇھىم ئىكەنلىكىنى تونۇغاندىن باشقا ، يەنە بالا قانچە چوڭ بولغانسېرى كۈچلۈك ھەۋەس ۋە قىزغىنلىققا ئىگە بولۇشى شۇنچە تەس بولىدىغانلىقىنىمۇ تونۇپ يېتىشى شەرت . چۈنكى بالا چوڭ بولۇش جەريانىدا ئۇلارنىڭ ھەۋەسنىڭ بوۋران بىخلىرى قايتا - قايتا ئاياغ ئاستى قىلىنىشى مۇمكىن ، شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ قانچە چوڭ بولغانسېرى ، ئۇلارنىڭ ھەۋەسى ۋە قىزغىنلىقى شۇنچە قاتتىق ئاياغ ئاستى قىلىنىشى ۋە يوقىتىۋېتىلىشى مۇمكىن . شۇڭا بالىلارغا تەربىيىنى بالدۇر ئېلىپ بېرىشنىڭ زۆرۈرلۈكى ئەنە شۇ يەردە دېيمىز . بالا چوڭ بولغانسېرى مىجەز جەھەتتىن شەيئىلەرگە ھەۋەس قىلمايدىغان ۋە قىزغىن بولمايدىغان بولۇپلا قالماي ، يەنە ئۇلارنىڭ يوشۇرۇن تۇغما قابىلىيىتىنىڭ جارىي بولۇش ئىمكانىيىتىمۇ بارغانسېرى ئاز بولىدۇ . بالدۇر ئېلىپ بېرىلغان تەربىيە دەل مۇشۇ كەملىكنى تولدۇرىدۇ .

بەزىلەر تالانت ئىگىلىرى تىرىشىش داۋامىدا خۇددى ئەرمەكلەرنى ئويناۋاتقاندەك ئىشلارنى قىلىدۇ دېيىدۇ ، يەنى تالانت ئىگىلىرىنىڭ تىرىشچانلىقى ھەۋەسنىڭ تۈرتكىلىكىدە قوزغالغان قىزغىنلىقتىنلا ئىبارەت دېمەكچى بولىدۇ . مۇشۇنداق ئەرمەك شەكىلدىكى تىرىشچانلىقلار كىشىنىڭ خىيالىغا كىرمەيدىغان بەزى نەتىجىلەرنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ . يەنى ئەرمەككىلا قابىلىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرالايدۇ . مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا ، تالانت ئىجادىيەتلىرىنى ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ ئەمگىكى ئارقىلىق ئىشقا ئاشۇرغىلى بولمايدۇ . قانچە جاپالىق ئەمگەك قىلغان بىلەنمۇ قابىلىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرغىلى بولمايدۇ .

ۋىتىرنىڭ دادىسى ۋىتىر ئۈچ يېرىم ياشقا كىرگەن چاغدىن باشلاپلا ئۇنىڭغا خەت ئۆگىتىشكە باشلىغان ، لېكىن ھەرگىز مەجبۇرلىمىغان . « تەربىيىنى مەجبۇرىي ئېلىپ بارماسلىق » ۋىتىرنىڭ دادىسىنىڭ تەربىيە مېتودىدىكى بىر چوڭ پرىنسىپ . نېمىنى ئۆگىتىشتە بولسۇن ، ئالدى بىلەن بالىدا ھەۋەس پەيدا قىلىش كېرەك . بالىدا ھەۋەس قوزغالغاندا تەربىيىنى ئاندىن باشلاش لازىم .

ۋىتىرنىڭ دادىسى ۋىتىرغا كىچىككىدىلا خەت ئۆگىتىشتە يەنە كىچىك بالىلار بىلىۋالالمايدىغان « كىچىك ۋاستىلەر » نىمۇ قوللانغان . مەسىلەن ، ۋىتىرغا بالىلار كىتابلىرى ۋە رەسىملىك كىتابلارنى ئەكىلىپ بېرىپ ، كىتابتىكى مەزمۇنلارنى ناھايىتى قىزىقارلىق قىلىپ چۈشەندۈرگەن ، ئىلھاملاندۇرۇش خاراكتېرىدىكى بەزىلەر ئارقىلىق ئۇنىڭ مەسئۇم قەلبىنى رىغبەتلەندۈرگەن . ئاتايلىق : « ئەگەر بۇ خەتلەرنى ئوقۇيالىساڭ ، بۇ كىتابلارنى ئوقۇپ چۈشىنەلەيسەن » دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەرنى قىلغان . بەزىدە ئۇ ئەتەي سۆزلەپ بەرمەي تۇرۇۋېلىپ ، قەستەن ئۇنىڭغا : « بۇ كىتابتىكى ھېكايە ئىنتايىن قىزىقارلىق ، ئەمما مېنىڭ بۇنى سۆزلەپ بېرىدىغان ۋاقتىم يوق » دېگەن ، ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرى ئەكسىچە ۋىتىردا چوقۇم خەت ئۆگىنىش ئويى ۋە ئارزۇسىنى قوزغىغان . ۋىتىردا مۇشۇنداق كۈچلۈك خەت ئۆگىنىش ئارزۇسى قوزغالغاندىن كېيىن ئۇنىڭ دادىسى ئاندىن ئۇنىڭغا خەت ئۆگىتىشكە باشلىغان .

ۋىتىرنىڭ ئۆگىتىش ئۇسۇلى (مېتودى) ھازىرقى مەكتەپلەرنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ . ئۇ ئاۋۋال خەت بېسىش دۇكىنىغا بېرىپ تەرەپلىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 10 سانتىمېتىر كېلىدىغان نېمىسچە قوغۇشۇن ھەرپلىرى ، رىم رەقەملىرى ۋە ئەرەب رەقەملىرىنىڭ مەتبەئە نۇسخىسىدىن 10 يۈرۈش سېتىۋېلىپ ، ئاندىن بۇ ھەرپلەرنى تەرەپلىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 10 سانتىمېتىر كېلىدىغان تۆت چاسا كىچىك تاختىغا چاپلاپ ، ئەرمەك ئويناش شەكلى بىلەن ئۆگەتكەن . خەت ئۆگىتىشنى ئاۋۋال سوزۇق تاۋۇشلارنى ئۆگىتىشتىن باشلىغان ، ئاندىن « ھەرپلەرنى بىر بىرىگە قوشۇش ئەرمىكى » ئويناش شەكلى بىلەن گۇرۇپپا خەتلەرنى ئۆگەتكەن ، ئەلۋەتتە .

غەرب تىللىرىدا 26لا ھەرپ بار ، ئۇنىڭ ئۈستىگە نېمىسچىنىڭ تەلەپپۇز قىلىنىشى ئىنگلىزچىگە ئوخشاش ئۇنداق قانۇنسىزيەتسىز ئەمەس . شۇڭا ۋىتىر خەت ئوقۇشنى ناھايىتى تېزلا ئۆگىنىۋالغان ، يەنى ئوقۇش قائىدىسىنى ئۆگەنمەي تۇرۇپلا خەت ئوقۇشنى بىلىۋالغان . ۋەھالەنكى ۋىتىر خەت ئوقۇش قائىدىسىنى ئۆگەنگەن چېغىدا نۇرغۇن تىرمىنلارنى ئۆگىنىپ بولغان ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆگەنگەندىمۇ ئۆلچەملىك نېمىس تىلىنى ئۆگەنگەن ، شۇڭا كىتابنى ناھايىتى ئاسانلا ئوقۇيالايدىغان بولغان . بۇ نۇقتا بۈگۈنكى جۇڭگودىكى ياش ئاتا - ئانىلار ئۈچۈنمۇ ناھايىتى يۇقىرى پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە . بالا ئاساسلىقى تىل جەھەتتىكى توسالغۇ تۈپەيلىدىن مەكتەپتە ئوبدان ئوقۇيالمايدۇ .

uyghurkitap.com

ئۆز دۆلىتىنىڭ تىلىنى ئوقۇش قائىدىسىنى ئىگىلەپ بولغاندىن كېيىن ، يەنە شۇ تىلغا يېقىن كېلىدىغان باشقا چەت تىللارنى ئۆگىنىشى لازىم . غەربتىكى تىللار ، مەيلى نېمىسچە بولسۇن ، ئىنگلىزچە بولسۇن ، ئىتالىيانچە بولسۇن ، فرانسۇزچە بولسۇن ، ئاز ـ تولا ئوخشىشىپ كېتىدۇ ، شۇڭا ۋىتېر نېمىسچە ئارقىلىق ئەركىن ھالدا كىتاب ئوقۇيالايدىغان بولغاندىن كېيىن ، ئۇنىڭ دادىسى دەرھال ئۇنىڭغا فرانسۇزچە ئۆگىتىشكە باشلىغان ، ئۇ چاغدا ۋىتېر ئەمدىلا ئالتە ياشقا كىرگەن . ۋىتېر بىر يىلدىلا ھەر خىل فرانسۇزچە كىتابلارنى ئەركىن ھالدا ئوقۇيالايدىغان بولغان . بۇنداق تېز ئوقۇيالايدىغان بولۇشتىكى سەۋەب ئۇنىڭ نېمىسچە بىلىملىرىنىڭ ئىنتايىن مول ئىكەنلىكىدە ، ئەلۋەتتە .

ۋىتېر فرانسۇزچىنى ئۆگىنىپ بولغاندىن كېيىن يەنە دەرھال ئىتالىيانچىنى ئۆگىنىشكە باشلاپ ئالتە ئايدىلا ئۆگىنىپ بولغان . بۇ چاغدا ۋىتېرنىڭ دادىسى ئەمدى ئۇنىڭغا لاتىنچە ئۆگەتسەم بولىدۇ دەپ قارىغان .

غەرب ئەللىرىدە چەت تىل ئۆگىنىشنى ئاۋۋال لاتىنچە ئۆگىنىشتىن باشلاش كېرەك دەيدىغان بىر ئومۇمىي بەلگىلىمە بار . لېكىن ۋىتېرنىڭ دادىسى مۇنداق قىلسا بەك مەجبۇرىي بولۇپ قالىدىغانلىقىنى ھېس قىلغان ، چەت تىل ئۆگىتىشنى نېمىسچىگە ئەڭ يېقىن بولغان فرانسۇزچىنى ئۆگىتىشتىن باشلىسام ئاندىن مەنتەقىگە ئۇيغۇن بولىدۇ دەپ قاراپ ، ئالدى بىلەن ئاسىنىنى ئاندىن تەسىنى ئۆگىتىش تەرتىپى بويىچە ئىش قىلغان . لاتىنچە ئۆگىنىشمۇ غەرب باللىرى ئۈچۈن خېلىلا تەس ، شۇڭا لاتىن تىلى باشنى ئاغرىتىدىغان تىل دەپ قارىلىدۇ . شۇ سەۋەبتىن ۋىتېرنىڭ دادىسى لاتىنچە ئۆگىتىشنى خېلى تەييارلىق قىلىپ ئاندىن باشلىغان ، يەنى لاتىنچە ئۆگىتىشتىن بۇرۇن ، ئاۋۋال ۋېرگىلىنىڭ « ئېلىگىس » دېگەن ھېكايىسىنىڭ تەپسىلاتى ، ھەممىنى ھېسسىپ چۈشىدىغان ئىدىيىسى ۋە يارقىن ئۇسلۇبىنى ۋىتېرغا سۆزلەپ بېرىپ ئۇنىڭ ھەۋىسىنى قوزغىغان .

ئالتە دۆلەتنىڭ تىلىنى ئۆگىنىش ئادەتتىكى ئادەملەر ئۈمۈرلۈك زېھنىنى سەرپ قىلىدىغان ئىش . ئەمما ۋىتېر تېخى بىر بالا تۇرسا . شۇڭا ۋىسرنىڭ دادىسىنىڭ چەت تىل ئۆگىتىش جەھەتتىكى تەجرىبىسى ئەھمىيەت بېرىشكە تولىمۇ ئەرزىيدۇ .

بىرىنچىدىن ، ئۇ مەشىق قىلىش يادلىغاندىن ئەلا دەيدىغان ئۇسۇلنى قوللانغان . ئۇ گىراماتىكىنى سىستېمىلىق ئۆگەتمىگەن ، ئۇ گىراماتىكىنى ئۆگەتكەن تەقدىردىمۇ بالا ئۇنى بىلىپ كېتەلمەيدۇ دەپ قارىغان . دۇرۇس ، چوڭلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، چەت تىلنى گىراماتىكىنى تۇتقا قىلىپ تۇرۇپ ئۆگىنىش ئۈنۈملۈك ئۇسۇل ھېسابلىنىدۇ . لېكىن باللارغا نىسبەتەن ۋىتېرنىڭ دادىسى قوللانغان « مەشىق قىلدۇرۇش يادلىتىشتىن ئەلا » دەيدىغان ئۇسۇلنى قوللىنىش كېرەك . ھەر قانداق بىر بالا ئۆز دۆلىتىنىڭ تىلىنى ئاشۇنداق ئۇسۇل بىلەن ئۆگەنگەنغۇ ؟

ئىككىنچىدىن ، باللار ھېكايىنى 100 قېتىم ئاڭلىسىمۇ زېرىكمەيدۇ . چوڭلار بىرەر رومانىنى بىر قېتىم ئوقۇپلا قايتا ئوقۇشنى خالىمايدۇ . لېكىن باللار بىر رومانىنى قايتا ـ قايتا كۆپ قېتىم ئاڭلاشقا خۇشتار . شۇڭا بىز باللارنى تەربىيىلىگەندە بالىلارنىڭ پسىخىكىسىنى چوڭلارنىڭ قەلبى ئارقىلىق قىياس قىلساق بولمايدۇ .

ۋىتېرنىڭ دادىسى مۇشۇ سىرنى چىڭ تۇتۇپ ، چەت تىل ئۆگەتكەندە ، ۋىتېرغا ئوخشاش بىر ھېكايىنى تۈرلۈك تىل بويىچە ئوقۇتقان . مەسىلەن ، ئاندىرسوننىڭ چۆچەكلىرىنى ھەم نېمىسچە ئوقۇتقان ، ھەم فرانسۇزچە ، ئىتالىيانچە ، لاتىنچە ۋە گرېكچە ئوقۇتقان . بۇ ئۇسۇل ئىنتايىن ئۈنۈملۈك بولغان .

ياخشى ئۆگىنىش ئادىتى ۋە تۇرمۇش ئادىتى يېتىلدۈرۈش كېرەك

ۋىتېرنىڭ دادىسى ئوغلىنىڭ ئۆگىنىش ۋاقتى ۋە ئويناش ۋاقتى توغرىسىدا قاتتىق بەلگىلىمە بەلگىلەپ ، ۋىتېردا بېرىلىپ ئۆگىنىش روھىنى يېتىلدۈرگەن . ۋىتېرنىڭ دادىسى ۋىتېر دەرس ئوقۇۋاتقان چاغدا ھەر قانداق كاشىلىنىڭ بولۇشىغا يول قويمىغان . دەسلەپتە ھەر كۈنى ئۇنىڭ ئۆگىنىشىنى 15 مىنۇت ئورۇنلاشتۇرغان . ئەگەر ۋىتېر ئاشۇ 15 مىنۇتتا بېرىلىپ ئۆگەنمىسە ، ۋىتېرنىڭ دادىسى ئۇنى قاتتىق تەنقىد قىلغان . ۋىتېر ئۆگىنىش قىلىۋاتقاندا خوتۇنى ياكى ئايال مالىيى ئۇنىڭدىن بىرەر ئىشنى سورىسا : « ۋىتېر ئۆگىنىش قىلىۋاتىدۇ ، ھازىر بولمايدۇ » دەپ بىردەك رەت قىلغان . مېھمان كەلسىمۇ ، ئولتۇرغان يېرىدىن قوپماي : « ئۇ كىشى بىردەم ساقلاپ تۇرسۇن » دەپ جېكىلىگەن . بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى ، ۋىتېرنىڭ دادىسى ۋىتېردا قەتئىي ، ئەستايىدىل بولۇش ، قىلچە بىخەستەلىك قىلماسلىقتەك ئۆگىنىش روھىنى يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن ئەنە شۇنداق باش قاتۇرغان .

ۋىتېرنىڭ دادىسى يەنە ۋىتېردا ئىشنى چاققانلىق بىلەن قىلىش ئادىتىنى يېتىلدۈرگەن . ئەگەر ۋىتېر ئىشنى ئاستا قىلسا ، قانچە ياخشى قىلغىنى بىلەنمۇ رازى بولمىغان . بۇ باللاردا شامالدەك ھەرىكەت قىلىش ئىستىلىنى يېتىشتۈرۈشكە نىسبەتەن ناھايىتى ياخشى رول ئوينايدۇ .

ئېھتىمال بەزىلەر ۋىتېرنىڭ دادىسىنىڭ مۇنداق تەربىيەلەش ئۇسۇلى باللارنىڭ ئۇزۇن باشقا بىلىملەرنى ئۆگىنىش ۋە ئويناش ۋاقتىنى قۇربان قىلدۇرۇۋېتىدۇ دەپ قارىشى مۇمكىن . ۋەھالەنكى ، ئەمەلىيەتتە ئۇنداق بولغىنى يوق . ۋىتېر ھەر بىر ، ئىككى سائەت ۋاقىتنىلا ئۆگىنىشكە سەرپ قىلغان ، ۋىتېر ئۆگىنىشتە كەسپىي بىلىملەرنى بېرىلىپ ئۆگىنىپ ئىنتايىن يۇقىرى ئۈنۈم قازانغاچقىلا ئۇزۇن ۋاقىت چىقىرىپ ھەرىكەت قىلغان ، دەم ئالغان ياكى ئىجتىمائىي ئالاقە ئىشلىرىغا قاتناشقان .

ۋىتېرنىڭ دادىسىنىڭ ئوغلىدا ھەرىكەت ئادىتى يېتىلدۈرۈشى توغرىسىدىمۇ تۈرلۈك گەپلەر بولغان . بۇ نۇقتىغا قارىتا بىز ئاۋۋال ۋىتېرنىڭ دادىسىنىڭ كىتابىدا يازغان مىساللىرىنى ئوقۇپ كۆرەيلى :

ئوغلۇم 6 ياشقا كىرگەندە ، مەن ئۇنى L كەنتتىكى بىلىتىر E نىڭ ئۆيىگە ئېلىپ باردىم ھەم ئۇ يەردە بىر نەچچە كۈن تۇردۇق . ئىككىنچى كۈنى ئەتىگەنلىكى چايدا ئوغلۇم ئازراق سۈتنى تۆكۈۋېتىپ قالدى . ئائىلىمىزنىڭ قائىدىسى بويىچە بولغاندا ، بىرەر نەرسىنى تۆكۈۋەتسە ياكى چېچىۋەتسە جازاغا تارتىلاتتى ـ دە ، ئاشۇ سەۋەنلىكى ئۈچۈن بولكىلا يېيىشى كېرەك ئىدى . ئوغلۇم ئەسلىدىنلا سۈتكە ئامراق ئىدى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىلىتىر E نىڭ ئائىلىدىكىلەر ئۇنى ناھايىتى ياخشى كۆرەتتى ، شۇڭا ئۇنى كېلىدۇ دەپ ئاتايىن بىر خىل سۈتنى تەڭ-

شەپ تەييارلىغان ھەمدە ناھايىتى تەملىك پەچىنىلەرنى سېتىۋالغان ئىدى . بۇلار ئوغلۇمنى خېلىلا ئۆزىگە تارتاتتى . ئوغلۇم سۈتنى تۆكۈۋەتكەندىن كېيىن ، دەسلەپتە قىزىرىپ كەتتى ھەم بىر مەھەل نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قالدى . لېكىن ئاخىرى ئۇ سۈتنى ئىچىشكە پېتىنالمىدى . مەن قەستەن كۆرمەسكە سېلىپ ئولتۇردۇم .

بالىتىر E نىڭ ئۆيىدىكىلەر بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ زادى چىداپ تۇرالمىدى . ئۇلار ئۇنىڭغا سۈتنى ئىچىشنى قايتا ـ قايتا دەۋەت قىلغان بولسىمۇ ، لېكىن ئوغلۇم يەنىلا ئىچمىدى ھەمدە ناھايىتى ئۇيالغان ھالدا : « سۈتنى تۆكۈۋەتكەنلىكىم ئۈچۈن سۈت ئىچىشىمگە بولمايدۇ » دېدى . بالىتىر E نىڭ ئۆيىدىكىلەر يەنىلا ئۇنىڭغا سۈت ئىچىشنى قايتا ـ قايتا دەۋەت قىلىپ : « ھېچ ۋەقەسى يوق ، زادى ھېچ ۋەقەسى يوق ، ئىچىڭ ، ئىچىڭ ! » دېدى . مەن ياندا ئولتۇرۇپ ، بىر تەرەپتىن پەچىنە يېگەچ ، يەنە بىر تەرەپتىن يەنىلا كۆرمەسكە سېلىۋېردىم . ئوغلۇم يەنىلا ئىچمەسلىكتە چىڭ تۇردى ، ئوغلۇمنى ناھايىتى ئاۋۇرۇيلايدىغان بالىتىر E ئائىلىسىدىكى كىشىلەر ، زادى ئىلاج قىلالماي ، ماڭا ھۇجۇم قىلىشقا كىرىشتى ، چۈنكى ئۇلار چوقۇم ۋىتىر ئوغلىغا تەنبىھ بەرگەن دەپ قىياس قىلىشقان ئىدى .

ئوتتۇرىدىكى يېرىكچىلىكنى ئوڭشاش ئۈچۈن مەن بالىتىر ئائىلىسىدىكىلەرگە ئاسىسىمنى چۈشەندۈرگەندىن كېيىن ئەھۋالنىڭ ئۆزگىرىدىغان ـ ئۆزگەرمەيدىغانلىقىغا قاراپ بېقىش نىيىتىدە ، ئوغلۇمنى سىرتقا چىقىرىۋەتتىم . ئۇلار مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن مەندىن ئاغرىنغان ھالدا : « ئەمدىلا 6 ياشقا كىرگەن بالىنى ، كىچىككىنە سەۋەنلىكنى دەپ ياخشى كۆرىدىغان نەرسىنى ئىچكىلى ، يېگىلى قويمىغىنىڭىز بولمىدى ، سىز تەربىيە بېرىمەن دەپ بەك قاتتىق بولۇپ كېتىپسىز ! » دېيىشتى . مەن چۈشەنچە بېرىپ : « ئۇنداق ئەمەس ، مېنىڭ ئوغلۇم سۈتنى مەندىن قورقۇپ ئىچمىگىنى يوق ، ئۇ بۇنىڭ ئۆزىنى چەكلەپ تۇرىدىغان ئىنتىزام ئىكەنلىكىنى چىن كۆڭلىدىن تونۇغانلىقى ئۈچۈن ئىچمىدى » دېدىم . بالىتىر E نىڭ ئائىلىسىدىكىلەر مېنىڭ چۈشەندۈرۈشلىرىمنى ئاڭلىغاندىن كېيىنمۇ ئىشەنمىدى . شۇنىڭ بىلەن مەن بىر سىناق ئارقىلىق پىكتىنىڭ ئەيىنىنى ئېچىپ كۆرسىتىشكە مەجبۇر بولۇپ : « ئۇنداق بولسا ، سىلەر مېنىڭ ئوغلۇمنى چاقىرىپ ئۇنى سۈتنى ئىچىشنى دەۋەت قىلىپ ، ئۇنىڭ ئىچىدىغان ـ ئىچمەيدىغانلىقىغا قاراپ بېقىڭلار » دەپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتىم .

مەن ئۆيدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۇلار ئوغلۇمنى ئۆيگە چاقىرىپ ئەكىرىپ ، قىزغىنلىق بىلەن ئۇنى سۈتنى ئىچىشكە ، پەچىنىلەرنى يېيىشكە دەۋەت قىلغان بولسىمۇ ، لېكىن قىلچە نەتىجە چىقمىدى . ئۇلار يەنە يېڭى سۈت ، يېڭى پەچىنىلەرنى ئەكىلىپ ئوغلۇمنى قىزىقتۇرماقچى بولۇپ : « بىز داداڭغا دېمەيمىز ، يەڭ ! » دېگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئوغلۇم يەنىلا يىگىلى ئۇنىماي تۇرۇۋالدى ھەمدە ئۇلارغا توختىماي : « دادام كۆرمىگىنى بىلەن ، تەڭرى كۆرىدۇ ، مەن يالغانچىلىق قىلىدىغان ئىشنى قىلمايمەن » دېدى . ئۇلار يەنە : « بىز ھازىرلا ×

×گە ھاۋالىنغلى بارىمىز ، ھېچنەرسە يېمىسىڭىز يولدا ئاچ قىلىسىز » دېگەندە ، ئوغلۇم ئۇلارغا : « ھېچۋەقەسى يوق » دەپ جاۋاب بەردى . ئۇلار پەقەت ئامال قىلالماي مېنى چاقىرىپ كىرىشكە مەجبۇر بولدى . ئوغلۇم تەسىرلەنگىنىدىن يىغلاپ تۇرۇپ ، ماڭا ئەھۋالنى ئەينەن ئېيتتى . مەن ئۇنىڭ گېپىنى سالىقىنلىق بىلەن ئاڭلاپ بولۇپ ، ئۇنىڭغا : « ۋىتىر ، سەن ۋىجدان جەھەتتىن يېتەرلىك دەرىجىدە ئازاپلانغانتىڭ ، ھازىرلا سىرتقا ھاۋالانغلى چىقماقچى بولىۋاتىمىز . كۆپچىلىكنىڭ كۆڭلىنى يەردە قويمىسلىق ئۈچۈن سۈتنى ئىچكىن ، پەچىنىلەرنى يېگىن ، ئاندىن بىز يولغا چىقايلى » دېۋىدىم ، ئوغلۇم گېپىمنى ئاڭلاپ ، ئاندىن خۇشاللىق بىلەن سۈتنى ئىچتى . 6 ياشلىق بالىنىڭ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش ئىقتىدارىغا مۇشۇ دەرىجىدە ئىگە بولۇشى بالىتىر E ئائىلىسىدىكىلەرنى چوڭقۇر تەسىرلەندۈردى .

ئادەتتىكى ئادەملەر يۇقىرىدىكى خاتىرىگە قاراپ ۋىتىرنىڭ دادىسىنىڭ بالىلارغا بولغان تەربىيىدە ناھايىتى قاتتىق بولۇپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلىشى مۇمكىن . شۇنداق ، ۋىتىرنىڭ ئوغلى ۋە ئادەتتىكى بالىلارنىڭ ھەرىكەت ئۇسۇلىدىن قارىغاندا ، بۇنداق تەربىيە مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا ، ھەقىقەتەن بەك قاتتىق بولۇپ كەتكەن . لېكىن يەنە بىر جەھەتتىن قارىغاندا ، ئۇنىڭ تەربىيە ئۇسۇلى ياخشى بولغاچقا ، ئوغلى زادى ئازاب ھېس قىلمىغان . چۈنكى بالىغا بولغان تەربىيە ناھايىتى قاتتىق بولۇپ كەتكەن تەقدىردىمۇ ، كىچىك چېغىدىن باشلاپلا چىڭ تۇتۇلسا ، تەربىيە بويىچە ئىش قىلىش ئۇلارنىڭ ئادىتىگە ئايلاندۇرۇلسا ، ئۇلار ھېچقانداق ئازاپ ھېس قىلمايدۇ . بالىلارغا بولغان تەربىيىدە ، خۇددى تام قوپۇرغانغا ئوخشاش ، ئاۋال ھۇلنى ئوبدان سېلىش لازىم . دادا ۋىتىر بۇ ئىشنى ناھايىتى پۇختا ئورۇندىغان . بالىلاردا ھەرىكەت ئادىتىنى يېتىلدۈرۈش جەھەتتە دادا ۋىتىرنىڭ ھەق ـ ناھەقنى ئايرىش ، باشتىن ئاخىر بىر خىل بولۇشتەك بىر تەجرىبىسى بار . بەزىدە ماقۇل دەپ ، بەزىدە ماقۇل دېمىگەندە ، ئەكسىچە ، بالىلار ئازاپلىنىدۇ . يول قويۇشقا بولمايدىغان ئىشلارغا دەسلەپتىلا يول قويماسلىق بالىلارغا ھېچقانداق ئازاپ ئېلىپ كەلمەيدۇ .

مۇشۇ قائىدىگە ئاساسەن دادا ۋىتىر بالا ۋىتىر بىر ياشقا كىرگەندىن باشلاپلا قاتتىق نەلەپ قويۇشقا باشلىغان . ئۇ توغۇلمىنى زادى « كىچىك چېغىدا كەڭرەك قويۇۋېتىشكە بولىدۇ ، چوڭراق بولغاندا ئاندىن قاتتىق بولسامۇ بولىدۇ » دەيدىغان مۇنداق مۇجمەل ئۇسۇل بىلەن باشقۇرىدىغان ئىشنى قىلمىغان .

بۇگۈنكى كۈندىكى كۆپلىگەن ئاتا ـ ئانىلارغا قارايدىغان بولساق ، ئۇلار ئۆزلىرى بەلگىلىگەن « مەنئىي قىلىش ئىنتىزام » نى تەدبىق قىلىشتا لەۋزىدە تۇرماي ، ھېلى ئۇنداق ، ھېلى مۇنداق ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ . باشتىن ئاخىر بىر خىل بولمايدۇ . بەزىدە ياق دېسە ، بەزىدە يەنە ئۆزگىرىپ ماقۇل دەيدۇ . بۇنداق ئەھۋالنىڭ ئۇزاق داۋاملىشىشى نەتىجىسىدە ، بالىلارنىڭ قەلبىگە ئاتا ئانامنىڭ « مەنئى قىلىش ئىنتىزامى » نى بۇزىۋەتسەم بولىدىكەن دەيدىغان بىر تامغۇ بېسىلىپ قالىدۇ . شۇڭا بالىلارنى تەربىيىلىگەندە ، ئاتا ـ ئانىلار شەيئىنىڭ ياخشى ـ يامانلىقىغا قارىتا ، باشتىن ئاخىر ، بىر خىل قاراشتا بولۇشى كېرەك . بالىلارنى تەربىيىلىگەندە ئاشۇنداق قاراشنىڭ بولماسلىقىدىن قاتتىق ھەزەر ئەيلەش لازىم .

www.uyghurkitap.com

چەت ئەل ئېكسپېدىتسىيەچىلىرى چاقماق دەريا ۋادىسىدا

مۇھەممەتئىمىن قۇربان تۇغلۇق

19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى ، 20 ـ ئەسىرنىڭ ئالدىنقى چارىكىدە جاھان مەدەنىيىتىنىڭ بۆشۈكلىرىدىن بىرى بولغان ئوتتۇرا ئاسىيا چەت ئەل جۇغراپىيۇنلىرى ۋە ئارخېئولوگلىرىنىڭ ئېكسپېدىتسىيە نىشانىغا ئايلىنىپ قالدى . بۇنىڭ بىلەن نەچچە مىڭ يىللاردىن بېرى تەكلىماكان قۇملۇقى ئاستىدا قالغان مەدەنىيەت نەمۇنىلىرى دۇنيا ئىلىم ئەھلىنى ھەيران قالدۇرۇپ تارىخ ، ئارخېئولوگىيە ئالىملىرىنىڭ كۆزلىرىنى چاقنىتىۋەتتى . شۋېتسىيە ، ئەنگلىيە ، فرانسىيە ، گېرمانىيە ، روسىيە ، ياپونىيە ، ئامېرىكا قاتارلىق دۆلەتلەر تۈرلۈك باھانە ـ سەۋەبلەر بىلەن ھەر خىل نامدىكى ئېكسپېدىتسىيە ئۆمەكلىرىنى تەشكىللەپ ، تۈشمۇ تۈشتىن قېدىرىپ تەكشۈرۈش ئارقىلىق سان ۋە سۈپەتتە مىسلى كۆرۈلمىگەن مەدەنىي يادىكارلىقلارنى قولغا چۈشۈرۈپ ئۆز دۆلەتلىرىنىڭ مۇزېيلىرىنى تولدۇردى . بۇنىڭ بىلەن تارىخ ۋە ئارخېئولوگىيە ئىلىملىرى يىمىرىلمەس پاكىتلارغا ئېرىشىپ يۈكسەك تەرەققىياتنى قولغا كەلتۈردى .

چەت ئەل ئېكسپېدىتسىيەچىلىرىنىڭ تەگرىتاغ ئېتەكلىرىدىكى قېدىرىپ تەكشۈرۈش پائالىيەتلىرى شۇ قەدەر ئۇزۇن ھەم ئىنچىكىلىك بىلەن ناھايىتى كەڭ دائىرىلىك ئېلىپ بېرىلغان بولغاچقا ، يۇرتىمىزدىكى ھەر قانداق بىر تارىخىي « ئىز » ئۇلارنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ قالمىغان . تۆۋەندە ئۇلارنىڭ قەشقەر دائىرىسىدە ئېلىپ بارغان تەكشۈرۈشلىرىنىڭ بىر قىسمى ـ چاقماق دەريا ۋادىسىدىكى پائالىيەتلىرى ھەققىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتىمىز .

تارىخ ۋە مەدەنىيەت تەتقىقاتچىلىرى تەرىپىدىن « يىپەك يولىدىكى مەرۋايىت » دەپ تەرىپلىنىپ كېلىۋاتقان قەشقەردە كەڭ كۆلەملىك تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن 1870 ـ يىلى قەشقەرگە كەلگەن ئەنگلىيىلىك دوگلاس فۇرست لوندوندىكى خانلىق جۇغراپىيە ئىلمىي جەمئىيىتىگە يازغان دوكلاتىدا : « ئىككىنچى قېتىم بۇيرۇققا بىنائەن قەشقەرگە كەلگەن چېغىمىزدا ، بىزنىڭ دىققىتىمىزنى ئۆزىگە جەلپ قىلغان نۇرغۇن قىزىقارلىق شەيئىلەر ئارىسىدا بىزنى ئوخشاشلا قىزىقتۇرغان نەرسە شۇ بولدىكى ، بىز چۆل ـ جەزىرە قۇملۇقلىرىدىكى ئاقار قۇمنى ۋە بۇرۇنقى زاماندا قۇملۇققا دەپنە قىلىنىپ كەتكەن ، لېكىن ھازىر يەنە تەدرىجى قېزىپ چىقىرىلىۋاتقان نۇرغۇن قەدىمىي شەھەرلەرنى بايقىدۇق » ① دەپ يازغاندىن كېيىن ، بۇ زېمىنغا چەت ئەللىكلەرنىڭ ئالاھىدە دىققەت نەزىرى چۈشكەن . شۇنىڭدەك چاقماق دەريا ۋادىسىدىكى مەدەنىيەت ئىزلىرىنىڭ تارىخى ئۇزۇن ، كۆلىمى نىسبەتەن كەڭ ھەم خېلى يۇقىرى تەتقىقات قىممىتىگە ئىگە بولغانلىقتىن .قەشقەرگە كەلگەن چەت ئەل ئېكسپېدىتسىيەچىلىرى ئۆزلىرىنىڭ تەكشۈرۈش پائالىيىتىنى ئالدى بىلەن بۇ « ئىز » لارنى « تەكشۈرۈش » تىن باشلىغان .

1890 ـ يىلى دېكابىردا شۋېتسىيىلىك دۇنياغا مەشھۇر جۇغراپىيۇن ۋە ئارخېئولوگ سۋېن ھېدىن قوقان ـ ئوش ئارقىلىق قەشقەرگە كىرگىنىدە جۇغراپىيىلىك مەقسەتلەر بىلەن پائالىيەت ئېلىپ بارغان ھەم ھەر قېتىملىق پائالىيىتىدە قەشقەرنى مۇھىم بازا قىلغان . ② بۇ مەزگىلدە ئۇ چاقماق دەريا ۋادىسىدىكى كەپتەرخانا بۇددا ئىبادەتخانىسى ، مورا بۇددا مۇنارى ، خانئۆي قەدىمكى شەھەر خارابىسى قاتارلىق مەدەنىيەت ئىزلىرىنى تەكشۈرۈپ خەرىتىگە ئالغان . ئۇ يەنە شۋېتسىيە پادىشاھىنىڭ ياردىمى بىلەن ئىككىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا ئاسىيا ئېكسپېدىتسىيىگە تەييارلىق قىلغاندىن كېيىن 1899 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ۋە 1902 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ئىككى قېتىم پامىر ئارقىلىق قەشقەرگە كېلىپ قەشقەر تەۋەسىدىكى « ئىز » لارنىڭ ھەممىسىدە تەكشۈرۈش ، قېزىش ئېلىپ بارغاندىن كېيىن ، تاپقان غەنىمەتلىرىنى ئېلىپ ستوكھولمغا قايتقان . ③ بۇ قېتىم ئۇ چاقماق دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىكى مەشھۇر مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىدىن بىرى . ئۈچ بۇرھان مىڭ ئۆيىگە بارغان ھەم مىڭ ئۆي ئېمىدا يازما خاتىرە قالدۇرغان . ④ 1900 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى ئەنگلىيە تەۋەلىكىدىكى ۋېنگرىيىلىك دۇنياغا مەشھۇر ئارخېئولوگ مارك ئاۋرېل ستەيىن (1862 ـ 1943) چاقماق دەريا ۋادىسىدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغاندا ئۈچ بۇرھان مىڭ ئۆيىنى كۆزدىن كۆچۈرگەن ھەم مىڭ ئۆي ئېمىدا يازما خاتىرە قالدۇرغاندىن كېيىن ⑤ باشقا مەدەنىيەت ئىزلىرىدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان . ئۇ 1912 ـ يىلى يېزىپ چىققان « قۇمغا كۆمۈلگەن خوتەن خارابىلىرى » ناملىق مەشھۇر ئەسىرىدە بۇۋى مەريەم خېنىم مازىرى ، خانئۆي قەدىمكى شەھەر خارابىسى ، مورا بۇددا مۇنارى ۋە كەپتەرخانا بۇددا ئىبادەتخانىسى قاتارلىق مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورۇنلىرىغا بېرىپ تەكشۈرۈش ئې-

لىپ بارغانلىقى ھەققىدە بىر قەدەر تەپسىلىي مەلۇمات بېرىپ
مۇنداق يازغان ، « ..... بىز قەدىمكى يادىكارلىق بار دېيىلگەن
خانئۆيگە سەپەر قىلدۇق . بۇ بىر قېتىملىق روشەن ئەمەلىي ئۇ-
نۇمگە ئىگە ھەرىكەت بولۇپ ، ئۇ مېنىڭ سەپەر ئەترىتىمگە بىر
قېتىملىق پراكتىكا پۇرسىتى يارىتىپ بەردى . تەكشۈرۈشنى كۇ-
تۇپ تۇرغان خارابىلىك قەشقەرنىڭ شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان
بىر كۆنلۈك يول بولۇپ ، ئارىلىق ئانچە قىسقا ئەمەس ئىدى ...
يول ھەزرىتى ئاپئاق خوجا قەبرىستانلىقى يېنىدىن ئۆتەتتى . بۇ
چاغدا ، مەن كارۋانلارغا يېتىشىۋېلىپ ، شەھەر ئەتراپىدىكى
باغلار ئارىسىدىكى سايلىق يېزا يولى بىلەن بەشكېرەمگە يېتىپ
كەلدىم . بۇ نۇرغۇن كەنتلەردىن تەشكىل تاپقان جاي بولۇپ ،
يىراقتىكى تارىمغا بارىدىغان يولغا جايلاشقان ... بەشكېرەم بازى-
رىدا بىر سائەتچە تۇرغاندىن كېيىن بىز ئاتلىق شۇ يەردىكى
بەگلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا ۋە كەنت باشلىقلىرى بىلەن بىللە
شەرققە ماڭىدىغان يولغا قەدەم قويدۇق . تەخمىنەن سەككىز
ئىنگلىز چاقىرىم ماڭغاندىن كېيىن يول ئەگرى - بۈگرى ، ئې-
گىز جايدىكى تېرىلغۇ رايونىغا كىردى . بۇ يولنى بويلاپ ، كەڭ
ئۆستەڭنى ياقىلاپ ماڭدۇق . ئۆستەڭ بويىدا قاتار ئاق تېرەك ۋە
سۆگەتلەر بار ئىدى. سائەت ئۈچكە يېقىن بىز ئانچە مۇنبەت
بولمىغان جايغا كەلدۇق . مەن بۇ تېرىلغۇ يەرنىڭ ياقىسىغا ئال-
دىراپ يېقىنلاشتىم . كۆز ئالدىمدا بىر توپ قويۇق ئۆسكەن چوڭ
ئاق تېرەك قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى . بۇ دەرەخ شاخلىرى بىلەن
قورشالغان بۇۋى مەريەم خېنىم مەقبەرىسى ئىدى ... دەرەخنىڭ
ئارىسىغا يېرىم يوشۇرۇنغان كىچىك قۇرۇلۇش تاۋاپ قىلغۇ-
چىلارنىڭ تاماق يەيدىغان ۋە ياتىدىغان جايى ئىدى . مەن
ئۇلارنىڭ < قۇرئان > تىلاۋەت قىلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدىم ...
باغچىنىڭ يېنىدا قۇياش نۇرىغا قاقلىنىپ تۇرغان كەڭ بوشلۇق
بولۇپ ، ھەممە يەردە بۇزۇلۇشى ئوخشاش بولمىغان قەبرىلەر بار
ئىدى . ئوتتۇرىدا ئاددىي ، ئەمما مۇستەھكەم يۇمىلاق گۈمبەز
چىقىرىلغان مۇقەددەس مەريەم ئانىنىڭ مەقبەرىسى تۇراتتى ...
سائەت تۆتتە ، ساھىبخان ۋە يول باشلىغۇچىلار ئىخلاسلىق دۇئا-
لىرى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ مېۋە - چېۋە ۋە گۆشلەر بىلەن تەي-
يارلانغان كاتتا زىياپىتىنى ئاياغلاشتۇردى . بىزمۇ سەپەرگە
ئاتلاندۇق . بىز ئۆستەڭنى بويلاپ ئاتلىق يۈردۇق . بۇ ئۆستەڭ
پۈتكۈل تۈزلەڭلىكنى سۇ بىلەن تەمىنلەيتتى . بىز ئۇ يەردىن
خانئۆي رايونىغا كىردۇق . ئۇنىڭ شىمال ۋە جەنۇب ئىككى تە-
رىپى بىپايان قۇملۇق ئىدى . چۈشتىن كېيىن سائەت بەش يې-
رىمدا شەرق تەرەپتىكى ئەڭ ئاخىرقى كىچىك كەنتكە يېتىپ
كەلدۇق . سۇ كەمچىل بولغانلىقتىن زىيارەت قىلماقچى بولغان
قەدىمىي خارابىلىكتە قونۇش مۇمكىن ئەمەستەك كۆرۈنەتتى .
شۇڭا مەن تەكلىپنى قوبۇل قىلىپ ، چېدىرىمنى كىچىك كەنت
يېنىدىكى بىر پارچە ئوتلاققا تىكتىم ... ئەتىسى ئەتىگەندە ھەي-
ۋەتلىك سەپەر ئەترىتىمىز قەدىمكى خارابىلىككە قاراپ ئاتلاندى .
ئىككى ئىنگلىز چاقىرىم جايدا ، قۇياش نۇرىدا كۆيۈپ كەتكەن
پاكار سېرىق توپىلىق دۆڭنىڭ ھەممە يېرىدە قەدىمكى ساپال
قاچىلارنىڭ پارچىلىرى ، ئەينەك ھەمدە كول داشقاللىرى چېچى-
لىپ ياتاتتى . بۇنىڭ قەدىمكى ئولتۇراق ئۆي خارابىسى ئىكەن-
لىكى ئېنىق ئىدى . ئەمما باشقا قۇرۇلۇشلارنىڭ قېپقالغان ئىز-
ناسى يوق دېيەرلىك بولۇپ ، بۇ ۋەيرانلىقنى كىشىلەر ھاساتام
(ھېسارتام - ئا) دەپ ئاتايتتى . ئېيتىلىشىچە ، بۇ جاينى ھەز-
رىتى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان ۋەيران قىلغانىكەن . ساپال قاچا
پارچىلىرى چېچىلىپ ياتقان رايوننىڭ مەركىزىدىكى ئېگىزرەك
جايدىن جەنۇبقا قارىغاندا ، ئۆيۈق سىزىقى ئۈستىدە ياخشىلىقتىن
دېرەك بەرمەيدىغان چاڭ - توزان تۈزلەڭلىكنى قاپلاپ تۇرات-
تى . ئەمما ، غەرب ۋە شەرق تەرەپتىكى سېرىق توپا ۋە پاكار قۇم
قىرلار ئۈستىدە چىلىپ تۇرغان دۆڭنى كۆردۇم . چىرايىدىن ئاق
كۆڭۈللۈكلىكى چىقىپ تۇرغان بەشكېرەمنىڭ ئاقساقىلى سوپىي-
نىياز يېقىن ئەتراپتىكى جايلارنى پىششىق بىلىدىكەن . ئۇ بۇ
ئالاھىدە توپا دۆڭنى تىلغا ئالغاندا ، يەرلىك كىشىلەرنىڭ ئادەتتە
قەدىمكى قۇرۇلۇشلارنىڭ قالدۇقى دەپ قارايدىغانلىقىنى ئېيتتى .
مەن شەرق ئۆيۈق سىزىقىدىكى توپا دۆڭگە ئات بىلەن ئۈچ
ئىنگلىز چاقىرىم مېڭىپ بارغاندىن كېيىن ئارمىنىمغا يېتىپ بىر
بۇددا مۇنارىنىڭ خارابىسىنى كۆردۇم ، ئۇزۇن تارىخقا ئىگە بول-
غانلىقتىن ئۇ بۇزۇلۇپ كىچىك توپا دۆڭگە ئايلىنىپ قالغانىدى .
ئەمما ، كېسەك بىلەن قوپۇرۇلغان قەۋىتىنىڭ بىر قىسىم جايلىرى
ئېچىلىپ قالغانىدى . ئارقىدىن توپا دۆڭنىڭ غەربىي جەنۇب تە-
رىپىدىكى تەكشىلىك يۈزىدىن ئېگىزرەك جايدىكى تۆت چاسا
ھويلىنىڭ خارابىسىگە باردىم . ئۇنىڭ دائىرىسى 260 × 170 ئىنگ-
لىز چى بولۇپ ، بۇ شۈبھىسىز ئىلگىرىكى بۇددا مۇنارىغا تەۋە
بۇتخانا ئىدى ... مەن خارابىلىكتە ئەمدىلا تەكشۈرۈشنى باشلى-
شىمغا شىمال شامىلى چىقىپ ، ئاستا - ئاستا كۈچىيىشكە باش-
لىدى . دەسلەپتە كۆرگىلى بولىدىغان يىراقتىكى تاغ تىزمىسى
ئۇزۇن ئۆتمەي قېلىن چاڭ - توزان ئىچىدە قالدى . مەن دەس-
لەپىدە كۆرەلىگەن توپا دۆڭمۇ تاغ تىزمىسىغا ئوخشاشلا كۆرۈن-
مەي قالدى . ئەمما ، يول باشلىغۇچىلىرىم ئۇلارنىڭ ئورنىنى
پىششىق بىلگەچكە ، توپا دۆڭدىكى خىزمەتنى ئاياغلاشتۇرغاندىن
كېيىن قىلچە ئىككىلەنمەي شىمال تەرەپتىكى توپا دۆڭگە قاراپ
ماڭدىم . قۇم بورىنىغا قارشى تۆت ئىنگلىز چاقىرىم ماڭغاندىن
كېيىن چېدىيالماي قالدىم . ئويلىمىغان يەردىن پۈتۈنلەي قۇرۇپ
كەتكەن دەريا قىنىغا كېلىپ قالدىم . قارىماققا ئەڭ كەڭ يېرى
500 ئىنگلىز چى كېلىدىغان بۇ دەريادا بۇرۇن چوقۇم ئۇلۇغ سۇ
ئاقاتتى . بۇ ناھايىتى ئېنىقكى ، قەدىمكى يېزا - كەنتلەرنى سۇ
بىلەن تەمىنلەيتتى . ئاتلىق كېتىۋېتىپ تۈيۈقسىز چاڭ —
توزانلار ئارىسىدىن بىر قەدەر مۇكەممەل ساقلىنىپ قالغان بۇددا
مۇنارىنى كۆردۈم ، ئۇ چوڭ كىچىكلىكى ۋە نىسبىتى جەھەتتىن
ئالغاندا ئافغانىستان چېگرىسى ۋە شىمالىي پەنجاپ رايونىدىكى

بۇددا دىنى خاتىرە مۇنارىغا ئوخشاپ كېتىدىغان تۆت چاسا شەكىلدىكى مۇنار سۇپىسىدا قەد كۆتۈرگەن ئۈچ قەۋەتلىك مۇنار ئىدى ، ئۇنىڭ يېرىم شار شەكىلدىكى مۇكەممەل يۇمۇلاق تۇرۇسىنىڭ ئېگىزلىكى 40 ئىنگلىز چىسى ئەتراپىدا بولۇپ ، ئۇنىڭ كەينى تەرىپىدە خېلى ئۇزۇن ، خېلى ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇلغان تۆت چاسا دۆڭنى كۆردۈم . بوران ـ چاپقۇننىڭ ئۇپرىتىشىغا ئازراق ئۇچرىغان بىر تەرىپىدە بىر قاتار بۇت تەكچىسى شەكىلدىكى كىچىك ئۆيلەرنىڭ خارابىسى ساقلىنىپ قالغان بولۇپ ، ئۇنىڭدىن بۇددا مۇنارىغا تەۋە بۇتخانا خارابىسى ئىكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ . ئىككى قۇرۇلۇشنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان سۇپا ئاستىدا بەزى كىچىك قۇرۇلۇشلارنىڭ ئۆرۈلۈپ بۇزۇلغان تاملىرىنىمۇ تاپقىلى بولىدۇ . كىشىلەر بۇ جاينى مورىتىم دەپ ئاتىشىدىكەن . ناچار هاۋارايى تەسىرى ئازراق بولغاچقا ئاستى تەرەپنى چۆرىدەپ تۇرغان يۇمىلاق تامنىڭ ئۇلىدىكى قاتار ـ قاتار ياغاچ تۈۋرۈكلەرمۇ مۇكەممەل ساقلىنىپ قالغان . گەرچە بۇ ياغاچلارغا 1000 يىللار بولغان بولسىمۇ ، لېكىن قۇرۇغىنىغا نەچچە هەپتىلا بولغان يۇلغۇن ياغاچلىرى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ئۇنچىۋالا پەرقى يوق ... ئۇ كۈنى بوران قۇملارنى ئۇچرىتىپ ئۆلچەش ۋە سىزىش ئىشلىرىمىزغا كاشىلا قىلدى . 9 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى خانئۆيدىن قايتىپ كېلىپ مىنزۇلا ۋە تېئودولىت بىلەن بىر كۈن ئىشلىدىم هەم قېپقالغان ئۆلچەش خىزمىتىنى ئىشلەپ تاماملىدىم . ئەتىسى مورىتىمنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى تەخمىنەن سەككىز ئىنگلىز چاقىرىم كېلىدىغان جايدىكى ئەسكى تاملىق بىر كىچىك كەنتنى قونالغۇ قىلدىم . چېدىرىمنى ئۈزۈملۈك بىلەن قوناقلىق ئارىسىغا جايلاشتۇردۇم . مورىتىمدىن قايتىش يولىدىكى تەخمىنەن ئۈچ ئىنگلىز چاقىرىم كېلىدىغان جايدا كۆلىمى 22 ئىنگلىز چىسى كېلىدىغان تۆت چاسا بىر غەلىتە ئىمارەتنى تەكشۈردۈم . ئۇنىڭ ئۈستى ئوچۇق بولۇپ ، تاختاي بىلەن قوپۇرۇلغان قىلىن توپا تامدىن ئىبارەت . بۇ كەپتەرخانا بولۇپ ئۇنىڭ تېمىنىڭ ئىچكى دىۋارىغا رەتلىك تەكچىلەر چىقىرىلغان . تامنىڭ ئېگىزلىكى 16 ئىنگلىز چىسى ئەتراپىدا كېلىدۇ . بۇ خارابىدىن ياكى ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى نەرسىلەردىن ئۇنىڭ قايسى يىللارغا تەئەللۇق ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان نەرسە تېپىلمىسىمۇ ، ئۇنىڭ شەكلى ۋە قۇرۇلمىسى كىشىگە بەئەينى جەسەت كۆلى ساقلايدىغان ئورۇندەك غەلىتە تۇيغۇ بېرىدۇ » (6)

يۇقىرىدىكى بايانلاردىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى ، ئاۋرېل سىتەيىن چاقماق دەريا ۋادىسىدا خېلى كەڭ دائىرىلىك ۋە ئىنچىكە تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان .

1905 ـ يىلى 12 ـ ئايدا گېرمانىيىلىك شەرقشۇناس فون لېكوك (1860 ـ 1930) ئالبېرت گرونوۋېدىل (1856 ـ 1935) باشچىلىقىدىكى 3 ـ قېتىملىق ئوتتۇرا ئاسىيا ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى بىلەن بىرلىشىپ قەشقەردە تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان . بۇ ئىككەيلەن باشچىلىقىدىكى نېمىس قېدىرىش ئەترىتى بۇددا مەدەنىيەت خارابىلىرىنى ئېچىشتا بىر ئېگىزلىك پەيدا قىلغان بولۇپ گرونوۋېدىل شىنجاڭغا كەلگەن تۇنجى سەنئەت تارىخچىسى بولسا ، فون لېكوك بۇرژۇئازىيىنىڭ ئەينى دەۋردىكى سىياسىي ۋە كىشىلىك قاراشلىرىنى ئۆزىگە يېتەكچى قىلغانلىقتىن ، گرونوۋېدىلنىڭ بەدىئىي سەنئەت ئەسەرلىرىنى (ئاساسلىقى بۇددىزمغا دائىر هەيكەللەر ، مىڭئۆي تام رەسىملىرى ۋە باشقا نەپىس سەنئەت بۇيۇملىرى) ئۆز جايىدىن يۆتكەلمەي هەممە مەدەنىيەت نۇقتىلىرىنى هەم ئەينەن هەم بىر ـ بىرىگە ئالاقىدار بىر پۈتۈن گەۋدە سۈپىتىدە تەتقىق قىلىش تەشەببۇسىغا قارشى تۇرۇپ ، بۇلاڭچىلىق ۋە بۇزغۇنچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان (7) . شۇڭا فون لېكوك چاقماق دەريا ۋادىسىدىكى مەدەنىيەت ئىزلىرىدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغاندا ئۈچ بۇرهان مىڭ ئۆيىگىمۇ قەدەم باسقان هەم ئۇنىڭ تاملىرىغا سىزىلغان نەپىس تام رەسىملىرى ۋە بۇددا هەيكەللىرىنى كۆرۈنەرلىك زىيانغا ئۇچراتقان . ئۈچ بۇرهان مىڭئۆيىنىڭ تېمىدىكى ئۆز قولى بىلەن يېزىپ قالدۇرغان خاتىرىلەر (يەنى ئىسىم ـ فامىلە ئىمزاسى) (8) ئۇنىڭ شۇ قېتىملىق پائالىيىتىنىڭ دەلىلىدۇر .

1906 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا فرانسىيىلىك شەرقشۇناس پائول . پېللىئوت (1878 ـ 1945) قەشقەرگە كەلگەن (9) « شۇ ۋاقىتتا ئۇ ئەسلىدىكى پىلانى بويىچە قەشقەردىن كۇچاغا بېرىپ ، قېزىش ، تەكشۈرۈش ئېلىپ بارماقچى بولغان بولسىمۇ ، لېكىن قەشقەرگە كەلگەندە گرونوۋېدىل باشچىلىقىدىكى ئارخېئولوگىيە ئەترىتىنىڭ كۇچادا جىددىي قېزىش ئېلىپ بېرىۋاتقانلىقىنى ، روسىيىلىك بېلزوۋىسكىنىڭ ئاقسۇ ـ كۇچا ئارىلىقىدا قېزىش ئېلىپ بېرىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ تولىمۇ هەسرەت چەككەن . شۇنىڭ بىلەن ئۇ پىلانىنى ئۆزگەرتىشكە مەجبۇر بولۇپ ، قەشقەر ئەتراپلىرىدىكى قەدىمكى ئىزلاردا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارماقچى بولغان » (10) . مۇشۇ مەزگىلدە ئۇ چاقماق دەريا ۋادىسىدىكى « خانئۆي قەدىمكى شەهرى ۋە مورا بۇددا مۇنارىغا نىسبەتەن بىرلەشمە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ بۇ يەرلەرنى ئۆلچەپ خەرىتىگە ئالغان هەمدە بىر قىسىم مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قولغا چۈشۈرگەن »(11) . ئۈچ بۇرهان مىڭئۆيىگە بارغاندا ئۇمۇ خاتىرە قالدۇرۇپ قويغان (12) .

1092 ـ يىلدىن 19114 ـ يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا ياپونىيە پاك تۇپراق چىن يىلتىز غەرب خاھىش ئىبادەتخانىسىنى (.........) نىڭ 22 ـ ئەۋلاد ئالىي راهىبى ئوتانى كوزى (1878 ـ 1948) ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى تەشكىللەپ ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ ئۈچ قېتىم ، يەنى 1902 ـ يىلى ئوتانى كوزى ، خۇندا كېلىيۇ ، ئىنوۋى كوئىن . ۋاتانابى تىششىن ، خورى كېنيۇ قاتارلىقلار قەشقەرگە كەلگەن (14) . بۇلارنىڭ ئىچىدە تاچىۋانازىچاۋمۇ بار ئىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ « ئوتتۇرا ئاسىيا ئېكسپېدىتسىيىسى » ناملىق ئەسىرىدە ئۇلارنىڭ ۋە ئۆزىنىڭ قەشقەردىكى پائالىيەتلىرى هەققىدە توختىلىپ : « ياش راهىب

ئوتانى (داگۇگۇاگرۇي) ھەزرىتىم ئەنگلىيەدىن قايتىش سەپەرىدە ۋاتانابى تىششىن ، خورى كېنيۇ ، خۇندا كېلىيۇ قاتارلىق 4 ـ 5 كىشىنى ئېلىپ روسىيە تەۋەلىكىدىكى تېرەك داۋان ئارقىلىق قەشقەرگە كېلىپ قىسقا مۇددەت تۇرغاندىن كېيىن يەكەن ئارقىلىق ھىندىستانغا كەتتى . ۋاتانابى تىششىن ، خورى كېنيۇ جەمەتىدىكىلەر باش راھىب بىلەن خوشلىشىپ شىنجاڭدا قېلىپ تۇرغۇن تەكشۈرۈشلەردىن كېيىن دۆلىتىگە قايتتى . غەرب خاھىش ئىبادەتخانىسى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيا مۇناسىۋىتى بۈگۈنلا باشلانغان ئەمەس . مەن پەقەت ھۆرمەتلىك باش راھىبنىڭ بۇيرۇقى ۋە كۆرسەتمىسىگە ئاساسەن ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ بەش يىل ئىچىدە بۇ رايوندا كۆپ قېتىم تەكشۈرۈش ئېلىپ باردىم . مەن بۈگۈنكى قەشقەرگە يېقىن يەردىكى قەدىمكى شەھەر خارابىسى (خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى سۇلى دۆلىتى خارابىسى) دا كۆپ قېتىم قېزىش ئېلىپ بېرىپ ئاز مىقداردىكى قەدىمكى پۇل ۋە ئەينەك بۇيۇم پارچىلىرىنى بايقىدىم » (15) . دەپ يازغان . بۇنىڭدىن قارىغاندا ، تاجىۋا نازىچاۋ (جۇيرۇۋچاۋ) ئوتانى كورى ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتىنىڭ قەشقەردىكى پائالىيەتلىرىدە ئاساسلىق رول ئوينىغان . جۈملىدىن چاقماق دەريا ۋادىسىدىكى قەدىمكى سۇلى دۆلىتىنىڭ مەركىزى شەھىرى خارابىسى ـ خانئۆي ۋە ئۈچ بۇرھان مىڭئۆيى قاتارلىق مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورۇنلىرىنى قېدىرىپ تەكشۈرۈپ بىر قىسىم ئارخېئولوگىيىلىك تېپىلمىلارغا ئېرىشكەن . بۇ يەردە شۇنى تىلغا ئېلىش ھاجەتكى ، ئۈچ بۇرھان مىڭئۆيىنىڭ ئىككىنچى ئۆڭكۈرىدىكى ياپونىيىلىكلەر تەرىپىدىن يېزىلغان « ... ئەل ساياھەت ئۆمىكىنىڭ باشلىقى گۇرەي (بۇ تاجىۋا نازىچاۋنىڭ يەنە بىر ئىسمى ياكى قىسقارتىلغان ئاتىلىشى بولۇشى مۇمكىن) قاتارلىق 21 كىشى بۇ يەرگە كېلىپ زىيارەت قىلدۇق . بۇلاردىن ئىككى كىشى ئۆڭكۈرگە چىقىپ ، بىر بۇتنىڭ بېشىنى ئېلىپ چۈشتى ... » دېگەن خاتىرىلەر (16) دەل تاجىۋانازىچاۋ ياكى ئۇنىڭ ياردەمچىلىرى تەرىپىدىن يېزىلغاندۇر .

يىغىپ ئېيتقاندا ، ئۈچ بۇرھان مىڭئۆيى تاملىرىغا روسىيە ، ئەنگلىيە ، فرانسىيە ، گېرمانىيە ، ياپونىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىن كەلگەن ستەيىن ، پېللىئوت ، تاجىۋا نازىچاۋ قاتارلىق ئارخېئولوگلارنىڭ ئىسىم فامىلىسى يېزىپ قويۇلغانلىقى (17) چەت ئەل ئېكسپېدىتسىيىچىلىرىنىڭ چاقماق دەريا ۋادىسىدىكى پائالىيەتلىرىنىڭ مەڭگۈ ئۆلمەس تارىخىي پاكىتلىرىدۇر .

ئىزاھلار :

(1) پېتىر خوپكېرىك (ئەنگلىيە) : « يىپەك يولىدىكى ئەجنەبىي ئالۋاستىلار » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1990 ـ يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى 53 ـ ، 54 ـ بەت .

(2) ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن : « غەربىي يۇرت تاشكېمىر سەنئىتى » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1998 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى 420 ـ بەت .

(3) ئابلىز مۇھەممەد سايرامى : « ئۇيغۇر مەدەنىيەت سەنئىتىگە دائىر ئىلمىي ماقالىلەر »
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1999 ـ يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى 331 ـ بەت .

(4) مۇھەممەت زۇنۇن سىدىق : « توققۇز ھۇجرا » قەشقەر ئەدەبىياتى ژۇرنىلى 1998 ـ يىل 6 ـ سان

(5) يۇقىرىقى ئىزاھ بىلەن ئوخشاش

(6) مارك ئاۋرېل ستەيىن : « قۇمغا كۆمۈلگەن خوتەن خارابىلىرى » شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ، فوتو سۈرەت نەشرىياتى . 1994 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى 95 ـ ، 99 ـ بەتلەر

(7) ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن : « غەربىي يۇرت تاشكېمىر سەنئىتى »
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1998 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى 427 ـ بەت

(8) مۇھەممەت زۇنۇن سىدىق : « توققۇز ھۇجرا » قەشقەر ئەدەبىياتى ژۇرنىلى 1988 ـ يىل 6 ـ سان .

(9) جوچىڭباۋ « غەربىي رايونغا كەلگەن ئېكسپېدىتسىيىچىلەر » شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 1996 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى 156 ـ بەت .

(10) ئابلىز مۇھەممەت سايرامى : « ئۇيغۇر مەدەنىيەت سەنئىتىگە دائىر ئىلمىي ماقالىلەر » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1999 ـ يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى . 337 ـ بەت

(11) يولۋاس مەمتىمىن : « قەشقەردىكى قەدىمكى مەدەنىيەت ئىزلىرى ـ مورا بۇددا مۇنارى ۋە جانئۆي قەدىمىي شەھىرى » قەشقەر گېزىتى 2000 ـ يىل 9 ـئاينىڭ 12 ـكۈنى .

(12) « شىنجاڭ ئارخېئولوگىيىسىنىڭ 30 ـ يىلى » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
1983 ـ يىلى خەنزۇچە نەشرى 178 ـ بەت

(13) جوچىڭباۋ : « غەربىي رايونغا كەلگەن ئېكسپېدىتسىيىچىلەر » شىنجاڭ ياشلار ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 1996 ـ يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى . 167 ـ بەت

(14) ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن : « غەربىي يۇرت تاشكېمىر سەنئىتى »
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1998 ـ يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى . 432 ـ بەت .

(15) تاجىۋا نازىچاۋ : (ياپونىيە) « ئوتتۇرا ئاسىيا ئېكسپېدىتسىيىسى » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1993 ـ يىلى خەنزۇچە نەشرى . 38 ـ بەت .

(16) مۇھەممەت زۇنۇن سىدىق : « توققۇز ھۇجرا » قەشقەر ئەدەبىياتى 1988 ـ يىلى 6 ـ سان

(17) شىنجاڭ ئارخېئولوگىيىسىنىڭ 30 يىلى » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1983 ـ يىلى خەنزۇچە نەشرى 178 ـ بەت

سەنئەت ئوقۇتۇشىدا ساپا مائارىپىنى گەۋدىلەندۈرۈش ھەققىدە

خالىقجان ھۈسىيىن

نۆۋەتتە ئېلىمىزنىڭ ئادەتتىكى ۋە كەسپىي مائارىپىدا نوقۇل ھالدا نەزەرىيە ئۆگىنىش ، بىر تەرەپلىمە نومۇر قوغلىشىش ، سان ـ سېپىرغا ئەھمىيەت بېرىپ ، ئوقۇغۇچىلار ساپاسىنىڭ ئەتراپلىق يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىگە سەل قارايدىغان ناچار ھادىسىلەر يەنىلا مەۋجۇت . شۇڭا ، ساپا مائارىپىنى ئومۇميۈزلۈك ئالغا سىلجىتىش بىزنىڭ چوڭقۇرلىشىۋاتقان مائارىپ ئىسلاھاتلىرىمىزنىڭ بىر تۈرلۈك مۇھىم نىشانى . مەن ئۇزۇن يىللىق ئوقۇتقۇچىلىق ھاياتىمىدىكى بىۋاستە تەسىراتىمغا ئاساسەن ، كەسپىي سەنئەت مەكتەپلىرىدە ساپا مائارىپىنى يولغا قويۇشنىڭ مۇھىملىقى ۋە ئەھمىيىتىنى تۆۋەندىكىچە تونۇش كېرەك دەپ قارايمەن :

1 . تەلىم ـ تەربىيە خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار ئالدى بىلەن توغرا بولغان ساپا مائارىپ قارىشىنى تىكلىشى كېرەك . ئادەمنىڭ ئومۇمىي ساپاسىنى ئۈچ تەرەپكە يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ ، بۇلار : ساغلاملىق ، بىلىم سەۋىيە ، قابىلىيەت . ساغلاملىق ـ جىسمانى ۋە پسىخىكا ساغلاملىقىنى كۆرسىتىدۇ . بىلىم سەۋىيە بولسا ، ئىلمى دۇنيا قاراش ، توغرا كىشىلىك قاراش ، قىممەت قارىشى قاتارلىقلار بولۇپ ، ئۇ چوڭقۇر ئاساسىي بىلىم ۋە پۇختا كەسپىي بىلىم سەۋىيىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . قابىلىيەت بولسا ، پۇختا كەسپىي تېخنىكا قابىلىيىتى ، پىشقان ئىقتىدارى ۋە بەرپا قىلىش روھىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . شۇڭا بىز تەلىم ـ تەربىيە بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار چوقۇم ئوقۇغۇچىلارنى يۇقىرىدا بايان قىلغان ئۈچ تەرەپتىن تەربىيىلىشىمىز ئەتراپلىق تەرەققىي قىلدۇرۇشىمىز كېرەك .

ئۇنداقتا بىر ئوقۇتقۇچى ئۆز خىزمىتىدە ساپا مائارىپىنى قانداق ئېلىپ بېرىشى كېرەك ؟ ئالدى بىلەن ئوقۇتقۇچىنىڭ ـ ئوقۇغۇچى قەلبىدىكى ئورنى ئىنتايىن مۇھىم بولۇپ ، ئوقۇتقۇچىنىڭ ھەر بىر سۆزى ، ھەرىكىتى ئوقۇغۇچىنىڭ ـ ئوقۇتقۇچىنى ھۆرمەتلىشىنىڭ ئاساسىي مەنبەسى بولۇش كېرەك . ئوقۇغۇچىنىڭ ئەقىل ـ پاراسەت ، بىلىمگە بولغان تەلپۈنىشى ، ئوقۇتقۇچىغا بولغان ھۆرمەت ۋە قايىللىق ھېسسىياتىنى پەيدا قىلىدۇ . ئوقۇغۇچىنىڭ نەزىرىدە ئوقۇتقۇچى بىلىم بەرگۈچىلا ئەمەس ، بەلكى روھى يۇقىرى ساپالىق ئوقۇتقۇچىنىڭ سۆز ـ ھەرىكىتىدە ئىپادىلىنىشى كېرەك . شۇڭا ، ئوقۇتقۇچى بولغۇچى ئالدى بىلەن ئۆز ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشى ھەمدە توغرا بولغان ساپا مائارىپ قارىشىنى تىكلەپ زور كۈچ بىلەن ئوقۇغۇچىنىڭ ئومۇمىي ساپاسىنى ئۆستۈرۈش ۋە يېتىشتۈرۈشكە كۆڭۈل بۆلۈش كېرەك .

2 . قابىلىيەت ئۆستۈرۈشنى ئاساسىي ئورۇنغا قويۇشى كېرەك . سەنئەت مەكتىپى ـ سەنئەت كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي مەكتەپ ، مەركىزىي ۋەزىپىسى ـ سەنئەت كەسپى خىزمەتچىلىرىنى تەربىيىلەپ يېتىشتۈرۈش . شۇڭا ، بىز بۇ ئىقتىدارىمىزنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ ، كۈچلۈك يېڭىلىق يارىتىش روھىغا ئىگە بولۇشنى ئوقۇغۇچى تەربىيىلەش نىشانىنىڭ ئالدىنقى ئورنىغا قويۇشىمىز كېرەك . يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئوقۇغۇچىنى (قابىلىيىتى) نى تەربىيىلەش بۇ نۇقتىنىڭ مۇھىملىقىنى كۆرسىتىدۇ . ئومۇميۈزلۈك ، ئەتراپلىق تەربىيىلەنگەندىلا ، بەلگىلىك قابىلىيەتكە ئىگە بولۇشى ، مەلۇم دەرىجىدە نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈشى مۇمكىن . بىر قىسىم ئىقتىدار ، قابىلىيىتى بار ئوقۇغۇچىلار ئۆزىنىڭ تەربىيىلىنىشى ئەتراپلىق ، مۇكەممەل بولغىنى ئۈچۈن مەملىكەت ئىچىدىكى ھەر خىل مۇسابىقىلەرگە قاتنىشىپ ئەڭ ياخشى نەتىجىلەرگە ئېرىشتى . بىر قىسىملار ئوقۇشتا ياخشى ، قابىلىيەت ئىقتىدارى يۇقىرى ساپاغا ئىگە بولغىنى ئۈچۈن دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك ئورۇنلاردا خىزمەت ئىشلەۋاتىدۇ .

3 . « بەرپا قىلىش روھى » نى ئۆستۈرۈش ۋە تەربىيىلەشكە ئەھمىيەت بېرىشى كېرەك . نۆۋەتتە ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتەپلىرىنىڭ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ، ئىشقا ئورۇنلىشىش ، خىزمەت تېپىش مەسىلىسى بىر قىيىن مەسىلە بولۇپ قالدى . مائارىپ تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ئەنئەنىۋى مائارىپ ئۇقۇمىدىكى بۇسۇش ، ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنىڭ قۇرۇلۇشىغا نۇرغۇن يېڭى مەسىلە ۋە قىيىنچىلىقلار ئېلىپ كەلدى . جەمئىيەتنىڭ مائارىپقا بولغان تەلىپى كۈچەيدى . تەربىيىلەش نىشانى ئېھتىياجنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئوقۇتۇش سۈپىتى ۋە ئوقۇتۇش ئۆلچىمى تېز سۈرئەتتە ئاشمىسا ، ئۆلچەملەشمىسە ، ئوقۇ ـ ئوقۇتۇش خىزمىتىدە بەرپا قىلىش روھى يۇقىرى كۆتۈرۈلمىسە ، چىقىش يولىنىڭ يوقلۇقىنى بىلدۈرۈپ بەردى . شۇڭا ، ئوقۇتۇشتا ئوقۇغۇچىلارغا نىسبەتەن ئۇلارنىڭ ئاز ـ تولا كەسپىي ئىقتىدارى بولۇشىلا ئەمەس ، يەنە بەلگىلىك بىلىم سەۋىيىسى ، ئەقلىي سەزگۈرلۈك ، ئىجادچانلىق ۋە بەرپا قىلىش روھىغا ئىگە بولۇشىنى تەلەپ قىلىش ئىنتايىن مۇھىم . ئوقۇغۇچىلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، پەقەت سەنئەت ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈشلا كۇپايە قىلمايدۇ . پەقەت « ئىقتىدارى » بار ، بەرپا قىلىش روھى ۋە سەزگۈرلۈكى يوق بولسا ، ئۇنى « ھۈنەرۋەن » دېيىشكە بولىدۇ ، ئەمما سەنئەتكار بولالمايدۇ . بۇرۇن بەزى كىشىلەرنىڭ سەنئەتكارلارنى « سەنئەتنى بىلىدۇ ، بىلىم سەۋىيە كەم ، پۇت ـ قولى تەرەققىي قىلغان ، كاللىسى ئاددىي » دېگەن بولۇپ بۇ گەپ سەنئەت مائارىپىدا ھەقىقەتەن مەسىلە بارلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ .

بىز بۇنىڭغا خاتىمە بېرىش ئۈچۈن ، سەنئەت ئوقۇتۇشىدا جەزمەن بىلىمنى يېڭىلاپ تۇرۇش ، سەنئەت ئاساسىي تېخنىك ھەرىكىتىنى ئۆگىتىش بىلەنلا چەكلەنمەي ، كاللا ئىشلىتىپ كۆپ جەھەتلەردىن ئەتراپلىق چېنىقتۇرۇش ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ تىرىشچانلىقىنى قوزغىتىپ ، يېڭى بىلىم ، بەرپا قىلىش روھىغا ئەھمىيەت بېرىشىمىز لازىم .

新疆社科论坛 （维吾尔文版）

新疆维吾尔自治区社会科学界联合会 主办

2002年第1期 总第55期

目 录

新世纪科学与生活

新世纪《十万个为什么》维文版 序言 …… 吴郭夫 1

隐藏的光芒与智力革命 …… 本刊评论员 5

政治理论

要加强意识形态领域反分裂斗争 …… 吴郭夫 10

邓小平对马克思主义哲学的伟大贡献 …… 丫·斯义提 12

县长论坛

发展新疆民营经济的几点对策 …… J·那斯尔 17

经济建设

新世纪生活中的知识与生存竞争 …… A·买买提依明 21

知识化在创业中的重要性 …… G·买买提 23

经典著作 经典音乐

纳瓦依生评及其创作的论辩 …… H·乌斯曼 26

阿布都热依木尼扎尔系谱 …… Y·西帕依 29

学术纵横

文明人类的八大罪过 …… （奥）E·罗尔尼斯 35

译作中的创造性和机械性 …… T·买罕买提 47

素质教育佳作

素质教育佳作按语 …… 编辑部 49

浅谈学习模式 …… G·斯拉木 51

卡尔·威特：天才教育法 …… 风雏 53

小百科

海外探险家在卡柯马克河流的活动信息 …… M·吐古鲁克 76

艺术教育中要突出素质教育 …… H·玉素音 80

主编：巴赫提亚·沙依托夫

副主编及其责任编辑：斯拉木江·谢日甫

责任校对：买如甫·买买提明

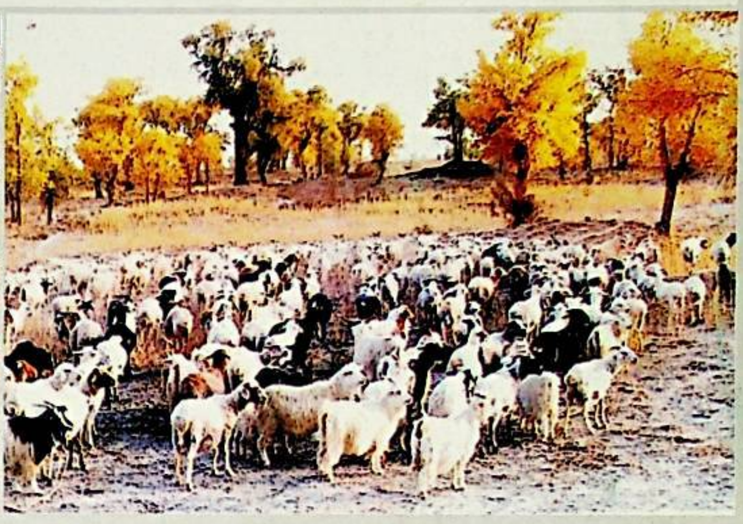

地方特色的尉犁畜牧业

لوپنۇرنىڭ يەرلىك تەبىئىي شارائىتى بويىچە ساغلام ئۆسۈۋاتقان داڭلىق چارۋىلىرى

دۆلەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن نومۇرى : CN65-1147 /C

مۇشتەرى قوبۇل قىلىش نومۇرى : 58-137

ئادرېسى : ئۈرۈمچى ئالتۇن يولى ئاخباراتچىلار سارىيى

9 ـ قەۋەت《مۇنبەر》تەھرىراتى

《ئۈرۈمچى كەچلىك گېزىتى》 باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

پوچتا نومۇرى : 830002

تېلېفون : 8552273

يەككە باھاسى : 4.00 يۈەن